

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΥΠΟΧΩΡΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ ΚΑΙ Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ Ν. ΙΤΑΛΙΑΣ: 756-976

Από τα μέσα του όγδοου αιώνα μέχρι και την εποχή του Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή, με τομή τη βασιλεία του Βασιλείου Α΄, παρατηρούνται δύο τελείως διαφορετικές τακτικές ως προς την αποστολή και τη δράση των βυζαντινών στρατευμάτων στη Δύση. Η ειδοποιός διαφορά ανάμεσά τους έγκειται στο ότι κατά την πρώτη περίοδο, από το 756 μέχρι το 867, το κύριο χαρακτηριστικό της στρατιωτικής ιστορίας του Βυζαντίου στην «Εσπέρα» είναι η υπεράσπιση με κάθε θυσία της Σικελίας, ενώ κατά τη δεύτερη, από το 867 μέχρι το 976, η αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία. Η διατήρηση της Σικελίας στους κόλπους της αυτοκρατορίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την εγκαθιδρυμένη από τον έκτο αιώνα αντίληψη ότι το νησί αποτελούσε τη βάση διοχέτευσης βυζαντινών στρατευμάτων προς τη Δ. Μεσόγειο, ανταποκρινόταν δηλαδή σε ευρείες εδαφικές διεκδικήσεις¹. Αντίθετα, η στροφή, που σημειώθηκε επί Βασιλείου Α΄ με τη σταδιακή υποχώρηση από τη Σικελία και την κατοχή της Ν. Ιταλίας, έδινε νέους προσανατολισμούς στη βυζαντινή πολιτική. Στην Ιταλική Χερσόνησο εκτεινόταν το φραγγικό βασίλειο της Παβίας, το παπικό κράτος, τα δουκάτα του Σπολέτο, της Νεάπολης και του Βενεβέντου, γεγονός που περιόριζε τις περαιτέρω βλέψεις προς επέκταση και, με τόσους ανταγωνιστές και μόνο ευκαιρικά συμμάχους, καθιστούσε τη θέση των Βυζαντινών επισφαλή. Έτσι, μπορεί να ερμηνευθεί, γιατί η νέα δυτική πολιτική του Βασιλείου Α΄² υπήρξε στόχος ισχυρών και ποικιλότροπων αντιδράσεων και, κυρίως, γιατί οι βυζαντινές φιλοδοξίες για επαναδιεκδίκηση της Σικελίας αναζωπυρώνονται σε εποχές που είτε η Μακεδονική δυναστεία έχει ανατραπεί, όπως επί Νικηφόρου Β΄ Φωκά, είτε βρίσκεται στην εξουσία κατ' όνομα, όπως τον ενδέκατο αιώνα³.

1. Βλ. πιο πάνω, σ. 73, 80 και 82.

2. Για την πολιτική της «περιορισμένης οικουμενικότητας» βλ. Τ. C. Lounghis, *L'historiographie de l'époque macédonienne et la domination byzantine sur les peuples du Sud-Est européen d'après les traités de paix du IXe siècle*, *Balkan Studies* 21 (1980) 69-86 [στο εξής: Lounghis, *Historiographie macédonienne*].

3. Βλ. πιο κάτω, σ. 381-386 και 426-427.

Η Σικελία ως εφαλτήριο της αυτοκρατορίας στη Δύση (756-827)

Μετά την πτώση του Εξαρχάτου της Ραβέννας, η περαιτέρω ενίσχυση της Σικελίας, που στο εξής θα αποτελούσε τη βάση πάνω στην οποία θα στηριζόταν οποιαδήποτε επιχείρηση εναντίον της Ιταλίας, ήταν αυτονόητη. Χαρακτηριστικό δείγμα της μεγάλης σημασίας της στα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα της «Εσπεράς» αποτελεί ο μνημονευόμενος περί το 763 στρατηγός Σικελίας, πατρίκιος Αντίοχος, στον οποίο αποδόθηκε ο τίτλος του πρωτοστρατήγου (= μονοστρατήγου), που σαφέστατα μαρτυρεί τη δικαιοδοσία του και στις εναπομένουσες ιταλικές κτήσεις⁴. Το γεγονός ότι ο Αντίοχος είχε χρηματίσει λογοθέτης του δρόμου⁵, όπως και ο τελευταίος Έξαρχος Ιταλίας Ευτύχιος⁶, δεν επιβεβαιώνει μόνο ότι στο εξής ο στρατηγός της Σικελίας θα ήταν ο ανώτατος εκπρόσωπος της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση, αλλά αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, ένδειξη ότι ο διορισμός του στο αξίωμα αυτό έγινε λίγο μετά την κατάλυση του Εξαρχάτου⁷.

Αναμφίβολα, ο ρόλος του πρώην λογοθέτη του δρόμου Αντίοχου στις νέες επιλογές της βυζαντινής δυτικής πολιτικής και στις διπλωματικές επαφές μεταξύ αυτοκρατορίας, Φράγγων, Παποσύνης και Λογγοβάρδων πρέπει να ήταν πρωταρχικός. Η στροφή του προκαθημένου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας προς τους Φράγγους και η πτώση της Ραβέννας πρέπει να οδήγησε στην ανήκουστη μέχρι τότε προσέγγιση Βυζαντίου και Λογγοβάρδων: η άρνηση του Πιπίνου το 756 να επιστρέψει τη Ραβέννα έκανε πραγματικότητα την άνοιξη του επομένου έτους τη συμμαχία της αυτοκρατορίας με τον τελευταίο λογγοβάρδο βασιλέα Desiderius (756-774)⁸. Η σύμπραξη τους προέβλεπε την προσπάθεια ανακατάληψης της Ραβέννας μετά την άφιξη στην Ιταλία στρατευμάτων από την

4. B. Capasso, *Monumenta ad Neapolitani ducatus historiam pertinentia* I, Neapoli 1881, 262-263. Βλ. Brown, *Gentlemen and Officers*, 252 (Antiochus 1). Για το ότι ο τίτλος του πρωτοστρατήγου είναι ισοδύναμος με τον επίσημο του μονοστρατήγου βλ. Nichanian - Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 108 με τη σημ. 74.

5. Νικηφόρος (de Boor), 74,11-13. Βλ. Nichanian - Prigent, *ό. π.*, 108-109, που αφήνουν ανοικτό το ενδεχόμενο ο Αντίοχος να επαναδιορίστηκε λογοθέτης του δρόμου μετά το 763. Από την αφήγηση του Θεοφάνη (σ. 438,8-17) για τη συνομοσία του 766, κατά την οποία ο Αντίοχος μνημονεύεται ως *λογοθέτης τοῦ δρόμου γεγινώς*, προκύπτει σαφέστατα ότι την εποχή εκείνη κάτοχος του αξιώματος αυτού ήταν ο Κωνσταντίνος Ποδοπάγουρος, ο πατρίκιος και *λογοθέτης τοῦ δρόμου γενόμενος*. Πρβλ. R. Guiland, *Les Logothètes*, *REB* 29 (1971), 46. *PmbZ*, # 3822.

6. Laurent, *Vatican*, αρ. 103. Zacos - Veglery, αρ. 3022: λογοθέτης του οξέως δρόμου. Βλ. *PmbZ*, # 1870-1871.

7. Τα ελάχιστα στοιχεία, που διαθέτουμε για τον Αντίοχο, δεν επιτρέπουν την υπόθεση, στην οποία καταλήγουν οι Nichanian - Prigent (*Les stratèges de Sicile*, 114) ότι η θητεία του στη Σικελία τοποθετείται από τις αρχές της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε'.

8. Βλ. Dölger, *Regesten*, αρ. 318-319. Lounghis, *Ambassades*, 149-150.

Κωνσταντινούπολη. Το πρώτο, όμως, από αποτέλεσμα των βυζαντινών διεκδικήσεων φαίνεται ότι προήλθε από τη Σικελία. Την ευκαιρία παρέσχε ο αγώνας του Desiderius εναντίον του δούκα του Βενεβέντου Λιουτπράνδου (751-758), ο οποίος είχε καταφύγει στον Υδρούντα⁹. Το καθήκον να συλλάβει τον επαναστάτη και να τον παραδώσει στον Desiderius ανέλαβε ο στόλος της Σικελίας και περί το 758 η πόλη περιερχόταν και πάλι στα χέρια των Βυζαντινών¹⁰. Το σημαντικό επίτευγμα της ανάκτησης του Υδρούντος¹¹ ήταν, μετά την κατάρρευση της βυζαντινής κυριαρχίας στην κεντρική Ιταλία, η δεύτερη γνωστή επιτυχία των δυνάμεων της Σικελίας, τὸ στρατιωτικὸν της οποίας το 752/753 είχε αποκρούσει γενναίως επίθεση των Αράβων της Αφρικής¹².

Εκείνος, ο οποίος έδειχνε να αγωνιά ιδιαίτερα για τις προθέσεις του εικονομάχου και τρομερού πολεμιστή Κωνσταντίνου Ε΄, ήταν ο πάπας Παύλος Α΄ (757-767). Σε δύο επιστολές του προς τον ισχυρό προστάτη του Πιπίνο εξέφραζε την ανησυχία του για επικείμενη απόβαση των «ασεβών Ελλήνων» στην Ιταλία¹³ και περί το 760 ή 764 έντρομος έκανε λόγο για έξι πατρικίους που επικεφαλής τριακοσίων πλοίων, επικουρούμενων και από το στόλο της Σικελίας, κατευθύνονταν προς τη Ρώμη¹⁴. Ο πάπας αγνοούσε το λόγο ανάληψης της υπερπόντιας αυτής επιχείρησης εναντίον του και η μοναδική αυτή μνεία έχει ερμηνευθεί από τους σύγχρονους ιστορικούς ως απλή φή-

9. *Codex Carolinus*, αρ. 17, σ. 515,25-36: ..., *ut dromonorum Siciliae stolum in Otorantina civitate dirigatur, ut tam Greci quamque Langobardi ipsam opsidentes comprehendere valeant civitatem; ...* βλ. Gay, *Italie méridionale*, 14 και 28. H. Belting, Studien zum beneventanischen Hof im 8. Jahrhundert, *DOP* 16 (1962) 144 [στο εξής: Belting, Beneventanischer Hof]. Πρβλ. Pryor – Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 166.

10. Βλ. A. Pertusi, Bisanzio e l'irradiazione della sua civiltà in Occidente nell'alto medioevo, στο: *Centri e vie di irradiazione della civiltà nell'alto medioevo* [SCIAM 11], Spoleto 1964, 106. T. S. Brown, Otranto in Medieval History, στο: *Excavations at Otranto* (εκδ. D. Michaelides – D. Wilkinson), I, Galatina 1992, 29. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 872-873 (αρ. 164).

11. Για το ότι ο Υδρούς από το 758 υπήρξε το κύριο βυζαντινό λιμάνι στην Ιταλία βλ. V. von Falkenhausen, Réseaux routiers et ports dans l'Italie méridionale byzantine (VIe-XIe s.), στο: *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1989, 715-718.

12. Αυτή είναι και η τελευταία αραβική επιδρομή εναντίον της Σικελίας τον όγδοο αιώνα βλ. Νικηφόρος (de Boor), 70,20-24 και Amari, *Biblioteca* I, 363 (Ibn al-Atīr). Οι Nichanian – Prigent (*Les stratèges de Sicile*, 110) χρονολογούν με βεβαιότητα την επίθεση αυτή το 763 ωστόσο, βλ. τα σχόλια του Mango στη νεότερη έκδοση της *Ιστορίας συντόμου*, σ. 221, με τη σχετική βιβλιογραφία. Πρβλ. Rochow, *Konstantin V.*, 113.

13. *Codex Carolinus*, αρ. 30, σ. 536,9-23: ..., *quod nefandissimi Greci, inimici sanctae Dei ecclesiae et orthodoxae fidei expugnatores, Deo sibi contrario, super nos et Ravennantium partes intruere cupiunt atque motionem facere ...* Επίσης, βλ. στο ίδιο, αρ. 31, σ. 537,28-35. Για τη χρονολόγηση των δύο παπικών επιστολών βλ. Nichanian – Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 110 σημ. 83. Πρβλ. A. Carile, *Roma e Romania dagli Isaurici ai Comneni*, στο: *Bisanzio, Roma e l'Italia nell'alto medioevo* [SCIAM 34], II, Spoleto 1988, 535-536.

14. *Codex Carolinus*, αρ. 20, σ. 521,11-15: ..., *quod sex patricii, deferentes secum trecenta navigia simulque et Siciliensi stolum, in hac Romana urbe absoluti a regia urbe ad nos properantur. Quid eos velle acturos aut pro qua diriguntur causa, rei veritatem ignoramus; ...* βλ. T. K. Λουγγής, Οι «νέοι προσανατολισμοί» των Ισαύρων, *Βυζαντινά* 2 (1982) 70. Για τη χρονολογία βλ. McCormick, *Origins*, 873 (αρ. 165 σημ. 37).

μη¹⁵, ως πρεσβεία¹⁶ ή ως επίδειξη δύναμης¹⁷, αλλά η ευλογότερη εκδοχή πρέπει να είναι ότι πρόκειται για μία απόπειρα εκκαθάρισης των δυτικών υδάτων από τη Σαρδηνία μέχρι τις Βαλεαρίδες¹⁸. Οι φόβοι του πάπα Παύλου μπορούν, σε ένα αρκετά μεγάλο βαθμό, να θεωρηθούν δικαιολογημένοι, καθώς πρέπει να γνώριζε ότι η αυτοκρατορία επί Κωνσταντίνου Ε΄ ήταν περισσότερο από ικανή να επέμβει δυναμικά στη Δύση. Οι βυζαντινές πηγές αναφέρουν ότι το 766 στην εκστρατεία εναντίον της Βουλγαρίας έλαβαν μέρος 2.600 χελάндια¹⁹. Αν και η μαρτυρία αυτή είναι πιθανότατα υπερβολική, πιστεύουμε ότι αποτελεί ένδειξη των πολύ αξιόλογων στρατιωτικών δυνάμεων που διέθετε το Βυζάντιο την εποχή αυτή. Ακόμη, το εκούσιο ή ακούσιο λάθος του πατριάρχη Νικηφόρου και του Θεοφάνη ίσως να μην αφορά μόνο τον αριθμό των πλοίων, αλλά και τον προορισμό τους: ενδέχεται η τεράστια αυτή κινητοποίηση του βυζαντινού πολεμικού ναυτικού να μην έγινε το 766 για τη γειτονική Βουλγαρία, αλλά λίγα μόλις χρόνια πριν για τη μακρινή «Εσπέρα».

Σχετικά με τη στρατηγική πλευρά της επιβλητικότητας παρουσίας του βυζαντινού στόλου στο Τυρρηνικό πέλαγος, φαίνεται ότι ο Κωνσταντίνος Ε΄, παρά το σχέδιο περί ανακατάληψης της Ραβέννας, το οποίο δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, και την αγωνία του πάπα Παύλου για βυζαντινή επέμβαση στην Ιταλία, έδωσε άμεση προτεραιότητα στην περαιτέρω κραταίωση της θέσης του στη Μεσόγειο. Επιλέγοντας στόχους δυτικότερους της Ιταλίας, η Κωνσταντινούπολη δεν υπενθύμιζε μόνο στους αντιπάλους της την αδιαμφισβήτητη υπεροχή της στη θάλασσα, αλλά και την εμμονή της στην τήρηση μίας εξωτερικής πολιτικής με οικουμενικές βλέψεις και επιδιώξεις. Με τη λύση που προέκρινε, ο Κωνσταντίνος Ε΄ υπήρξε ο εμπνευστής της ανύψωσης της διοικητικής σημασίας της Σικελίας, από την οποία δυνητικά μπορούσε πάντα να προέλθει μία σοβαρή βυζαντινή αντίδραση στις μεθοδεύσεις του προκαθημένου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας.

Η επαναδιεκδίκηση, ωστόσο, της κεντρικής Ιταλίας δεν ήταν ένα εγχείρημα που την έμβασή του θα καθόριζαν μόνο οι στρατιωτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας. Μία ενδεχόμενη απόβαση στην Ιταλία μπορούσε να καταλήξει σε περιπέτεια με αμφίβολα ή εφήμερα αποτελέσματα και σε καταγραφή σημαντικών απωλειών, καθώς η πραγματικότητα αποκαλύπτει ότι την περίοδο αυτή το Βυζάντιο δεν διέθετε ισχυρά πολιτικά ερείσματα στην περιοχή. Προς τα τέλη του 765 ο αδύναμος Desiderius βρισκόταν σε

15. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* II/2, 215.

16. Βλ. D. H. Miller, *Byzantine-papal Relations during the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution of the Eighth Century*, *BZ* 68 (1975) 59.

17. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 4.

18. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 47. Η Rochow (*Konstantin V.*, 115) περιορίζεται σε απλή καταγραφή των διαφορετικών απόψεων.

19. Νικηφόρος (de Boor), 73,13-14. Θεοφάνης, 437,20-21. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 190-191.

άριστες σχέσεις με τον πάπα Παύλο²⁰, ενώ το επόμενο έτος στη Νεάπολη έληγε η μόνη εικονοκλαστική περίοδος που γνώρισε το δουκάτο σε ολόκληρη την ιστορία του²¹. Οι αποτυχιές αυτές και το ναυάγιο των διπλωματικών επαφών μεταξύ Βυζαντίου και Φράγγων²² έθεσαν τέλος στη θητεία του Αντιόχου στη Σικελία²³, όχι όμως και στις ελπίδες των Βυζαντινών για μία ουσιαστική μεταβολή του συσχετισμού των δυνάμεων στην Ιταλία που αναζωπυρώθηκαν, όταν, μετά την κατάλυση του λογγοβαρδικού βασιλείου το 774²⁴, ο γιος του Desiderius, Αδελχis (Adelchis) – Θεόδοτος, κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου τιμήθηκε με τον τίτλο του πατρικίου²⁵.

Προς τα τέλη του 775, ο πάπας Αδριανός Α΄ (772-795) γνωστοποιούσε με επιστολή του προς τον Καρλομάγνο (768-814) την ύπαρξη ενός μεγάλου συνασπισμού που στρεφόταν εναντίον του: υπό την αιγίδα των Βυζαντινών, Σπολέτο, Βενεβέτο και Φριούλι (Friuli) προετοίμαζαν για το Μάρτιο του επομένου έτους την απόβαση του Αδελχis στην Ιταλία με σκοπό την ανασύσταση του κράτους του και την εκπόρθηση της Ρώμης²⁶. Η επίθεση, που τόσο φοβόταν ο πάπας Αδριανός, ματαιώθηκε είτε εξαιτίας του θανάτου του Κωνσταντίνου Ε΄ το Σεπτέμβριο του 775²⁷, είτε λόγω της καθόδου του Καρλο-

20. *Codex Carolinus*, αρ. 37, σ. 549,31-33. Για τη χρονολογία βλ. M. McCormick, *Textes, images et iconoclasme dans le cadre des relations entre Byzance et l'Occident carolingien*, στο: *Testo e immagine nell'alto medioevo* [SCIAM 41], I, Spoleto 1994, 116-123.

21. Μετά το θάνατο του εικονομάχου επισκόπου τους Calvus (750-762), οι Νεαπολίτες, εξαιτίας των σχέσεών τους με το Βυζάντιο, αρνούσαν να αποδεχθούν ως διάδοχο του τον Παύλο Β΄ (762-766) που είχε χειροτονηθεί από τον πάπα. Ο Παύλος Β΄ κατόρθωσε να θέσει τη Νεάπολη υπό τον έλεγχό του τον Απρίλιο του 766. Βλ. *Gesta episc. Neapol.*, 41, σ. 424,37-43: ..., *sed propter Graecorum conexionem noluerunt illum recipere sui concives*. Πρβλ. F. Luzzati Laganà, *Tentazioni iconoclasti a Napoli*, *RBSN* 26 (1989) 99-116. J.-M. Martin, *Quelques remarques sur le culte des images en Italie méridionale le haut Moyen Âge*, στο: *Cristianità ed Europa. Miscellanea di studi in onore di Luigi Prosdocimi* (εκδ. C. Alzati), I, Roma 1994, 224.

22. Για το θέμα βλ. M.-F. Auzépy, *Constantin V, l'empereur isaurien et les Carolingiens*, στο: *Les Assises du pouvoir. Temps médiévaux, territoires africains* (εκδ. O. Redon – B. Rosenberger), Vincennes 1994, 53-57.

23. Βλ. N.ichanian – Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 112-113.

24. Ενδεικτικά βλ. *Annales regni Francorum*, a. 774, σ. 30,1-6. *Annales Laureshamenses*, a. 774, σ. 30. *Annales Lamperti*, a. 774, σ. 18.

25. Θεοφάνης, 449,1-3. Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 217, όπου αναφορά δυτικών πηγών και βιβλιογραφίας.

26. *Codex Carolinus*, αρ. 57, σ. 582,11-31: ..., *proximo Martio mensae adveniente utrosque se in unum conglobent cum caterva Grecorum et Athalhis Desiderii filium et terrae marique ad dimicandum super nos irruant, cupientes hanc nostram Romanam invadere civitatem ...*. Βλ. McCormick, *Origins*, 877 (αρ. 184).

27. Που ο Αδριανός Α΄ πληροφορήθηκε πριν από τις 7 Φεβρουαρίου 776 βλ. *Codex Carolinus*, αρ. 58, σ. 583,24-32. Πρβλ. J.-M. Sansterre, *Les informations parvenues en Occident sur l'avènement de l'empereur Léon V et le siège de Constantinople par les Bulgares en 813*, *Byz.* 66 (1966) 375 [στο εξής: Sansterre, *Informations sur l'avènement de Léon V*].

μάγνου στη Β. Ιταλία, ο οποίος την άνοιξη του 776 υπέτασε το Φριουλί και το Ταρβήσιον (Treviso)²⁸.

Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι ο κίνδυνος μίας ευρείας σύμπραξης κατά του προκαθημένου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας ήταν ανύπαρκτος ή μία απλή φήμη²⁹, εφόσον ο στρατηγός Σικελίας, κατά πάσα πιθανότητα ο Ελπιδιος³⁰, εργάστηκε επίμονα για να δει ο Αδριανός Α΄ το στρατό των «μισητών Ελλήνων» πολύ κοντά στις κτήσεις του. Το Μάιο του 778 ο πατρίκιος της Σικελίας ήδρευε στη Γαέτα και από εκεί, μαζί με τον πρίγκηπα του Βενεβέντου Άριχι Β΄ (Arichis, 758-787), επιχειρούσε να υποτάξει τις πόλεις της Καμπανίας³¹. Αντιδρώντας στη δυσμενή γι' αυτόν εξέλιξη, ο πάπας Αδριανός αναλάμβανε για πρώτη φορά στρατιωτική δράση, επιτιθέμενος εναντίον της Terracina, η οποία την εποχή αυτή ανήκε στο δουκάτο της Νεάπολης. Η απόφασή του αυτή τον έφερε αντιμετώπιζε με αυτό που τότε ανησυχία του προξενούσε, καθώς Βενεβέτο, Νεάπολη και Γαέτα, με επικεφαλής τον πατρίκιο της Σικελίας, ανακαταλάμβαναν το 779/780 την Terracina. Στη συνέχεια, οι προτάσεις του Αδριανού Α΄ περι' επιστροφής στη Ρωμαϊκή Εκκλησία του *patrimonium* που είχε στη Νεάπολη προσέκρουσαν στην «ασέβεια» του Ελπιδίου, ο οποίος, σε πλήρη σύμπνοια με τον Άριχι, απέρριπτε ένα τέτοιο ενδεχόμενο³².

Εκείνο που, κατά τη γνώμη μας, αξίζει να συγκρατήσουμε από την αναμέτρηση αυτή δεν είναι ότι το αποτέλεσμα της συμμαχίας των Βυζαντινών με το Βενεβέτο, τη Νεάπολη και τη Γαέτα ήταν η παρεμπόδιση της επέκτασης της εξουσίας του πάπα Ρώμης νοτιότερα³³, αλλά ο δεσπόζων ρόλος του στρατηγού Σικελίας στην εξέλιξη της κατάστασης και το γεγονός ότι ο Ελπιδιος για αρκετούς, ίσως, μήνες βρισκόταν στη Γαέτα, δηλαδή πολύ βορειότερα από την έδρα του και αρκετά κοντά στη Ρώμη. Το στοιχείο αυτό, το οποίο, από όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, δεν έχει τονιστεί ιδιαίτερα, πιστεύουμε ότι είναι αποκαλυπτικό των πολιτικών πεποιθήσεων και εκτιμήσεων του

28. *Annales regni Francorum*, a. 776, σ. 32,18-23. *Annales Mosellani*, a. 776, σ. 496,29-30. Βλ. Böhmer – Mühlbacher, *Regesten*, αρ. 200b-e. Επίσης, βλ. Classen, *Karl der Grosse*, 26.

29. Βλ. Böhmer – Mühlbacher, *Regesten*, αρ. 198a. Πρβλ. Caspar, *Papsttum*, 44.

30. Βλ. I. Rochow, Leon IV. (775-780), στο: Lillie, *Konstantin VI.*, 23 σημ. 150. Nchanian – Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 114-117.

31. *Codex Carolinus*, αρ. 61, σ. 588,33-39: ... *cum ipso patritii Siciliae, qui in predicto castro Caietano residet, ... et nostra eosdem Campaninos esurpare et patritio Siciliae subiugare*. Βλ. Falkenhansen, *Untersuchungen*, 4. J. Ferluga, *L'Italia bizantina dalla caduta dell'Esarcato di Ravenna alla metà del secolo IX*, στο: *Bisanzio, Roma e l'Italia nell'alto medioevo* [SCIAM 34], I, Spoleto 1988, 189-190 (στο εξής: Ferluga, *Italia bizantina*).

32. *Codex Carolinus*, αρ. 64, σ. 591,13-592,4. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* II/2, 285-287. O. Bertolini, Carlomagno e Benevento, στο: *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben I: Persönlichkeit und Geschichte* (εκδ. H. Beumann), Düsseldorf 1965, 621-624 [στο εξής: Bertolini, Benevento].

33. Βλ. Classen, *Karl der Grosse*, 27.

Ελπίδιου. Έχοντας υπηρετήσει στη Δύση επί της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε'³⁴ και του Λέοντος Δ', ο Ελπίδιος πρέπει να ήταν οπαδός της στρατηγικής εκείνης, η οποία, όπως είχε εκφραστεί το 760 ή 764 και το 778-780, ήθελε την αυτοκρατορία ως δύναμη ικανή να ασκήσει πολιτική μεγάλης εμβέλειας και, παρά τις εχθρικές σχέσεις με τον προκαθήμενο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και τους Φράγγους, να είναι πάντα σε θέση να επεμβαίνει στα πράγματα της Ιταλίας ως ρυθμιστικός παράγων.

Τη στιγμή, που είχε επικρατήσει στις διπλωματικές επαφές του Βυζαντίου με τη Δύση από το 766 και εξής, αποφάσισε να λύσει η επίτροπος του ανήλικου Κωνσταντίνου Ζ', αυτοκράτειρα Ειρήνη, σχεδιάζοντας το γάμο του γιου της με την κόρη του Καρλομάγνου Ροτρούδη - Ερυθρά³⁵. Τα γεγονότα, τα οποία διαδραματίστηκαν από το Φεβρουάριο του 781, οπότε ο ευρισκόμενος στην Κωνσταντινούπολη Ελπίδιος επανατοποθετήθηκε στην ηγεσία της Σικελίας³⁶, μέχρι το 782 που, μαζί τον δούκα Καλαβρίας Νικηφόρο, κατέφυγε στους Άραβες της Αφρικής³⁷, έχουν επαρκώς εξεταστεί από τους σύγχρονους ιστορικούς³⁸. Ας μας επιτραπεί, όμως, η επισήμανση ορισμένων στοιχείων: α) το ελάχιστο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ του διορισμού του Ελπίδιου και της ανάκλησής του (15 Απριλίου 781) επιτρέπει την υπόθεση ότι η Ειρήνη χρησιμοποίησε το κύρος του επιτυχημένου στρατηγού Σικελίας για να υπενθυμίσει στον Καρλομάγνο την ισχύ της στη Δύση. Την εκδοχή αυτή ενισχύει το γεγονός ότι η επίτευξη της συμφωνίας για το συνοικέσιο Κωνσταντίνου Ζ' και Ροτρούδης, που πολλές δυτικές πηγές χρονολογούν την άνοιξη του 781³⁹, συμπίπτει περίπου χρονικά με την απόφαση παύσης του Ελπίδιου και την άφιξη στη Σικελία του επιφορισμένου με τη σύλληψη του, σπαθαρίου Θεοφίλου⁴⁰. β) Η διαβολή περί συμμετοχής του Ελπίδιου στην τυραννίδα του *ἀπό καισάρων* Νικηφόρου, γιου του Κωνσταντίνου Ε'⁴¹, είναι πιθανόν να

34. Για το πολύ πιθανό ενδεχόμενο η έναρξη της πρώτης θητείας του Ελπίδιου ως στρατηγού Σικελίας να τοποθετείται προς τα τέλη της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε' βλ. Nichanian - Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 117.

35. Θεοφάνης, 455,19-22. Βλ. Lounghis, *Ambassades*, 151-153. Speck, *Konstantin VI.*, 121.

36. Θεοφάνης, 454,25-27: *Ἐλπίδιον ... προσστρατηγήσαντα τῶν ἐκεῖσε.*

37. Θεοφάνης, 455,29-456,1.

38. Αναλυτικά βλ. E. Kislinger, *Elpidios (781/782) – ein Usurpator zur Unzeit*, στο: *Byzantino-Sicula III: Miscellanea di scritti in memoria di Bruno Lavagnini*, Palermo 2000, 193-202, με την προγενέστερη βιβλιογραφία.

39. *Annales Laureshamenses*, a. 781, σ. 32. *Annales Quedlinburgenses*, a. 781, σ. 37-38. *Annales Moselani*, a. 781, σ. 497,15-16. *Annales Weissenburgenses*, a. 781, σ. 37. *Annales Lamperti*, a. 781, σ. 18. *Annales Ottenburani*, a. 781, σ. 2. Για την ακριβή χρονολογία (μεταξύ 15 Μαρτίου και 25 Μαΐου 781) βλ. McCormick, *Origins*, 879 (αφ. 197).

40. Θεοφάνης, 454,28-31. Βλ. Bury, *LRE* II, 481. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 231.

41. Θεοφάνης, 454,12-25. Βλ. Rochow, *ό. π.*, 229-230 και *PmbZ*, # 5267.

μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα⁴², αλλά να αποτελεί απόηχο της πεποίθησης της κεντρικής εξουσίας ότι ο Ελπίδιος δεν ενστερνιζόταν τις νέες επιλογές της στην «Εσπέρα». γ) Η σθεναρή αντίσταση των Σικελών και του ηγέτη τους, που υποχρέωσαν την μεν Ειρήνη να διατάξει μία μεγάλη κινητοποίηση των ναυτικών και στρατιωτικών δυνάμεων της αυτοκρατορίας, τον δε πατρίκιο Θεόδωρο, *ἄνδρα δραστήριον*, αλλά ευνούχο, να δώσει πολλές μάχες μέχρι να «ἀπονικήσει»⁴³, στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν αποτελεί τεκμήριο μόνο για τα πολυάριθμα στρατεύματα που διέθετε η Σικελία και την επιβλητική ισχύ του στρατηγού της⁴⁴, αλλά και για την αντίθεσή τους στην αλλαγή του προσανατολισμού της βυζαντινής δυτικής πολιτικής. Της προσοχής του έμπειρου Ελπίδιου ασφαλώς και δεν πρέπει να διέφευγε ότι η στροφή προς τον Καρλομάγνο σήμαινε ταυτόχρονα την εγκατάλειψη της σύμπραξης με τη Νεάπολη και το Βενεβέτο, της τακτικής δηλαδή που ο ίδιος είχε τηρήσει και η οποία προέβλεπε την προώθηση του στρατηγού Σικελίας με ισχυρές δυνάμεις προς την Καμπανία και τη Ρώμη.

Η αυτοκράτειρα Ειρήνη, προτείνοντας τη συμβιβαστική λύση του γάμου Κωνσταντίνου Σ' και Ροτρούδης, μπορεί να κατόρθωσε να συμμαχήσει με τους Φράγγους και, στη συνέχεια, να εξομαλύνει τις σχέσεις της με την Παποσύνη, εν όψει της αναστήλωσης των εικόνων⁴⁵, αλλά οι επιδιώξεις των «εταίρων» της παρέμεναν ίδιες. Το κυρίαρχο στοιχείο του πολιτικού σκηνικού στην Ιταλία ήταν η ενίσχυση των δεσμών μεταξύ Καρλομάγνου και Αδριανού Α'⁴⁶, ο οποίος δεν έπαψε να μεθοδεύει την κάθοδο του φραγγικού στρατού στη Ν. Ιταλία, προκειμένου να εξαλειφθεί οποιαδήποτε δυνατότητα προέλασης είτε του Βυζαντίου, είτε των πριγκηπάτων προς τη Ρώμη.

Η επιθυμία του πάπα να υποτάξει τον επίφοβο πρίγκηπα του Βενεβέντου Άριχι, που επιδίωκε την επέκταση της εξουσίας του από τα σύνορα του παπικού κράτους μέχρι τον κόλπο του Σαλέρνο⁴⁷, έγινε πραγματικότητα το Μάρτιο του 787, οπότε ο Καρλομάγνος για πρώτη φορά κατήλθε νοτιότερα της Ρώμης και, παραβιάζοντας τα σύνορα του πριγκηπάτου, έφθασε στην Καπύη. Ο οχρωμένος στο Σαλέρνο Άριχις υποχρεώθηκε

42. Ως μεταγενέστερη δυσφήμιση (*nachträgliche Diffamierung*) χαρακτήρισε την κατηγορία αυτή εναντίον του Ελπίδιου ο Speck (*Konstantin VI.*, 517 σημ. 144), ο οποίος, όμως, στη συνέχεια θεώρησε ότι η ανταρσία του δεν είχε καμία σχέση με την εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας.

43. Θεοφάνης, 455,26-29: *ἐξοπλίσασα δὲ στόλον πολὺν καὶ λαὸν ἐπιλεκτον ἐκ τῶν θεμάτων καὶ ἄρχοντας ἱκανοὺς ...*.

44. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 15.

45. Για τις διπλωματικές επαφές των ετών 784-786 μεταξύ πρεσβυτέρων και Νέας Ρώμης βλ. McCormick, *Origins*, 880-882 (αφ. 203-209).

46. Το Πάσχα του 781 ο Καρλομάγνος βρισκόταν στη Ρώμη, όπου ο δευτερότοκος γιος του Πιπίνος ανακηρυσσόταν από τον Αδριανό Α' *rex in Italiam*: βλ. *Annales regni Francorum*, a. 781, σ. 40,18-23. Πρβλ. Bury, *LRE II*, 504-505.

47. Συνοπτικά βλ. Gay, *Italie méridionale*, 32-34. Ειδικότερα για τη σύρραξη μεταξύ Βενεβέντου και Νεάπολης το 784 που, εξαιτίας της φραγγικής απειλής, κατέληξε σε παραχωρήσεις του Άριχι προς τους Νεαπολίτες, βλ. Erchempert, 2, σ. 235,12-17. Πρβλ. Bertolini, Benevento, 631.

να δηλώσει υποταγή, δίνοντας στον Καρλομάγνο δεκατρείς ομήρους, ανάμεσα στους οποίους βρισκόταν και ο δευτερότοκος γιος του Γριμουάλδος (Grimualdus)⁴⁸. Τη βυζαντινή πρεσβεία, που του υπενθύμιζε το γάμο μεταξύ Κωνσταντίνου C' και Ροτρούδης, δεν φαίνεται να έλαβε καν υπόψη του ο Καρλομάγνος⁴⁹. Ασφυκτιώντας, προφανώς, κάτω από τη φραγκική κηδεμονία, ο Άριχς απευθύνθηκε στην Κωνσταντινούπολη, ζητώντας την απονομή του τίτλου του πατρικίου, την υπαγωγή της Νεάπολης στην εξουσία του και την επιστροφή του Άδελχι στην Ιταλία για την προετοιμασία εκστρατείας εναντίον του πάπα και του Καρλομάγνου⁵⁰. Η ακύρωση της συμμαχίας με τους Φράγγους υποχρέωσε την Ειρήνη να επιστρέψει στην πολιτική που λίγα μόλις χρόνια πριν είχε απορρίψει. Η σύμπραξη με το Βενεβέντο, αλλά και με τη Νεάπολη, ήταν η μόνη δυνατότητα ανάμειξης των Βυζαντινών στην Ιταλική Χερσόνησο, μόνο που τη στιγμή εκείνη ήταν αδύνατον να επιφέρει αποτελέσματα ανάλογα με αυτά των ετών 778-780, όταν ο στρατηγός Σικελίας Ελπίδιος βρισκόταν στη Γαέτα.

Ο πάπας Αδριανός Α' άρχισε και πάλι να φοβάται τη δημιουργία ενός ευρύτατου συνασπισμού εναντίον του και στις αρχές του 788 έγραφε στον Καρλομάγνο ότι η απόβαση των βυζαντινών στρατευμάτων θα γινόταν στη Β. Ιταλία, στη Ραβέννα ή στο Ταρβήσιον⁵¹. Ωστόσο, το σχέδιο αυτό είτε ήταν φήμη⁵², είτε εγκαταλείφθηκε σύντομα, καθώς οι προετοιμασίες για την επερχόμενη σύρραξη, που είχαν ήδη αρχίσει νοτιότερα, δεν αναδείκνυαν έναν κατάλληλο συσχετισμό δυνάμεων για ένα τόσο τολμηρό εγχείρημα. Μετά από δεκατρία χρόνια παραμονής στην Κωνσταντινούπολη, το χειμώνα του 787-788 ο Άδελχς πρέπει να βρισκόταν στην Καλαβρία⁵³ και στις 20 Ιανουαρίου 788 στο Σαλέρνο κατέφθαναν δύο σπαθάριοι μαζί με τον διοικητή Σικελίας, προφανώς τον στρατηγό Σικελίας Θεόδωρο⁵⁴, για να ανακοινώσουν την απάντηση της αυτοκράτειρας στο αίτημα του Άριχς: τον πρίγκηπα του Βενεβέντου αποδιδόταν μεν ο τίτλος του πατρικίου, όχι όμως και η Νεάπολη, η οποία τρεις μέρες μετά επιφύλασσε θερμή υποδοχή

48. *Annales regni Francorum*, a. 787, σ. 50,15-52,4. *Annales Einhardi*, a. 786, σ. 169,24-39. *Einhardi Vita Karoli magni*, 10, έκδ. R. Rau [Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte, I], Darmstadt 1974², σ. 178,11-20. Βλ. Caspar, *Papsttum*, 67-68. Classen, *Karl der Grosse*, 32.

49. *Annales Einhardi*, a. 786, σ. 169,39-42. Θεοφάνης, 463,21-22. Βλ. Dölger, *Regesten*, αρ. 345. Επίσης, βλ. Bertolini, Benevento, 633. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 249-250.

50. *Codex Carolinus*, αρ. 83, σ. 617,27-31: ..., *emisit missos, petens auxilium et honorem patriciatus una cum ducatu Neapolitano sub integritate, simul et suum cognatum Athalgisum cum manu valida in adiutorium dirigendi*, ... Βλ. Belting, *Beneventanischer Hof*, 147.

51. *Codex Carolinus*, αρ. 80, σ. 612,17-23 και αρ. 83, σ. 617,35-36.

52. Βλ. McCormick, *Origins*, 884 (αρ. 219).

53. Βλ. Nichanian - Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 120-121.

54. *Codex Carolinus*, αρ. 82, σ. 616,11-12: ... *missi Gregorum duo spatarii imperatoris cum diucitini, quod Latine dispositore Siciliæ dicitur*, ... Βλ. Lounghis, *Ambassades*, 155, 328. Treadgold, *Revival*, 90. Lilie, *Konstantin VI.*, 130 (αρ. 58). Nichanian - Prigent, ό. π., 121.

στους βυζαντινούς απεσταλμένους⁵⁵. Την εποχή αυτή, ωστόσο, τόσο ο Αριχίς, όσο και ο πρωτότοκος γιος του Ρομουάλδος (Romualdus) είχαν πεθάνει⁵⁶ και ο νόμιμος διάδοχος του Βενεβέντου Γριμουάλδος αποτελούσε το ισχυρό όπλο που κρατούσε στα χέρια του ο Καρλομάγνος. Το γεγονός καθόρισε την έκβαση της υπερπόντιας εκστρατείας του 788: παρά την αντίθεση του πάπα Αδριανού⁵⁷, ο Γριμουάλδος απελευθερώθηκε⁵⁸ και, υποχρεωμένος να τηρήσει τους όρκους πίστης και υποταγής στον Καρλομάγνο, συμπαράταχθηκε με το φραγγικό στρατό και το Σπολέτο εναντίον των Βυζαντινών⁵⁹.

Αναφερόμενες στη σύρραξη του 788, οι δυτικές πηγές κάνουν λόγο για τρεις πατριάρχους που κατέπλευσαν από την Κωνσταντινούπολη με στόλο⁶⁰ και για τις απώλειες των Βυζαντινών που ανέρχονταν σε 4.000 νεκρούς και 1.000 αιχμαλώτους⁶¹, μεταξύ των οποίων ήταν και ο αδελφός του πατριάρχη Ταρασίου, Σισίνιος⁶². Οι δυνάμεις, όμως, που κατέφθασαν στη Λογγοβαρδία από τη βασιλεύουσα το καλοκαίρι του 788 όχι μόνο ήταν προφανέστερα λιγότερες από εκείνες, τις οποίες είχαν υπό τις διαταγές τους οι έξι πατριάρχιοι το 760 ή 764, αλλά και από εκείνες που η ίδια η αυτοκράτειρα Ειρήνη είχε διαθέσει λίγα χρόνια πριν για την καταστολή της ανταρσίας του Ελπίδιου.

Στη σκέψη αυτή μας οδηγούν οι ακόλουθες ενδείξεις: α) ο διορισμός ως επικεφαλής της υπερπόντιας αυτής εκστρατείας του Ιωάννη, σακελλαρίου και λογοθέτη του στρατιωτικού, ενός αξιωματούχου επιφορτισμένου μεταξύ άλλων και με στρατολογήσεις⁶³, β) το γεγονός ότι ο Θεοφάνης, ο οποίος δεν αναφέρει τίποτε σχετικό για τα στρατεύματα που ηγείτο ο λογοθέτης Ιωάννης, διευκρινίζει ότι αποστολή του ήταν *εί δυνηθείη άμύνασθαι τόν Κάρουλον*⁶⁴ και γ) η άφιξη στην Ιταλία ήδη από το χειμώνα του 787-788

55. *Codex Carolinus*, αρ. 82, σ. 616,11-18 και αρ. 83, σ. 617,31-35, 618,16-19. Βλ. Classen, *Karl der Grosse*, 33.

56. Βλ. Belting, *Beneventanischer Hof*, 147 με τη σημ. 22.

57. *Codex Carolinus*, αρ. 80, σ. 612,30-32: ..., *si voluntatem vestram fecerint ipsi Beneventani, non ullo modo expedit, Grimualdum filium Arichisi Benevento dirigere*. Βλ. Caspar, *Papstum*, 70-71.

58. Erchempert, 4, 236,10-16. *Chronicon Salernitanum*, 22-23, σ. 483,45-484,4. Βλ. Böhrner - Mühlbacher, *Regesten*, αρ. 294b.

59. *Annales regni Francorum*, a. 788, σ. 56,13-18. Πρβλ. Kreutz, *Before the Normans*, 7.

60. *Chronicon Moissiacense*, a. 789, έκδ. G. H. Pertz, *MGH. SSRG I*, Hannoverae 1826, σ. 298,35-299,2: *Tres patricii ex Constantinopoli cum classe navium venerunt in Italiam*, ... Βλ. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 251.

61. *Alcuini Ep.* αρ. 7, έκδ. E. Dümmeler, *MGH. Epp.* IV, Berolini 1895, σ. 32,12-13: *Quattuor milia ex illis occisi et mille captivi feruntur*. Βλ. και *Annales Einhardi*, a. 788, σ. 175,11-13: ..., *inmodicam ex eis multitudinem ceciderunt, ac sine suorunq; gravi dispendio victores facti, magnum captivorum ac spoliunum numerum in sua castra retulerunt*.

62. Ο οποίος απελευθερώθηκε το 798 βλ. *Annales regni Francorum*, a. 798, σ. 68,17-19. *Annales Einhardi*, a. 798, σ. 185,23-25. Πρβλ. Lounghis, *Ambassades*, 156 και *PmbZ*, # 6794.

63. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 314.

64. Θεοφάνης, 464,2-8. Η σύρραξη έγινε το αργότερο το Σεπτέμβριο του 788. Γι' αυτό βλ. Nychanian - Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 119 σημ. 144, 120. Για τον Ιωάννη βλ. Cosentino, *Prosopografia II*, 213 (Iohannes 312).

του Άδελχι, το γόητρο του οποίου παρέμενε υψηλό⁶⁵. Τα στοιχεία αυτά επιτρέπουν με αρκετή βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι πρωταρχικό καθήκον του λογοθέτη του στρατιωτικού Ιωάννη και του Άδελχι ήταν να προβούν σε στρατολογήσεις από τη Ν. Ιταλία και ότι ο κύριος όγκος του στρατού που συμμετείχε στη μάχη του 788 πρέπει να προερχόταν από τη Σικελία, ο στρατηγός της οποίας Θεόδωρος φαίνεται ότι διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στο συντονισμό της όλης επιχείρησης⁶⁶.

Ο απόηχος της ήττας του 788, που επισφραγίστηκε από τη σύλληψη και τον οικτρού θάνατο του Ιωάννη, φαίνεται ότι ήταν μεγάλος και βυζαντινή απόβαση στη Ν. Ιταλία θα επιχειρηθεί πολλά χρόνια αργότερα, επί Βασιλείου Α΄ υπό διαφορετικές πολιτικές προϋποθέσεις. Αντίβαρο στις αρνητικές συνέπειες της πρόσφατης συντριβής προσέφερε ο Γριμουάλδος Γ΄ (788-806), προβάλλοντας σθεναρή αντίσταση στην κηδεμονία του Καρλομάγνου και του ρήγα Ιταλίας Πιπίνου (781-810). Την ίδια εποχή που ενίσχυε τους δεσμούς του με το Βυζάντιο, νυμφεύομενος περί το 791/792 την Ευανθία, αδελφή της συζύγου του Κωνσταντίνου Ζ΄, Μαρίας⁶⁷, στρεφόταν εναντίον του Πιπίνου, δείχνοντας ακατάβλητος μέχρι το 800/801⁶⁸. Το ισχυρό, ωστόσο, στρατιωτικό εφεδτήριο της αυτοκρατορίας προς τη Δύση παρέμενε πάντα η Σικελία. Η Ειρήνη, η οποία το 787 διέθετε *στρατὸν ἴδιον καὶ ἄρχοντας πειθηνίους αὐτῆς*⁶⁹ και το 790 υποχρέωνε το στρατό να δώσει όγκο πίστης μόνο σε αυτήν⁷⁰, δεν μπορούσε παρά να ασκεί απόλυτο έλεγχο στο νησί, που γινόταν ο τόπος εξορίας του Ιωάννη Πικριδίου το 789⁷¹ και ορισμένων από τους χίλιους Αρμενιάκους επιβούλους στρατιωτές προς τα τέλη του 793⁷².

Τεκμήριο για το ότι η Σικελία παρέμενε βασική προτεραιότητα στην υλοποίηση των επιδιώξεων της αυτοκρατορίας αποτελεί η επιλογή των δύο στρατηγών του θέματος το 797 και το 799: πρόκειται για τον ευνούχο, πατριόκιο Νικήτα, «τὸν πρῶτον ἐν

65. Βλ. Bertolini, Benevento, 647.

66. *Annales Einhardi*, a. 788, σ. 175,5-7: *Interea Constantinus imperator ..., Theodorum patricium, Siciliae praefectum, cum aliis ducibus suis fines Beneventanorum vastare iussit*. Βλ. Speck, *Konstantin VI.*, 598 σμμ. 34.

67. Βίος Φιλαρέτου, έκδ. Μ.-Η. Fourroy - Μ. Leroy, *La vie de S. Philarète, Byz.* 9 (1934) 143,20-25. Erchempert, 5, σ. 236,20-24: ... *Grimoalt neptem augusti Achivorum in coniugium sumpsit nomine Wantia*. Στο διαζύγιο του ζεύγους, λίγα χρόνια αργότερα, αναφέρθηκε και ο Θεόδωρος Στουδΐτης (*Theodori Studitae Epistulae*, αρ. 31, έκδ. G. Fatouros [CFHB 31/1-2], Berlin-N. York 1991, σ. 88,94-97). Ο Belting (Beneventanischer Hof, 148 σμμ. 29) αμφισβητεί το γεγονός. Ωστόσο, βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 14 σμμ. 98. Classen, *Karl der Grosse*, 33 σμμ. 110 και *PmbZ*, # 1616, 2525.

68. Για τις συρράξεις μεταξύ Πιπίνου και Γριμουάλδου το 791/792, το 793 και το 800/801 βλ. Böhrmer - Mühlbacher, *Regesten*, αρ. 320c-d, 369b, 513b-c, γ. Πρβλ. Classen, *Karl der Grosse*, 33-34.

69. Θεοφάνης, 462,17-18.

70. Θεοφάνης, 465,9-12: ... «ἕως οὐ ζῆς, οὐ καταδεξόμεθα τὸν υἱόν σου κρατῆσαι». Η συνοχή, την οποία εμφανίζει ο βυζαντινός στρατός κατά τη δεκαετία 780-790, παρά το γεγονός ότι δεν κέρδισε καμία αξιόλογη μάχη, έχει επισημανθεί από τον Λουγγή, *Δοκίμιο*, 56.

71. Θεοφάνης, 465,3-5. Βλ. Guillou, *La Sicile byzantine*, 110.

72. Θεοφάνης, 469,11-15. Βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 60. Rochow, *Byzanz im 8. Jh.*, 259-260.

τοῖς οἰκείους πάντων»⁷³ και τον Μιχαήλ, τον επονομαζόμενο *Ganglianos*, μάλλον από τη Γάγγρα της Παφλαγονίας⁷⁴. Και οι δύο χειρίστηκαν τη νέα στροφή της Κωνσταντινούπολης προς τον Καρλομάγνο: διορισμένος ως στρατηγός Σικελίας προς τα τέλη του 796 ή αρχές του 797, σε μία περίοδο δηλαδή που η Ειρήνη προετοίμαζε το πραξικόπημα εναντίον του Κωνσταντίνου Σ⁷⁵, ο Νικήτας διαβίβαζε το 797 στον Φράγγο ηγεμόνα αυτοκρατορικό γράμμα⁷⁶, ενώ το επόμενο έτος ο πρώην πατριάρχης Φρυγίας Μιχαήλ⁷⁷, του ανακοίνωνε τη μονοκρατορία της Ειρήνης και διαπραγματευόταν την ανταλλαγή αιχμαλώτων και τη σύναψη ειρήνης⁷⁸, σύμφωνα με την οποία αναγνωριζόταν η επικυριαρχία του Καρλομάγνου στο Βενεβέντο και την Ιστρία⁷⁹. Η Ειρήνη είχε εξασφαλίσει την αναγνώρισή της από τη Δύση και το 799 ο πρόσφατος συνομιλητής του Καρλομάγνου Μιχαήλ του γνωστοποιούσε ότι ήταν ο νέος στρατηγός Σικελίας⁸⁰.

Στη ραγδαία μεταβολή του πολιτικού σκηνικού στη στροφή του όγδοου προς τον ένατο αιώνα –στέψη του Καρλομάγνου τα Χριστούγεννα του 800 από τον πάπα Λέοντα Γ' (795-816)⁸¹, πρόταση γάμου του δυτικού ηγεμόνα προς την Ειρήνη, προκειμένου *ένωσαι τὰ ἔθνη καὶ τὰ ἔσπερια* και ανατροπή της αυτοκράτειρας από τον Νικηφόρο Α' στις 31 Οκτωβρίου 802⁸²– η σημασία της Σικελίας και του στρατηγού της ήταν το μόνο,

73. Βίος Νικήτα πατριάρχου, I, έκδ. D. Papachryssanthou, *Un confesseur du second iconoclisme: la Vie du patrice Nicetas*, *TM* 3 (1968) 325 [στο εξής: Papachryssanthou, *Vie du patrice Nicetas*]. Πρβλ. Cosentino, *Prosopografia* II, 422-423 (Nicetas 6). *PmbZ*, # 5424.

74. *Annales Einhardi*, a. 798, σ. 185,25. Βλ. Nichanian - Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 126 σημ. 197.

75. Βλ. Papachryssanthou, *Vie du patrice Nicetas*, 317 και 323. Nichanian - Prigent, ό. π., 124.

76. *Annales regni Francorum*, a. 797, σ. 66,21-23. *Annales Einhardi*, a. 797, σ. 183,31-33. Βλ. Papachryssanthou, ό. π., 316. Loungis, *Ambassades*, 156. Lillie, *Konstantin VI.*, 127 (αρ. 40).

77. Ίσως, πρώην στρατηγός Ανατολικών, Θρακησίων ή Οψικίου. Οι Nichanian - Prigent (*Les stratèges de Sicile*, 126-127) εξετάζουν μόνο το ενδεχόμενο ο Μιχαήλ να ήταν στρατηγός Ανατολικών ή Θρακησίων και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο άνδρας διετέλεσε στρατηγός των Ανατολικών από τον Αύγουστο του 797 μέχρι τα μέσα του 799. Η τελευταία, ωστόσο, εκδοχή πρέπει να απορριφθεί, εφόσον ο άνδρας κατά την προοβεία του 798 (βλ. επόμενη σημ.) μνημονεύεται ως *patricius quondam Frigiae*. Κατά τη γνώμη μας, το ενδεχόμενο ο Μιχαήλ να τοποθετήθηκε στην ηγεσία ενός από τα τρία μεγάλα μικρασιατικά θέματα (σημειώνουμε ότι τμήματα των επαρχιών Φρυγίας Πακατιανής και Φρυγίας Σαλουταρίας αποτελούσαν εδάφη του Οψικίου ενδεικτικά, βλ. Λουγγίς, στο: *Μικρά Ασία των θεμάτων*, 178) παραμένει ανοικτό. Πρβλ. Speck, *Konstantin VI.*, 705 σημ. 6.

78. *Annales regni Francorum*, a. 798, σ. 68,13-19.

79. Βλ. C. N. Tsiiranlis, *Byzantine Reactions to the Coronation of Charlemagne (780-813)*, *Βυζαντινά* 6 (1974) 350-351.

80. *Annales regni Francorum*, a. 799, σ. 70,7-9. Βλ. Loungis, *Ambassades*, 157. Πρβλ. Cosentino, *Prosopografia* II, (Michael 3-4). *PmbZ*, # 5046. Για το ενδεχόμενο η απειλή μίας εκστρατείας του Καρλομάγνου εναντίον της Σικελίας (Θεοφάνης, 475,12-13) να εκλήφθηκε ως πραγματική και ο Μιχαήλ να ήταν ο στρατηγός που ενίσχυσε την άμυνα του νησιού βλ. Nichanian - Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 127-128.

81. Ενδεικτικά βλ. Classen, *Karl der Grosse*, 62-80.

82. Θεοφάνης, 475,27-476,5.

ίως, στοιχείο που παρέμενε ακλόνητο. Από τα κύρια μελήματα του νέου αυτοκράτορα ήταν ασφαλώς ο έλεγχος του στρατού και το αργότερο μέχρι την άνοιξη του 803 στη Σικελία πρέπει να έφθασε ο αντικαταστάτης του Μιχαήλ, πατριίκιος Κωνσταντίνος. Μολονότι είναι πιθανό το ενδεχόμενο ο Κωνσταντίνος να παρέμεινε στην ηγεσία του θέματος Σικελίας καθόλη τη διάρκεια της βασιλείας του Νικηφόρου Α⁸³, η δράση του είναι γνωστή μόνο από μία επιστολή του πάπα Λέοντος Γ', χρονολογημένη στις 11 Νοεμβρίου 813, όπου γίνεται λόγος για δεκαετή ανακωχή που είχε συνάψει ο Κωνσταντίνος την άνοιξη ή το καλοκαίρι του 804 με τους Άραβες της Αφρικής, οι εσωτερικές διενέξεις των οποίων όμως κατέστησαν τη συμφωνία ανενεργή⁸⁴.

Η εμφάνιση των Αράβων της Ισπανίας και της Αφρικής στην Τυρρηνική θάλασσα και οι αλληπάλληλες επιδρομές τους ήταν η νέα απειλή όχι μόνο για τις βυζαντινές δυτικές κτήσεις, αλλά και για ολόκληρη την Ιταλία. Από τις αρχές του ένατου αιώνα, ο αραβικός κίνδυνος έγινε καθοριστικός παράγοντας στις σχέσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης, η οποία δεν διέθετε επαρκείς ναυτικές δυνάμεις για την απόκρουση του εχθρού. Στις δυτικές πηγές αποτυπώθηκε με σαφήνεια ο αγώνας των φραγκικών δυνάμεων εναντίον των Αράβων: το 806 ο Πιπίνος έστειλε στόλο από την Ιταλία με επικεφαλής τον κόμη της Γένουας Hadumagus προς καταδίωξη του εχθρού που ληηλατούσε την Κορσική⁸⁵. Στην ήττα του 806 προστέθηκε και άλλη το επόμενο έτος, όταν ο ίδιος ο Καρλομάγνος επιχειρούσε να θέσει τέρμα στις επιθέσεις των Αράβων, οι οποίοι, ξεκινώντας από την Ισπανία, σκορπούσαν το θάνατο στη Σαρδηνία και την Κορσική. Την απώλεια δεκατριών πλοίων και των πληρωμάτων τους σε κάποιο λιμάνι της Κορσικής ασφαλώς και δεν αντιστάθμιζε η απελευθέρωση εξήντα μοναχών, που είχαν αιχμαλωτιστεί το 806 κατά τη διάρκεια επιδρομής εναντίον της Παντελλαρίας (Pantelleria)⁸⁶.

Την εποχή αυτή, όμως, κατά την οποία άρχιζε η έντονη δράση των Αράβων στην Τυρρηνική, η πληροφόρησή μας για τις κινήσεις του στόλου της Σικελίας είναι ελλιπέστατη, γεγονός που, κατά τη γνώμη μας, δεν υποδηλώνει κάποια ύφεση της βυζαντινής

83. Πιθανός διάδοχος του Κωνσταντίνου στο αξίωμα του στρατηγού Σικελίας δεν είναι ο πατριίκιος Γρηγόριος (βλ. *PmbZ*, # 2466), αλλά ο πρωτοσπαθάριος Θεόγνοστος, γνωστός από την πρεσβεία του 812 προς τον Καρλομάγνο (βλ. Lounghis, *Ambassades*, 160-161) και τη σφραγίδα του που δημοσιεύουν οι Nichanian - Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 129 και 138-139.

84. *MGH. Epp.* V, αρ. 7, σ. 98,3-5: ... *Constantinus patricius, ... in decem annos vobiscum pactum firmavit usque ad futuram octavam indictionem; sed neque ipsum pactum firmum tenuistis*. Βλ. Amari, *Storia* I, 353. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* I, 64. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 4. McCormick, *Origins*, 892 (αρ. 265). Για τη χρονολογία σύναψης της ανακωχής βλ. *PmbZ*, # 3917.

85. *Annales regni Francorum*, a. 806, σ. 82,33-36. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 52-53. Πρβλ. Lewis, *Naval Power*, 103.

86. *Annales regni Francorum*, a. 807, σ. 86,12-24. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/1, 73. Πρβλ. Classen, *Karl der Grosse*, 97-98.

παρουσίας⁸⁷. Από τα στοιχεία που διαθέτουμε, διαφαίνεται ότι βασική προτεραιότητα της Κωνσταντινούπολης την περίοδο αυτή υπήρξε η κραταίωση της θέσης της στην Α. Μεσόγειο και την Αδριατική. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, απόφαση του Νικηφόρου Α΄ πρέπει να ήταν η αποστολή του πολεμικού ναυτικού της αυτοκρατορίας σε περιοχές, οι οποίες βρίσκονταν αρκετά μακρύτερα από αυτές που συνήθως υπεράσπιζαν. Κάτι τέτοιο προκύπτει τόσο από τη συμμετοχή του στρατηγού Σικελίας Κωνσταντίνου και ορισμένων δυνάμεών του στις επιχειρήσεις της Κύπρου το 805/806⁸⁸, όσο και από την αναμέτρηση των ετών 806-810 μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Ο Νικηφόρος Α΄, μαζί με την Ειρήνη, είχε ανατρέψει και την πολιτική συνδιαλλαγής με τον Καρλομάγνο, ο οποίος το 806 προέβαινε στην πρώτη διαίρεση του κράτους του⁸⁹ και στη δικαιοδοσία του ρήγα Ιταλίας Πιπίνου περιερχονταν η Ιστρία, η Βενετία και η Δαλματία, που μέχρι τότε τελούσαν υπό βυζαντινή επιρροή. Η αντίδραση του Νικηφόρου υπήρξε άμεση και προς τα τέλη του 806⁹⁰ στην περιοχή κατέπλεε βυζαντινός στόλος με επικεφαλής τον πατρίκιο Νικήτα, ο οποίος δείχνει, μάλλον, απίθανο να είναι το ίδιο πρόσωπο με τον πρώην στρατηγό Σικελίας και πιστό οπαδό της αυτοκρατορίας Ειρήνης⁹¹. Στην αποστολή του Νικήτα για την ανακατάληψη της Δαλματίας οι *Annales regni Francorum* αφιέρωσαν δύο μνείες: ενώ στην πρώτη αναφέρεται ότι ο Νικήτας ηγείτο στόλου⁹², στη δεύτερη διευκρινίζεται ότι ο στόλος, που παρέμεινε στη Βενετία μέχρι το 807, ήταν κωνσταντινοπολίτικος⁹³. Την εποχή αυτή, όμως, η Κωνσταντινούπολη δεν διέθετε ισχυρό στόλο⁹⁴ και, επομένως, οι ναυτικές δυνάμεις, οι οποίες τέθηκαν υπό τις διαταγές του Νικήτα, πρέπει να προέρχονταν από το θέμα Κιβυρραιωτών. Με τον δόγη Οβελιέρο (Obelierius, 804-811) να τιμάται με τον τίτλο του σπαθαρίου και τον

87. Βλ. J.-M. Martin, *L'Occident chrétien dans le Livre des Cérémonies*, II, 48, *TM* 13 (2000) 633 [στο εξής: Martin, *Occident chrétien*].

88. Βλ. Nichanian – Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 128-129.

89. Βλ. Böhmer – Mühlbacher, *Regesten*, αρ. 416.

90. Για τη χρονολόγηση της επιχείρησης αυτής βλ. Niavis, *Nicephorus I*, 180-181.

91. Το συχνά απαντώμενο όνομα Νικήτας και ο τίτλος του πατρίκιου, κατά τη γνώμη μας, δεν δικαιολογούν τη βεβαιότητα των Nichanian – Prigent (*Les stratèges de Sicile*, 124 και 129) ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Βλ. Parachryssanthou, *Vie du patrice Nicetas*, 317 και 323, η οποία δεν επιχειρήσει την ταύτιση. Επίσης, βλ. *PmbZ*, # 5424, 5465 και 5466, όπου συζητείται το ενδεχόμενο ο Νικήτας να ταυτίζεται με τον ομώνυμο του πατρίκιο και λογοθέτη του γενικού.

92. *Annales regni Francorum*, a. 806, σ. 84,3-4: *Classis a Niciforo imperatore, cui Niceta patricius praeerat, ad recuperandam Dalmatiam mittitur*.

93. *Annales regni Francorum*, a. 807, σ. 86,25: *Niceta patricius qui cum classe Constantinopolitana sedebat in Venetia, ...*

94. Βλ. Ahrweiler, *Mer*, 74, η οποία επισημαίνει ότι η Κωνσταντινούπολη απέκτησε μεγάλο στόλο μετά το 826/827. Η άποψη του Treadgold (*Revival*, 235) ότι, κατά την ανταρσία του Θωμά Σλάβου, η βασιλεύουσα διέθετε εκατό πλοία είναι αυθαίρετη βλ. V. Prigent, *La carrière du tourmarque Euphémios, basileus des Romains*, στο: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine*, 288 σημ. 50 (στο εξής: Prigent, *Euphémios*).

αδελφό του Beatus να οδηγείται στη βασιλεύουσα, όπου έγινε ύπατος⁹⁵, ο πατρίκιος Νικήτας έδειχνε νικητής, αλλά η ανακωχή με τον Πιπίνο μέχρι τον Αύγουστο του 808⁹⁶ έρχεται να πιστοποιήσει ότι και οι δύο πλευρές είχαν επίνωση ότι η αναμέτρησή τους δεν είχε λήξει.

Πράγματι, το χειμώνα του 808/809 νέος βυζαντινός στόλος από την Κωνσταντινούπολη –επιμένουν οι *Annales regni Francorum*– βρισκόταν στη Βενετία⁹⁷, έχοντας ως ηγήτορα τον Παύλο, ο οποίος δεν ήταν άλλος από τον ομώνυμο του *Cefalaniae praefectus*, τον πρώτο γνωστό στρατηγό Κεφαλληνίας⁹⁸, που το 810 κατέφθανε στη Δαλματία *cum orientali classe*⁹⁹. Επομένως, είναι προφανές ότι, όπως και στην περίπτωση του Νικήτα, το 808/809 και το 810 υπό την ηγεσία του Παύλου είχαν τεθεί οι ναυτικές δυνάμεις του θέματος των Κιβυρραιωτών. Φαίνεται, μάλιστα, ότι ο στόλος, ο οποίος το 808/809 διαχειμάσε στη Βενετία, ήταν αρκετά ισχυρός, ώστε την άνοιξη του 809 ένα τμήμα του επιτέθηκε εναντίον του νησιού Comacchio, εμπορικού κέντρου στις εκβολές του ποταμού Πάδου¹⁰⁰.

Στον αγώνα των Βυζαντινών να καμφθεί η φραγγική αντίσταση δεν συμπεριλαμβανόταν μόνο η ανεπιτυχής επιδρομή κατά του Comacchio, που μπορεί να αναλήφθηκε κατόπιν αιτήματος των Βενετών¹⁰¹, αλλά και μία τολμηρή κίνηση στην Τυρρηνική θάλασσα, η οποία έγινε ακριβώς την ίδια εποχή. Ενώ η αραβική απειλή παρέμενε αμείωτη και η Κορσική στις 7 Απριλίου 809 υφίστατο νέα λεηλασία¹⁰², λίγο πριν «Έλληνες», *qui Orobitae vocantur*, εμφανίστηκαν στην περιοχή, επιλέγοντας, όμως, ως στόχο τους την

95. *Iohannis Diaconi Chronicon Venetum et Gradense*, έκδ. G. H. Pertz, *MGH. SSRG VII*, Hannoverae 1846, 14,30-31 και 37-38. Συνοπτικά βλ. *PmbZ*, # 989 και 5642, όπου λεπτομερής αναφορά πηγών και βιβλιογραφίας.

96. *Annales regni Francorum*, a. 807, σ. 86,26-27. Βλ. Bury, *ERE*, 324. Πρβλ. G. Wolfram, *Die Beziehungen zwischen Byzanz und dem Westen vom Fall des Exarchats von Ravenna (751) bis zum Frieden von Aachen (812)*, στο: *Byzanz, Islam, Abendland. Beiträge zur Geschichte und Kultur des Mittelalters* (εκδ. O. Mazal), Wien 1995, 75.

97. *Annales regni Francorum*, a. 809, σ. 90,8-9: *Classis de Constantinopoli missa primo Dalmatiam, deinde Venetiam appulit; ...*

98. Για την ίδρυση του θέματος Κεφαλληνίας μεταξύ 807 και 810 βλ. D. Zakythinos, *Le thème de Céphalonie et la défense de l'Occident, L'Hellénisme Contemporain* 8/4-5 (1954) 303-312, εδώ: 304-305 [= *Byzance: État - Société - Économie*, London 1973, VIII]. Πρβλ. Niavis, *Nicephorus I*, 76 σημ. 88, με λοιπή βιβλιογραφία. Για τη σημασία του θέματος στην ιταλική πολιτική των βυζαντινών αυτοκρατόρων βλ. τα σχόλια του Laurent, *Vatican*, 95-97.

99. *Annales regni Francorum*, a. 810, σ. 94,13-14.

100. *Annales regni Francorum*, a. 809, σ. 90,9-11: *cumque ibi hiemaret, pars eius Comiacum insulam accessit commissoque proelio contra praesidium, ...* Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/1, 61-62. Πρβλ. Lewis, *Naval Power*, 106-107.

101. Βλ. Niavis, *Nicephorus I*, 181 σημ. 68.

102. *Annales regni Francorum*, a. 809, σ. 90,28-30: *Mauri quoque de Hispania Corsicam ingressi in ipso sancto paschali sabbato ...* Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 56. Για την ημερομηνία βλ. McCormick, *Origins*, 895 (αφ. 290).

παραθαλάσσια πόλη *Populonium* (Piombino), στις ακτές της Τοσκάνης, απέναντι από το νησί Έλβα (Elba)¹⁰³.

Η μνεία των «Οροβιωτών Ελλήνων» είναι προβληματική και ως πιθανή έχει θεωρηθεί η εκδοχή ότι πρόκειται για πειρατές από το νησί Οροβή / Ρόβη στον Αργολικό κόλπο¹⁰⁴. Ωστόσο, η ανάληψη ενός τέτοιου εγχειρήματος από πειρατές, οι οποίοι προέρχονταν από ένα τόσο μικρό νησί, δημιουργεί, κατά τη γνώμη μας, εύλογα ερωτηματικά. Εκείνο, που με αρκετή βεβαιότητα μπορεί να υποστηριχθεί, είναι ότι η άφιξη πλοίων στο πολύ βορειότερα της Ρώμης ευρισκόμενο Piombino πρέπει να έγινε επιφανώς με την υποστήριξη ή, τουλάχιστον, με την κάλυψη του στόλου της Σικελίας. Ακόμη, με δεδομένο ότι την άνοιξη του 809 ένα μέρος του βυζαντινού στόλου επέδραμε εναντίον του Comacchio, δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί το ενδεχόμενο η επίθεση εναντίον του Piombino να έγινε από δυνάμεις που βρίσκονταν υπό τις διαταγές του στρατηγού Κεφαλληνίας Παύλου και το *Orobioiae* να αποτελεί παραφθορά του «Κιβυρραϊώται». Στην περίπτωση αυτή, η λεηλασία του Piombino δεν ήταν ένα τυχαίο ή μεμονωμένο συμβάν, αλλά μία στρατηγική κίνηση που εντασσόταν μέσα στα πλαίσια της αναμέτρησης του Νικηφόρου Α΄ με τον Καρλομάγνο και αποσκοπούσε στο να υπενθυμίσει στον αντίπαλο τη βυζαντινή υπεροχή στη θάλασσα και την ικανότητα της αυτοκρατορίας να ασκήσει μία δυτική πολιτική με οικουμενικές επιδιώξεις.

Παρά το γεγονός ότι ο φραγκικός κλοιός επανήλθε στη Βενετία και το 810 ο ρήγας Ιταλίας Πιπίνος έκαμπε την αντίστασή της¹⁰⁵, η τακτική του Νικηφόρου Α΄ έναντι της Δύσης δύσκολα μπορεί να χαρακτηριστεί αρνητική για το Βυζάντιο. Με άμεσο τον κίνδυνο των Αράβων στην Ανατολή και των Βουλγάρων στη Βαλκανική¹⁰⁶, η ανάληψη δύο εκστρατειών στην Αδριατική κατά τη διάρκεια μίας εννεαετούς βασιλείας και η ίδρυση του θέματος Κεφαλληνίας αναδεικνύουν την «Εσπέρα» ως βασική προτεραιότητα της εξωτερικής πολιτικής του Νικηφόρου Α΄. Η σύναψη ειρήνης το 810 με τον Καρλομάγνο και η αναγνώριση εκ μέρους του ότι η Βενετία στο εξής θα τελούσε υπό βυζαντινή επικυριαρχία¹⁰⁷ ήταν το αποτέλεσμα της πληθωρικής στρατιωτικής δράσης των ετών 806-810. Όσον αφορά το ρόλο που διαδραμάτισε ο στόλος της Σικελίας, η ανυπαρξία στοιχείων για τη δράση του ασφαλώς και δεν μπορεί να υποδηλώνει κάποια υποβάθμισή του. Εκτός του ότι είναι πιθανόν να συνεπικούρησε με οποιονδήποτε τρόπο τις ναυτικές επιχειρήσεις στην Αδριατική –ίσως πρώτιστο καθήκον του να ήταν

103. *Annales regni Francorum*, a. 809, σ. 90,27-28: *In Tuscia Populonium civitas maritima a Grecis, qui Orobioiae vocantur, depraedata est*. Βλ. Λουγγής, *Ιταλία*, 164.

104. Βλ. McCormick, *Origins*, 895-896 (αρ. 292). Για το νησί Οροβή / Ρόβη βλ. V. Pennas, *The Island of Orvosi in the Argolid: Bishopric and Administrative Center*, SBS 4 (1995) 163-173, εδώς: 166 σημ. 12, με προγενέστερη βιβλιογραφία.

105. *DAI*, 28, σ. 120,20-43. *Annales regni Francorum*, a. 810, σ. 94,10-13. Για τη διήγηση του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου περί Βενετίας βλ. *Commentary*, 91-93, με παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας. Πρβλ. Λουγγής, *DAI*, 74-77. Belke - Soustal, *Byzantiner*, 139-141.

106. Για τις συρράξεις αυτές βλ. Niavis, *Nicephorus I*, 199-254.

107. *Annales regni Francorum*, a. 810, σ. 96,11-13. Βλ. Lounghis, *Ambassades*, 160. Classen, *Karl der Grosse*, 93-94.

η περιφρούρηση του Ιονίου πελάγους και του νοτίου τμήματος της Αδριατικής για την απόκρουση ενδεχόμενης αραβικής επιδρομής-, η δεσπόζουσα σημασία του στην Τυρρηνική πρέπει να παρέμεινε αναλλοίωτη. Η επίθεση εναντίον του Ριομβίνο το 809, εγχείρημα ανέφικτο χωρίς τη συνδρομή του στόλου της Σικελίας, αποτελεί τεκμήριο για το ότι το νησί παρέμενε το ισχυρό εφιαλτήριο της αυτοκρατορίας στη Δύση, από το οποίο μπορούσε να προέλθει απειλή για την Ιταλία, αλλά και ενίσχυση στον αγώνα των χριστιανικών δυνάμεων εναντίον των Αράβων. Η «απραξία» των σικελικών δυνάμεων στην Τυρρηνική επί Νικηφόρου Α΄ πρέπει να έχει άμεση σχέση με την πολιτική ρήξης με τον Καρλομάγνο και να ήταν ενδεχομένως ένα ακόμη μέσο πίεσης προς την αντίπαλη πλευρά για να υποχωρήσει.

Ο αραβικός κίνδυνος απαιτούσε τη σύμπραξη φραγγικού στρατού και βυζαντινού στόλου και η προσέγγιση των δύο πλευρών, που επήλθε το 812, κατέληξε στον οριστικό καθορισμό των συνόρων μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών και τη σύναψη ειρήνης σε ισότιμη βάση το 817¹⁰⁸. Η σιγή για το στόλο της Σικελίας τερματίστηκε και ο προκαθήμενος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας παρακολουθούσε με ενδιαφέρον τον αγώνα των Βυζαντινών εναντίον των *nefandissimi* και *obidiles Mauri*. Σε μία επιστολή του πάπα Λέοντος Γ΄ προς τον Καρλομάγνο, χρονολογημένη στις 26 Αυγούστου 813, γίνεται λόγος για την άφιξη στόλου στη Σικελία με επικεφαλής κάποιον πατρίκιο¹⁰⁹. Ο ανώνυμος πατρίκιος δεν είναι άλλος από τον στρατηγό Σικελίας Γρηγόριο που, προφανώς περί το φθινόπωρο του 813, συνήψε δεκαετή ανακωχή με τους Άραβες της Αφρικής και το Νοέμβριο του ίδιου έτους πληροφορούσε τον πάπα για τη νέα εξέλιξη¹¹⁰ και τη μοναχική κουρά του Μιχαήλ Α΄¹¹¹.

108. Για τις προεβείες αυτές βλ. Lounghis, *ό. π.*, 160-164.

109. *MGH. Epp. V*, αρ. 6, σ. 96,18-19: ... *misit Michahel imperator patricium et spadarios cum stolo, ut contra eos Christo adiuvante dimicare debuissent*. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 898 (αρ. 309-310), ο οποίος αποδέχεται την παραδοσιακή χρονολόγηση της παπικής επιστολής τον Αύγουστο του 812, που έχει αποσπασθεί από τον Talbi, *L'émirat aghlabide*, 392. Την εποχή αυτή, ο πάπας δεν είχε ακόμη πληροφορηθεί την κουρά του Μιχαήλ Α΄ βλ. πιο κάτω, σημ. 111.

110. *MGH. Epp. V*, αρ. 7, σ. 97,34-42 και 98,15-18: ... *et confirmaverunt in scriptis inter se pactum in annos X. Et dedit eis missum nomine Theopistum notarium*. Για την ανακωχή βλ. Amari, *Storia I*, 356-357. Για την ταύτιση του Γρηγορίου με τον ανώνυμο πατρίκιο βλ. Nichanian - Prigent, *Les stratèges de Sicile*, 131. Για τον νοτάριο Θεόπιστο βλ. *PmbZ*, # 8382.

111. *MGH. Epp. V*, αρ. 7, σ. 99,13-14: *Dixit Gregorius patricius ad missum nostrum, quod Michahel imperator monachus effectus est ...*. Βλ. Sansterre, *Informations sur l'avènement de Léon V*, 374-378. Στην ίδια επιστολή (*ό. π.*, 99,3-8), ο πάπας αναφέρει ότι, κατά τη γνώμη του, ο Γρηγόριος δίσταζε να απευθυνθεί απευθείας στον Καρλομάγνο *sine consulti Leonis imperatoris sui*. Η μνεία αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένδειξη για το ότι ο Γρηγόριος δεν ήταν ενημερωμένος για τις απόψεις του Λέοντος Ε΄ σχετικά με την αναγνώριση του αυτοκρατορικού τίτλου του Καρλομάγνου (βλ. Sansterre, *ό. π.*, 374) και να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο Γρηγόριος είχε διοριστεί στρατηγός Σικελίας από τον Μιχαήλ Α΄. Πέραν του ότι επί της βασιλείας του τελευταίου στην ηγεσία του θέματος βρισκόταν ο πρωτοσπαθάριος Θεόγνωστος (βλ. Nichanian - Prigent, *ό. π.*, 129), η στάση του Γρηγορίου ήταν δικαιολογημένη, εφόσον οι διαπραγματεύσεις με τον Καρλομάγνο ήταν σε εξέλιξη. Βλ. Lounghis, *Ambassades*, 162.

Παρά τη μαρτυρία του Λέοντος Γ΄ για αποστολή βυζαντινού στόλου το καλοκαίρι του 813, την εποχή αυτή, με τη βουλγαρική απειλή να είναι άμεση¹¹², η αποστολή ισχυρών δυνάμεων στη Δύση ήταν αδύνατη. Ο Γρηγόριος ανέλαβε την ηγεσία της Σικελίας σε μία περίοδο ιδιαίτερης έντασης των αραβικών επιθέσεων. Όπως προκύπτει από τις ναυτικές επιχειρήσεις που επακολούθησαν, μία επιτυχής αντιμετώπιση του εχθρού απαιτούσε ταυτόχρονες συρράξεις στη Δ. Μεσόγειο και την Τυρρηνική, εγχείρημα που δύσκολα μπορούσε να αναληφθεί μόνο από τις σικελικές δυνάμεις. Για το λόγο αυτό, ο νέος στρατηγός Σικελίας ζήτησε και έλαβε την ενίσχυση της Γαέτας και της Αμάλφης, όχι όμως της Νεάπολης, η οποία αρνήθηκε τη σύμπραξη της¹¹³. Πρωταρχική σημασία φαίνεται ότι δόθηκε στην εξάλειψη του κινδύνου που προερχόταν από το Νότο και μία μικρή μοίρα του βυζαντινού στόλου, αποτελούμενη από επτά πλοία, αναμετρήθηκε με δεκατρία αραβικά στο νησί Λαμπεδούσα (Lampedusa), ΝΔ. της Μελίτης. Η έκβαση της ναυμαχίας απέβη αρχικά εις βάρος των Βυζαντινών, αλλά, όταν νέες ενισχύσεις κατέπλευσαν στη Λαμπεδούσα, οι Άραβες εξολοθρεύτηκαν¹¹⁴. Ο εχθρός δεχόταν πλήγματα¹¹⁵, έδειχνε, όμως, αλώβητος, καθώς την ίδια εποχή εμφανιζόταν αρκετά μίλια βορειότερα και με σαράντα καράβια αυτή τη φορά λεηλατούσε πρώτα το νησί Ponza, απέναντι από τον κόλπο της Γαέτας, και, στη συνέχεια, επί έξι μέρες το νησί Ischia, κοντά στη Νεάπολη¹¹⁶. Την εικόνα της θαλάσσιας πολιορκίας της Σικελίας και της Ιταλίας, που μόλις άρχιζε, ερχόταν να συμπληρώσει η πρώτη επιδρομή το 813 εναντίον της Καλαβρίας, σε κάποιο τόπο κοντά στο Ρήγιο, που επιχειρήσαν επτά αραβικά πλοία από την Ισπανία¹¹⁷.

Η δυσοίωνη κατάσταση τερματίστηκε με τη σύναψη ανακωχής με τους Άραβες της Αφρικής και ο Γρηγόριος πρέπει να ήταν ο τελευταίος στρατηγός Σικελίας, ο οποίος αισθάνθηκε ισχυρός εκπρόσωπος της βυζαντινής εξουσίας στη Δύση. Περί το 818, κλήθηκε να δώσει λύση στους ανταγωνισμούς που είχαν ξεσπάσει για την ηγεσία της Νεάπολης και δύο βυζαντινοί αξιωματούχοι, ο Θεόκτιστος και ο Θεόδωρος, διορισμένοι

112. Ενδεικτικά βλ. Treadgold, *Revival*, 201-207.

113. *MGH. Epp.* V, αφ. 6, σ. 96,20-24. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/1, 74-75. Πρβλ. Falkenhause, *Untersuchungen*, 4. McCormick, *Origins*, 898 (αφ. 310).

114. *MGH. Epp.* V, αφ. 6, σ. 96,25-32. Βλ. Amari, *Storia* I, 355.

115. Βλ. *Annales regni Francorum*, a. 813, σ. 102,32-34. Πρβλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 57.

116. *MGH. Epp.* V, αφ. 6, σ. 96,33-97,8. Βλ. McCormick, *Origins*, 898 (αφ. 308). Pryor – Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 45.

117. *MGH. Epp.* V, αφ. 7, σ. 98,19-22: ..., *quod septem navigia Maurorum praedaverunt unum vicum in Regio; et duas naves ex eis post eos ad litus exierunt vacuae*. Βλ. Amari, *Storia* I, 357-358. V. von Falkenhause, *Reggio bizantina e normanna*, στο: *Calabria bizantina. Testimonianze d'arte e strutture di territori*, Soveria Mannelli 1991, 266 (στο εξής: Falkenhause, *Reggio bizantina*).

από τον Γρηγόριο, ήταν αυτοί, οι οποίοι επί τρία χρόνια κυβέρνησαν το δουκάτο¹¹⁸. Πιστός, όμως, οπαδός του Λέοντος Ε΄, εξεγέρθηκε εναντίον του νέου αυτοκράτορα Μιχαήλ Β΄ για να δολοφονηθεί από τον Ευφήμιο, τον μελλοντικό αντάρτη¹¹⁹. Η Σικελία δεν θα παρέμενε για πολύ το ακλόνητο εφελτήριο της αυτοκρατορίας στη Δύση.

Η ανταρσία του Ευφημίου, που κατέληξε στην απόβαση των Αράβων στην πόλη Μάζαρα (Mazara) στις 17 Ιουνίου 827, έχει πρόσφατα και εμπειριστατωμένα μελετηθεί από τον V. Prigent και, επομένως, μία νέα διερεύνησή της θα ήταν μάταιη. Αποδεχόμενοι την άποψή του ότι η αιτία της αποστασίας αυτής έγκειτο στην απόφαση του Μιχαήλ Β΄ να μην ανταμείψει αυτόν που επί πέντε χρόνια του είχε εξασφαλίσει τη νομιμοφροσύνη της Σικελίας και την υποστήριξή της έναντι των οπαδών του Λέοντος Ε΄ και του Θωμά Σλάβου¹²⁰, η περίπτωση του Ευφημίου αποτελεί τεκμήριο για το ότι ο αυτοκράτορας αυτός είχε συναίσθηση ότι η κραταιώσή του στην εξουσία δεν ήταν νίκη δική του, αλλά της αριστοκρατίας, από την οποία περιστοιχιζόταν¹²¹. Η επιλογή του Μιχαήλ Β΄ να διορίζει ως στρατηγό Σικελίας τον έμπιστό του πρωτοσπαθάριο Φωτεινό και πρώην στρατηγό Ανατολικών, ο οποίος μόλις είχε αποτύχει να ανακαταλάβει την Κρήτη¹²², αναδεικνύει την αυτοκρατορική προσπάθεια να επανατεθεί το νησί υπό το στενό έλεγχο της Κωνσταντινούπολης. Αν και τίποτε δεν μας είναι γνωστό για τη στρατιωτική δράση του Φωτεινού, η ολιγόμηνη θητεία του στην ηγεσία της Σικελίας (τέλη 825 / αρχές 826)¹²³ ενδέχεται να αποσκοπούσε στην άμεση και έγκαιρη ενίσχυση των αμυντικών δυνατοτήτων του νησιού, μετά τη σοβαρή απώλεια της Κρήτης και να μην είχε σχέση, φαινομενικά τουλάχιστον, με τον Ευφήμιο. Κάτι τέτοιο προκύπτει από το γεγονός ότι η διαταγή για τον κολασμό του Ευφημίου έφθασε μετά την άφιξη στη Σικελία του νέου στρατηγού της, πατρικίου Κωνσταντίνου¹²⁴. Τα πολυάριθμα αραβικά στρατεύματα -10.000 στρατιώτες, επτακόσιοι ιππείς και εβδομήντα ή εκατό πλοία¹²⁵-,

118. *Gesta episc. Neapol.*, 50, σ. 428,21-24 και 53, σ. 428,43-429,1: *Tunc Neapolitani cupientes magis extraneo quam talibus suis subesse, miserunt Siciliam et inde advectum quendam Theoctistum sibi magistrum militum statuerunt. Cui, aliquantis decursis temporibus, ut Graecorum moris est, successit Theodorus protospatharius*. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 20. *PmbZ*, # 7275 και 7672. Πρβλ. Lewis, *Naval Power*, 117.

119. *Gesta episc. Neapol.*, 54, σ. 429,20-22: *Et statim excussus de carcere Michahelium augustali diadmate coronarunt. Adversus hunc Michahelium Syracusani cuiusdam Euthimii factione rebellantes, Grigoram patricium interfecerunt*. Βλ. Prigent, *Euphémios*, 290-292.

120. Βλ. Prigent, *Euphémios*, 279-317, κυρίως: 294-308.

121. Βλ. Λουγγής, *Δοκίμιο*, 71-73 και 76-77. Για τις σχέσεις του Μιχαήλ Β΄ με ανώτερους αξιωματούχους μετά την καταστολή της ανταρσίας του Θωμά Σλάβου βλ. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 28-32.

122. Συν. Θεοφ., 76,8-77,3. Σκυλίτζης, 43,54-67. Για τον Φωτεινό βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 77 και *PmbZ*, # 6241.

123. Βλ. Prigent, *Euphémios*, 295-296.

124. Συν. Θεοφ., 82,4-6. Σκυλίτζης, 46,42-44. Amari, *Biblioteca I*, 364-365 (Ibn al-Atir). Για τον Κωνσταντίνο βλ. *PmbZ*, # 3928.

125. Για τις αριθμητικές δυνάμεις και τη σύνθεση του αραβικού στρατού βλ. Amari, *Storia I*, 264-268.

που αποβιβάστηκαν μαζί με τον Ευφήμιο στη Μάζαρα και η εξέλιξη των επιχειρήσεων¹²⁶ αποκαλύπτουν τις τεράστιες δυνάμεις, τις οποίες διέθετε η Σικελία¹²⁷.

Η αγκίστρωση στη Σικελία (828-867)

Όλα, όμως, έδειχναν ότι αυτή τη φορά οι Άραβες είχαν γερά εγκατασταθεί στη Σικελία. Ο κίνδυνος για την ίδια την Ιταλία δεν άργησε να γίνει ιδιαίτερα απειλητικός: η επίθεση γύρω στο 838 εναντίον του Βρινδησίου, η κατάληψη του Τάραντος το 839 ή το 840, η άφιξη του εχθρού μπροστά από τη Ρώμη το 846 και η ίδρυση του εμιράτου της Βάρεως το 847¹²⁸ αρκούν για να αποδώσουν το γεγονός ότι για την κατακερματισμένη Ιταλία ο ένατος αιώνας αποτελεί μία περίοδο αλλεπάλληλων και σφοδρών συγκρούσεων: στα εδάφη της αναμετρήθηκαν ο Χριστιανισμός με τον Ισλαμισμό και η Ανατολή με τη Δύση για την παγκόσμια κυριαρχία. Το ενδιαφέρον, ωστόσο, των αυτοκρατόρων της δυναστείας του Αμορίου ήταν αποκλειστικά στραμμένο στη Σικελία, για τη διατήρηση της οποίας η Κωνσταντινούπολη τα σαράντα επόμενα χρόνια ανέλαβε αρκετές και πολυδάπανες υπερπόντιες εκστρατείες.

Χαρακτηριστική για τον τρόπο, που η κεντρική εξουσία αποφάσισε την υπεράσπιση της Σικελίας, υπήρξε η αλοστολή το 828 του πατρικίου Θεοδότου, επικεφαλής ισχυρών στρατευμάτων, το κυρίαρχο στοιχείο των οποίων ήταν Αρμένιοι¹²⁹. Η απόφαση του Μιχαήλ Β΄ να ενισχύσει τη Σικελία με αρμενικής καταγωγής στρατιώτες παραπέμπει στην υποστήριξη που του είχε παράσχει το θέμα Αρμενιάκων κατά τη διάρκεια της καταστολής της ανταρσίας του Θωμά Σλάβου¹³⁰ και την οποία συνέχιζε να του προσφέρει αφειδώς μέχρι τα τέλη της βασιλείας του. Ακόμη, η επιλογή Αρμενίων, γνωστών ήδη από τον έκτο αιώνα για τη γενναιότητα και τις ανδραγαθίες τους στα πεδία των μαχών¹³¹, είναι δηλωτική της σφοδρότητας, με την οποία διεξάγονταν οι συρράξεις στη Σικελία. Παρά την πρώτη ήττα του μπροστά από το κάστρο Έννε (Castrogiovanni), κατά την οποία αιχμαλωτίστηκαν ενενήντα πατρίκιοι, δηλαδή αξιωματικοί¹³², ο Θεό-

126. Αναλυτικά βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* I, 67-88, όπου όλες οι σχετικές πληροφορίες, οι οποίες θα ήταν άσκοπο να επαναληφθούν.

127. Αραβική πηγή παρέχει τον υπερβολικό αριθμό των 150.000 ανδρών βλ. Vasiliev – Canard, *ό. π.*, 74 σημ. 5 και 341.

128. Για τα γεγονότα αυτά βλ. Vasiliev – Canard, *ό. π.*, 179-182 και 209-212. Musca, *Emirato di Bari*, 13-30. Eickhoff, *Seekrieg*, 180-186. Πρβλ. J.-M. Martin – G. Noyé, *Les façades maritimes de l'Italie du Sud: défense et mise en valeur (IVe-XIIIe siècle)*, στο: *Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur* (εκδ. J.-M. Martin) [Castrum 7], Rome-Madrid 2001, 491.

129. Amari, *Biblioteca* II, 118 (Nuwayri). Βλ. Amari, *Storia* I, 412-413.

130. Συν. Θεοφ., 53,21-54,1. Γενέσιος Β΄, 2, σ. 23,4-24,7. Σκυλιτζής, 31,84-89.

131. Βλ. Λουγγής, *Ιουστινιανός*, 300.

132. Amari, *Biblioteca* II, 118 (Nuwayri). Βλ. Bury, *ERE*, 303 σημ. 2.

δοτος προξένησε στον εχθρό μεγάλες απώλειες¹³³ για να πέσει ηρωικά μαχόμενος τον Αύγουστο του 830 στο Μήναιον (Mineo), κοντά στις Συρακούσες¹³⁴.

Με τους Άραβες της Αφρικής και της Ισπανίας να συμπράττουν και να πολιορκούν τη Σικελία με τριακόσια πλοία¹³⁵, τα βυζαντινά στρατεύματα έδιναν έναν άνισο αγώνα που οδήγησε στην πτώση της Πανόρμου στις αρχές Σεπτεμβρίου του 831¹³⁶. Ενώ από το 827 έως το 830 οι αραβικές επιδρομές έδειχναν ασυντόνιστες, καθώς οι μόνες τοποθεσίες που είχαν κατακτήσει μέχρι τότε, η Μάζαρα και το Μήναιον, απείχαν πολύ η μία από την άλλη, η άλωση της Πανόρμου ίσως να αποτελούσε σημείο οριοθέτησης της προέλασης του εχθρού στη Σικελία από ΝΔ. προς ΒΑ. Μετά τη μόνιμη εγκατάστασή τους στην Πάνορμο, οι Άραβες επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους στην κατάκτηση της ενδοχώρας, επιλέγοντας ως στόχο το κάστρο Έννε, στο κέντρο περίπου του νησιού, το οποίο έμελλε να παραμείνει απόρρητο για είκοσι ακόμη χρόνια¹³⁷. Ζωτικής, όμως, στρατηγικής σημασίας για τον εχθρό ήταν ο έλεγχος της βόρειας ακτής του νησιού, που θα του εξασφάλιζε την κυρίαρχη παρουσία του στην Τυρρηνική, και ταυτόχρονα με τις επιδρομές εναντίον του Έννε άρχιζε την πολιορκία ενός άλλου φρουρίου, του παραθαλάσσιου Κεφαλοιδίου (Cefalù), ανατολικά της Πανόρμου.

Η Σικελία έπρεπε να διατηρηθεί ως το βυζαντινό εφιαλτήριο στη Δύση και την ίδια ακριβώς εποχή, που οι Άραβες της Ανατολής ξεκινούσαν την εκστρατεία τους εναντίον του Αμορίου¹³⁸, ο αυτοκράτορας Θεόφιλος αποφάσιζε μεγάλη στρατιωτική κινητοποίηση για το μακρινό νησί. Σύμφωνα με τον Ibn al-Atîr¹³⁹, μεταξύ 3 Δεκεμβρίου 837 και 22 Νοεμβρίου 838, προφανώς την άνοιξη του 838, στην Τυρρηνική εμφανίστηκε ισχυρός βυζαντινός στόλος που υποχρέωσε τον εχθρό να λύσει την πολιορκία του Κεφαλοιδίου και να αναμετρηθεί πολλές φορές μαζί του. Οι ενισχύσεις, οι οποίες στάλθηκαν από την Κωνσταντινούπολη στη Σικελία το 838, δεν είναι άλλες από αυτές που έφερε μαζί του ο αρμενικής καταγωγής και γαμπρός του Θεοφίλου, καίσαρ Αλέξιος Μωσηλέ¹⁴⁰. Τις αξιόμαχες δυνάμεις που του διατέθηκαν και την αρχικά επιτυχή εξέλιξη της αποστολής του

133. Amari, *Biblioteca I*, 368 (Ibn al-Atîr).

134. Χρονικόν του Cambridge, 45/2: I, σ. 331: *παρελήφθη τὸ Μήναιον καὶ ἐσφάγη ὁ πατριῖος Θεόδοτος*. Για το Μήναιον βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes I*, 82 με τη σημ. 4.

135. Amari, *Biblioteca I*, 368 (Ibn al-Atîr). Βλ. Amari, *Storia I*, 419-420.

136. Χρονικόν του Cambridge, 45/3: I, σ. 331 και II, σ. 97 (σχόλια). *Gesta episc. Neapol.*, 54, σ. 430, 1-3. Για τον διοικητή (ή επίσκοπο) της Πανόρμου Λουκά και τον σπαθάριο Συμεών (ίσως, στρατιωτικό αξιωματούχο), οι οποίοι κατόρθωσαν να καταφύγουν στην Κωνσταντινούπολη, βλ. *PmbZ*, # 4622 και 7197.

137. Για τις επιθέσεις εναντίον του κάστρου Έννε μεταξύ 834 και 837 βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes I*, 131-135.

138. Αρχές Απριλίου του 838 βλ. Vasiliev – Canard, *ό. π. I*, 145.

139. Amari, *Biblioteca I*, 372. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 174. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 917 (αφ. 439).

140. Βλ. Bury, *ERE*, 305. Πρβλ. Treadgold, *Revival*, 296. Για τον Αλέξιο Μωσηλέ βλ. Charanis, *Armenians*, 16. Cf. Mutafian, *L'immigration arménienne en Italie*, στο: *Migrations et Diasporas méditerranéennes. Xe-XVI siècles* (εκδ. M. Balard – A. Ducellier) [Byzantina Sorbonensia 19], Paris 2002, 35 (στο εξής: Mutafian, *Immigration arménienne*).

πιστοποιούν η Συνέχεια Θεοφάνη και ο Σκυλίτζης, που λανθασμένα, όμως, αναφέρουν ως προορισμό του τη Λογγοβαρδία¹⁴¹. Από την πλευρά τους, οι συγγραφείς του Χρονικού του Λογοθέτη μπορεί να μνημονεύουν σωστά ότι η Σικελία ήταν ο τόπος άφιξης του Μωσηλέ, αλλά η εκδοχή τους ότι ο άνδρας διορίστηκε στρατηλάτης και δούξ Σικελίας, όντας ήδη γνωστό ότι απέβλεπε στο θρόνο, πρέπει μάλλον να αποκλειστεί¹⁴². Όσο δύσκολα κι αν ήταν τα νέα καθήκοντα που αναλάμβανε ο Αλέξιος Μωσηλέ, η ανάθεση τόσο σημαντικών στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων υπό τις διαταγές του με προορισμό τη Σικελία δύσκολα μπορούν να εκληφθούν ως ένδειξη δυσμένειας. Τα χρήσιμα, εξάλλου, διδάγματα από την πρόσφατη ανταρσία του Ευφημίου ήταν αρκετά για να αποτρέψουν τον Θεόφιλο από την περαιτέρω ισχυροποίηση του «ύποπτου» γαμπρού του. Με την τοποθέτηση του καίσαρα Αλεξίου Μωσηλέ στην ηγεσία της Σικελίας δεν αποδεικνυόταν μόνο το στενό ενδιαφέρον της Κωνσταντινούπολης για το νησί, αλλά προβαλλόταν και η δεσπίζουσα θέση του στη βυζαντινή στρατηγική και πολιτική. Η μέριμνα για τη Σικελία επαληθεύτηκε κατά την περίοδο μέχρι το 867, οπότε οι αυτοκράτορες της δυναστείας του Αμορίου ενίσχυναν συνεχώς την άμυνα της Σικελίας, ενώ έμοιαζαν να αδιαφορούν περίπου για την άμυνα της Ν. Ιταλίας, αναθέτοντάς την στη Βενετία¹⁴³.

Θύμα, προφανώς, δολοπλοκίων που βρήκαν πρόσφορο έδαφος λόγω της λαμπρής μέχρι τότε σταδιοδρομίας του¹⁴⁴, ο Αλέξιος Μωσηλέ πρέπει να παρέμεινε στη Σικελία το πολύ μέχρι το καλοκαίρι του 839, καθώς ο πιθανότερος διάδοχός του στο αξίωμα του στρατηγού Σικελίας είναι ο πατριίκιος Κωνσταντίνος, ο οποίος τον Οκτώβριο του 839 σε ένα έγγραφο της Γαέτας αναφέρεται ως μονοστράτηγος¹⁴⁵. Αν και δεν γνωρίζουμε τίποτε για τη δράση του, είναι βέβαιο ότι ο Κωνσταντίνος δεν ήταν τόσο ισχυρός, όπως οι μακρινοί προκάτοχοί του Αντίοχος, στον οποίο αποδόθηκε ο ίδιος τίτλος, και

141. Συν. Θεοφ., 108,3-6: ..., στρατεύματά τε δούς ίκανά πρὸς τὴν Λογγοβαρδίαν ἐξέπεμψεν, χρείας τῆνικαῦτα κατεπιγούσης τινός. καὶ ὁ μὲν ἀπῆε καλῶς τὰ κατ' αὐτὸν ἀνύων, καὶ ὡς ἐδόκει τῷ βασιλεῖ. Σκυλίτζης, 64,26-28.

142. Συν. Γεωργ. Μον., 794,15-17: Εἶτα ὑπολήψεις τινὰς ἐπ' αὐτῷ σὺν ὡς ὀρεγομένῳ τῆς βασιλείας, στρατηλάτην καὶ δοῦκαν τῆς Σικελίας ἐξέπεμψεν. Ψευδοσυμεών, 219,69-71. Λέων Γραμμ., 216,25-27. Θεοδ. Μελιτ., 149. Πρβλ. J. Gouillard, Deux figures mal connues du second iconoclasme, Byz. 31 (1961) 395 [= *La vie religieuse à Byzance*, London 1981, VI].

143. Μετά την προεβία του πατρικίου Θεοδοσίου Βαβούτζικου (βλ. Lounghis, *Ambassades*, 168-169), το 840 τον Τάραντα υπερασπίστηκαν εξήντα βενετικά πλοία που καταστράφηκαν ολοσχερώς. Βλ. Amari, *Storia I*, 495-497. Pryor – Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 48.

144. Για την τύχη του Μωσηλέ μετά την ανάκλησή του από τη Σικελία ενδεικτικά βλ. Συν. Θεοφ., 108,10-109,13. Πρβλ. *PmbZ*, # 195.

145. *Codex diplomaticus Cajetanus*, editus cura et studio monachorum S. Benedicti archicoenobii Montis Casini, I, Montecassino 1887, αρ. V, σ. 10,8-9: ... salutem domini Constantini, excellentissimi patricii et monostratigi. Βλ. *PmbZ*, # 3936.

Ελπίδιος που για αρκετούς μήνες είχε ως έδρα του τη Γαέτα¹⁴⁶. Τα ευεργετικά αποτελέσματα της νικηφόρας δράσης του βυζαντινού στόλου στην Τυρρηνική το 838¹⁴⁷ οι Άραβες επιδίωξαν να καταλύσουν σύντομα και το 842/843, με σύμμαχό τους τη Νεάπολη¹⁴⁸, άρχιζαν την πολιορκία από θαλάσσης και ξηράς της Μεσσήνης για να την καταλάβουν δύο χρόνια μετά (844/845)¹⁴⁹.

Για τα επόμενα χρόνια, μία απλή καταγραφή των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Σικελία αποκαλύπτει μεν μία συνεχή υποχώρηση των Βυζαντινών, ταυτόχρονα όμως αφήνει να διαφανεί η εικόνα μίας επαρχίας εύφορης, δημογραφικά ανθηρής¹⁵⁰ και στρατιωτικά ικανής να προβάλει για αρκετά ακόμη χρόνια αντίσταση στον εχθρό. Με συνεχείς επιδρομές στην ενδοχώρα του νησιού οι Άραβες επιχειρούσαν να διασπάσουν την άμυνά του και να καταστήσουν αδύνατη τη ζωή των κατοίκων του μέσα στους οικισμούς, που, αν διέφευγαν το θάνατο ή την αιχμαλωσία, υποχρεώνονταν να μεταστέψουν¹⁵¹.

Προς τα τέλη της βασιλείας του Θεοφίλου, οι Άραβες κατείχαν πια ολόκληρο το δυτικό τμήμα της Σικελίας¹⁵² και, λίγο μετά την πτώση της Μεσσήνης, στρέφονταν στο νοτιο-ανατολικό άκρο του νησιού, καταλαμβάνοντας το 845 το φρούριο Μόντικα (Modica)¹⁵³. Τότε ήταν που η αυτοκράτειρα Θεοδώρα αποφάσισε την αποστολή ενισχύσεων στην «Εσπέρα» και το 845/846 κοντά στο κάστρο Μπουτέρα (Butera), αρκετά δυτικότερα του Μόντικα, έγινε ο πόλεμος του *Χαρζανίτι και έσφάγησαν τών*

146. Βλ. πιο πάνω, σ. 264 και 268.

147. Με αρκετή βεβαιότητα μπορούμε να υποθέσουμε ότι, μετά τον τερματισμό του αραβικού κλοιού γύρω από το Κεφαλοίδιον, επακολούθησε καταδίωξη του εχθρού, ίσως, μέχρι την Πάνορμο.

148. Οι απαρχές της συμμαχίας μεταξύ Νεάπολης και Αράβων τοποθετούνται περί το 835/836 βλ. *Chronicon Salernitanum*, 63-68, σ. 499,13-501,52. *Gesta episc. Neapol.*, 57, σ. 431,20-24. Πρβλ. Amari, *Storia I*, 445-448. Eickhoff, *Seekrieg*, 176. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes I*, 181.

149. Βλ. E. Kislinger, War Messina bereits ab 842/843 arabisch?, στο: *ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ. Studi in onore di Rosario Anastasi II*, Catania 1994, 207-208, όπου αναλυτική παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας (στο εξής: Kislinger, Messina).

150. Επιτάφιος Αθανασίου Μεθώνης, 3, έκδ. Κ. Κυριακόπουλος, *Άγιου Πέτρου επισκόπου Άργους Βίος και Λόγοι. Εισαγωγή - κείμενο - μετάφρασις - σχόλια*, Αθήνα 1976, σ. 46,50-54: ... Κατάνη μὲν προσεχίς, Σικελία πόρρω περίπυστος. Ὡν εἰ βουληθεῖν νῦν ἔπαινεῖν τὰ ἐξαιρετα, θεῖον καὶ κάλλος καὶ μέγεθος, ἀέρων εὐκрасίαν, καὶ ὑδάτων τὸ ποτιμώτατον, δένδρων εὐκάρπων τε καὶ ἀκάρπων πλήθος, ἀνδρῶν ἐπὶ σοφία τε καὶ φρονήσει καὶ ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη λαμπάντων πληθύν, ...

151. Επιτάφιος Αθανασίου Μεθώνης, 34, σ. 48,82-86: ..., πολλὰς μὲν πόλεις πορθήσαν (τὸ Ἰομαηλικὸν ἔθνος) ἐδήλωσε καὶ τοὺς τούτων μετὰ τῶν περιχώρων οἰκήτορας τοὺς μὲν μικροτάθω θανάτῳ διὰ ξίφους καὶ λιμοῦ καὶ θαλάσσης παρέπεμψε, τοὺς δὲ δουλεῖα χαλεπωτάτη καὶ δεσμοῖς κατεδίκασεν, ἄλλους τῆς θρησαμένης ἔλεινως ἐκφενύγειν καὶ διὰ τῆς ξένης ἀλητεύειν ἠνάγκασε. Πρβλ. Kislinger, *Regionalgeschichte*, 127 σημ. 1147.

152. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes I*, 187-188.

153. Χρονικὸν του Cambridge, 45/6: I, σ. 331. Βλ. Amari, *Storia I*, 449.

Χριστιανῶν χιλιάδες θ'¹⁵⁴ ή, σύμφωνα με τον Ibn al-Atīr¹⁵⁵, 10.000 Βυζαντινοί, ενώ ο εχθρός είχε απώλειες τρεις μόνο άνδρες. Το δεύτερο σκέλος της τελευταίας πληροφορίας μπορεί εύλογα να αμφισβητηθεί, όχι όμως και το πρώτο, καθώς επιβεβαιώνεται από δύο διαφορετικές πηγές. Ο μεγάλος αριθμός των νεκρών μπορεί να οφειλόταν σε σφαγή άμαχου πληθυσμού, που συνήθως προέβαιναν οι Άραβες, αλλά το γεγονός ότι, λίγα μόλις χρόνια αργότερα, ο εχθρός επανήλθε μπροστά από τα τείχη του κάστρου και χρειάστηκε να το πολιορκήσει επί πέντε μήνες¹⁵⁶, παραπέμπει σε μία πολύ καλά οχυρωμένη και, προφανώς, μεγάλης στρατηγικής σημασίας τοποθεσία, την οποία υπερασπιζόνταν ισχυρές βυζαντινές στρατιωτικές δυνάμεις.

Το ενδιαφέρον, ωστόσο, της μάχης του 845/846 έγκειται στο ότι έμεινε γνωστή ως *ὁ πόλεμος τοῦ Χαρζανίτι*, των στρατευμάτων δηλαδή του μακρινού Χαρσιανού που στάλθηκαν στη Σικελία¹⁵⁷. Αυτή η παλαιά και ορθή, κατά τη γνώμη μας, άποψη τέθηκε υπό αμφισβήτηση αρχικά από τον C. Nallino¹⁵⁸, για να απορριφθεί αργότερα από τον P. Schreiner, ο οποίος θεωρεί ότι με τη λέξη δεν δηλώνεται τοπωνύμιο, αλλά κύριο όνομα που απαντάται σε έγγραφα, χρονολογημένα μεταξύ 997 και 1054¹⁵⁹. Η αναφορά, όμως, του οικογενειακού επιθέτου «Χαρζανίτης» (*Charzanites*) στα τέλη του δέκατου και το πρώτο μισό του ενδέκατου αιώνα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως απόδειξη ύπαρξης του ονόματος εκατόν πενήντα χρόνια νωρίτερα, από τα μέσα δηλαδή του ένατου αιώνα, εποχή κατά την οποία, από όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, δεν εντοπίζεται στις πηγές κανένα πρόσωπο που να φέρει την προσωνυμία Χαρζανίτης ή Χαρσιανίτης¹⁶⁰, κάτι που συμβαίνει μόλις στη στροφή του ένατου προς το δέκατο αιώνα¹⁶¹. Είναι πολύ πιο πιθανό, λοιπόν, ότι με τη λέξη *Χαρζανίτι* δηλώνεται ο τόπος ή της προέλευσης των στρατευμάτων, τα οποία έλαβαν μέρος στη μάχη, ή (κάτι, που δεν πρέπει να είναι και το πιθανότερο) της καταγωγής του επικεφαλής της συγκεκριμένης επιχείρησης.

154. Χρονικό του Cambridge, 45/7: I, σ. 332.

155. Amari, *Biblioteca* I, 375.

156. Βλ. πιο κάτω, σ. 289 σημ. 179.

157. Βλ. Amari, *Storia* I, 449 και Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* I, 206 με τη σημ. 1. Επίσης, βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/1, 184: "die orientalischen Truppen, welche ... Theodora geschickt hatte".

158. Στη δεύτερη έκδοση του έργου του Amari, *Storia* I, 450 σημ. 2. Πρβλ. A. Pertusi, *Ordinamenti militari, guerre in Occidente e teorie di guerra dei Bizantini (secc. VI-X)*, στο: *Ordinamenti militari*, 690 (στο εξής: Pertusi, *Ordinamenti militari*).

159. Στα σχόλια της έκδοσης του Χρονικού του Cambridge, II, σ. 100 σημ. 83.

160. Βλ. *PmbZ*, VI, 147. Η ανάγνωση και η χρονολόγηση της σφραγίδας ενός Θεοδώρου, βασιλικού σπαθαροκανιδιάτου και στρατηγού *TOXAP* παραμένει προβληματική: κατά τους Zacos - Veglery (αρ. 3198), η σφραγίδα χρονολογείται το 2ο μισό του ένατου αιώνα και πιθανότερη ανάγνωση είναι στρατηγός Χαρσιανού, ενώ ο W. Seibt (*BSI* 36 [1975] 212), την τοποθετεί τον όγδοο αιώνα και πιστεύει ότι πρόκειται για την αρχή ενός οικογενειακού επιθέτου. Πρβλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 167, 209.

161. Με τον πρώτο στρατηγό του θέματος Μεσοποταμίας Ορέστη Χαρσιανίτη. Βλ. *DAI*, 50, σ. 238, 126-127. Πρβλ. J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir*, 238 σημ. 262.

Η ερμηνεία ότι το 845/846 στρατεύματα από το Χαρσιανόν συμμετείχαν για πρώτη φορά σε υπερπόντια εκστρατεία με προορισμό τη Δύση συνάδει α) με το γεγονός ότι, μετά την ανταλλαγή αιχμαλώτων στο Λάμο ποταμό το 845, η απουσία εχθροπραξιών στο ανατολικό σύνορο της αυτοκρατορίας μέχρι το 851¹⁶² καθιστούσε απρόσκοπτη τη μεταφορά μικρασιατικών στρατευμάτων στη Δύση και β) με τη μεγάλη στρατηγική σημασία, που στο πρόσφατο παρελθόν είχε αποκτήσει η περιοχή και η οποία αποδίδεται με την ανάδειξή της σε κλεισούρα, προφανώς μετά τη νίκη του Θεοφίλου εναντίον των Αράβων το 831¹⁶³ και πριν από τη σύνταξη του *Τακτικού Uspenskij* το 842/843¹⁶⁴. Το Χαρσιανόν έτυχε ιδιαίτερης μέριμνας από τον Θεόφιλο, κάτι που απεικονίζεται στην απόφασή του να τοποθετηθεί εκεί τον πιστό θεράποντά του, τον καλπαδοκικής καταγωγής και κανδιδάτο Ευδοκίμο, ο οποίος *στρατοπεδαρχεί μέρους τῶν Καλπαδοκῶν χειροτονηθεὶς καὶ περὶ τὸ καλούμενον Χαρσιανὸν διατρίβων*¹⁶⁵. Με δεδομένη τη μεγάλη δυσπιστία του αυτοκράτορα αυτού έναντι της αριστοκρατίας, μέλη της οποίας κατείχαν ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα, ο διορισμός του Ευδοκίμου εντάσσεται μέσα στα πλαίσια της προσπάθειας του Θεοφίλου να δημιουργήσει μία δική του ανώτερη τάξη, αφοσιωμένη στις πολιτικές επιδιώξεις και προσαγές του, το χαρακτηριστικό της οποίας θα ήταν η καταγωγή της από την Καλπαδοκία και την ευρύτερη περιοχή του Χαρσιανού¹⁶⁶. Το ότι στο πρόσωπο του οσίου Ευδοκίμου απεικονίζονται οι απαρχές της νέας αυτής στρατιωτικής αριστοκρατίας, η οποία αναδείχθηκε ως στήριγμα της κεντρικής εξουσίας, διαφαίνεται από την ανάδειξή του το δέκατο αιώνα ως πρότυπο εκπροσώπου των οικογενειῶν Μαλεΐνων και Φωκάδων¹⁶⁷.

162. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* I, 198-204 και 214.

163. Σύν. Θεοφ., 114,17-22. Απορριπτέα η άποψη του Ι. Θεοδωρακόπουλου (Ο Βίος του οσίου Ευδοκίμου και συναφή αγιολογικά κείμενα, στο: *Οι ήρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι νέοι άγιοι, 8ος-16ος αιώνας* [ΙΒΕ/ΕΙΕ - Διεθνή Συμπόσια 15], Αθήνα 2004, 130) ότι το Χαρσιανόν από το 729/730, οπότε καταλήφθηκε από τους Άραβες δόλω (Θεοφάνης, 49,24-25), παρέμεινε υπό αραβική κατοχή επί έναν αιώνα και ότι το 831 δεν ανακαταλήφθηκε το κάστρο. Βλ. D. Potache, *Le thème et la forteresse de Charsianon: recherches dans la région d'Akdağmadeni*, στο: *Geographica Byzantina* [Byzantina Sorbonensia 3], Paris 1981, 107-108 (στο εξής: Potache, Charsianon).

164. Οικονομίδες, *Listes*, 55,5 και 348. Βλ. Potache, 6. π., 108 και Στ. Λαμπάκης, στο: *Μικρά Ασία των θεμάτων*, 299-300. Η παλαιά άποψη του Gelzer (*Themenverfassung*, 96), που σχετικά πρόσφατα επανέλαβε η Μ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου (Οι βυζαντινές κλεισούρες και κλεισουραρχίες, *Βυζαντιακά* 9 [1989] 195) ότι η κλεισουραρχία Χαρσιανού δημιουργήθηκε γύρω στα τέλη του όγδοου αιώνα δεν φαίνεται πιθανή.

165. Βίος Ευδοκίμου Α, έκδ. Chr. Loparev, Zitiije svjatago Evdokima pravednago, *Pamjatniki Drevnej Pismennosti*, 96 (1893) 2-3, και 7. Βίος Ευδοκίμου Β, έκδ. Chr. Loparev, Zitie sv. Evdokima, *Izvestija Ruskogo archeologiceskago Instituta v Konstantinopole* 13 (1908) 200-201 και 207.

166. Αναλυτικά βλ. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 42-56. Η ίδια, *L'empereur Théophile "chérisant les nations" et ses relations avec la classe supérieure de la société byzantine*, στο: *Οι σκοτεινοί αιώνας του Βυζαντίου (7ος-9ος αι.)* [ΙΒΕ/ΕΙΕ - Διεθνή Συμπόσια 9], Αθήνα 2001, 443-453.

167. Βίος Μιχαήλ Μαλεΐνου, έκδ. L. Petit, *Vie de Saint Michel Maléinos, suivie du traité de Basile Maléinos*, *Revue de l'Orient Chrétien* 7 (1902) 551: ... τὸν θεῖον Εὐδόκιμον, τὸν ἐν ταύτῃ μὲν τῇ βασιλευσούσῃ λαμπρῶς ἐψηφισμένον, θαύμασι δὲ πολλοῖς τὴν ὑψηλὸν καταναγάζοντα.

Τέτοιου είδους επιλογές ασφαλώς και δεν καταγράφονται στις πηγές, ανιχνεύονται όμως μέσα από μία σύγκριση με τα γεγονότα του πρόσφατου παρελθόντος, όταν στη Σικελία βρισκόνταν ο στρατηγός Θεόδοτος, υπό τις διαταγές του οποίου υπηρετούσαν Αρμένιοι, και ο καίσαρ Αλέξιος Μωσηλέ¹⁶⁸. Το γεγονός ότι, αντί των αρμενικών προέλευσης στρατευμάτων και ηγητόρων τους, επιλέχθηκαν οι Χαρσιανίτες, εξίσου γενναίοι ή και πολεμοχαρείς¹⁶⁹, είναι δηλωτικό, κατά τη γνώμη μας, της μεγάλης σημασίας που απέδιδε η αυτοκρατορία για την υπεράσπιση της Σικελίας.

Η απόφαση της αυτοκράτειρας Θεοδώρας να αποστείλει στην «Εσπέρα» το 845/846 τα μάλλον ευάριθμα στρατεύματα της μακρινής μικρασιατικής κλεισούρας του Χαρσιανού¹⁷⁰ πρέπει να αποτελεί συνέχεια της πολιτικής του συζύγου της. Η πρωτοβουλία της Κωνσταντινούπολης να εμφανίσει για πρώτη φορά στη Δύση στρατεύματα από το Χαρσιανόν και ο ηρωισμός που επέδειξαν σε μία μάχη, κατά την οποία έλαβαν μέρος αρκετές ακόμη δυνάμεις¹⁷¹, πρέπει να αποδόθηκαν με το χαρακτηρισμό της όλης επιχείρησης ως *ὁ πόλεμος τοῦ Χαρζανίτι*. Τα αποτελέσματα, ωστόσο, τέτοιων προσπαθειών, ιδιαίτερα όταν ανακόπτονται¹⁷², δεν μπορεί παρά να αργούν να φανούν και τα πρώτα δείγματά τους να μην προσπορίζουν στην κεντρική εξουσία την επιτυχία που ανέμενε, όπως συνέβη στην πολύνεκρη ήττα του 845/846. Επί διαφορετικής δυναστείας και διαφορετικού αυτοκράτορα, τα στρατεύματα του *Χαρζανίτι* θα πολεμούσαν όχι στη Σικελία, αλλά στη Ν. Ιταλία.

Οι απώλειες των Βυζαντινών ήταν ήδη σοβαρές, αλλά οι πηγές θα συνεχίσουν να καταγράφουν ήττες στα σικελικά πεδία των μαχών για τις επόμενες δύο δεκαετίες¹⁷³. Το 846/847, μεταξύ Κατάνης και Συρακουσών, έπεσαν οι Λεοντίνιοι (Lentini)¹⁷⁴, όταν οι Άραβες έλαβαν γνώση του σχεδίου άμυνας που είχε καταστρωθεί μεταξύ των πολιτορχομένων και του πατρικίου (μάλλον, στρατηγού Σικελίας), ο οποίος θα κατέφθανε (από τις Συρακούσες :) προς ενίσχυσή τους¹⁷⁵. Η προσπάθεια μεταφοράς του πολέμου στο βόρειο τμήμα του νησιού, και μάλιστα κοντά στην Πάνορμο, που ανέλαβαν βυ-

168. Βλ. πιο πάνω, σ. 282 και 283.

169. Χαρακτηριστική η έριδα μεταξύ των στρατευμάτων Αρμενιάκων και Χαρσιανού το 872/873 για *τὰ πρεσβεία τῆς ἀνδρείας* βλ. Γενέσιος Δ', 36, σ. 86,10-14. Πρβλ. Λαμπάκης, στο: *Μικρά Ασία των θεμάτων*, 301.

170. Περί τους 4.000 άνδρες, σύμφωνα με τον Ibn Hordādbēh, που γράφει μεταξύ 840 και 845: Gelzer, *Themenverfassung*, 81 και 97. Πρβλ. Potache, Charsianon, 108 σημ. 5.

171. Κάτι που προκύπτει τόσο από το μεγάλο αριθμό των θυμάτων, όσο και από τη στρατηγική σημασία του κάστρου Μπουτέρα (βλ. πιο πάνω, σ. 285-286).

172. Το ενδιαφέρον του Θεοφίλου για το Χαρσιανόν συνεχίστηκε επί Βασιλείου Α', ο οποίος το ανέδειξε σε θέμα. Βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 348.

173. "Die sarazenische Springflut: Zwei Jahrzehnte christlicher Niederlagen" επιγράφεται το κεφάλαιο για την περίοδο 848-860 στο βιβλίο του Eickhoff, *Seekrieg*, 188.

174. Χρονικόν του Cambridge, 45/8: I, σ. 332.

175. Amari, *Biblioteca* II, 179 (Ibn Haldūn). Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* I, 206-207.

ζαντινές ναυτικές δυνάμεις, απέβη μάταια: την αποτυχημένη απόβαση στον όρμο του σημερινού Mondello το 847/848 συμπλήρωσε η θύελλα με το ναυάγιο των επτά από τα δέκα χελάνδια που συμμετείχαν στην επιχείρηση¹⁷⁶. Ο μεγάλος λιμός που έπληξε τη Σικελία το 848 ήρθε αρωγός των Αράβων, οι οποίοι το ίδιο έτος κατέλαβαν τους Ρογούς (Ragusa)¹⁷⁷ και μέχρι το 853 επιτέθηκαν εναντίον του κάστρου Έννε, των περιχώρων της Κατάνης, των Συρακουσών και του Νότο (Noto)¹⁷⁸ για να σταματήσουν για δεύτερη φορά κάτω από τα τείχη του κάστρου Μπουτέρα. Η πεντάμηνη πολιορκία του κατέληξε σε συνθηκολόγηση και στην απελευθέρωση 5.000 Αράβων αιχμαλώτων¹⁷⁹. Το τελευταίο αυτό στοιχείο καταδεικνύει ότι οι Βυζαντινοί, παρά τις συνεχείς ήττες που υφίσταντο, αποτελούσαν έναν υπολογίσιμο και επίφοβο ακόμη αντίπαλο για τον εχθρό, που κατά την προέλασή του είχε σημαντικές απώλειες, έστω και προσωρινές.

Με την ίδια σφοδρότητα συνεχίστηκαν οι επιθέσεις των Αράβων τα επόμενα χρόνια και την άνοιξη του 858 τη μονοτονία των χειρσαίων επιχειρήσεων, που κατέληγαν σε ληλασίες, συνθηκολογήσεις και κατεδαφίσεις τειχών βυζαντινών κάστρων¹⁸⁰, έσπασε η αναμέτρηση των δύο αντιπάλων στη θάλασσα, όταν ο αραβικός στόλος συνάντησε σαράντα βυζαντινά χελάνδια με επικεφαλής κάποιον, ο οποίος έφερε την επωνυμία Κρητικός. Η ναυμαχία πρέπει να υπήρξε νικηφόρα για τους Βυζαντινούς, καθώς το Χρονικόν του Cambridge κάνει λόγο για *τὰ καράβια τοῦ Ἀλλί που ἐπιάσθησαν*¹⁸¹, ενώ οι αραβικές πηγές μνημονεύουν μεν την αιχμαλωσία δέκα βυζαντινών πλοίων, αλλά στη συνέχεια ομολογούν την τροπή των Αράβων σε φυγή και την επιστροφή τους στην Πάνορμο¹⁸². Όσον αφορά τον τόπο διεξαγωγής της σύρραξης, σύγχρονοι ιστορικοί θεωρούν προφανές ότι έγινε κοντά στις ακτές της Απουλίας¹⁸³. Επειδή, όμως, οι Ibn al-Atīr και Nuwayrī αναφέρουν ρητά την ταυτόχρονη αποστολή χειρσαίων και ναυτικών αραβικών δυνάμεων εναντίον του κάστρου Έννε και των Συρακουσών, ευλογότερο είναι να υποθέσουμε ότι η ναυμαχία του 858 έλαβε χώρα στη Σικελία, πιθανόν έξω ή κοντά από τη δεύτερη πόλη που ο εχθρός είχε επιλέξει ως στόχο του. Όσον δε αφορά την ταύτιση του βυζαντινού αξιωματούχου που ηγείτο της ναυτικής αυτής επιχείρησης, έχουν διατυπωθεί τρεις υποθέσεις: η πρώτη, αλλά μάλλον απίθανη, είναι ότι πρόκειται

176. Amari, *Biblioteca I*, 376 (Ibn al-Atīr). Βλ. Amari, *Storia I*, 453.

177. Χρονικόν του Cambridge, 45/9: I, σ. 332: ... *παρελήφθησαν οί Ρογοί καί ἐγένετο λιμός ισχυρός*. Amari, *Biblioteca I*, 376 (Ibn al-Atīr). Βλ. Amari, *Storia I*, 454.

178. Για τις επιθέσεις αυτές συνοπτικά βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes I*, 207-208.

179. Χρονικόν του Cambridge, 45/11: I, σ. 332: ... *παρελήφθη ὁ Βοθῆρ, ...*. Amari, *Biblioteca I*, 378 (Ibn al-Atīr).

180. Για τις επιδρομές μεταξύ 854 και 858 βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes I*, 219.

181. Χρονικόν του Cambridge, 45/12: I, σ. 332.

182. Amari, *Biblioteca I*, 379 (Ibn al-Atīr) και II, 121 (Nuwayrī). Βλ. Bury, *ERE*, 307 σημ. 6.

183. Ενδεικτικά βλ. Lewis, *Naval Power*, 136 και τα σχόλια του Schreiner στην έκδοση του Χρονικού του Cambridge, II, 101-102.

για τον εμίρη της Κρήτης Ḥu'aib¹⁸⁴, η δεύτερη, ότι είναι το ίδιο πρόσωπο με τον μνημονεύμενο επί Βασιλείου Α΄ στρατηγό Πελοποννήσου, Ιωάννη Κρητικό (879/880)¹⁸⁵ και η τρίτη, υποδεικνύει τον “Nasr le Crétois (al-Aqrīṭīṣī), patrice des patrices”, ο οποίος σκοτώθηκε το 873, μαχόμενος στο ανατολικό σύνορο της αυτοκρατορίας¹⁸⁶.

Ωστόσο, ως προς τις δύο τελευταίες εκδοχές το διάστημα των δεκαπέντε ή είκοσι χρόνων που μεσολαβεί, επιβάλλει, κατά τη γνώμη μας, ορισμένες επιφυλάξεις που γίνονται σοβαρότερες, εφόσον την ίδια περίπου περίοδο με τη νίκη του 858 μνημονεύεται ένα άλλο πρόσωπο με την επωνυμία Κρητικός. Ο λόγος αφορά τον πατριόκη και συγκλητικό Λέοντα, ο οποίος στη σύνοδο του 861 τάχθηκε στο πλευρό του πατριαρχικού Φωτίου, ψευδομαρτυρώντας ότι ο καθαιρεθείς Ιγνάτιος είχε ανέλθει στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης *ἀψηφίστως χειροτονηθείς*¹⁸⁷. Πιστεύουμε ότι η ταύτιση του επικεφαλής των σαράντα χελανδίων με τον οπαδό του Φωτίου, Λέοντα Κρητικό, μπορεί να υποστηριχθεί με μεγάλη βεβαιότητα δεν ισχύει, όμως, το ίδιο ούτε για το αξίωμα που κατείχε, όταν απεστάλη στη Ν. Ιταλία, ούτε για το εάν τα πλοία, των οποίων ηγείτο, είχαν καταπλεύσει από τη βασιλεύουσα ή ανήκαν στις τοπικές βυζαντινές δυνάμεις επιτήρησης. Στην τελευταία περίπτωση θα μπορούσε να του αποδοθεί το αξίωμα π.χ. του τουρμαρχή του πλωίμου, του επικεφαλής δηλαδή του στόλου του θέματος Σικελίας, που είχε αποσταλεί από την κεντρική εξουσία για τη συγκεκριμένη περίπτωση¹⁸⁸. Μολονότι στις πηγές δεν απαντάται ρητή μείναι περί αποστολής ενισχύσεων από την Κωνσταντινούπολη το 858¹⁸⁹, τα σαράντα χελάνδια κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη δύναμη είναι, γεγονός που με τη σειρά του επιτρέπει και την υπόθεση

184. E. W. Brooks, *The Arab Occupation of Crete*, *EHR* 28 (1913) 442-443. Για την απόρριψη της άποψης αυτής βλ. επόμενη σημ.

185. Συν. Θεοφ., 303,14-15. Βλ. Amari, *Storia* I, 464 σημ. 2. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* I, 219-220.

186. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/2, 6 (Tabarī). Την τελευταία ταύτιση πρότεινε ο Eickhoff (*Seekrieg*, 190 σημ. 62), ο οποίος, ωστόσο, θεώρησε ότι ο “Nasr le Crétois” μπορεί να είναι το ίδιο πρόσωπο με τον στρατηγό Πελοποννήσου Ιωάννη Κρητικό. Η εκδοχή αυτή πρέπει να αποκλειστεί, καθώς ο πρώτος πέθανε το 873 και ο δεύτερος βρισκόταν εν ενεργεία λίγα χρόνια αργότερα.

Η πληροφορία ότι ο Nasr ήταν “patrice des patrices” παραπέμπει στο αξίωμα του δομεστικού των σχολών και, επομένως, θα πρέπει να συμπεριληφθεί στους σχετικούς καταλόγους ως διάδοχος του Χριστοφόρου, γαμπρού του Βασιλείου Α΄ (βλ. Guiland, *Recherches* I, 438 και Kühn, *Armee*, 76-77).

187. Βίος Ιγνατίου, 517D-520A: *Καὶ δὴ παριστάνουσιν ἑβδομήκοντα καὶ δύο ψευδομάρτυρας, οἷς ἐκ πολλοῦ προητοιμάσαντο, ἀνθρώπους ἀσεβεῖς πάντας, ἀγελίους καὶ συγκλητικούς, ὧν ἡγεῖτο Λέων πατριῖκος ἐκεῖνος, ὁ Κρητικὸς ὀνομαζόμενος, ...*. Βλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 170. *PmbZ*, # 4455.

188. Oikonomidēs, *Listes*, 61,21 και 151,6. Βλ. Laurent, *Corpus* II, σ. 541.

189. Την αποστολή στόλου στη Δύση το 858 θεωρεί δεδομένη ο Eickhoff (*Seekrieg*, 203), εκδοχή η οποία συνάδει με τη νικηφόρα δράση του βυζαντινού στόλου από το 853 μέχρι το 859, που οι βυζαντινές πηγές απέκρουσαν συστηματικά μέσα στα πλαίσια της γνωστής αμαύρωσης της βασιλείας του Μιχαήλ Γ΄ βλ. R. Rémondon, *À propos de la menace byzantine sur Damiette sous le règne de Michel III*, *Byz.* 23 (1953) 245-250, εδώ: 249 [στο εξής: Rémondon, *Damiette*].

ότι ο Λέων Κρητικός είχε αποσταλεί στην «Εσπέρα» ως δρουγγάριος του πλωίμου¹⁹⁰. Μετά την επιτυχή θητεία του στο δυτικό μέτωπο, ο Λέων Κρητικός υπήρξε ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές των επιλογών του καίσαρα Βάρδα και του πατριάρχη Φωτίου, όπως αφήνουν να διαφανεί τόσο η αναφορά του ως συγκλητικού, όσο και η συμμετοχή του στη συνόδο του 861.

Το ενδιαφέρον, ωστόσο, στην περίπτωση του Λέοντος Κρητικού έγκειται στο ότι χρονικά ήταν ο πρώτος από τους τέσσερις ανώτατους αξιωματούχους του στόλου, με τους οποίους ο Φώτιος κατά τη διάρκεια της πρώτης του πατριαρχείας είχε στενές σχέσεις: ο δεύτερος ήταν ο πρωτοσπαθάριος και δρουγγάριος του πλωίμου Ιωάννης¹⁹¹, ο τρίτος, ο επίσης (βασιλικός) πρωτοσπαθάριος και δρουγγάριος του πλωίμου Ηλίας¹⁹² και ο τέταρτος, ο *Φωτίω και τοῖς κρατοῦσι χαριζόμενος* Νικήτας Ωρορύφας¹⁹³. Οι διασυνδέσεις του κωνσταντινοπολίτη και αριστοκρατικής καταγωγής Φωτίου¹⁹⁴ με τους εν λόγω άνδρες του στόλου, μάλλον, δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν ως συμπτωματικές ίσως, πίσω από αυτές να λανθάνει η απόφαση της κοινωνικά ανώτερης τάξης της βασιλεύουσας να ελέγξει τις ναυτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας, τον καθοριστικό αυτό παράγοντα της αμυντικής και επιθετικής πολιτικής της, καθιστώντας τον πιστό στις πολιτικές της επιλογές και προσταγές. Στα χρόνια του καίσαρα Βάρδα και του πατριάρχη Φωτίου, φαίνεται ότι η προσπάθεια αυτή υπήρξε συστηματική και επίμονη.

Η ναυτική επιχείρηση του 858 ασφαλώς και δεν ήταν αρκετή για να αναχαιτίσει την εχθρική απειλή¹⁹⁵ και στη Σικελία στις 24 Ιανουαρίου 859, μετά από επίθεση 10.000 Αράβων ιππέων και την προδοσία ενός βυζαντινού αιχμαλώτου, έπεσε το κάστρο Έννε

190. Να υπενθυμίσουμε ότι, κατά τον Βίο Ηλία Νέου (25, σ. 36,480-484), αρκετά χρόνια αργότερα (το 880) ο Νάσαρ είχε αποσταλεί στη Ν. Ιταλία με σαράντα πέντε πλοία βλ. και πιο κάτω, σ. 313. Στην περίπτωση που τα χελάνδια ανήκαν στο βασιλικόν πλώϊμον, το αξίωμα που αποκλείεται να κατείχε ο Λέων Κρητικός είναι αυτό του κόμητος του πλωίμου, του επικεφαλής δηλαδή μίας μικρής μοίρας του στόλου, αποτελούμενης από τρεις ή πέντε δρώμους βλ. *Ναυμαχικά Λέοντος C', κε', σ. 494*. *Ναυμαχικά Βασιλείου Λακαπηνού, 4.1, σ. 538*. Πρβλ. Oikonomidès, *Listes*, 340. Laurent, *Corpus II*, σ. 536.

191. Επιστ. Φωτίου αρ. 150, II, σ. 6. Βλ. J. Hergenröther, *Photius, Patriarch von Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma II*, Regensburg 1867 (ανατύπ. Darmstadt 1966), 729-730.

192. Επιστ. Φωτίου αρ. 197, II, σ. 96. Για τη σφραγίδα του βλ. Laurent, *Corpus II*, αρ. 954, σ. 517. Στην *PmbZ* (# 1503) εκτιμάται ότι οι σχέσεις του πατριάρχη Φωτίου με τον Ηλία δεν ήταν φιλικές. Ωστόσο, για την εξέλιξη της σταδιοδρομίας του και το ενδεχόμενο, κατά την περίοδο της σύγκλησης της συνόδου του 869/870 που καταδίκασε τον Φώτιο, ο άνδρας να βρισκόταν στο πλευρό του ιεράρχη βλ. Βλυσίδου, *Βασιλείος Α', 61-62*.

193. Βίος Ιγνατίου, 516C. Βλ. και πιο κάτω, σ. 295 σημ. 218.

194. Ο πατέρας του πατριάρχη, Σέργιος ομολογητής, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, καταγόταν από γένος «ἐνδοξον καὶ μέγαλον» και είχε «πλοῦτον πλείστον». Βλ. *Syn. Eccl. Const.*, 682,9-20. Πρβλ. C. Mango, *The Liquidation of Iconoclasm and the Patriarch Photios*, στο: *Iconoclasm* (εκδ. A. Bryer - Judith Herrin), Birmingham 1977, 139.

195. Pertusi, *Ordinamenti militari*, 690.

και στα χέρια του εχθρού βρέθηκαν πολλά πλούτη και αναρίθμητοι αιχμάλωτοι¹⁹⁶. Η πτώση του Έννε ήταν μεγάλης σημασίας για την τύχη του νησιού¹⁹⁷ και η Κωνσταντινούπολη απάντησε με την αποστολή ισχυρών δυνάμεων με επικεφαλής τον πατριό και στρατηγό Σικελίας Κωνσταντίνο Κοντομύτη, ο οποίος έφθασε στις Συρακούσες το φθινόπωρο του 859, σύμφωνα με το Χρονικόν του Cambridge που χρονολογεί το συμβάν το έτος 6368, την όγδοη ινδικτιώνα (Σεπτέμβριος 859 / Αύγουστος 860)¹⁹⁸. Ωστόσο, η ανάληψη μίας σημαντικής και καλά προετοιμασμένης επιχείρησης σε μία εποχή του έτους που δεν ενδεικνυόταν για εκστρατείες στη Δύση¹⁹⁹ γεννούν ορισμένα ερωτηματικά, τα οποία γίνονται βάσιμα αν αναλογιστούμε ότι το Έννε έπεσε τον Ιανουάριο του 859 και ο Ibn al-Atir αφήνει να εννοηθεί ότι η αντίδραση της κεντρικής εξουσίας της βασιλεύουσας υπήρξε άμεση²⁰⁰. Στην τοποθέτηση της άφιξης του Κωνσταντίνου Κοντομύτη στη Σικελία γύρω στο καλοκαίρι του έτους αυτού θα μπορούσε κανείς να αντιείνει το γεγονός ότι ο βυζαντινός στόλος τον Ιούνιο / Ιούλιο του 859 επιτίθετο εναντίον της Δαμιέττας²⁰¹. Από στρατηγική άποψη, θεωρούμε μάλλον παράδοξο να εννοήσουμε ότι η αυτοκρατορία διέθετε όλες τις ναυτικές της δυνάμεις σε ένα μόνο στόχο, μένοντας για αρκετό χρονικό διάστημα ανήμπορη να αντιμετωπίσει ενδεχόμενη εχθρική επιδρομή ή να αναλάβει κάποια άλλη επιχείρηση. Εξάλλου, σε μία ίδια ακριβώς περίσταση, ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, αιτιολογώντας την απόφαση του Βασιλείου Α΄, κατά την εκστρατεία του Νικήτα Ζορούφα στη Δύση, να μην αποστείλει περισσότερα από εκατό πλοία, μεταξύ άλλων προβάλλει και *την χρείαν τήν τῶν ἐνταῦθα χωρῶν*²⁰².

Αν και αποκαλυπτική η μνεία που μόλις παρατέθηκε, ο Ibn al-Atir, συνθέτοντας την εικόνα της εκατόμηνς, αναφέρει ότι, μετά την πολύνεκρη ήττα των Βυζαντινών, στα χέρια των Αράβων, οι οποίοι είχαν απώλειες τρεις μόλις άνδρες, περιέπεσαν εκατό χελάνδια από τα τριακόσια που είχαν μεταφέρει τα στρατεύματα του Κωνσταντίνου

196. Χρονικόν του Cambridge, 45/13: I, σ. 332. Amari, *Biblioteca I*, 379-380 (Ibn al-Atir). Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/1, 185-186. Amari, *Storia I*, 463-469. Talbi, *L'émirat aghlabide*, 463-465. Πρβλ. Ravegnani, *Bizantini in Italia*, 149.

197. Χαρακτηριστικό το σχόλιο του Ibn al-Atir (Amari, *Biblioteca I*, 380) ότι η ημέρα πτώσης του Έννε υπήρξε μεγάλη ταπεινώση για τον πολιτισμό της Σικελίας.

198. Χρονικόν του Cambridge, 45/14: I, σ. 332. Από τη Συν. Θεοφ. (σ. 175,8-10) δεν προκύπτει καμία χρονολογική ένδειξη. Βλ. Amari, *Storia I*, 469-470. Για τον Κωνσταντίνο Κοντομύτη βλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 158 και 188-190. Για τις δυνατότητες ταύτισής του με άλλους ομωνύμους του στρατηγούς Σικελίας βλ. *PmbZ*, # 3929 και 3994.

199. Όπως προκύπτει από την επιστολή του πάπα Στεφάνου Ε΄ προς τον Βασίλειο Α΄, που ζητούσε την αποστολή χελανδίων από μινός *Ἀπριλλίου ἕως Σεπτεμβρίου* βλ. V. Grumel, *La lettre du pape Étienne V à l'empereur Basile Ier*, *REB* 11 (1953) 147 [στο εξής: Grumel, *La lettre du pape Étienne V*].

200. Amari, *Biblioteca I*, 380-381. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 191.

201. Βλ. Rémondon, *Damiette*, 250. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes I*, 217.

202. Συν. Θεοφ., 293,7-9. Βλ. και πιο κάτω, σ. 301-302.

Κοντομούτη²⁰³. Κατά τη γνώμη μας, οι αριθμοί αυτοί εύλογα μπορούν να θεωρηθούν ως υπερβολικοί, που αποσκοπούν στον υπερτονισμό της νίκης των Αράβων, οι οποίοι, μάχόμενοι εναντίον ενός πανίσχυρου αντιπάλου, παραμένουν αλώβητοι. Ωστόσο, από όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, ο στόλος των τριακοσίων χελανδίων δεν έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση²⁰⁴, ενώ δεν έχει λείψει και η προσπάθεια προσδιορισμού των αριθμητικών δυνάμεων της υπερπόντιας αυτής εκστρατείας: περίπου 36.000 με 45.000 άνδρες, κάτι που προϋποθέτει ότι κάθε σκάφος μετέφερε εκατόν είκοσι ή εκατόν πενήντα άνδρες²⁰⁵. Τέτοιου είδους, όμως, υπολογισμοί δεν μπορεί παρά υποθετικοί, αν όχι αυθαίρετοι, να είναι. Η πρώτη παρατήρηση, στην οποία θα μπορούσε να προβεί κανείς, είναι ότι η μνεία περί τριακοσίων χελανδίων δεν πρέπει να εκλαμβάνεται κατά λέξη, καθώς στη ναυτική αυτή επιχείρηση δείχνει μάλλον απίθανο να έλαβαν μέρος μόνο μεγάλα ταχύπλοα πλοία (χελάνδια ή δρομόνες)²⁰⁶ και όχι άλλα μικρότερα, όπως γαλέαι ή πάμφυλοι, και βεβαίως τα απαραίτητα σκάφη για τη μεταφορά σιτηρών (καράβια καματηρά), πολεμοφοδίων (σκευοφόρα), ιππικού (ίπαγαγά) κ.λπ.²⁰⁷. Η δεύτερη παρατήρηση στηρίζεται στην πληροφορία ότι την ίδια περίπου εποχή τα πολεμικά σκάφη ήταν μικρότερης χωρητικότητας: το 853, καθένα από τα εκατό χελάνδια, που συμμετείχαν στην εκστρατεία εναντίον της Δαμιέττας, μετέφερε πενήντα με εκατό άνδρες, με πιθανότερη την πρώτη εκδοχή για τα περισσότερα πλοία, εφόσον ο συνολικός αριθμός των στρατιωτών, οι οποίοι αποβίβαστηκαν στην πόλη, ήταν 5.000²⁰⁸.

Το ότι οι γενικεύσεις σε θέματα, που άπτονται των αριθμητικών δυνάμεων πολεμικών επιχειρήσεων, οδηγούν σε επισφαλή συμπεράσματα, προκύπτει και από μνείες

203. Amari, *Biblioteca I*, 380-381 (Ibn al-Atir).

204. Bl. Gay, *Italie meridionale*, 76. Hartmann, *Geschichte Italiens III/1*, 186. J. B. Bury, *The Naval Policy of the Roman Empire in Relation to the Western Provinces from the 7th to the 9th Century*, στο: *Centenario della nascita di Michele Amari II*, Palermo 1910 (ανατύπ. 1990), 32 [στο εξής: Bury, *Naval Policy*]. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes I*, 221. PmbZ, # 3929. Pryor – Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 48.

205. Bl. E. Eickhoff, *Galeernkriege im Mittelmeer (7.-11. Jahrhundert): Technologische Traditionen*, στο: *Ordinamenti militari*, 999 (στο εξής: Eickhoff, *Galeernkriege*). Στη συνέχεια (σ. 999-1000), θεωρεί δεδομένο ότι τον ένατο αιώνα σε όλες σχεδόν τις μεγάλες ναυτικές εκστρατείες στέλνονταν εκατό με τριακόσια πλοία και ότι ο στόλος της αυτοκρατορίας (χωρίς το θεματικό στόλο) ήταν εκατό πολεμικά πλοία.

206. Κατά τον Eickhoff (ό. π., 999-1000), μόνον η τυπική βυζαντινή ναυαρχίδα του ένατου αιώνα ήταν χωρητικότητας εκατόν πενήντα ανδρών.

207. Για τους διαφόρους τύπους πλοίων ενδεικτικά βλ. Κ. Α. Αλεξανδρής, *Ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1957, 53-75 και τις σχετικά πρόσφατες μελέτες των V. Christides, *Two Parallel Naval Guides of the Tenth Century: Qudāma's Document and Leo VI's Nauthmachia: A Study on Byzantine and Moslem Naval Preparedness*, *Graeco-Arabica I* (1982) 60-77 [στο εξής: Christides, *Naval Guides*] και Ch. G. Makrypoulas, *The Navy in the Works of Constantine Porphyrogenitus*, *Graeco-Arabica 6* (1995) 162-168. Επίσης, βλ. και O. F. A. Meinardus, *Medieval Navigation according to Akidographemata in Byzantine Churches and Monasteries*, *ΔΧΑΕ (περίοδος Δ')* 6 (1970-72) 38-52.

208. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes I*, 214-216 και 315-316 (Tabari). Πρβλ. Bury, *ERE*, 292. Pryor – Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 169.

του δέκατου αιώνα, οπότε και ναυπηγούνται μεγαλύτεροι δρόμωνες²⁰⁹. Μπορεί μεν στο *Περί βασιλείου τάξεως* να αναφέρεται ότι σε κάθε δρόμωνα επιβιβάζονταν τριακόσιοι άνδρες, από τους οποίους οι διακόσιοι τριάντα ήταν συγχρόνως κωπηλάτες και πολεμιστές, ενώ οι υπόλοιποι εβδομήντα μόνον πολεμιστές²¹⁰, αλλά στα *Ναυμαχικά* του Λέοντος C', αφού διευκρινίζεται ότι οι δρόμωνες ήταν διαφορετικής χωρητικότητας (μεγαλύτερη ή και μικρότερη των διακοσίων ανδρών), αποσαφηνίζεται το αυτονόητο, ότι δηλαδή ο αριθμός των στρατιωτών που επέβαιναν σε κάθε δρόμωνα ήταν ανάλογος του μεγέθους του²¹¹. Η ίδια ακριβώς μνεία συμπεριλήφθηκε και στα *Ναυμαχικά* του Βασιλείου Λακαπηνού²¹², υπό την καθοδήγηση του οποίου συντάχθηκε το έργο γύρω στο 958/959, κατά τις προετομασίες ανακατάληψης της αραβοκρατούμενης Κρήτης²¹³.

Σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν, πιστεύουμε ότι ο Κωνσταντίνος Κοντομύτης είναι πιθανόν να κατέπλευσε στις Συρακούσες γύρω στο καλοκαίρι του 859 και ότι ο αριθμός των πλοίων, που συμμετείχαν στην επιχείρηση, στην πραγματικότητα δεν πρέπει να υπερβεί τα εκατό, όσα δηλαδή ο Ibn al-Atīr ισχυρίζεται ότι περιήλθαν στην κατοχή των Αράβων. Όσον αφορά τα στρατεύματα, τα οποία είχαν τεθεί υπό τις διαταγές του Κοντομύτη, πρέπει να ήταν το πολύ έως 10.000 άνδρες, σύμφωνα με τη χωρητικότητα των χελανδίων που μνημονεύεται το 853 κατά την επίθεση εναντίον της Δαμιέττας.

Ένας πανίσχυρος στόλος εκατό περίπου χελανδίων, ειδικά για τα μέσα του ένατου αιώνα, που μεταφέρει σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις, δείχνει μάλλον απίθανο να δι-

209. Βλ. Eickhoff, *Galeernkriege*, 993 και 997.

210. *De Cer.* II, 45, σ. 670,3-6: *ὁ δὲ δρόμων ὀφείλει ἔχειν ἄνδρας τ', οἱ μὲν σὺ πλόμιω κωπηλάται ἦτοι καὶ πολεμισταί, καὶ οἱ ἕτεροι σ' ἄνδρες πολεμισταί ἀπὸ τῶν καθάλλαρικῶν θεμάτων καὶ ἀπὸ τῶν ἔθνικῶν.* Βλ. και την έκδοση του Haldon, *Chapters II, 44-45 of Ceremonies*, 225,107-109. Βλ. Christides, *Naval Guides*, 84-85. Με βάση αυτή τη μνεία έχουν γίνει οι εσφαλμένοι, κατά τη γνώμη μας, υπολογισμοί του W. Treadgold (*The Army in the Works of Constantine Porphyrogenitus*, *RSBN* 29 [1992], 111 και 135-138) για τις εκστρατείες του 911 και του 949 εναντίον της Κρήτης. Βλ. Βλυσιδίου, στο: *Μικρά Ασία των θεμάτων*, 215 σημ. 107-108.

211. *Ναυμαχικά* Λέοντος C', θ' και β', σ. 488: *Καὶ ἕτεροι δὲ δρόμωνες κατασκευαζέσθωσάν σοι τούτων μείζονες, ἀπὸ διακοσίων χωροῦντες ἀνδρῶν ἢ πλέον τούτων ἢ ἕλαττον κατὰ τὴν χρεῖαν τὴν δέουσαν ἐπὶ καιροῦ κατὰ τῶν ἐναντίων ... Τὸν δὲ δρομώνων ἀριθμὸν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς στρατιωτῶν ἀνεύκαστόν ἐστιν καὶ ἄδηλον διορίσασθαι ἢ γὰρ κατὰ τὸν καιρὸν χρεῖαν πρὸς τὴν τῶν ἀντιμαχομένων πολεμίων δύναμιν. Καὶ πάλιν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐν αὐτοῖς λαοῦ κατὰ τὸ μέγεθος τῶν πλοίων καὶ τὴν δέουσαν ἐν αὐτοῖς πολεμικὴν ὄπλισιν οὕτω καὶ ποιήσεις.* Βλ. Christides, *Naval Guides*, 60-61.

212. *Ναυμαχικά* Βασιλείου Λακαπηνού, 3.1, σ. 536: *Καὶ τὸν μὲν δρομώνων ἀριθμὸν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς στρατιωτῶν ἀνεύκαστόν ἐστι καὶ ἄδηλον διορίσασθαι ..., ἀλλὰ πρὸς τὸ τῶν ἐναντίων πλῆθος τοὺς ἴσους πολλάκις ἢ καὶ πλείους ἐνᾶπτουσάν τε καὶ ἀντεξάγουσαν κατὰ τῶν δρομώνων καὶ τῶν ἀνδρῶν πλῆθος καὶ μέγεθος.*

213. Βλ. Στ. Π. Κυριακίδης, *Βυζαντινὰ Μελέται*. III: Πότε συνεγράφησαν τὰ λεγόμενα *Ναυμαχικά* τοῦ Βασιλείου, *Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 3, 1939, 287-288. W. G. Brokkaar, *Basil Lacapenus. Byzantium in the Tenth Century*, *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica* (εκδ. W. F. Bakker - A. F. van Gemert - W. J. Aerts) [Byzantina Neerlandica 3], Leiden 1972, 215.

οικείται από τον πατρίκιο Κοντομύτη, ο οποίος απεστάλη στην «Εσπέρα» με το αξίωμα του στρατηγού Σικελίας. Κατά τη γνώμη μας, εύλογη είναι η υπόθεση ότι ο Κωνσταντίνος Κοντομύτης ηγέτο του στρατού²¹⁴ και επικεφαλής του στόλου ήταν κάποιος δρουγγάριος του πλωΐμου²¹⁵. Αναζητώντας τον πιθανό ηγέτη των ναυτικών δυνάμεων της σικελικής εκστρατείας του 859, δεν μπορεί κανείς παρά να λάβει υπόψη του τους δρουγγαρίους του πλωΐμου, με τους οποίους ο πατριάρχης Φώτιος διατηρούσε σχέσεις²¹⁶. Αποκλείοντας το ενδεχόμενο κάποιου του αξιώματος αυτού να ήταν ο Ηλίας, ο οποίος περί το 862 μνημονεύεται μόνον ως πρωτοσπαθάριος²¹⁷, ή ο Νικήτας Ωρορύφας που εσφαλμένα αναφέρεται το 860 ως δρουγγάριος *τοῦ βασιλικοῦ στόλου*²¹⁸, ενδέχεται ο επικεφαλής του στόλου, που ηττήθηκε στη Σικελία το 859, να ήταν ο πρωτοσπαθάριος και δρουγγάριος του πλωΐμου Ιωάννης, αποδέκτης μίας επιστολής του Φωτίου, χρονολογημένης με κάποιες επιφυλάξεις μεταξύ 859 και Σεπτεμβρίου του 867²¹⁹. Το ενδεχόμενο ο Ιωάννης, για τη δράση του οποίου στην ηγεσία του βασιλικού πλωΐμου δεν διαθέτουμε καμία πληροφορία, να είχε παράλληλη πορεία με τον Λέοντα Κρητικό και να έλαβε μέρος στη σύνοδο του 861 δεν μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα²²⁰. Ανεξάρτητα, όμως, από το εάν ο Ιωάννης είχε ενεργό συμμετοχή ή όχι στη σύνοδο, βέβαιο είναι ότι ο πατριάρχης Φώτιος, ρυθμιστής μαζί με τον καίσαρα Βάρδα των πολιτικών πραγμάτων της αυτοκρατορίας, είχε αποκτήσει ισχυρά ερείσματα μέσα στις τάξεις του στόλου.

214. Η προσπάθεια ταύτισης του Κωνσταντίνου Κοντομύτη με έναν από τους τρεις επικεφαλής του βυζαντινού στόλου κατά την επίθεση εναντίον της Δαμιέττας το 853 (Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* I, 214 σημ. 3) δεν πρέπει να ευσταθεί. Βλ. *PmbZ*, # 2651 και 3929.

215. Όπως π.χ. στη ναυτική εκστρατεία του 964 *τοῦ μὲν ναυτικοῦ* ηγέτο ο πατρίκιος Νικήτας, *τῆς δὲ ἱππικῆς παρατάξεως* ο Μανουήλ Φωκάς (Λέων Διάκονος Δ', 7, σ. 65, 19-66, 5).

216. Το ενδεχόμενο ο δρουγγάριος του πλωΐμου της επιχείρησης του 859 να αναζητηθεί στο πρόσωπο ενός από τους κατόχους τριῶν σφραγίδων, χρονολογημένων το πρώτο μισό του ένατου αιώνα (Laurent, *Corpus* II, αρ. 952-953 και 953, σ. 516-518), δεν μπορεί μεν να αποκλειστεί, αλλά δεν δείχνει ιδιαίτερα πιθανό.

217. Επιστ. Φωτίου αρ. 16, I, σ. 67.

218. Βίος Ιγνατίου, 516C. Στην πραγματικότητα, την εποχή αυτή ήταν έπαρχος πόλεως βλ. Bury, *ERE*, 144 σημ. 7 και Laurent, *Corpus* II, αρ. 956, σ. 518 (σχόλια). Πρβλ. *PmbZ*, # 5503. Για το ότι ο Νικήτας Ωρορύφας προς τα τέλη της βασιλείας του Μιχαήλ Γ' δεν ήταν δρουγγάριος του πλωΐμου, αλλά δρουγγάριος του Αιγαίου πελάγους συνηγορούν τα ακόλουθα στοιχεία: α) το 867 ως δρουγγάριος του πλωΐμου μνημονεύεται ο πρωτοσπαθάριος Ηλίας (βλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α'*, 62), β) η έκφραση *τοῦ πλωΐμου στρατοῦ καθηγμένων* (Συν. Γεωργ. Μον. [Istrin], 17, 24) παραπέμπει μάλλον σε θεματικό στόλο και γ) η σφραγίδα του, στην οποία μνημονεύεται ως δρουγγάριος του Αιγαίου πελάγους (Κ. Κωνσταντόπουλος, 'Η σφραγὶς τοῦ ναυάρχου Νικήτα Ωρορύφα, *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* 1923, 437-450. Βλ. Laurent, *ό. π.*). Επομένως, δρουγγάριος του πλωΐμου διορίστηκε από τον Βασίλειο Α' βλ. A. G. C. Savvides, *Prosopographical Notes on the 9th-century Byzantine Admiral Nicetas Ooryphas, Mésogaios* 1 (1998) 84-96.

219. Επιστ. Φωτίου αρ. 150, II, σ. 6.

220. Την ταύτιση προτείνουν οι εκδότες των Επιστ. Φωτίου (βλ. προηγούμενη σημ.) ωστόσο, βλ. *PmbZ*, # 3309 και 3316.

Η τελευταία διαπίστωση, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι, μετά την ήττα του 859, βυζαντινά πλοία μέχρι το τέλος της βασιλείας του Μιχαήλ Γ΄ δεν στάλθηκαν στην «Εσπέρα», αφήνει με ενάργεια να διαφανεί ότι η ανάληψη ή μη υπερπόντιων εκστρατειών στο δυτικό άκρο της αυτοκρατορίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τον ιδεολογικο-πολιτικό προσανατολισμό της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής. Η καταπληκτική συρρίκνωση των βυζαντινών θέσεων στη Σικελία ήταν γεγονός από το 861, ωστόσο, και εξής υπήρξε ένα μικρό διάστημα ύφεσης των εχθροπραξιών, εξαιτίας των εσωτερικών διενέξεων των Αράβων²²¹, αλλά η Κωνσταντινούπολη δεν μπόρεσε να εκμεταλλευτεί τις ευνοϊκές γι' αυτήν συνθήκες, όπως έχει γραφεί²²². Κατά τη γνώμη μας, η ανυπαρξία επιχειρήσεων στη Δύση το διάστημα 860-867 δεν οφειλόταν στη δήθεν αμέλεια που, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, επέδειξε ο Μιχαήλ Γ΄ για την υπεράσπιση της Ν. Ιταλίας και της Σικελίας²²³, αλλά αποτελούσε φυσική συνέπεια των πολιτικών επιδιώξεων και επιλογών της αυτοκρατορίας. Ιδιαίτερα από το 864 και εξής, μετά την αποφασιστική νίκη των Βυζαντινών στο Λαλακάοντα (Σεπτέμβριος του 863)²²⁴, η αποστολή ενισχύσεων στη Δύση κάθε άλλο παρά ανέφικτη ήταν. Αντίθετα, απόφαση της Κωνσταντινούπολης υπήρξε η δυναμική εμφάνιση του βυζαντινού στρατού και στόλου στη Βουλγαρία²²⁵.

Σε μία εποχή ιδιαίτερης όξυνσης των σχέσεων μεταξύ πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης, με αφορμή τη Μοραβία και τη Βουλγαρία, η συνέχιση εκστρατειών ανάλογων με αυτήν του 859 φαίνεται πως θεωρήθηκε απρόσφορη. Η ανάληψη εκ μέρους της Κωνσταντινούπολης τέτοιων επιχειρήσεων θα αποσκοπούσε στην αποσόβηση του αραβικού κινδύνου όχι μόνο από τη Σικελία, αλλά και από την Ιταλία, οι δυνάμεις της οποίας είχαν αποδειχθεί ανεπαρκείς για την αντιμετώπισή του²²⁶. Στρατιωτική ενίσχυση, λοιπόν, θα προσέφερε η αυτοκρατορία στον απειλούμενο από τους Άραβες πάπα Νικόλαο Α΄ (858-867), ο οποίος απαιτούσε την επιστροφή του Ιλλυρικού (860/861), αντιδρούσε στον εκχριστιανισμό της Μοραβίας από το Βυζάντιο με την καθαίρεση του Φωτίου (863) και επέμενε να διεισδύει στη Βαλκανική με την υπαγωγή της βουλγαρικής Εκκλησίας στη δικαιοδοσία του (866)²²⁷. Έτσι, όπως είχε διαμορφωθεί η ρήξη μεταξύ Ανατολής και Δύσης, η άμυνα της Σικελίας και της Ν. Ιταλίας για την αυτοκρατορία δεν συνιστούσε πρόβλημα πρώτης προτεραιότητας.

221. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* I, 261-262.

222. Gay, *Italie méridionale*, 76.

223. Συν. Θεοφ., 288,12-17: ... και τῶν κατὰ τὴν ἐσπέραν πραγμάτων ἐπὶ πλέον ἀμεληθέντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ, ...

224. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* I, 249-257.

225. Συν. Γεωργ. Μον., 824,14-20. Ψευδοσυμεών, 243,215-221. Ενδεικτικά βλ. R. Browning, *Byzantium and Bulgaria. A comparative study across the early medieval frontier*, Berkeley-Los Angeles 1975, 54-55.

226. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* I, 264.

227. Για τα γεγονότα αυτά ενδεικτικά βλ. Fr. Dvornik, *Le schisme de Photius: histoire et légende* [Unam Sanctam 19], Paris 1950, 77-195 ο ίδιος, *Byzantium and the Roman Primacy*, N. York 1966, 101-115.

Η προσπάθεια για κατοχή της Ν. Ιταλίας και η υλοποίησή της: Βασίλειος Α΄

α. Η επιλογή των ναυάρχων

Η προτεραιότητα στα προβλήματα της «Εσπέρας» αποτέλεσε το επίκεντρο της νέας πολιτικής του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας Βασιλείου Α΄²²⁸, ο οποίος από τους πρώτους κιόλας μήνες της βασιλείας του ανέπτυξε μία πληθωρική δράση, κάτι που με τη σειρά του έρχεται να πιστοποιήσει ότι η υπεράσπιση των δυτικών βυζαντινών κτήσεων ήταν κυρίως θέμα ιδεολογικο-πολιτικό και όχι στρατιωτικών δυνατοτήτων της αυτοκρατορίας. Με τη Ν. Ιταλία να βρίσκεται υπό καθεστώς πλήρους αναρχίας²²⁹, όπου το μόνο ισχυρό ήταν το εμιράτο της Βάρεως, τη βυζαντινή Σικελία να μάχεται ηρωικά, αλλά να περιλαμβάνει πλέον μόνον τις Συρακούσες και το Ταυρομένιο²³⁰ και τους Άραβες να επιτίθενται εναντίον των δαλματικών ακτών με ένα στόλο τριάντα έξι πλοίων²³¹ η συγκυρία στην «Εσπέρα» ήταν όχι μόνο κρίσιμη, αλλά και ενδεικτική της τακτικής που έπρεπε να τηρηθεί. Για την αραβική επίθεση κατά της Δαλματίας, ας μας επιτραπεί η επισήμανση ότι μία δύναμη τριάντα έξι σκαφών ήταν ικανή να αποτελέσει τόσο μεγάλη απειλή, ώστε να καταστήσει τις θαλάσσιες μετακινήσεις ανασφαλείς ακόμη και με πολεμικό πλοίο²³².

Η κατάσταση, που αναλάμβανε ο Βασίλειος Α΄ με την Αδριατική να αποτελεί πεδίο δράσης των Αράβων, επέβαλε ως πρώτιστο στρατηγικό καθήκον την εκκαθάριση των δυτικών θαλασσών, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ακίνδυνη μεταφορά επικουριών στη Δύση. Ο νέος αυτοκράτορας, καθιστώντας αμέσως σαφείς τις επιλογές του, αποφάσισε την αποστολή στόλου στη Δαλματία με επικεφαλής τον πατριάρχη και δρουγγάριο

228. Βλ. Β. Βλυσίδου, Συμβολή στη μελέτη της εξωτερικής πολιτικής του Βασιλείου Α΄ στη δεκαετία 867-877, *Σύμμεικτα* 4 (1981) 303-308.

229. Η, όπως αναφέρεται στη Συν. Θεοφ. (σ. 289,3-4), *οὕτως οὖν τῶν κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐχόντων καὶ ἐν τοιαύταις ἀναρχίαις καὶ ἀταξίαις, ...*

230. Βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes I*, 262-264 και II/1, 14, 21.

231. Συν. Θεοφ., 289,8-9: ..., *ἔξ καὶ τριάκοντα πλοίων πολεμικῶν κατὰ Δαλματίας στόλον ἀπέστειλαν, ...*. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 212. Πρβλ. T. Lewicki, Les voies maritimes de la Méditerranée dans le haut Moyen Âge d'après les sources arabes, στο: *La navigazione mediterranea nell'alto medioevo* [SCIAM 25], II, Spoleto 1978, 465.

232. Κάτι τέτοιο προκύπτει από το ταξίδι των πρέσβων του Βασιλείου Α΄ και του πατριάρχη Ιγνατίου προς τον πάπα Νικόλαο Α΄ το χειμώνα του 867/868, όταν ο ένας δρόμωνας ή και οι δύο, στους οποίους επέβαιναν οι βυζαντινοί απεσταλμένοι, περιέπεσαν σε κίνδυνο. Η συγκυρία επιτρέπει να θεωρήσουμε ως πιθανότερη την εκδοχή ότι η απειλή προήλθε από αραβική επίθεση και όχι από καιρικές συνθήκες (θύελλα ή καταιγίδα), κάτι που συνήθως διευκρινίζεται στις πηγές. Βλ. Βίο Ιγνατίου, 544C: ... *καὶ ἀπήμσαν ἐν δυσὶ δρόμοσι στελλόμενοι τὸν πλοῦν. Ἀλλὰ Πέτρος μὲν ὁ καλούμενος Δεΐλαιος, ἐν τῷ κόλπῳ Δαλματίας κινδύνῳ περιπεσὼν, δεΐλαιος ὄλετο*. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 939 (αφ. 573).

του πλωίμου Νικήτα Ωρορύφα, ο οποίος μετά *χελανδίων έκαστον*²³³ κατέπλεε στις αρχές του 868 «ὡσπερ πρηστήριος κεραυνὸς» στην Αδριατική, υποχρεώνοντας τους Άραβες να εγκαταλείψουν μεν την επίθεση εναντίον της Ράγουςας και των άλλων δαλματικών κάστρων, αλλά να στραφούν προς την Ιταλία, καθιστώντας την πολιορκία της ακόμη στενότερη: *κατὰ δὲ τὴν Ἰταλίαν ... διαπεράσαντες ..., πᾶσαν τὴν Λαγοβαρδιαν ἄχρη καὶ αὐτῆς σχεδὸν τῆς ποτὲ μεγαλοδόξου Ῥώμης ἐκράτησαν*²³⁴, αναφέρει ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, αποδίδοντας την υπεροχή του εχθρού στα ύδατα που περιβάλλουν την Ιταλική Χερσόνησο και τη Σικελία.

Σύμφωνα με αραβικές πηγές, ο Βασίλειος Α΄ την ίδια εποχή απέστειλε στόλο και στη Σικελία με ηγέτη κάποιον πατρίκιο, που κατέπλευσε στην περιοχή την άνοιξη του 868. Η επιχείρηση κατέληξε σε συντριπτική ήττα των Βυζαντινών, οι οποίοι έχασαν χιλιάδες στρατιωτών και άφησαν στα χέρια του εχθρού αναρίθμητα μεταγωγικά²³⁵. Η ταυτόχρονη, όμως, ανάληψη δύο ναυτικών εκστρατειών στο δυτικό σύνορο της αυτοκρατορίας συνιστά ασυνήθιστο φαινόμενο και δημιουργεί ορισμένες επιφυλάξεις ως προς τη σικελική εκστρατεία του 868. Στην περίπτωση που όντως πρόκειται για ιστορικό γεγονός²³⁶, πρέπει να προσέφερε στον Βασίλειο Α΄ την πρώτη εκτίμηση ότι η υπεράσπιση της Σικελίας με αποστολή ενισχύσεων μόνο από την Κωνσταντινούπολη και χωρίς την ύπαρξη πλησιέστερων βυζαντινών κήσεων, που θα συνεπικουρούσαν το εγχείρημα, ήταν κάτι πολύ δύσκολο. Πάντως, οι ελπίδες για αναστροφή της κατάστασης παρέμεναν, καθώς οι δυνάμεις του νησιού συνέχιζαν να μάχονται ηρωικά, ακόμη και εκτός Σικελίας: πρόκειται για τις δύο ανεπιτυχείς απόπειρες των Αράβων να καταλάβουν το Ταυρομένιο το χειμώνα και την άνοιξη του 869, την ήττα τους την ίδια χρονιά από ισχυρά στρατεύματα στο δρόμο προς τις Συρακούσες, τη σθεναρή αντίσταση που στη συνέχεια προέβαλε η πόλη, όταν ο εχθρός εμφανίστηκε προ των τειχών της, και την προσπάθεια του βυζαντινού στόλου το 869/870 να υπερασπιστεί τη Μελίτη²³⁷. Αποτελεσματικότερη για την άμυνα της Σικελίας υπήρξε η βυζαντινή «μέριμνα» για τη δολοφονία του διοικητή της Hafāḡa (15 Ιουνίου 869) από έναν Βέρβερο του στρατού του που κατέφυγε στους Βυζαντινούς και, ίσως, του γιου του Mohammed (27 Μαΐου

233. DAI, 29, σ. 126,96-98: *μετὰ χελανδίων έκαστον*. Συν. Θεοφ., 290,7-12: *νεῶν έκαστον*. De Them., 97,26-98,36: *στρατὸν καθάλλαρικὸν καὶ πλοῖα ρ΄*. Σκυλίτζης, 146,89-93. Ζωναράς III, 425,4-5: *έκαστον πολεμιστήριους νῆας*. Βλ. G. Musca, Ludovico II, Basilio I e la fine dell'emirato di Bari, *Archivio storico pugliese* 19 (1966) 169 [στο εξής: Musca, Ludovico II e Basilio I].

234. Συν. Θεοφ., 290,18-23. Βλ. και DAI, 29, σ. 126,98-128,102.

235. Amari, *Biblioteca* I, 385 (Ibn al-Atīr) και II, 14 (Ibn Idāri), 184 (Ibn Haldūn).

236. Οπως αποδέχονται σύγχρονοι ιστορικοί βλ. Amari, *Storia* I, 486. Eickhoff, *Seekrieg*, 192. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 21. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 940 (αφ. 586).

237. Για τα αναφερθέντα γεγονότα βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 22-25. Ιδιαίτερα για την πτώση της Μελίτης στις 29 Αυγούστου 870 βλ. Χρονικόν του Cambridge, 45/19: I, σ. 333. Amari, *Biblioteca* I, 387 (Ibn al-Atīr). Πρβλ. A. Pertusi, *Le isole Maltesi dall'epoca bizantina al periodo normanno e svevo* (sec. VI-XIII) e descrizioni di esse dal sec. XII al sec. XVI, *BF* 5 (1977) 269 και 274-275. Ferluga, *Italia bizantina*, 186.

871) από ευνούχους του άμεσου περιβάλλοντός του²³⁸, καθώς από τότε μέχρι το 877 παύουν να είναι ιδιαίτερα απειλητικοί²³⁹.

Χαρακτηριστική είναι η τακτική που τήρησε ο Βασίλειος Α΄ στη Δαλματία, ίσως, και τη Σικελία, όπου σε μία αραβική επίθεση είχε απαντήσει με μία βυζαντινή αντιπίθεση οι άμεσες αυτές ενέργειές του γίνονταν σε περιοχές, όπου κανείς δεν μπορούσε να αμφισβητήσει την κυριαρχία του. Η τελευταία παρατήρηση εξηγεί γιατί, σε αντίθεση με τη γρήγορη και αποτελεσματική επέμβασή του στη Δαλματία, ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας έδειχνε διστακτικός να ακολουθήσει τον εχθρό στα ιταλικά ύδατα και να επιχειρήσει την ανακατάληψη της Βάρεως και του Τάραντος που βρίσκονταν υπό αραβική κατοχή. Ο νέος αυτοκράτορας διέθετε μεν ένα στόλο εκατό πλοίων και έναν ικανό δρουγγάριο του πλωίμου, αλλά αγνοούσε τις διαθέσεις του πάπα Ρώμης και του δυτικού αυτοκράτορα Λουδοβίκου Β΄ Ιταλικού, με τους οποίους διαπρεσβεύεται πριν από οποιαδήποτε στρατιωτική επιχείρηση στη Ν. Ιταλία²⁴⁰.

Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, εξαίροντας τη σύνεση του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας για τη διπλωματική αυτή κίνηση, προβάλλει ως αίτιμά της τη σύμπραξη των δυτικών δυνάμεων, επειδή, όπως αναφέρει, είναι πολύ δύσκολο για το νηΐτην στρατόν να απομακρύνεται πολύ από την ακτή, διεξάγοντας μάχες στη ξηρά²⁴¹. Ωστόσο, η ρήξη με την προεσβυτέρα Ρώμη επί πατριάρχη Φωτίου, η περίπου ανύπαρκτη παρουσία των Βυζαντινών στην Ιταλική Χερσόνησο επί Μιχαήλ Γ΄ και η πρόσφατη στρατιωτική δράση στην Απουλία του Λουδοβίκου Β΄, ο οποίος το 867 κατέλαβε, μεταξύ άλλων πόλεων, και τη λίγο βορειότερα του Τάραντος ευρισκόμενη Ματέρα (Matera)²⁴², είναι ορισμένα από τα στοιχεία που συνέθεταν το σκηνικό, το οποίο είχε διαμορφωθεί στη Ν. Ιταλία και μπορούσε να προηγηθεί σοβαρές αντιδράσεις έναντι μίας ενδεχόμενης βυζαντινής επέμβασης στην περιοχή. Όσα επακολούθησαν, καθιστούν τέτοιου είδους φόβους απόλυτα δικαιολογημένους.

Η συμμαχία των δύο πλευρών επιτεύχθηκε και, σύμφωνα με τον Hinkmar, αρχιεπίσκοπο Ρήμων (Reims) και συγγραφέα αυτού του τμήματος των *Annales Bertiniani*,

238. Amari, *Biblioteca* I, 386-387, 389 (Ibn al-Atir) και II, 14, 15 (Ibn Idari). Βλ. Vogt, *Basile Ier*, 319-320. Amari, *Storia* I, 488 και 490.

239. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 70-71.

240. Συν. Θεοφ., 293,9-11: *καὶ συνετώς βουλευσάμενος πρὸς Λοδοῦγον τὸν ῥήγα Φραγγίως καὶ τὸν πάπαν Ρώμης διαπρεσβεύεται συνεπικουρησάι ταῖς ἐντεῦθεν δυνάμεισι καὶ μετὰ τούτων συμπαράταξασθαι ...*. Βλ. και *DAI*, 29, σ. 128,103-106. Πρὸβλ. Dölger, *Regesten*², αφ. 480.

241. Συν. Θεοφ., 293,4-7: *..., μάλιστα διὰ τὸ χρεῖαν εἶναι καὶ πρὸς τὴν μεσόγειον πολλάκις ποιείσθαι τὰς συμπλοκάς καὶ πολὺν τῆς θαλάττης ἀπαρτάσθαι, ὅπερ ἐδόκει πρὸς νηΐτην στρατόν ἀσύμφορον καὶ ἀδύνατον.*

242. Lupus Protospatharius, a. 867, σ. 52: *incensa est Matera a Ludovico imperatore, et idem Ludovicus imperator intravit civitatem Oriae*. Erchempert, 33, σ. 247,11-17. Leo Marsicanus I, 36, σ. 100,27-28. Αναφορές στις νίκες αυτές του Λουδοβίκου Β΄ έκανε ο πάπας Αδριανός Β΄ σε επιστολές του *MGH. Epp.* VI, αφ. 16 και 24, σ. 717 και 729. Πρὸβλ. Gay, *Italie meridionale*, 74-75. Musca, *Emirato di Bari*, 92. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 14-15.

την άνοιξη του 869 ο Λουδοβίκος Ιταλικός γνώριζε ότι ένας βυζαντινός στόλος διακοσίων και πλέον πλοίων θα ερχόταν προς ενίσχυση του²⁴³, ενώ το καλοκαίρι του 869 στη Βάρι κατέπλευσε ο Νικήτας Ωρορύφας επικεφαλής τετρακοσίων πλοίων²⁴⁴. Καταρχάς, όσον αφορά την εποχή άφιξης του Ωρορύφα, η ανειλικρινής δικαιολογία του Λουδοβίκου Β΄, που προέβαλε στην επιστολή του προς τον Βασίλειο Α΄, *in anno ipso de obsidione Baris nichil omnino fieri puteramus*²⁴⁵, έχει θεωρηθεί ως τεκμήριο χρονολόγησης του γεγονότος το φθινόπωρο του 869²⁴⁶. Ωστόσο, ούτε ο Hinkmar δεν απέκρυψε τη συμβουλή ανθρώπων του στενού περιβάλλοντος του δυτικού αυτοκράτορα να μην εγκαταλείψει τον Ιούνιο του έτους αυτού την πολιορκία της Βάρεως, μεταβαίνοντας στο Βενεβέτο και ασχολούμενος με το περίφημο διαζύγιο του αδελφού του Λοθαρίου Β΄²⁴⁷. Το γεγονός ότι ο Λοθάριος πέθανε στην Πλακεντία στις 8 Αυγούστου 869²⁴⁸ δεν επιτρέπει καμία αμφιβολία ότι οι βυζαντινές ενισχύσεις που ανέμενε (;) ο Λουδοβίκος Ιταλικός έφθασαν το καλοκαίρι του 869, την ενδεικνυόμενη για υπερπόντιες εκστρατείες εποχή.

Όσον αφορά δε τον αριθμό των πλοίων, των οποίων είχε τεθεί επικεφαλής ο Νικήτας Ωρορύφας και που με, μάλλον, μεγάλη γενναιοδωρία κατέγραψε ο Hinkmar, δεν μπορεί κανείς να μην σταθεί στο γεγονός ότι, μολονότι καλά ενήμερωμένος για τις βυζαντινές δυνάμεις, αποσιωπά την υποτυπώδη συμμετοχή των Φράγγων στην πολιορκία της Βάρεως²⁴⁹. Παράλληλα, δείχνει να αγνοεί το συγκεκριμένο λόγο, που υπαγόρευσε στον δυτικό αυτοκράτορα τη ματαίωση του συνοικεισίου της θγατέρας του Ermengarde με τον πρωτότοκο γιο του Βασιλείου Α΄, Κωνσταντίνο, όχι όμως και την οργή του Ωρορύφα

243. *Annales Bertiniani*, a. 869, σ. 188,11-13: ... *cui amplius quam ducentas naves rex Grecorum in auxilium contra eosdem Sarracenos festinato mittebat*. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 89.

244. *Annales Bertiniani*, a. 869, σ. 200,26-27: *Qui (Basilius) patricium suum ad Barram cum 400 navibus miserat, ...*. Στο *Chronicon Salernitanum* (107, σ. 521,7-10) γίνεται λόγος για *non pauca scelandria*, επικεφαλής των οποίων λανθασμένα αναφέρεται ο *patricius* Γεώργιος, για τον οποίο βλ. πιο κάτω, σ. 303.

245. *MGH. Epp.* VII, 391,26-27.

246. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/1, 306 σημ. 25 και McCormick, *Origins*, 942 (αφ. 593), με πρωγενέστερη βιβλιογραφία.

247. *Annales Bertiniani*, a. 869, σ. 188,10-21: *Sed, ut dicebatur, Hludowicus imperator ab obsessione Sarracenorum pro fratris sui petitione non debuisse discedere; ... Hlotharius iter, quod tempore inconvenienti, scilicet mense Iunio, causa uxorum suarum in parte Romae coeperat, contendens perficere, usque Ravennam venit. ... Hlotharius autem Romam rediens, a latere ad suum fratrem in Beneventum usque pervenit, ...*. Βλ. και Andreas Bergomas, 7, σ. 226,28-30. Πρβλ. Musca, *Emirato di Bari*, 101-102.

248. *Annales Bertiniani*, a. 869, σ. 192,9-11. *Annales Fuldenses*, a. 869, σ. 74,3-5. *Reginonis Chronica*, a. 869, σ. 226,6-7.

249. Εξηγήσεις για το ευάριθμο του φραγγικού στρατού και την απουσία του παρέιχε ο Λουδοβίκος Ιταλικός στην επιστολή του προς τον Βασίλειο Α΄: *MGH. Epp.* VII, 391,23-36. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 89-90. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 18.

που διέταξε την επιστροφή του στόλου του στην Κόρινθο²⁵⁰. Κατά τη γνώμη μας, είναι εμφανής η προσπάθεια του Hinkmar να υπερτονίσει την ευθύνη των Βυζαντινών που, απουσιάζοντας το 869 τον πανίσχυρο στόλο τους, άφησαν τη Βάρι στα χέρια των Αράβων, οι οποίοι αμέσως μετά επιτέθηκαν εναντίον του φραγκικού στρατού, κατατροπώνοντάς τον και παίρνοντας ως λάφυρα πάνω από 2.000 άλογα. Το γεγονός προκάλεσε τη βαθειά ανησυχία του Λουδοβίκου Ιταλικού, του πάπα και των Ρωμαίων, σημειώνει ο Hinkmar²⁵¹, έχοντας προηγουμένως υποδείξει τον υπαίτιο της νέας ήττας των χριστιανικών δυνάμεων.

Σίγουρα στη Βάρι έφθασαν περισσότερα από εκατό καράβια, εφόσον, κατόπιν αυτοκρατορικής διαταγής, ο στόλος του Νικήτα Ωροϋφα ενισχύθηκε από τα «έγχωρια πλοία» των δαλματικών πόλεων²⁵². Η μνεία αυτή, σε συνδυασμό με την υπόσχεση του Βασιλείου Α΄ περί αποστολής διακοσίων σκαφών που αναφέρει ο Hinkmar, έχει οδηγήσει στο να γίνει αποδεκτός ο αριθμός των τετρακοσίων πλοίων που κατέπλευσαν για την υπεράσπιση της Βάρεως: διακόσια στάλθηκαν απευθείας από την Κωνσταντινούπολη, εκατό που είχαν τεθεί υπό τον Νικήτα Ωροϋφα για την απελευθέρωση της Δαλματίας και εκατό προέρχονταν από τους Ραγουσαίους και τους Σλάβους²⁵³. Σχετικά, όμως, με την άποψη ότι ο στόλος της Αδριατικής την εποχή αυτή αποτελούσε την κύρια ναυτική δύναμη της αυτοκρατορίας²⁵⁴, ας μας επιτραπούν ορισμένες επιφυλάξεις τη στιγμή που το 867/868 δεν μπόρεσε να αποκρούσει την επίθεση τριάντα ξέι αραβικών πλοίων²⁵⁵.

Μία ακόμη παρατήρηση σχετικά με τον ισχυρισμό του Hinkmar ότι από τη βασιλεύουσα θα εστέλλοντο διακόσια σκάφη είναι ότι ο εγχομιαστής του Βασιλείου Α΄, Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, εκτός του ότι αναφέρει ρητά ότι ο στόλος που απέπλευσε από την Κωνσταντινούπολη υπό τον Νικήτα Ωροϋφα αριθμούσε εκατό πλοία²⁵⁶, διευκρινίζει ότι η αποστολή επιπλέον δυνάμεων δεν κρίθηκε λυσιτελής, εξαιτίας του δαπανηρού της εκστρατείας, αλλά και της ανάγκης άμυνας και προστασίας

250. *Annales Bertiniani*, a. 869, σ. 200,29-31: *Sed quadam occasione interveniente, displicuit Hludowico dare filiam suam patricio. Unde idem patricius molestus, Corinthum rediit, ...*. Βλ. F. Dölger, *Europas Gestaltung im Spiegel der fränkisch-byzantinischen Auseinandersetzung*, στο: *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal 1953 (ανατύπ. Darmstadt 1964), 316-317.

251. *Annales Bertiniani*, a. 869, σ. 200,31-202,2: *..., plus quam duo milia caballorum ipsius hostis praedati sunt, Quod factum valde imperatorem atque apostolicum, sed et Romanos turbavit*. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 96. Musca, *Emirato di Bari*, 103-104.

252. Συν. Θεοφ., 293,13-16. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 481a [477].

253. Βλ. Bury, *Naval Policy*, 33. Musca, *Emirato di Bari*, 102. Eickhoff, *Seekrieg*, 216 σημ. 13. Musca, *Ludovico II e Basilio I*, 171.

254. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 95 και Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 17 με τη σημ. 1, όπου έχει απορριφθεί η αρχική άποψη του Vasiliev ότι ο αριθμός των πλοίων είναι υπερβολικός.

255. Βλ. πιο πάνω, σ. 297.

256. *DAI*, 29, σ. 126,96-98. Συν. Θεοφ., 290,7-12. *De Them.*, 97,26-98,36.

των υπολοίπων περιοχών της αυτοκρατορίας²⁵⁷. Παρά το γεγονός ότι στη συνέχεια της διήγησής του λανθασμένα παρουσίασε μία απρόσκοπτη εξέλιξη των γεγονότων, ισχυριζόμενος ότι ο Νικήτας Ωρορύφας ήταν αυτός, ο οποίος απελευθέρωσε τη Βάρι²⁵⁸, ο Κωνσταντίνος Ζ΄ δεν είχε κανένα λόγο να μειώσει τον αριθμό των σκαφών που στάλθηκαν στη Ν. Ιταλία το 869. Αντίθετα, με τη λογική του εστεμμένου, ο οποίος μερμνά για ολόκληρη την επικράτεια του, προτίμησε να αποκαλύψει τις πραγματικές δυνατότητες της αυτοκρατορίας, όταν αναλάμβανε υπερπόντιες εκστρατείες με προορισμό τη Δύση λίγο μετά τα μέσα του ένατου αιώνα, ίσως, ακόμη και στην εποχή του, στα μέσα δηλαδή του δέκατου αιώνα.

Καταπλέοντας στη Βάρι, ο πατρίκιος Νικήτας Ωρορύφας διαπίστωνε ότι η συμμαχία με τον Λουδοβίκο Β΄ Ιταλικό, για την επίτευξη της οποίας χρειάστηκαν διαπραγματεύσεις ενός έτους, δεν ήταν ειλικρινής. Το ευάριθμο του φραγγικού στρατού, η απουσία του ίδιου του αυτοκράτορα και η ακύρωση του συνοικεσίου, που θα επισφράγιζε τη σύμπραξη των δύο πλευρών, εξόργισαν τον Ωρορύφα και του υπαγόρευσαν την αποχώρηση των δυνάμεών του από την περιοχή. Στην εριστική συμπεριφορά του πατρικίου έναντι του θέλησε να αποδώσει ο Λουδοβίκος την ατυχή έκβαση της εκστρατείας του 869 και, απευθυνόμενος προς τον Βασίλειο Α΄, έγραψε: *Ceterum fraternitatis tuae dilectionem rogamus nullam Nicetae patricio molestiam irrogare pro eo, quod nostrum tam insolenter offenderit animum. Nam licet adeo protervus et contumax erga nostrum fuerit imperium, ...*²⁵⁹, υπονοώντας ότι η στάση του Νικήτα Ωρορύφα ήταν κολάσιμη. Ο Λουδοβίκος Β΄, όμως, είχε έναν ακόμη λόγο να είναι δυσαρεστημένος, τον οποίο δεν παρέλειψε να επισημάνει. Πρόκειται για την επίθεση του Ωρορύφα στη Δαλματία το 870 εναντίον Σλάβων πειρατών, την εκπόρθηση πολλών κάστρων και την αιχμαλωσία των κατοίκων τους που ο δυτικός αυτοκράτορας θεωρούσε ως υποτελείς του²⁶⁰. Εκτός του ότι στον τελευταίο ισχυρισμό η θεωρία βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με την πραγματικότητα, φαινόμενο όχι σπάνιο στις καρολίγγειες διεκδικήσεις²⁶¹, το βέβαιο είναι ότι ο Βασίλειος Α΄ είχε εξασφαλίσει την εκκαθάριση της Αδριατικής, γεγονός που στο εξής θα επέτρεπε τον ασφαλή διάπλου Βαλκανικής – Υδρούντος και τη μεταφορά στρατευμάτων στη Δύση.

257. Συν. Θεοφ., 293,7-9: *ἀλλας δὲ πάλιν ἀπ' ἐντεῦθεν ἀποστέλλειν δυνάμεις οὐκ ἔχρινεν εἶναι λυσιτελεῖς διὰ τε τὸ τῆς ἐκστρατείας διαπανηρὸν καὶ τὴν χρεῖαν τὴν τῶν ἐνταῦθα χωρῶν.*

258. Συν. Θεοφ., 293,16-19. Χαρακτηριστική η παρατήρηση του Gay, *Italie meridionale*, 95: *“les erreurs de détail ne doivent pas nous faire méconnaître la justesse de l'ensemble”*.

259. *MGH. Epp.* VII, 391,37-392,1. Βλ. W. Ohnsorge, *Die Entwicklung der Kaiseridee im 9. Jahrhundert und Süditalien*, [= *A und B*, 220-221].

260. *MGH. Epp.* VII, 392,15-21: *Et Niceta quidem patricius, ..., multas praedas ab ipsis Sclavenis abstulit et quibusdam castris dirructis eorum homines captivos adduxit. ... Sane spiritalem tuam nolumus ignorare fraternitatem super castra nostra dirructa et tot populis Sclaveniae nostrae in captivitate sine qualibet parcitate subtractis ...*. Βλ. Fr. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle* [Travaux publiés par l'Institut d'études slaves 4], Paris 1926, 219. Musca, Ludovico II e Basilio I, 173-174.

261. Βλ. Gay, *Italie meridionale*, 93-94.

Ο προσανατολισμός των βυζαντινών βλέψεων προς κατοχή της Ν. Ιταλίας δεν πρέπει να διέφευγε της προσοχής του Λουδοβίκου Ιταλικού, η ανησυχία, αν όχι η αρνητική στάση, του οποίου έναντι μίας ενδεχόμενης αποκατάστασης της κυριαρχίας των Βυζαντινών στην περιοχή διαφαίνεται όχι μόνο από αυτά που διαδοραματίστηκαν στη Βάρι το 869, αλλά και από τη μετέπειτα αντιφατική του τακτική: από τη μία μεριά εμφανιζόταν να επιθυμεί την επαναδιαπραγμάτευση του συνοικεσίου της θυγατέρας του με τον βυζαντινό διάδοχο²⁶², και από την άλλη, να αναλαμβάνει το 870 επιτυχή στρατιωτική δράση στη Β. Καλαβρία, που του δήλωνε υποταγή και του κατέβαλε φόρο, μία εξέλιξη όχι ιδιαίτερα ευνοϊκή για το Βυζάντιο²⁶³.

Όπως είχε εξελιχθεί η κατάσταση στη Ν. Ιταλία, μόνος ισχυρός, φαινομενικά τουλάχιστον, παρέμενε ο Λουδοβίκος Ιταλικός που στις 2 Φεβρουαρίου 871 εισερχόταν στη Βάρι²⁶⁴. Επόμενος στόχος του, όπως ο ίδιος αποκάλυπτε στην επιστολή του προς τον Βασίλειο Α΄, था έπρεπε να είναι η κατάληψη του Τάραντος και της νότιας Καλαβρίας, αλλά με τον εχθρό να μπορεί ευκολότερα να ενισχύεται από τους Άραβες της Σικελίας²⁶⁵ και με τη σύμμαχό τους Νεάπολη να έχει γίνει «μία άλλη Πάνορμος, μία άλλη Αφρική»²⁶⁶ ένα τέτοιο εγχείρημα χωρίς στόλο ήταν ακατόρθωτο. Την εποχή εκείνη ο δυτικός αυτοκράτορας γνώριζε ότι στον κόλπο του Τάραντος έπλεε μία μικρή μοίρα του βυζαντινού στόλου με επικεφαλής τον στρατηγό Γεώργιο, τον οποίο, σε αντίθεση με τον Ωρούφα, επαινούσε για την επαγρύπνησή του που, όμως, δεν ήταν αρκετή για μία νέα νίκη εναντίον των απίστων²⁶⁷. Ανεξάρτητα από το εάν τα χελάνδια, των οποίων ηγείτο ο Γεώργιος, ανήκαν στις τοπικές δυνάμεις επιτήρησης ή ήταν τμήμα του στόλου που, είχε αφήσει στα ιταλικά ύδατα ο Νικήτας Ωρούφας²⁶⁸, το βέβαιο είναι ότι το αξίωμα του Γεωργίου δεν ήταν αυτό του στρατηγού, αλλά π.χ. του άρχοντος (μίας επαρχιακής μοίρας) ή του κόμητος (του βασιλικού πλωΐμου)²⁶⁹.

262. Στις 28 Φεβρουαρίου 870, στην Κωνσταντινούπολη βρισκόταν ο Αναστάσιος Βιβλιοθηκάριος ως επικεφαλής της δυτικής πρεσβείας βλ. την επιστολή του προς τον πάπα Αδριανό Β': *MGH. Epp.* VII, αφ. 5, σ. 410,15-19: ..., *accidit me famulum vestrum missum a Hludowico piissimo imperatore ... , causa nuptialis commercii, ...*. Επίσης, βλ. Mansi XVI, 158B και LP II, 181,21-25. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 943 (αφ. 597).

263. Andreas Bergomas, 14, σ. 227,24-228,18. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 18-19: "Ces succès rendaient service à Basile, mais d'autre part recevoir le serment des Calabrais pouvait être considéré par Byzance comme une usurpation".

264. Andreas Bergomas, 14, σ. 228,18-20. Lupus Protospatharius, a. 868, σ. 52. *Annales Beneventani*, a. 871, σ. 174. Ενδεικτικά βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/1, 288 και Musca, *Emirato di Bari*, 109-110.

265. *MGH. Epp.* VII, 393,34-38.

266. *MGH. Epp.* VII, 393,13-33, εδώ 20: ..., *ita ut facta videatur Neapolis Panormus vel Africa*.

267. *MGH. Epp.* VII, 394,2-5: *Nam iste stratigus Georgius, licet sollerter invigilet et strenue pro suo posse decertare, non tamen sufficiet obviare, si plures inimicorum naves ex parte qualibet apparuerint, non videlicet nisi pauca prorsus chelandia possidens*. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 97. Musca, *Emirato di Bari*, 116.

268. Βλ. Musca, Ludovico II e Basilio I, 173-174.

269. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 340 και 343. Laurent, *Corpus* II, αφ. 985, σ. 536-537.

Η βυζαντινή παρουσία στη Ν. Ιταλία, αν και ακόμη αριθμητικά μικρή, εμφανιζόταν με απαιτήσεις εδαφικής κατοχής, κάτι το οποίο υποδηλώνουν η αποκατάσταση του απρόσκοπτου διάπλου της Αδριατικής, η υπεροπτική στάση του Νικήτα Ωροϋφα έναντι του Λουδοβίκου Β΄ στη Βάρι και η παρουσία στον κόλπο του Τάραντος της μοίρας του βυζαντινού στόλου υπό τον Γεώργιο. Γι' αυτό και ο Λουδοβίκος Ιταλικός πλαισιώνει την έκκλησή του προς τον Βασίλειο Α΄ για άμεση αποστολή ισχυρού στόλου για την απόκρουση των Αράβων από την Ιταλία με την υπόσχεση ότι ήταν έτοιμος να συμπράξει μαζί του για την απελευθέρωση της Σικελίας²⁷⁰, αφήνοντας έμμεσα, πλην όμως σαφώς, να διαφανεί ότι μόνον εκεί ήταν γι' αυτόν αναντίρρητη η κυριαρχία των Βυζαντινών.

Οι προτάσεις του Λουδοβίκου Β΄ δεν φαίνεται να ήταν δελεαστικές για τον Βασίλειο Α΄, η πολιτική του οποίου αποσκοπούσε σε μία περιορισμένη εδαφικά αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία²⁷¹. Σε πολιτικό επίπεδο, ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας αναζήτησε το αντίβαρο στη ρήξη του με τον δυτικό αυτοκράτορα στη συμμαχία του με τον ηγεμόνα της Francia Orientalis, Λουδοβίκο Β΄ Γερμανικό²⁷². Το κυριότερο, όμως, μέχρι τότε επίτευγμά του ήταν η επανασύνδεση των σχέσεων με τον προκαθήμενο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Ο δυναμικός νέος πάπας Ιωάννης Η΄ (872-882), που αμέσως μετά την εκλογή του ανακοίνωσε στην σύζυγο του Λουδοβίκου Β΄ Ιταλικού, Ingelberga, τη ναυπήγηση στόλου (*dromones scilicet cum ceteris navibus construentes et cetera vasa bellica et apparatus*) για την υπεράσπιση του κράτους του²⁷³, υπήρξε το 873 ο μεσολαβητής προς τους *principes Sardiniae*, προκειμένου να απελευθερωθούν οι βυζαντινοί αιχμάλωτοι, οι οποίοι είχαν πουληθεί από τους Άραβες ως σκλάβοι στη Σαρδηνία²⁷⁴.

270. *MGH. Epp.* VII, 394,10-16: *Nos enim Calabria Deo auctore purgata Siciliam pristinae disponimus secundum commune placitum restituere libertati; ... Nulla ergo tarditas, frater karissime, nulla mora in mittendo stolo proveniat, ne vel per escarum a mari receptarum habundantiam vel per adventantium Agarenorum classium numerositatem horum vires non infirmentur, set roborentur et sic roborentur, ut postea difficilius infirmentur.* Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 98.

271. Βλ. Lounghis, *Historiographie macédonienne*, 69-86.

272. Με τις προεβείες του 871 και του 873 βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 489 και 491.

273. *MGH. Epp.* VII, αρ. 11, σ. 279 (Δεκέμβριος 872 / Μάιος 873). Βλ. McCormick, *Origins*, 947 (αρ. 619). Pryor - Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 166.

274. *MGH. Epp.* VII, αρ. 27, σ. 288-289. Βλ. Martin, *Occident chrétien*, 634. Δεν αποκλείεται ορισμένοι από τους βυζαντινούς αιχμαλώτους να προέρχονταν από τον Υδρούντα, εναντίον του οποίου είχε επιτεθεί ο εμίρης της Βάρεως Σολδανός (Sawdān), οδηγώντας τους κατοίκους της πόλης στην Καρχηδόνα βλ. Σκυλίτζης, 151,19-20: *μόνην τήν περιφανεστέραν τῆς Ἰταλίας πόλιν Ἰοντὸν ἐρείπιον θεῖς καὶ τὸν ἐν αὐτῇ λαὸν σὺν ἑαυτῷ λαβὼν εἰς Καρχηδόνα μετήγαγεν.* Πρβλ. A. Guillou, *Italie méridionale byzantine ou Byzantins en Italie méridionale?*, *Byz.* 44 (1974) 154-155 [= *Culture et société*, XV] (στο εξής: Guillou, *Italie méridionale byzantine*). B. Flusin - J.-Cl. Cheynet, *Jean Skylitzès, Empereurs de Constantinople* [Réalités byzantines 8], Paris 2003, 127 σημ. 118.

Σε στρατιωτικό επίπεδο, η Ν. Ιταλία δοκιμαζόταν από την απόβαση των Αράβων στον Τάραντα και την επίθεσή τους εναντίον του Σαλέρνο, της Καπύης και του Βενεβέντου²⁷⁵. Το Βυζάντιο, όμως, δεν είχε να προσμετρήσει νέες εδαφικές απώλειες, κάτι που ίσχυε και για τη Σικελία, καθώς από το 871 μέχρι το 877 οι Άραβες δεν υπήρξαν ιδιαίτερα απειλητικοί²⁷⁶. Αντίθετα, εκείνος, ο οποίος, παρά τη νίκη του εναντίον των Αράβων²⁷⁷, έχασε τα πάντα ήταν ο Λουδοβικός Ιταλικός· η ρήξη του το 871 με τον πρίγκηπα του Βενεβέντου Άδελχι / Adelhis (853-878), η φυλάκισή του επί σαράντα ημέρες, η απελευθέρωσή του υπό όρους και η στροφή του Βενεβέντου προς το Βυζάντιο είναι ορισμένα από τα περιστατικά, τα οποία επέφεραν τη σταδιακή αποδυνάμωση της εξουσίας του στη Ν. Ιταλία μέχρι το θάνατό του το 875²⁷⁸ και οδήγησαν τη Βάρι στα χέρια των Βυζαντινών.

Η Κωνσταντινούπολη γνώριζε να αναμένει τις ευνοϊκές γι' αυτήν συνθήκες· έχοντας καταστήσει ασφαλή το διάπλου της Αδριατικής, το δεύτερο μισό του 873, στον Υδρούντα κατέφθασαν ισχυρά βυζαντινά στρατεύματα, επικεφαλής των οποίων είχε τεθεί ο βασιλικός πρωτοσπαθάριος Γρηγόριος²⁷⁹. Τα αξιώματά του, όμως, κάθε άλλο παρά σε στρατιωτικό άνδρα παραπέμπουν: ήταν πρμικήριος και παιδαγωγός (*βαΐουλος*)²⁸⁰. Το γεγονός ότι, έξι χρόνια μετά την άνοδό του στο θρόνο, ο Βασίλειος Α΄ εμπιστεύθηκε την ηγεσία πολυάριθμων δυνάμεων και την υλοποίηση της δυτικής πολιτικής του σε έναν ευνούχο του άμεσου περιβάλλοντός του αποτελεί σαφέστατη ένδειξη ότι δεν πρέπει να διέθετε πιστούς θεράποντες μέσα στις τάξεις του στρατού.

275. Βλ. Amari, *Storia* I, 525-530, όπου αναλυτική παράθεση δυτικών πηγών.

276. Εξαιτίας εσωτερικών τους διενέξεων βλ. Amari, *Storia* I, 534. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 52 και 70.

277. Χρονικό του Cambridge, 45/20: I, σ. 333 (*εσφάγη τὸ φροσσάτον τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὸ Σαλερινὸν*) και II, σ. 107-108 (σχόλια).

278. Αναλυτικά για τα γεγονότα αυτά βλ. Gay, *Italie meridionale*, 101-108. Για τη συνθήκη μεταξύ Βενεβέντου και Λουδοβίκου Β΄ (Σεπτέμβριος του 871) βλ. Τ. Κ. Λουγγής, Τὸ κεφάλαιο 27 τοῦ «De Administrando Imperio». Προσπάθεια γιὰ μία ἱστορικὴ ἐρμηνεία, *Βυζαντινὰ* 13/2 [= *Δώρημα στὸν Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο*] (1985) 1078-1079 και 1087-1090. Πρβλ. Η. Taviani-Carozzi, La vision impériale de l'Occident médiéval: un témoignage lombard du Xe siècle, στο: *Histoire et société. Mélanges offerts à Georges Duby III: Le moine, le clerc et le prince*, Aix-en-Provence 1992, 180 (στο εξής: Taviani-Carozzi, Vision impériale).

279. *Annales Bertiniani*, a. 873, σ. 228,35-230,1: ... *pervento patricio imperatoris Gregorum cum hoste in civitate, quae Hydrontus dicitur, in auxilium Beneventanorum, ... Chronicon Salernitanum*, 120, σ. 533,53. Βλ. McCormick, *Origins*, 948 (αφ. 623). Ο τίτλος του πρωτοσπαθαρίου πιστοποιείται από έγγραφο του Γρηγορίου, χρονολογημένο το 885 Trinchera, *Syllabus*, 1, αφ. I. Πρβλ. Α. Pertusi, Contributi alla storia dei temi bizantini dell'Italia meridionale, *Atti del 3° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo*, Spoleto 1958, 506 (στο εξής: Pertusi, Contributi).

280. Επιστολές πάπα Ιωάννη Η': *MGH. Epp.* VII, αφ. 47, σ. 45,18 (*Gregorio imperiali pedagogo*), αφ. 177, σ. 142,16 (*Gregorio glorioso primicerio et imperiali baiulo*) και αφ. 185, σ. 148,7 (*Gregorio primicerio ac baiulo imperiali*). Βλ. V. Laurent, Ὁ μέγας βαΐουλος. À l'occasion du parakimomène Basile Lécapène, *EEBS* 23 (1953) 193-205, εδῶ: 201. Oikonomides, *Listes*, 300. Πρβλ. Guiland, *Recherches* II, 172.

Στις 25 Δεκεμβρίου 876²⁸¹ ο Γρηγόριος εισερχόταν θριαμβευτικά στη Βάρι για να παραμείνει εκεί για δέκα περίπου έτη²⁸². Ο νέος, όμως, στρατηγός από τα στοιχεία που διαθέτουμε, είχε εκτεταμένες μεν δικαιοδοσίες, αλλά δεν φαίνεται να διακρίθηκε στα πεδία των μαχών έμεινε γνωστός για τις διπλωματικές αποστολές στο Βενεβέτο, το Σαλέρνο και την Καπύη, προκειμένου να επιτευχθεί μία σύμπραξη με τους λογγοβάρδους ηγεμόνες εναντίον των Αράβων, και τη φιλική αλληλογραφία του με τον πάπα Ιωάννη Η', ο οποίος στις 17 Απριλίου 877 χαιρέτιζε την παρουσία του στην περιοχή και του ζητούσε την αποστολή δέκα καλά εξοπλισμένων χελανδίων για την προστασία της Ρώμης²⁸³, που κινδύνευε θανάσιμα²⁸⁴. Φαίνεται ότι στο πρόσωπο του Γρηγορίου ο Βασίλειος Α' είχε βρεί τον κατάλληλο άνθρωπο που θα προέβαλλε την πολιτική του σύμφωνα με τις προσταγές του και θα αναδιοργάνωνε τη βυζαντινή διοίκηση της Ν. Ιταλίας. Μέσα στα πλαίσια της αναβίωσης της παρουσίας των Βυζαντινών στην περιοχή, ενδέχεται να εντάσσεται η ίδρυση της πόλης της Καλλίπολης (Gallipoli) και ο εποικισμός σε αυτήν κατοίκων από την Ηράκλεια Ποντική²⁸⁵. Την πιθανότητα τοποθέτησης του γεγονότος από την εποχή άφιξης του Γρηγορίου στον Υδρουντά (873) μέχρι λίγο μετά την κατάληψη του Τάραντος (880) ενισχύει η διαπίστωση ότι η νότια Απουλία, στο νοτιο-δυτικό άκρο της οποίας βρισκόταν η Καλλίπολη, δεν μνημονεύεται στις πηγές ως τόπος διεξαγωγής κυριαρχίας επιτεύχθηκε αρκετά αργότερα, στα τέλη της βασιλείας του Βασιλείου Α'.

Ακόμη και εάν ο πάπας Ιωάννης Η' είδε να καταπλέουν από τη Βάρι βυζαντινά χελανδία για τη φύλαξη της ρωμαϊκής παραθάλασσης, δεν απήλαυσε για πολύ τα ευεργετικά, ίσως, αποτελέσματα της παρουσίας τους, καθώς από το 877 οι Άραβες επανεμφανίστηκαν ιδιαίτερα απειλητικοί και με τον νέο ηγέτη τους, Čafar b. Mohammed, πολιόρκησαν τις Συρακούσες από ξηρά και θάλασσα από τον Αύγουστο του ίδιου

281. Για τη χρονολογία βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 18-19 σημ. 128.

282. Erchempert, 38, σ. 249,14-15: ..., *cum multis exercitiibus asciverunt et Varim introduxerunt ob Sacacenorum metum*. Βλ. και *Chronicon Salernitanum*, 120, σ. 533,52-534,1. Lupus Protospatharius, a. 875, σ. 52-53. *Annales Beneventani*, a. 875, σ. 174. Πρβλ. Gay, *Italie méridionale*, 110-111, Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 68.

283. *MGH. Epp.* VII, αρ. 47, σ. 45,22-34: *Gratulati autem sumus audientes gloriam tuam ... in partes Beneventanorum venisse, ... Quapropter bene visum est nobis litteras nostras tibi transmittere, ut vel decem bona et expedita chelandia ad portum nostrum transmittas ...*. Πρβλ. Pryor - Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 65. Για την περσοβία του Γρηγορίου προς τους λογγοβάρδους ηγεμόνες βλ. *Chronicon Salernitanum*, 120, σ. 534,2-4. Πρβλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 495, με ελληνική όμως αναφορά πηγών και βιβλιογραφίας.

284. Τον ασφυκτικό κλοιό των Αράβων γύρω από τη Ρώμη περιέγραφε το Φεβρουάριο του 877 ο Ιωάννης Η' σε επιστολή του προς τον δυτικό αυτοκράτορα Κάρολο Β' Φαλακρό (875-877) *MGH. Epp.* VII, αρ. 32, σ. 31,20-22: ... *usque ad muros Urbis quamvis clandestinis horis pervenerint, sed et Tiberinum fluvium, qui olim Albulā dicebatur, iuxta Sabinorum confinia pertransierint, ...*. Πρβλ. Taviani-Carozzi, *Vision impériale*, 184.

285. Σκυλίτζης, 151,20-25: *ἐπει δὲ καὶ οἰκητόρων ἔδει αὐτῆ, ἐκ τοῦ Πόντου ἀγαγὼν λαὸν ταύτην ἐνώκησεν, ἐκ πόλεως Ἡρακλείας τοῦτον λαβὼν, Καλίπολιν ἐπονομάσας αὐτήν*. Πρβλ. Guillou, *Italie méridionale byzantine*, 154-155.

έτους μέχρι την άλωση της πόλης στις 21 Μαΐου 878²⁸⁶. Από την πλευρά του εχθρού, η επιλογή της εποχής έναρξης της επίθεσης εναντίον των Συρακουσών δεν ήταν καθόλου τυχαία: έχοντας διαπιστώσει ότι είχε παρέλθει η ενδεικνυόμενη περίοδος αποστολής ενισχύσεων από την Κωνσταντινούπολη –*ἐπεὶ τοῦ ἤρως διεληλυθότος οὐδεμίαν ἐκ βασιλέως δύναμιν κατελθοῦσαν ἐπίθοντο*²⁸⁷, οι Άραβες φαίνεται ότι υπολόγιζαν στην καταπόνηση των πολιορκουμένων πριν βρεθούν αντιμέτωποι με επιπλέον δυνάμεις. Η απόπειρα του βυζαντινού στόλου, σταλμένου προφανώς από τη Βάρι, να λύσει την πολιορκία πρέπει να είχε προβλεφθεί, καθώς αποκρούστηκε μάλλον εύκολα²⁸⁸. Από την πλευρά των αμυνομένων, οι επιτυχείς αποκρούσεις των αραβικών επιθέσεων του παρελθόντος και το γεγονός ότι οι Συρακούσες ήταν, όπως πάντα, στρατιωτικά πολύ καλά προετοιμασμένες, κάτι που αποκαλύπτει η εννεάμηνη πολιορκία της πόλης, επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι μπορεί να παρήλθε κάποιο χρονικό διάστημα μέχρις ότου εκτιμηθεί ότι ήταν αδύνατη η αντιμετώπιση της νέας απειλής με τις υπάρχουσες δυνάμεις. Μολονότι από τις πηγές δεν προκύπτει σχετική ένδειξη²⁸⁹, πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι το αίτημα του στρατηγού Σικελίας περί αποστολής ενισχύσεων πρέπει να είχε φθάσει στη βασιλεύουσα το αργότερο μέχρι το χειμώνα του 877/878, σε μία εποχή που, κατά τον Πορφυρογέννητο, ο Βασίλειος Α΄ πανέτοιμος *ἐκαρὰδόκει τὸ μέλλον*.

Η πτώση των Συρακουσών και η περίφημη ολιγογρία, η οποία επιδείχθηκε για την υπεράσπιση της πόλης, αποτιμήθηκαν, όπως ήταν αναμενόμενο, διαφορετικά από τις βυζαντινές πηγές του δέκατου αιώνα. Ο πρώτος, που επιγραμματικά κατέγραψε την εκτίμησή του για το συμβάν, ήταν ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός, επιρριπτόντας χωρίς περιστροφές την ευθύνη στον Αδριανό: *ἡ Συράκουσα ἠφανίσθη καὶ ἡ Σικελία πᾶσα· Διὰ τῆ· Διὰ τὴν ἀμέλειαν τοῦ τότε δρογγαρίου τοῦ πλωΐμου, λέγω δὴ τοῦ Ἄδριανοῦ*²⁹⁰. Πόσο ειλικρινής, όμως, μπορεί να θεωρηθεί η μαρτυρία του ιεράρχη, τη στιγμή

286. C. O. Zuretti, *La espugnazione di Siracusa nell'880. Testo greco della lettera del monaco Teodosio*, στο: *Centenario della nascita di Michele Amari I*, Palermo 1910 (ανατύπ. 1990), 166, 167: *ἔαλωμεν μετὰ τὰς πολλὰς τειχομαχίας καὶ ἐπιρκίους ναυμαχίας ... μετὰ τὰς ἐλεπόλεις ἐκεῖνας τὰς φοβεράς, ἃς δὴ χελώνας καὶ μῦας ὑπογαίους κικλήσκουσιν. οὐδὲν γὰρ τῶν πρὸς παράληψιν ἐνέλιπον δρώντες οἱ τῆ πολιορκία σχολάζοντες. ... ἐθαλασσοκράτουν γὰρ οἱ πολέμοι τὰ ἀμφὶ τοῖν λιμένων τοιχία, ἃ δὴ βραχιόλια δνομάζουσιν, ἐδαφίσαντες*. Βλ. και Χρονικόν του Cambridge, 45/22: I, σ. 333. Amari, *Biblioteca I*, 396 (Ibn al-Atīr) και II, 15-16 (Ibn Idārī), 147 (Nuwayrī). Πρβλ. Vogt, *Basile Ier*, 330-331. Amari, *Storia I*, 535-548. B. Lavagnini, *Siracusa occupata dagli Arabi e l'Epistola di Teodosio Monaco*, *Byz.* 29-30 (1959-1960) 267-279 [= *Atakta. Scritti minori di filologia classica, bizantina e neogreca*, Palermo 1978, 517-528]. Eickhoff, *Seekrieg* 220-222. Talbi, *L'émirat aghlabide*, 471-475, 485-489. Toynbee, *Porphyrogenitus*, 343-344.

287. Συν. Θεοφ., σ. 309, 14-15. Σκυλίτζης, 158, 28-29.

288. Amari, *Biblioteca I*, 396 (Ibn al-Atīr). Πρβλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes II/1*, 72-73. Η πιθανότητα τα πλοία αυτά να κατέπλευσαν από τη Βάρι διαφαίνεται από το ότι στο σημείο αυτό ο Ibn al-Atīr κάνει λόγο για βυζαντινό στόλο, ενώ, μετά την πτώση των Συρακουσών, διευκρινίζει την άφιξη ενισχύσεων από την Κωνσταντινούπολη.

289. Συν. Θεοφ., 309, 20-21. Σκυλίτζης, 158, 32-33.

290. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 75, σ. 326, 58-60. Για τον Αδριανό βλ. Guiland, *Recherches II*, 171.

που, ενώ δείχνει να γνωρίζει πολύ καλά τί συνέβη αρκετά χρόνια πριν, αποφεύγει στη συνέχεια να υποδείξει με την ίδια ευθύτητα και τον υπαίτιο της πτώσης του Ταυρομενίου το 902, υπόθεση στην οποία είχε προσωπικά αναμειχθεί²⁹¹; Φαίνεται ότι στην περίπτωση των Συρακουσών, η αμαχητί επιστροφή του στόλου στην Κωνσταντινούπολη, περί τις αρχές του καλοκαιριού του 878, αποτέλεσε μία εικόνα που από νωρίς επέδρασε καταδικαστικά για τον Αδριανό.

Με τις δικές του ευδιάκριτες πολιτικές σκοπιμότητες, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος ισχυρίζεται ότι την εποχή πριν από την πολιορκία των Συρακουσών ο Βασίλειος Α΄ είχε μεριμνήσει για την ενίσχυση του στόλου με τη ναυπήγηση νέων πλοίων. *Ἐπει μὴδὲ τὰ ἐν Συρίᾳ ναυπηγούμενα πλοῖα τοῦτον διέλαθε, πλειόνων τριήρων καὶ διήρων κατασκευὴν ἐποίησατο, καὶ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις κατὰ τὴν βασιλίδα συναγαγὼν ἐκαρὰδόκει τὸ μέλλον*, αναφέρει ο Πορφυρογέννητος για να δικαιολογήσει στη συνέχεια την απασχόληση των πληρωμάτων του στόλου με την οικοδόμηση της Νέας Εκκλησίας: *ὡς ἂν μὴ σχολάζων ὁ ναυτικὸς ὄχλος ἀτακτότερος γένοιτο*²⁹². Η προσπάθεια του εσπευμένου συγγραφέα να δικαιολογήσει στα μάτια των μεταγενεστέρων την αποτυχία του παλπού του να υπερασπιστεί τις Συρακούσες έχει αρχίσει, πριν ακόμη υπεισέλθει στις λεπτομέρειες του επεισοδίου²⁹³.

Σταθερός στις απόψεις του, ο Κωνσταντίνος Ζ΄ απέδωσε την αποτυχία της υπεράσπισης των Συρακουσών στον μελλητή ναύαρχο Αδριανό, ο οποίος, λόγω της άπνοιας που επικρατούσε, κατόρθωσε να οδηγήσει το στόλο του μόλις μέχρι το νοτιοανατολικό άκρο της Πελοποννήσου, τη Μονεμβασιά, και να αγκυροβολήσει τα πλοία του στο λιμάνι του Ιέρακα²⁹⁴, αναμένοντας ευνοϊκότερους ανέμους. Η αποστροφή του Πορφυρογέννητου για τον άνδρα εκδηλώνεται ευθύς: *Ἀδριανὸν τινὰ ... οὗτος γὰρ ἔτυχε τότε τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἐξηγούμενος*²⁹⁵, γράφει, προσπαθώντας να αντιπαρέλθει το θέμα επιλογής και διορισμού του από τον Βασίλειο Α΄. Ο Αδριανός, όμως, αριστοκρατικής ίσως καταγωγής, όπως υποδηλώνει το όχι συχνά απαντώμενο στις πηγές όνομά του από τον ένατο αιώνα και εξής²⁹⁶, είχε προϋπηρεσία στο βασιλικὸν πλωϊόν και, μάλιστα, στο σημαντικό αξίωμα του τοποτηρητή²⁹⁷.

291. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 75, σ. 326,62-64. Συν. Γεωργ. Μον., 860,20-861,6. Βλ. Β. Βλυσίδου, Σχετικά με τα αίτια της εκθρόνισης του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού (907), *Σύμμεικτα* 11 (1997) 24, 30-31 [στο εξής: Βλυσίδου, Τα αίτια της εκθρόνισης του Νικολάου Α΄].

292. Συν. Θεοφ., 308,16-20. Σκυλίτζης, 158,14-22.

293. Βλ. Hirsch, *Studien*, 262. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 66.

294. Βλ. H. Kalligas, *Byzantine Monemvasia. The Sources*, Monemvasia 1990, 51-54.

295. Συν. Θεοφ., 309,21-310,4. Για τον Σκυλίτζη (σ. 158,34-159,35), ο Αδριανός δεν ήταν κάποιος τυχαίος: *Ἀδριανὸν τὸν πατριίκιον ἔχουσα ναύαρχον*.

296. Για λαϊκούς που έφεραν το όνομα αυτό βλ. *PmbZ*, # 98, 101. Επίσης, βλ. Συν. Θεοφ., 404,4 (Αδριανός Χάλδος), 423,9-10 (Αδριανός, πατέρας Ελένης, συζύγου Κωνσταντίνου Λακαπηνού) και Σκυλίτζη, 404,53 (Αδριανός Δαλασσηνός).

297. Laurent, *Corpus* II, αρ. 977, σ. 532-533.

Στον αντίποδα του Κωνσταντίνου Ζ΄, βρίσκεται ο Γενέσιος που μόνο θιασώτης της δυτικής πολιτικής του Βασιλείου Α΄ δεν μπορεί να θεωρηθεί²⁹⁸. Παρά τη ναυλογία του βυζαντινού στόλου στο λιμάνι του Ιέρακα επί πενήντα ολόκληρες ημέρες, ο Γενέσιος σκιαγράφησε τη δυσφορία του Αδριανού για τον υποχρεωτικό εγκλωβισμό του εκεί και τον χαρακτήρισε *άνδρα γενναίον*²⁹⁹. Όπως έχει επισημανθεί, οι λεπτομέρειες που παραθέτει ο Γενέσιος κατά την αφήγηση του επεισοδίου του Αδριανού, όπως π.χ. η ώρα άλωσης των Συρακουσών, είναι υπερβολικές³⁰⁰. Ωστόσο, ενδέχεται ο Γενέσιος, αναφέροντας το διάστημα των πενήντα ημερών, να άφηγε να διαφανεί μία σοβαρή πτυχή που λανθάνει στην όλη πλοκή του επεισοδίου: ότι ο απόπλους του στόλου από τη βασιλεύουσα δεν ήταν και τόσο έγκαιρος. Από τον ισχυρισμό του ότι ο ευρισκόμενος στον Ιέρακα Αδριανός πληροφορήθηκε την άλωση των Συρακουσών (21 Μαΐου 878) δεκαπέντε ημέρες μετά προκύπτει ως πιθανή εποχή άπαρσης του στόλου από τη βασιλεύουσα τα μέσα Απριλίου. Ίσως αυτή να είναι η αιτία που ο Γενέσιος δεν πιστοποίησε το *εὐθέως ἐκπέμπεται* του Πορφυρογέννητου³⁰¹, ο οποίος, μολοντί αγνοεί το διάστημα παραμονής του στόλου στον Ιέρακα, μας παρέχει ένα ακόμη «ακριβές» στοιχείο ότι το συμβάν γνωστοποιήθηκε στον Αδριανό *μετὰ δεκάτην ἡμέραν*³⁰². Όταν ο λόγος αφορά την υπεράσπιση μίας σημαντικής πόλης που πολιορκείται επί μήνες, η συζήτηση για το εάν οι ναυτικές δυνάμεις απέπλευσαν από την Κωνσταντινούπολη το πρώτο ή το δεύτερο δεκάημερο του Απριλίου μεταθέτει την ευθύνη στην κεντρική εξουσία. Με τον Αδριανό να έχει επιστρέψει άδοξα στην Κωνσταντινούπολη, καταφεύγοντας ως ικέτης στο ναό της Αγίας Σοφίας, ο Γενέσιος επέλεξε να ολοκληρώσει την αφήγησή του με τη φράση *πάν δεόντων ὀλιγορήσας, καὶ οὐχὶ δυσπλοία πλέον, ὡς ἔφασκεν, συγγνώμης οὐκ ἔτυχε*³⁰³, αποστασιοποιούμενος έτσι από το γεγονός, αφήνοντας όμως ανοικτή την εκδοχή ο Αδριανός να υπήρξε το εξιλαστήριο θύμα της υπόθεσης.

298. Για τον τρόπο που ο Γενέσιος παρουσίασε τη δυτική πολιτική του Βασιλείου Α΄ βλ. Β. Βλυσίδου, Άντιδράσεις στη δυτική πολιτική του Βασιλείου Α΄. Διαμόρφωση νέας στρατιωτικής ηγεσίας, *Σύμμεικτα* 5 (1983) 133-137 [στο εξής: Βλυσίδου, Άντιδράσεις].

299. Γενέσιος Δ΄, 33, σ. 82,59-83,66. Είναι πιθανόν με το χαρακτηρισμό αυτό να αποδίδεται η ευγενική καταγωγή του Αδριανού, με βάση την αρχική σημασία της λέξης «γενναίος» και το γεγονός ότι ο σύρος Νάσαρ θεωρήθηκε ως «άνδρας πολύπειρος» (Γενέσιος Δ΄, 34, σ. 84,6).

300. Βλ. Α. Ρ. Καζάν, *Iz Istorii vizantioskoi chronografii* X. v. 3. "Kniga carei" i "zjneopissanije Vasilikja", *Viz. Vrem.* 21 (1962) 101-104 [στο εξής: Καζάν, *Iz Istorii*]. Η. Αναγνωστάκης, Το επεισόδιο του Αδριανού. «Πρόγνωση» και «τελεσθέντων δήλωσις», στο: *Η επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1993, 208 σημ. 26.

301. Συν. Θεοφ., 309,21-22. Τη χαρακτηριστική προσθήκη του Σκυλίτζη (σ. 158,33-34) *εὐθέως ἢ ... ναυτική δύναμις κἀν τῇ κτίσει τοῦ ναοῦ προσεδρεύουσα πρὸς Σικελίαν ἐκπέμπεται* επισημαίνει ο Αναγνωστάκης, ὁ. π., 204 σημ. 19.

302. Συν. Θεοφ., 311,18-21. Σκυλίτζης, 159,60-61. Κατά τον R. J. H. Jenkins (The Chronological Accuracy of the "Logothete" for the Years A.D. 867-913, *DOP* 19 [1965] 100 [= *Studies*, III] – στο εξής: Jenkins, Accuracy), ο στόλος απέπλευσε από τη βασιλεύουσα το Μάρτιο ή Απρίλιο του 878.

303. Γενέσιος Δ΄, 33, σ. 83,88-92.

Ανελέητος για τον «ῥαθυμότερον καὶ μὴ ἔχοντα ζέουσιν τὴν ψυχὴν» Ἀδριανό, ο Κωνσταντῖνος Ζ' ανέμενε ἀπὸ αὐτὸν κάτι πολὺ δύσκολο: νὰ ἀναμετρηθεῖ με τοὺς ἀντίθετους ἀνέμους (ἴσως, καὶ με τὰ πληρώματα τοῦ στόλου του), κινώντας τὰ πολεμικὰ σκάφη του ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μέχρι τὴ Σικελία μόνον με κωπηλασία³⁰⁴. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπαίτηση ἐνὸς ἰδεολόγου αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος δὲν ἔλαβε ποτέ μέρος σε ἐκστρατεία, ἢ γιὰ τὴν προσπάθειά του νὰ πείσει ὅτι ὁ λόγος τῆς πτώσης τῶν Συρακουσῶν ἐγκτεῖτο ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὴ «ῥαθυμίαν» τοῦ Ἀδριανοῦ; Ἀκόμη, ὅταν ἡ ἐποχὴ ἦταν ἡ ἐνδεικνυόμενη γιὰ υπερπόντιες ἐκστρατείες στὴ Δύση, αὐτὴ ἡ ἀπνοία ἢ ἡ φορὰ τῶν ἀνέμων που ἀπέτρεπε μὲν τὴν ἀθοδο πρὸς τὴ Σικελία, ἀλλὰ ἦταν ἰδεώδης γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὴ βασιλεύουσα³⁰⁵, πόσο καταλυτικὸ ἐπιγεῖρημα μπορεῖ νὰ εἶναι;

Ἀνάλογες ἀντιξοὺς καιρικὲς συνθήκες (νηνεμία) με αὐτὲς που εἶχε βρεθεῖ ἀντιμέτωπος ὁ Ἀδριανός, συνάντησε τρεῖς αἰῶνες πρὶν καὶ ὁ Βελισάριος. Χρονοτριβήσε ἀρκετά, ἀλλὰ κατόρθωσε νὰ ὀδηγήσει τὶς δυνάμεις του ὅλο καὶ δυτικότερα: ἀπὸ τὸν Μαλέα, στὸ Ταΐναρο, στὴ Μεθώνη, στὴ Ζάκυνθο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ με ἄνεμον «μαλακὸν καὶ νοθηρὸν» νὰ καταπλεύσει τάχιστα στὴ Σικελία, μέσα σε δέκα ἕξι ἡμέρες³⁰⁶. Ἡ περίπτωση τοῦ Βελισαρίου δὲν παρατίθεται γιὰ μίαν ἀνευ σημασίας σύγκριση μεταξὺ προσώπων, ἀλλὰ γιὰ μίαν σύγκριση τῶν στρατηγικῶν δυνατοτήτων τῆς αὐτοκρατορίας τότε καὶ τώρα: τὸν ἕκτο αἰῶνα, ἡ Σικελία, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Βελισάριος μετέβη στὴν Καρχηδόνα, ἦταν τὸ κέντρο κυριαρχίας τῶν Βυζαντινῶν στὴ Δ. Μεσόγειο καὶ, ἐπομένως, ἡ διατήρησή της ἦταν δυνατὴ καὶ ἐπιβεβλημένη. Ἀντίθετα, τὸν ἕνατο αἰῶνα, με τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ νησιοῦ κατακτημένο ἐδῶ καὶ χροῖνα ἀπὸ τοὺς Ἄραβες, οἱ ὁποῖοι τὸ περικύκλωναν με τὸ εμιράτο τῆς Αφρικής καὶ τὶς κτήσεις τους στὴ Ν. Ἰταλία, ἡ υπεράσπιση τῆς Σικελίας ἐδείχνε ἕνα ἐγγεῖρημα ἀνέφικτο.

Κατάλληλη ευκαιρία σιγματισμοῦ τῶν ἐπιλογῶν τῆς Κωνσταντινούπολης στὴ Δύση δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι γιὰ τὶς ἐχθρικά διακείμενες πρὸς τὴ Μακεδονικὴ δυναστεία παραλλαγές τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Λογοθέτη ἡ πτώση τῶν Συρακουσῶν. Τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ ἀπώλεια ἐπέρριψαν στὸν Βασίλειο Α', ὁ ὁποῖος, ἀπασχολώντας τὰ πληρώματα τοῦ στόλου με τὴν ἀνέγερση τῆς Νέας Ἐκκλησίας, προξένησε «βραδύτητα τοῦ στόλου καὶ τοῦ λαοῦ»³⁰⁷. Ὅπως καὶ στὸν Πορφυρογέννητο, ἐξίσου ευδιάκριτη εἶναι

304. Συν. Θεοφ., 309,23-310,7: ... πρὸς ἐναντία παραβάλλεσθαι πνεύματα καὶ δι' εἰρεσίας ἐν ταῖς διὰ μέσον γαλήναις πρὸς τὸ προκείμενον κατεπέγχεσθαι. Σκυλίτζης, 159,39-40. Πρβλ. V. Christides, *Byzantine Dromon and Arab Shini: the Development of the Average Byzantine and Arab Warships and the Problem of the Number and Function of the Oarsmen*, *Tropis III: 3rd International Symposium on Ship Construction in Antiquity*, Athens 1995, 119.

305. Συν. Θεοφ., 311,22-23: ..., ἐπεὶ καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀθοδὸν ἐναντιούμενα πνεύματα ἐπιτήδεια πρὸς τὴν ἀνοδὸν καθεστήκεισαν, ...

306. Προκόπιος, *Πολ.* Γ', 13, 5-9, 21-22 καὶ 14, 1 = I, 369-370, 372: ἀνέμου δὲ σφίσι μαλακοῦ τε καὶ νοθηροῦ κομιδῆ ἐπιπνεύσαντος ἐκκαϊδεκαταῖοι κατέπλευσαν τῆς Σικελίας ...

307. Συν. Γεωργ. Μον., 843,5-9. Ψευδοσυμμεών, 264,76-81. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 21,32-34. Λέων Γραμμ., 256,22-257,4. Θεοδ. Μελιτ., 179.

η πολιτική σκοπιμότητα των κειμένων αυτών που δεν έκαναν καμία αναφορά στον Αδριανό και επανέλαβαν την ίδια κατηγορία, τη συμμετοχή δηλαδή του πολεμικού ναυτικού της αυτοκρατορίας στην οικοδόμηση εκκλησιών, με αφορμή την άλωση του Ταυρομενίου το 902³⁰⁸.

Ωστόσο, άλλη διάσταση στην όλη υπόθεση των Συρακουσών έρχεται να δώσει το γεγονός ότι οι συγγραφείς των λογοθετικών παραλλαγών μνημόνευσαν την άφιξη του βυζαντινού στόλου στη Σικελία λίγο μετά την πτώση της πόλης, κάτι που αποσιώπησαν μεν ο Πορφυρογέννητος, ο Γενέσιος και ο Σκυλίτζης, αλλά επανέλαβε ο μεταγενέστερος Ζωναράς³⁰⁹ και επιβεβαίωσε ο Ibn al-Atīr, κάνοντας λόγο για νέα νίκη των Αράβων, οι οποίοι αιχμαλώτισαν τέσσερα πλοία και σφαγίασαν τα πληρώματά τους³¹⁰. Ο άραβας χρονογράφος κάθε άλλο παρά φειδωλός υπήρξε στην καταγραφή των βυζαντινών απωλειών: το 859, ισχυρίστηκε ότι εκατό χελάνδια από το στόλο του Κωνσταντίνου Κοντομύτη περιήλθαν σε αραβική κατοχή. Αν και υπερβολική, κατά τη γνώμη μας³¹¹, η πληροφορία αυτή ήταν ενδεικτική των σημαντικών δυνάμεων (τριακόσια σκάφη, πάντα κατά τον Ibn al-Atīr) που είχαν αποσταλεί για την υπεράσπιση της Σικελίας σε μία εποχή, κατά την οποία η αυτοκρατορία πίστευε ακόμη στη διατήρηση του νησιού μέσα στους κόλπους της. Τα τέσσερα, όμως, πλοία, που έπεσαν στα χέρια των Αράβων, αφήνουν να διαφανεί ότι ο βυζαντινός στόλος, ο οποίος κατέπλευσε το καλοκαίρι του 878 στις Συρακούσες για την απελευθέρωσή τους, είτε δεν ήταν αριθμητικά επαρκής για ένα τέτοιο εγχείρημα, είτε περιορίστηκε μόνο σε μία επιχείρηση αποτίμησης της κατάστασης εκ του σύνεγγυς.

Καθόλου τυχαίο δεν είναι το γεγονός ότι η απώλεια των Συρακουσών είναι η μία από τις δύο μόλις μνείες που οι παραλλαγές του Χρονικού του Λογοθέτη³¹² αφιέρωσαν στα πράγματα της Δύσης επί της βασιλείας του Βασιλείου Α΄. Στην επόμενη αναφορά, το ενδιαφέρον τους δεν επικεντρώθηκε στην κατάληψη του Τάραντος, στην αποφασιστικής σημασίας αυτή νίκη για την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία, αλλά στη λεπτομερή παράθεση των συμμετεχόντων στην εκστρατεία του 880 και στη μεταξύ τους διένεξη που, μάλιστα, κατέληξε σε προδοσία³¹³. Για τους συγγραφείς των λογοθετικών κειμένων ο Βασίλειος Α΄ κατασπαταλούσε τις δυνάμεις της αυ-

308. Συν. Γεωργ. Μον., 860,19-861,1. Ψευδοσυμεών, 283,238-242. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 31,3-5. Λέων Γραμμ., 274,15-20. Θεοδ. Μελιτ., 192. Βλ. την πρόσφατη μελέτη του St. Efthymiadis, *Chrétiens et Sarrasins en Italie méridionale et en Asie mineure (IXe-XIe siècle): essai d'étude comparée*, στο: *Histoire et Culture dans l'Italie byzantine*, 593-594 με τη σημ. 16 [στο εξής: Efthymiadis, *Chrétiens et Sarrasins*].

309. Ζωναράς III, 432,16-18: *τὴν ἄλωσιν καὶ κατασκαφὴν τῆς Συρακοῦσης μαθὼν ἔστειλε τοὺς ἀντι-καταστησόμενους τοῖς ἀλιτηρίοις Ἀγαρηνοῖς ἀλλ' οὐδὲν ἦνυστο*.

310. Amari, *Biblioteca* I, 396. Βλ. Amari, *Storia* I, 538-539.

311. Βλ. πιο πάνω, σ. 292-294.

312. Με εξαίρεση τη Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin) [σ. 20,36-21,4], που μνημονεύει την εκστρατεία του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού.

313. Συν. Γεωργ. Μον., 845,5-11. Βλ. και πιο κάτω, σ. 320-321.

τοκρατορίας σε αμφιβόλου αποτελέσματος επιχειρήσεις, ενώ άφηνε ανυπεράσπιστη τη Σικελία, η οποία από παλαιά ήταν συνυφασμένη με ευρύτερες εδαφικές διεκδικήσεις. Εκείνο, όμως, που συστηματικά απέκρυσαν, είναι η δεινή θέση, στην οποία είχε περιέλθει το νησί επί της δυναστείας του Αμορίου, έχοντας σταματήσει να παρακολουθούν την τύχη του εδώ και σαράντα περίπου χρόνια, από την εποχή του αυτοκράτορα Θεοφίλου και του καίσαρα Αλεξίου Μωσηλέ.

Σύμφωνα με όσα επισημάνθηκαν, πιστεύουμε ότι η πολυσυζητημένη ολιγογρία, που επιδείχθηκε για την υπεράσπιση και, στη συνέχεια, για την απελευθέρωση των Συρακουσών, ήταν μία συνειδητή απόφαση του Βασιλείου Α΄ να μην δώσει την αποφασιστική μάχη στη Σικελία, κρίνοντας ότι, έτσι όπως είχε διαμορφωθεί η κατάσταση ήδη από την εποχή του προκατόχου του Μιχαήλ Γ΄, ένα τέτοιο γεγονός, με αποστολή ενισχύσεων μόνο από την Κωνσταντινούπολη και χωρίς να συνεπικουρείται από τα στρατεύματα πλησιέστερων βυζαντινών κτήσεων, μπορούσε να επιφέρει μόνο εφήμερα αποτελέσματα που θα είχαν, όμως, στοιχίσει στην αυτοκρατορία σημαντικότερες απώλειες. Φαίνεται ότι από στρατηγική άποψη της προσπάθειας υπεράσπισης της Σικελίας έπρεπε να προηγηθεί η διεκδίκηση της Ν. Ιταλίας, όπου τα βυζαντινά στρατεύματα δεν μπορούσαν εύκολα να περικυκλωθούν και να αποδεκατιστούν από τους Άραβες. Γι' αυτό και όλες ανεξαιρέτως οι εκστρατείες, που αναλήφθηκαν στη Δύση από τον Βασίλειο Α΄, είχαν ως στόχο τους τη Ν. Ιταλία³¹⁴.

*Τῶν δὲ Σαρακηνῶν ἤδη πολλὴν δειλίαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ καταγνόντων στόλου ... , καὶ ἐπ' ἀδείας πολλῆς ἀπὸ τῶν οἰκειῶν ἐξερχομένων νεῶν καὶ τὰς ὑποκειμένας ληϊζομένων χωρὰς καὶ νήσους*³¹⁵, ... αναφέρει ο Κωνσταντίνος Ζ΄, περιγράφοντας την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί μετά την πτώση των Συρακουσών και η οποία δεν διέφερε πολύ από αυτήν του 867, όταν ο ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας ανερχόταν στο θρόνο και οι Άραβες βρίσκονταν στη Δαλματία. Τώρα, με *παμμεγέθεις ναὺς ἐξήκοντα τὸν ἀριθμὸν* είχαν επιδράμει εναντίον της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου³¹⁶. Η επιλογή των δύο νησιῶν ως στόχου ίσως να μην ήταν τυχαία, καθώς παλαιότερα, τον ἔκτο αἰῶνα, ο Προκόπιος αναφέρει ότι ειδικά ο «Ζακυνθίων λιμὴν» ήταν σταθμός ανεφοδιασμού του βυζαντινού στόλου σε νερό πριν από το διάπλου της Αδριατικής με προορισμό τη Σικελία³¹⁷.

314. Είναι προφανές ότι δεν συμφωνούμε με την άποψη ότι, μετά την απώλεια των Συρακουσών, η ὀλη εἰςωτερικὴ πολιτικὴ του Βασιλείου Α΄ δεν βασιζόταν σε ένα προκαθορισμένο σχέδιο, αλλά σε μία σειρά απλών συμπτώσεων ἢ ακόμη ὅτι, ἔχοντας ἀναγνωρίσει τὴν ἀποτυχία του στη Δύση, τα τελευταία χρόνια τῆς βασιλείας του στράφηκε κυρίως πρὸς τὴν Ἀνατολή. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 79.

315. Συν. Θεοφ., 304,3-7.

316. Συν. Θεοφ., 302,1-5. Γενέσιος Δ΄, 34, σ. 83,93-84,1: ... *ὄν δὲ ὀκλάσι παμμεγέθεις* ξ. Σκυλίτζης, 154,11-15. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 235. McCormick, *Origins*, 955 (αφ. 675).

317. Προκόπιος, Πολ. Γ΄, 13, 21-22 = I, 372: *ἐκ δὲ Μεθώνης ὀρηθέντες ἀφίκοντο ἐς τὸν Ζακυνθίων λιμένα, ἔνθα δὴ ὕδωρ τε ἐμβεβλημένοι ὄσον σφίσιν ἐξικνεῖσθαι ἔμελλε τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος διαπλεύουσι καὶ τὰ ἄλλα παρασκευασάμενοι ἔπλεον*. Για τὴν Κεφαλονιά ὡς σταθμὸ του βυζαντινοῦ στόλου κατὰ τὸν πλοῦ πρὸς τὴ Σικελία βλ. Προκόπιος, Πολ. Ζ΄, 40, 14 = II, 478.

Ο νέος ηγέτης των ναυτικών δυνάμεων, ο συριακής καταγωγής Νάσαρ / Βασίλειος, έτεθη επικεφαλής *δυνάμεως άδράς, τριήρων τε και διήρων και άλλων νεών ταχυναντουσών πλήθος*³¹⁸ που, κατά τον Βίο του Ηλία του Νέου, ανερχόταν σε σαράντα πέντε πλοία³¹⁹, ενώ, σύμφωνα με τον Ibn Idārī, σε εκατόν σαράντα³²⁰. Ο τελευταίος αριθμός είναι και ο συχνότερα αναφερόμενος από τους σύγχρονους ιστορικούς, χωρίς βέβαια να λείπουν και οι ενστάσεις³²¹. Τωσ, στη συγκεκριμένη περίπτωση, επειδή καταγράφονται οι δυνάμεις του εχθρού, ο στόλος του Νάσαρ να ήταν ισοδύναμος ή και μεγαλύτερος των εξήντα πλοίων, αν λάβουμε υπόψη μας τη μαρτυρία που επαναλαμβάνεται τόσο στα *Ναυμαχικά* του Λέοντος C', όσο και του Βασιλείου Λακαπηνού³²².

Υπό την ηγεσία του Νάσαρ, με *σύντομον τόν έκπλονον* ο βυζαντινός στόλος κατέπλευσε *δι' ολίγου χρόνου*, μάλλον στις αρχές του καλοκαιριού του 880³²³, όχι στον Ιέρακα, που πριν από δύο χρόνια είχε προσορμίσει τα πλοία του ο Αδριανός, αλλά πολύ δυτικότερα, στη Μεθώνη, εκεί όπου είχε αγκυροβολήσει τα πλοία του ο Βελισάριος, όταν επρόκειτο να υπερβεί τη Σικελία. Αυτή τη φορά, όμως, δεν ήταν οι άνεμοι η αιτία που πρόσκαιρα εμπόδισαν τον Νάσαρ να επιτεθεί εναντίον των Αράβων, αλλά η λιποταξία πολλών κωπηλατών, οι οποίοι *κατ' ολίγους λαθραίως εγκατέλειπαν τα πλοία*³²⁴. Η χαρακτηριστική μνεία του Ζωναρά ότι οι τριήρεις έμειναν *ήμίκενοι*³²⁵ και τα σκληρά μέτρα που λήφθηκαν για να επιβληθεί η πειθαρχία³²⁶ συνηγορούν για τη μεγάλη και επικίνδυνη έκταση αυτής της λιποταξίας. Η αιτία της ήταν απλά η δειλία μπροστά στον κίνδυνο, που αναφέρει ο Πορφυρογέννητος, και ο φόβος ότι θα είχαν την τύχη των πληρωμάτων των τεσσάρων σκαφών, τα οποία αιχμαλωτίστηκαν στις Συρακούσες δύο

318. Συν. Θεοφ., 302,5-9. Σκυλίτζης, 154,15-17. Βλ. και Γενέσιος, Δ', 34, σ. 84,2-4: ... *σὺν ναυτολίᾳ*. Για τον Νάσαρ βλ. Guiland, *Recherches* II, 171-172.

319. Βίος Ηλία Νέου, 25, σ. 36,480-484 και σ. 148-151 (σχόλια). Πρβλ. G. Da Costa-Louillet, *Saints de Sicile et d'Italie méridionale aux VIIIe, IXe et Xe siècles*, *Byz.* 29-30 (1959-1960) 100 [στο εξής: Da Costa-Louillet, *Saints de Sicile*].

320. Amari, *Biblioteca* II, 16-17.

321. Ενδεικτικά βλ. Gay, *Italie méridionale*, 111 και Amari, *Storia* I, 556. Πειστικότερη θεωρήθηκε η μνεία του αγιολογικού κειμένου από τους Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 96 σημ. 1 και Pryor - Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 65.

322. *Ναυμαχικά* Λέοντος C', ιβ', σ. 488: *ή γάρ κατὰ τὸν καιρὸν χρεία πρὸς τὴν τῶν ἀντιμαχομένων πολεμίων δύναμιν, ὡς ἂν ἀπαιτήση καὶ τὸ πλήθος τῶν δρομώνων*. *Ναυμαχικά* Βασιλείου Λακαπηνού, 3,1, σ. 536: ..., *ἀλλὰ πρὸς τὸ τῶν ἐναντιῶν πλήθος τοὺς ἴσους ἦ καὶ πλείονας ἐντάττουσάν τε καὶ ἀντεξάγουσαν ...*

323. Ὅπως προκύπτει όχι μόνο από το Χρονικόν του Cambridge (βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 98 σημ. 4 και τα σχόλια του Schreiner στην έκδοση του Χρονικου, II, σ. 109-110), αλλά και από τα χρονολογικά δεδομένα της εξέλιξης της εκστρατείας του Νάσαρ στη Ν. Ιταλία βλ. πιο κάτω, σ. 315-316.

324. Συν. Θεοφ., 302,9-17. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 236.

325. Ζωναράς III, 431,1-3.

326. Συν. Θεοφ., 302,17-303,18. Γενέσιος Δ', 34, σ. 84,4-32. Σκυλίτζης, 154,19-155,32. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 97.

χρόνια πριν; Το μικρό χρονικό διάστημα, που μεσολάβησε, επιτρέπει με αρκετή βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι η σύνθεση των κωπηλατών, οι οποίοι υπηρετούσαν στο στόλο του Αδριανού και του Νάσαρ, δεν πρέπει να είχε αλλάξει, τουλάχιστον ριζικά. Δεν αποκλείεται η δειλία και η τρυφή του στόλου, που τόσο απασχόλησαν τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, να ήταν αποτέλεσμα του τρόπου, με τον οποίο είχε ερμηνευθεί η τακτική που τηρήθηκε στην περίπτωση των Συρακουσών, δημιουργώντας ελπίδες για εγκατάλειψη τόσο ριψοκίνδυνων επιχειρήσεων.

Μετά την επιβολή της πειθαρχίας και με συνεργό τον στρατηγό Πελοποννήσου Ιωάννη Κρητικό, ο Νάσαρ *ἀπροόπτως ἐν τῇ νυκτί* επιτέθηκε εναντίον του εχθρού, επιφέροντάς του συντριπτική ήττα: όσα από τα πλοία του δεν καταστράφηκαν, αφιερώθηκαν *τῇ ἐν Μεθώνῃ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ*, ενώ μέρος από τα λάφυρα μοιράστηκαν στους άνδρες του βυζαντινού στόλου³²⁷. Με θρησκευτική ευλάβεια και γενναιοδωρία, που αποσκοπούσε στην αναπέρωση του ηθικού των πληρωμάτων του, πανηγύρισε την εκκαθάριση του Ιονίου πελάγους ο Νάσαρ, ο οποίος, μόλις έλαβε τη διαταγή *προσωτέρω χωρεῖν*³²⁸, κατέπλευσε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα (πριν από τις 13 Αυγούστου 880³²⁹) στη Ν. Ιταλία, για να αποδείξει ότι, είκοσι περίπου χρόνια μετά την ήττα του Κωνσταντίνου Κοντομύτη το 859, ισχυρές βυζαντινές ναυτικές δυνάμεις μπορούσαν να κερδίσουν νίκες, αποφασιστικές για την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στην «Εσπέρα»³³⁰.

Όσον αφορά τον τόπο που δόθηκε η αποφασιστική μάχη, τις ασαφείς έως λανθασμένες πληροφορίες της Συνέχειας Θεοφάνη *-διαπραιούται πρὸς Σικελίαν καὶ Πάνορμον ... ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Στῆλαι*³³¹- συμπληρώνουν ο Βίος του Ηλία του Νέου και το Χρονικόν του Cambridge, υποδεικνύοντας το Ρήγιον της Καλαβρίας και

327. Συν. Θεοφ., 303,23-304,15. Σκυλίτζης, 155,35-46. Χρονικόν του Cambridge, 45/24a: I, σ. 334: *ἐπίασαν οἱ Χριστιανοὶ τὰ καρᾶβια τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὸ Ἑλλάδιον*. Βλ. P. Soustal, *Nikopolis und Kephallenia* [TIB 3], Wien 1981, 53, 176, 278. Kislinger, Messina, 210 σημ. 20. Για τον (μάλλον αδικαιολόγητο) ισχυρισμό των J. Nesbitt και N. Oikonomides (*D. O. Seals*, 2, 8.2, σ. 24) ότι η ήττα των Αράβων *εἰς τὸ Ἑλλάδιον* δύσκολα μπορεί να ταυτιστεί με γνωστό γεγονός της εποχής βλ. Η. Αναγνωστάκης, *Ελλαδικὰ παραμῦθια και ελαδικὴ παραμῦθια στο Βυζάντιο του 10ου αἰῶνα*, στο: *Ελιά και λάδι*, Αθήνα 1996, 140.

328. Συν. Θεοφ., 304,16-19. Σκυλίτζης, 155,46-47.

329. Οπότε ο πάπας Ιωάννης Η΄ με επιστολή ευχαριστοῦσε τον Βασίλειο Α΄ για την αποστολή δρομῶνων. *MGH. Epp.* VII, αρ. 259, σ. 229,23-27: ..., *immensas post Deum serenitati vestre gratias agimus, primo quidem, quod dromones vestros, qui pro defensione terre sancti Petri in nostro manerunt servitio, nobis misistis*. Βλ. McCormick, *Origins*, 956 (αρ. 678).

330. Οι νίκες του Νάσαρ δεν είχαν το χαρακτήρα μίας παροδικῆς αντεπίθεσης, όπως ο Γενέσιος (Δ΄, 34, σ. 85,36-45) αφήγει να υπονοηθεί, όταν, μετά την εκκαθάριση του Ιονίου πελάγους, κάνει λόγο για λεηλασία της Λογγοβαρδίας, της Σικελίας και της Αφρικής από το βυζαντινό στόλο. Βλ. Každan, *Iz Istorii vizantijskoi*, 104-105. Βλυσίδου, *Ἀντιδράσεις*, 134-136.

331. Συν. Θεοφ., 304,21 και 305,9. Βλ. και Σκυλίτζη, 155,48-49 και 156, 58. Πρβλ. Kislinger, Messina, 211 σημ. 31. Ο ίδιος, *Le isole eolie in epoca bizantina ed araba*, *Archivio storico messinese* 57 (1991) 5-18.

τις Μυλές (Milazzo) της Σικελίας αντίστοιχα³³². Ωστόσο, νεότερες έρευνες απέδειξαν ότι το σημείο, στο οποίο ο Νάσαρ κατατρόπωσε τους Άραβες, ήταν το λατινικό τοπωνύμιο *Columna R(h)egia* ή η αρχαία Στυλίζ, δηλαδή ο πορθμός της Μεσοσήνης³³³. Αξιοσημείωτο της διαφορετικής προσέγγισης του γεγονότος από τις αραβικές και βυζαντινές πηγές είναι ότι οι μεν πρώτες καταμετρούν τις απώλειές τους σε πολεμικά πλοία³³⁴, ενώ οι δεύτερες πανηγυρίζουν για την αιχμαλωσία *φορηγών νεών και σκαφών παμπολλών*, γεμάτων πολύτιμα αγαθά και, ιδιαίτερα, λάδι³³⁵. Φαίνεται πως η αυτοκρατορία αναπόλυσε τους σημαντικούς οικονομικούς πόρους που τόσο γενναϊόδωρα της προσέφερε στο απώτερο παρελθόν η “nutrix” Σικελία³³⁶.

Μετά τη νικηφόρα ναυμαχία στο κομβικό στενό της Μεσοήνης, που επέφερε την ανάκτηση της πόλης μετά από τριάντα πέντε χρόνια αραβικής κατοχής³³⁷, ο Νάσαρ, προχωρημένο πια φθινόπωρο του 880 (πριν από τις 30 Οκτωβρίου)³³⁸, φαίνεται ότι αποφάσισε τον καταμερισμό των δυνάμεών του, αφήνοντας στο Τυρρηνικό πέλαγος μία μοίρα του στόλου του, ενώ ο ίδιος στράφηκε προς τη Ν. Ιταλία, όπου συνέπραξε με τις πεζικές δυνάμεις και τους ηγέτες τους, τον πρωτοβεστιάριο Προκόπιο και τον στρατηγό Θράκης και Μακεδονίας Λέοντα Αποστύπη, συμβάλλοντας στην απελευθέρωση πολλών κάστρων της Καλαβρίας και της Λογγοβαρδίας³³⁹. Με την επιλογή προστασίας του δρόμου προς τη Ρώμη, καθήκον που ανέλαβαν τα πλοία, τα οποία παρέμειναν στην Τυρρηνική, όπως θα φανεί στη συνέχεια, και με την απόφαση του Νάσαρ να κατευθυνθεί προς την Ιταλία και όχι προς την πλησιέστερη πόλη των Συρακουσών, επιχειρώντας την ανακατάληψή της, θα μπορούσε να γίνει λόγος για οριστική εγκατάλειψη

332. Βίος Ηλία Νέου, 25, σ. 36,483 και 38,490-499. Χρονικόν του Cambridge, 45/24b: I, σ. 334: *ἐπίσσαν οἱ Χριστιανοὶ τὰ καρβία τῶν Σαρακηνῶν εἰς [τὸ] Μυλάς*. Βλ. Kislinger, Messina, 210 σημ. 19.

333. Βλ. Falkenhausen, Reggio bizantina, 267 σημ. 106. E. Kislinger, Milazzo-Stelai (880 d. Cr.): una battaglia navale cambia luogo, *Archivio storico messinese* 69 (1995) 5-11 [στο εξής Kislinger, Milazzo-Stelai].

334. Amari, *Biblioteca* I, 397 (Ibn al-Atir) και II, 17 (Ibn Idari).

335. Συν. Θεοφ., 304,23-305,3. Σκυλίτζης, 155,50-156,53.

336. Jordanes, *Getica* 308, σ. 137,4. Χαρακτηριστική η δήλωση του Τοτίλα προς τον τότε διάκονο και μετέπειτα πάπα Ρώμης Πελάγιο: *ἦν μὲν ἡ νῆσος εὐδαίμων ἐκ παλαιοῦ χρημάτων προσόδῳ καὶ καρπῶν ἀφθονία τῶν ἐκεῖ φρομένων πασῶν μάλιστα, ὥστε οὐ τοῖς αὐτῆν ἐνοικοῦσιν ἐπαρκεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς Ῥωμαίους ἡμᾶς ἐνθένδε εἰσκομιζομένους ἀνὰ πᾶν ἔτος τῆν τῶν ἐπιτηδείων φορὰν διαρκῶς ἔχειν* βλ. Προκόπιος, *Πολ. Ζ'*, 16, 16 = II, 365. Πρβλ. St. Caruso, La Sicilia nelle fonti storiografiche bizantine, στο: *Sicilia e Italia suburbicaria tra IV e VII secolo. Atti del Convegno di Studi*, Soveria Mannelli 1991, 114.

337. Βλ. Kislinger, Messina, 209-213.

338. Όπως προκύπτει από την επιστολή του Ιωάννη Η΄ προς τον Κάρολο Γ΄ Παχύ, όπου του αναγγέλει τη νίκη των Βυζαντινών. *MGH. Epp.* VII, αρ. 263, σ. 233,21-23: *Tamen Deo sint grates et laudes, quia Grecomum naviga in mari Hismahelitarum victoriosissime traverunt phalanges et eos, prout Dominus voluit, debellati sunt*. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 237 σημ. 6, όπου και απορρίπτεται η άποψη του C. Nallino στη δεύτερη έκδοση του έργου του Amari, *Storia* (I, 557 σημ. 1) ότι οι νίκες του Νάσαρ στα Ιόνια νησιά και τη Σικελία αποτελούν ένα μόνο γεγονός.

339. Συν. Θεοφ., 305,3-13. Σκυλίτζης, 156,53-61.

της Σικελίας. Δεν μπορεί, όμως, να αγνοηθεί η στρατηγική άποψη που έβλεπε ότι ο εχθρός, αν και ηττημένος, παρέμενε γερά εδραιωμένος στο νησί, κατείχε τον Τάραντα και μπορούσε να ενισχύεται ανελλιπώς από την Αφρική. Μία ενδεχόμενη, λοιπόν, απελευθέρωση των Συρακουσών, δεν θα άντεχε στο χρόνο, όπως συνέβη με την περίπτωση της Μεσσήνης που το 888 βρισκόταν και πάλι στα χέρια των Αράβων³⁴⁰.

Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, ολοκληρώνοντας την αφήγηση της επιτυχούς εκστρατείας του Νάσαρ, καταλήγει με τη φράση *οὕτω μὲν ὁ ναυτικός στρατὸς κρείττων δόλου καὶ φθόνου φανείς καὶ νεμέσεως μετὰ πολλῶν λαφύρων καὶ νικητικῶν στεφάνων ἐπανήλθε πρὸς βασιλέα*³⁴¹, χωρίς όμως να αφήνει να διαφανεί το πότε ακριβώς ἐπέστρεψε ο στόλος στην Κωνσταντινούπολη. Εάν ὄντως ο Νάσαρ, μετά τη νίκη του Οκτωβρίου του 880, συνέβαλε στην κατάληψη παραθαλάσσιων φρουριῶν της Ν. Ιταλίας και υποστήριξε, ίσως, από θαλάσσης την κατάληψη του Τάραντος³⁴², τότε είναι πιθανόν τα νέα αυτά στρατιωτικά επιτεύγματα να σημειώθηκαν προς τα τέλη του 880 και ο βυζαντινός στόλος να παρέμεινε ελλειμνισμένος στον ασφαλή πλέον κόλπο του Τάραντος το χειμώνα του 880/881.

Η παρουσία βυζαντινῶν πλοίων στο Τυρρηνικό πέλαγος, που τον ἔκτο αἰῶνα ήταν συυφασμένη με την προσπάθεια κατάκτησης της Ρώμης³⁴³, το 880 ήταν η ανταπόκριση στις παπικές εκκλήσεις για αποστολή ενισχύσεων. Στη δράση της μοίρας του στόλου, που ο Νάσαρ ἄφησε στην περιοχή, εκτός από την ενδεχόμενη απελευθέρωση του νησιού Λιπάρες (Lipari)³⁴⁴, συγκαταλέγεται η επίθεση ἐναντίον της Νεάπολης, γνωστού από παλαιά ορμητηρίου από το οποίο μπορούσε να θιγεί η Ρώμη³⁴⁵. Γι' αυτή η νίκη κατά των Αράβων μπροστά από τη Νεάπολη χαροποίησε ιδιαίτερα τον πάπα Ιωάννη Η', ο οποίος με επιστολή του συνέχαιρε τον σπαθάριο Γρηγόριο, τον τουρμάρχη Θεοφύλακτο και τον κόμη Διογένη για το επίτευγμά τους και τους παρακαλούσε να καταπλεύσουν με πλοία για να προστατέψουν το παπικό κράτος³⁴⁶. Η χρονολόγηση της παπικής

340. Erchempert, 81, σ. 264,17-22. Βλ. Kislinger, Messina, 209. Ο ίδιος, Milazzo-Stelai, 11.

341. Συν. Θεοφ., 305,13-17. Σκυλίτζης, 156,61-64.

342. Μολονότι οι πηγές δεν κάνουν λόγο για συμμετοχή του στόλου στην πολιορκία του Τάραντος, ένα τέτοιο ενδεχόμενο δείχνει πολύ πιθανό. Πρβλ. G. Schmiedt, I porti italiani nell'alto medioevo, στο: *La navigazione mediterranea nell'alto medioevo* [SCIAM 25], I, Spoleto 1978, 192.

343. Βλ. πιο πάνω, σ. 84.

344. Βλ. Gay, *Italie meridionale*, 112. E. Kislinger, La storia di Lipari bizantina riconsiderata, στο: *Alla ricerca di Lipari bizantina* (εκδ. V. Giustolisi), Palermo 2001, 17.

345. Βλ. πιο πάνω, σ. 89, 103 και 106.

346. *MGH. Epp.* VII, αρ. 245, σ. 214: *Audientes vos per Dei auxilium et secundum spiritualis filii nostri imperatoris voluntatem Neapolim venisse ac multitudinem Saracenorum ibi consistentem potenti brachio superasse, ... Quod tamen ut salubriter facere possitis, ut terraque marique de inimicis et infidelibus victores feliciter existatis, ideo mandamus vobis, ut cum aliquantis dromonibus pro honore iamdicti spiritali filii nostri augusti has nostras in partes iterum venire omnimodis satagati, quatenus contra eosdem nefandos Agarenos congruum nobis adiutorium prebere possitis, ...*

επιστολής το 879 συνετέλεσε, ώστε να θεωρηθεί ότι αυτή η μοίρα του στόλου απεστάλη από τον στρατηγό Γρηγόριο³⁴⁷. Ωστόσο, μία τέτοια επιχείρηση από ευάριθμες ναυτικές δυνάμεις ενάντιον της Νεάπολης, την οποία ο Λουδοβίκος Β΄ Ιταλικός είχε παρομοιάσει «με άλλη Πάνορμο και άλλη Αφρική»³⁴⁸, δείχνει μάλλον αδύνατη, χωρίς να έχει προηγηθεί μία πρόσφατη συντριβή και υποχώρηση των Αράβων συμμάχων της, που δεν ήταν άλλη από αυτήν που τους είχε καταφέρει ο Νάσαρ στον πορθμό της Μεσσήνης³⁴⁹. Η βυζαντινή, λοιπόν, ναυτική στρατηγική, που τηρήθηκε το 880, αποσκοπούσε α) στην παρεμπόδιση των Αράβων να διαπεραιωθούν από τη Σικελία στη Ν. Ιταλία, επιχειρώντας περαιτέρω ενίσχυση των θέσεών τους, και β) στον περιορισμό της δράσης τους στο Τυρρηνικό πέλαγος και την αποσόβηση του κινδύνου μίας ενδεχόμενης επέκτασής τους προς Βορράν με τη σύμπραξη της Νεάπολης, από την οποία μπορούσε να επιχειρηθεί η κατάκτηση της ίδιας της Ρώμης.

Η τοποθέτηση του Νάσαρ στην ηγεσία του στόλου συμπίπτει χρονικά με μία προσπάθεια ανεύρεσης και ανάδειξης νέων ανθρώπων, έμπιστων προς τη Μακεδονική δυναστεία και τη δυτική πολιτική της. Την εποχή αυτή ανιχνεύονται μέσα από τις πηγές ορισμένα από τα λίγα παραδείγματα αξιωματούχων που διακρίθηκαν για τη ναυτική τους εμπειρία³⁵⁰. Από τους «ἐπιλέκτους πολεμιστάς» του Νάσαρ³⁵¹, ο Πορφυρογέννητος απαθανάτισε μόνο δύο πιστούς θεράποντες της δυναστείας του, τον Ποδάρωνα και τον Λέοντα Αρμένη, σκιαγραφώντας λεπτομερέστατα τη σταδιοδρομία τους: μετά την άσπυγη, προφανώς, θητεία τους ως πρωτελάτες στο στόλο του Νάσαρ το 880, *ἀνήξαν ἀπὸ τοῦ πλωΐμου* και διορίστηκαν από τον Βασίλειο Α΄ πρωτελάτες του βασιλικού *ἀγρωρίου*. Επί Λέοντος C΄, χάρη στην ανδρεία τους, *τὴν ἐμπειρίαν τῆς θαλάσσης* και, ιδίως, «τὴν πρὸς τὸν βασιλέα εὖνοιαν καὶ ὀρθὴν πίστιν», τιμήθηκαν διαδοχικά με τα αξιώματα του πρωτοκαράβου των νεοναυπηγηθέντων βασιλικών δρομωνίων³⁵², του πρωτοσπαθαρίου της φιάλης και του τοποτηρητή του βασιλικού πλωΐμου, ενώ λίγο αργότερα, πιθανόν, μεταξύ των ετών 913 και 920, ο Ποδάρων χρημάτισε στρατηγός Κιβυρραιωτών³⁵³.

Ανάλογη, όμως, με την εξέλιξη της σταδιοδρομίας των δύο αυτών ανδρών πρέπει να είχε και ο ένας από τους τρεις αξιωματούχους που επιτέθηκαν εναντίον της Νεά-

347. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 123. McCormick, *Origins*, 954-955 (αφ. 671), με προγενέστερη βιβλιογραφία.

348. *MGH. Epp.* VII, 393,20.

349. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 98. Pryor - Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 66.

350. Βλ. S. Cosentino, *La flotte byzantine face à l'expansion musulmane. Aspects d'histoire institutionnelle et sociale (VIIe-Xe siècles)*, *BF* 28 (2004) 9-11 [στο εξής: Cosentino, *Flotte byzantine*].

351. Βίος Ηλία Νέου, 25, σ. 38,496.

352. Β. Βλυσίδου, 'Η ἐπιβουλή στὰ Δαμνανοῦ καὶ ἡ ναυπήγηση «βασιλικῶν δρομωνίων», *Δίπτυχα* 6 [= *Μνήμη Bruno Lavagnini*] (1994/95) 79-88 [στο εξής: Βλυσίδου, 'Η ἐπιβουλή στὰ Δαμνανοῦ].

353. *DAI*, 51, σ. 248,73-252,131-132. Βλ. *Commentary*, 200-202. Λουγγής, *DAI*, 146-149. Belke - Soustal, *Byzantiner*, 254-256. Για τη σταδιοδρομία του Λέοντος Αρμένη ως χαρτουλαρίου του πλωΐμου του τρίτου τέταρτου του ένατου αιώνα βλ. Laurent, *Corpus* II, αφ. 981, σ. 535.

πολης και απέσπασαν τα συγχαρητήρια του Ιωάννη Η΄, αλλά παρέμειναν άγνωστοι στις βυζαντινές αφηγηματικές πηγές. Η ύπαρξη της σφραγίδας ενός Διογένη, βασιλικού στρατόρα και κόμη της εταιρείας, τον οποίο ο Laurent ταύτισε με τον ομώνυμο του βασιλικό σπαθαροκandidάτο και τοποτηρητή του βασιλικού πλωίμου³⁵⁴, πιστεύουμε ότι παραπέμπει στον κόμη Διογένη, αποδέκτη της παλικής επιστολής. Μολονότι και οι δύο σφραγίδες χρονολογούνται το δέκατο αιώνα, οι διαπιστώσεις ότι το όνομα Διογένης δεν απαντάται συχνά στις πηγές³⁵⁵ και ότι ο άνδρας μάχεται το 880 στο στόλο του Νάσαρ κάθε άλλο παρά αποκλείουν την ταύτιση του κατόχου των δύο σφραγίδων και του παραλήπτη της επιστολής του Ιωάννη Η΄. Ενδεχομένως, ο Διογένης, μετά την επιτυχή συμμετοχή του στην υπερπόντια εκστρατεία του 880, να προήχθη σε τοποτηρητή του βασιλικού πλωίμου από τον Βασίλειο Α΄ ή τον Λέοντα Ζ΄ και να ήταν, μάλιστα, ο προκατόχος του Λέοντος Αρμένη και του Ποδάρωνος στο σημαντικό αυτό αξίωμα³⁵⁶.

β. Η επιλογή των στρατηγών

Οι μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις του βυζαντινού στόλου, που οδήγησαν στις νικηφόρες ναυμαχίες του Νάσαρ, είχαν εξασφαλίσει και πάλι την ασφαλή μεταφορά πολυάριθμων στρατευμάτων και το 880 στη Ν. Ιταλία βρίσκονταν οι στρατηγοί *πάντων τῶν δυτικῶν θεμάτων*, μας πληροφορούν οι παραλλαγές του Χρονικού του Λογοθέτη: ο στρατηγός Θράκης και Μακεδονίας Λέων Αποστύπης, ο στρατηγός Ελλάδος Οινιάτης, ο στρατηγός Κεφαλληνίας Μουσουλίης, ο στρατηγός Δυρραχίου Ραβδούχος και ο στρατηγός Σικελίας Ευπράξιος³⁵⁷. Ο «μείζων», όμως, στρατηγός, κατά τον Πορφυρογέννητο, ήταν ο πρωτοβαστιάριος Προκόπιος, ο οποίος κάθε άλλο παρά για τις

354. Laurent, *Corpus* II, αρ. 979 και 990, σ. 533 και 540.

355. Όλες οι σχετικές μνείες στη μελέτη του J.-Cl. Cheynet, *Grandeur et décadence des Diogéni*, στο: *Η αυτοκρατορία σε κρίση* (;). *Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025-1081)* [ΙΒΕ/ΕΙΕ - Διεθνή Συμπόσια 11], Αθήνα 2003, 120-121, ο οποίος, όμως, δεν επιχειρεί την ταύτιση του κατόχου των δύο σφραγίδων με τον Διογένη της παλικής επιστολής.

356. Αντίθετα με την περίπτωση του Διογένη, πρέπει να αποκλειστεί οποιαδήποτε δυνατότητα ταύτισης του άλλου αποδέκτη της επιστολής του Ιωάννη Η΄, του τουρμαρχή Θεοφυλάκτου, με τον ομώνυμο του χαρτουλάριο του πλωίμου, γνωστό από μία σφραγίδα, χρονολογημένη στη στροφή του ένατου προς το δέκατο αιώνα (Laurent, *Corpus* II, αρ. 982, σ. 535), εφόσον το τελευταίο αξίωμα είναι πολύ κατώτερο από αυτό του τουρμαρχή. Βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 151,6 και 157,15.

357. Συν. Γεωργ. Μον., 845,5-9. Ψευδοσυμμένων, 266,114-118. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 22,27-31. Λέων Γραμμ., 258,18-22. Βλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 176-177. Μολονότι στα κείμενα αυτά οι Οινιάτης και Λέων Αποστύπης αναφέρονται ως στρατηγοί Πελοποννήσου, πρέπει ο μεν πρώτος να ήταν στρατηγός Ελλάδος (βλ. Συν. Θεοφ. 298,8-9 και Σκυλίτζης 151,31), ενώ ο δεύτερος στρατηγός Θράκης και Μακεδονίας (βλ. Συν. Θεοφ. 305,6-7). Στρατηγός Πελοποννήσου την εποχή αυτή ήταν ο Ιωάννης Κρητικός (βλ. Συν. Θεοφ. 303,14-15), ο μόνος επικεφαλής δυτικού θέματος που δεν έλαβε μέρος στην εκστρατεία αυτή. Προβλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 42-43, με προγενέστερη βιβλιογραφία.

στρατηγικές ικανότητές του ήταν γνωστός³⁵⁸. Μετά τον πρωτοσπαθάριο, πρωμικήριο και παιδαγωγό Γρηγόριο, ο Βασίλειος Α΄ ανέθετε και πάλι την αρχηγία σημαντικών στρατιωτικών δυνάμεων³⁵⁹ σε έναν ευνούχο, κάτι που αποκαλύπτει ότι, ύστερα από δεκατρία χρόνια βασιλείας, μάλλον δεν διέθετε ανθρώπους της απολύτου εμπιστοσύνης του μέσα στις τάξεις του στρατού για να σταλούν στη Ν. Ιταλία. Ακόμη, ενδέχεται η τοποθέτηση του Προκοπίου ως επικεφαλής της εκστρατείας να αποτελεί ένδειξη των ισχυρών ενστάσεων ή αντιρρήσεων που είχαν διατυπωθεί έναντι της νέας δυτικής πολιτικής και στρατηγικής της αυτοκρατορίας και οι οποίες υποχρέωσαν τον Βασίλειο Α΄ να εμπιστευθεί την υλοποίησή της σε έναν σύρο αξιωματούχο και έναν πρωτοβεστιάριο, όπως υπαινίσσεται ο Γενέσιος, όταν ομολογεί επιγραμματικά ότι η ανάκτηση των πόλεων της Σικελίας και της Λογγοβαρδίας επιτεύχθηκε *Νάσαρ και Προκοπίου κατ' εκείνο καιρού στρατηγίας άντεχομένων*³⁶⁰.

Την αγαλλίαση του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου για το ότι *ο ναυτικός στρατός κρείττων δόλου και φθόνου φανείς* διαδέχθηκε αμέσως μετά η ανησυχία για την έναρξη φιλονεικιών μέσα στις τάξεις του στρατού. *Αί πεζικαί δὲ δυνάμεις οὐ πάντη τὸν φθόνον διέφυγον* μας πληροφορεί, αναφερόμενος στην έριδα που ξέσπασε ανάμεσα στον Λέοντα Αποστύπη και τον Προκόπιο. Τη διένεξη μεταξύ των δύο συστρατήγων θα μπορούσε κανείς να αποδώσει στις κακές προσωπικές τους σχέσεις ωστόσο, η μεγάλη εύνοια του αυτοκράτορα προς έναν ευνούχο του άμεσου περιβάλλοντός του και η έμμεση, αλλά σαφής, δυσπιστία του προς ανώτατους αξιωματούχους του στρατού αποτελούν προφανή αιτία, στην οποία είναι δυνατόν να αναζητηθούν οι απαρχές της ρήξης Προκοπίου και Αποστύπη³⁶¹.

Η ανάθεση της αρχηγίας της εκστρατείας του 880 σε έναν ευνούχο δεν εμπόδισε τον Πορφυρογέννητο να σημειώσει ότι κατά τη διάρκειά της έγιναν *έργα άνδρικὰ και λαμπρά*³⁶², τα οποία, όμως, δείχνει να αντιπαρέχεται, επικεντρώνοντας τη διήγησή του στη διένεξη μεταξύ των δύο συστρατήγων και το θάνατο του πρωτοβεστιαρίου, με αποτέλεσμα οι πληροφορίες που παρέχονται για την εξέλιξη των επιχειρήσεων να είναι μάλλον ασαφείς. Έτσι, δεν προσδιορίζεται η τοποθεσία που έγινε η σύρραξη, κατά

358. Συν. Θεοφ., 305,21. Σκυλίτζης, 156,68. Για τη δράση του πριν από το 880 βλ. Guiland, *Recherches* I, 218.

359. Από τη συμμετοχή έντε στρατηγών προκύπτει ότι το 880 αποβιβάστηκε στη Ν. Ιταλία μεγάλος όγκος στρατευμάτων. Ωστόσο, οι προσπάθειες υπολογισμού των αριθμητικών δυνάμεων της επιχειρήσεως αυτής (από 30.000 έως 35.000 ή 36.000 άνδρες βλ. Gay, *Italie méridionale*, 113 με τη σημ. 2 και Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 109), κατά τη γνώμη μας, παραμένουν σε αμείωτος υποθετικό επίπεδο.

360. Γενέσιος Δ΄, 32, σ. 82,46-48.

361. Η άποψη ότι η οικογένεια του Αποστύπη ήταν αρμενικής καταγωγής δεν πρέπει να ευσταθεί βλ. C. Toumanoff, *Caucasia and Byzantium*, *Traditio* 27 (1971) 152, αρ. 86, 90 και 93 [στο εξής: Toumanoff, *Caucasia*]. Πιθανότερη είναι η προέλευσή του από τη Μακεδονία βλ. Guiland, *Recherches* II, 173 και O. Kresten, *Zum Sturz des Theodoros Styrpeotes*, *JÖB* 27 (1978) 83. Πρβλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 206-207.

362. Συν. Θεοφ., 305,13-22. Σκυλίτζης, 156,65-69.

την οποία ο Λέων Αποστύπης, παρατεταγμένος στη δεξιά πλευρά μαζί με τους Θράκες και τους Μακεδόνες, άφησε αβοήθητο τον Προκόπιο, που μαχόταν στο αριστερό κέρασ *μετὰ τῶν Σκλαβηγῶν τε καὶ δυτικῶν*³⁶³. Ὅσον αφορά το αποτέλεσμα της μάχης, αφήνεται να υπονοηθεί ότι κρίθηκε με την υποχώρηση του πρωτοβεστιαρίου, την καταδίωξη και τη σφαγή του. *Τοιοῦτον δὲ τέλος τῆς μάχης ἐκείνης λαβούσης*, αναφέρει ο Κωνσταντῖνος Ζ΄ για να αποκαλύψει στη συνέχεια ότι η σύρραξη κατέληξε σε νίκη των Βυζαντινῶν (*θέλων τι καὶ ἕτερον λαμπρὸν ὁ Λέων ἐργάσασθαι*)³⁶⁴. Αλλά και το επόμενο επίτευγμα της εκστρατείας, σύμφωνα με τον εστεμμένο συγγραφέα, δεν ήταν παρά μία προσπάθεια του Λέοντος Αποστύπης *ὡς ἂν τὸ ἐκ τῆς ἔριδος συσκιᾶση συμβάν*. Η κατάληψη του Τάραντος, προς τα τέλη ἴσως του φθινοπώρου του 880³⁶⁵, αν και μεγάλης στρατηγικής σημασίας όχι μόνο για τη μόνιμη επανεγκαθίδρυση των Βυζαντινῶν στη Ν. Ιταλία, αλλά και για την επαφή μεταξύ των δυνάμεων, οι οποίες υποχωρούσαν βαθμιαία από τη Σικελία, και εκείνων που αναπτύσσονταν στην Απουλία, δεν έπεισε τον Βασίλειο Α΄ να υποδεχθεί ως *ἀριστεῖα* τον Αποστύπτη. Παρά τα *συχνά* λάφυρα που προσκόμισε κατά την επάνοδό του στην Κωνσταντινούπολη, πιθανότατα μαζί με τον Νάσσαρ³⁶⁶, βρέθηκε εξόριστος αρχικά κοντά στο Κοτυάειον και, στη συνέχεια, ακρωτηριασμένος στη Μεσημβρία³⁶⁷.

Παρά το ότι τέτοιοι είδους φαινόμενα υπονόμειαν τη συνοχή του βυζαντινού στρατού στη Δύση, επεικίης έναντι του Λέοντος Αποστύπτη μπορεί να θεωρηθεί ο Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, που αναφέρεται σε φθόνο, φιλονεικία και έριδα μεταξύ των δύο συστρατῆγων, σε σχέση με τις εχθρικές προς τη Μακεδονική δυναστεία παραλλαγές του Χρονικού του Λογοθέτη, οι οποίες εκθειάζουν τον πρωτοβεστιαριο Προκόπιο, παρουσιάζοντάς τον ως αυτόν που *έπραξε πολλὰς ἀνδραγαθίας, και κά-*

363. Μάλλον απίθανη η άποψη των Vasiliev - Canard (*Byz. et Arabes* II/1, 10) ότι οι μαχόμενοι με τον Προκόπιο «Σκλαβηνοί» ήταν Σέρβοι και Κροάτες σύμμαχοι. Αν και με όχι ιδιαίτερα σαφή τρόπο, ο H. Ditten (*Eihnische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel und Kleinasien vom Ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts* [BBA 59], Berlin 1993, 260-261 και 357-358) καταλήγει ότι δεν πρόκειται για Σλάβους από τη Θράκη και τη Μακεδονία, αλλά από την Πελοπόννησο, στρατός όμως της οποίας δεν φαίνεται να έλαβε μέρος στην επιχείρηση αυτή. Ο A. Guillou (*Migration et présence slaves en Italie du VIe au XIe siècle, ZRVI 14/15* [1973] 11-16 [= *Culture et société*, IV]) δεν αναφέρεται στη συγκεκριμένη μνεία.

364. Συν. Θεοφ., 305,22-306,9. Σκυλίτζης, 156,70-78. Βλ. Gay, *Italie meridionale*, 113. Eickhoff, *Seekrieg*, 239. Πρβλ. την πρόσφατη μελέτη του S. Cosentino, *Donne, uomini ed eunuchi nella cultura militare bizantina*, στο: *Comportamenti e immaginario della sessualità nell'alto medioevo* [SCIAM 53], Spoleto 2006, 596.

365. Η μνεία ότι ο Νάσσαρ, μετά τη νίκη του στον πορθμό της Μεσσήνης (πριν από τις 30 Οκτωβρίου), συνέπραξε με τις δυνάμεις του Αποστύπτη και του Προκοπίου (Συν. Θεοφ., 305,3-7) αφήνει να διαφανεί ότι ο τελευταίος βρισκόταν ακόμη εν ζωή και αποτελεί ένδειξη ακριβέστερης χρονολόγησης της απελευθέρωσης του Τάραντος.

366. Βλ. πιο πάνω, σ. 316.

367. Συν. Θεοφ., 306,10-308,4. Σκυλίτζης, 156,78-157,6. Για την κατάληψη του Τάραντος βλ. και Luprus Protospatharius, a. 880, σ. 53. Πρβλ. K. Μπουρδάρα, *Καθολίσις και τυραννίς κατά τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, 37-38.

νουν λόγο για προδοσία του Αποστύπη³⁶⁸. Αυτή η «μέριμνα» να υμνηθεί ο πιστός θεράπων του Βασιλείου Α΄, Προκόπιος, αποκτά μία μοναδικότητα και, ως εκ τούτου, δείχνει μάλλον ύποπτη, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι στα κείμενα αυτά το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε μόνο στις ισχυρές δυνάμεις, οι οποίες έλαβαν μέρος στην υπερπόντια εκστρατεία του 880, και τη διένεξη που ξέσπασε κατά τη διάρκειά της, όχι όμως στον προορισμό της³⁶⁹ και το επίτευγμά της, την κατάληψη δηλαδή του Τάραντος. Οι συγγραφείς των λογοθετικών κειμένων πρέπει να γνώριζαν ότι, όσο γενναίος και εάν υπήρξε ο Προκόπιος, η αποφασιστική μάχη δόθηκε και κερδήθηκε από τον Λέοντα Αποστύπη, η ετοιμότητα του οποίου δεν συγκίνησε κανέναν. Από την πλευρά του Πορφυρογέννητου, η ανησυχία για την εκδήλωση φιλονεικίων μέσα στις τάξεις του στρατού είναι απόλυτα δικαιολογημένη από την πλευρά όμως των λογοθετικών παραλλαγών, οι οποίες στιγματίσαν τον Βασίλειο Α΄ για τη «βραδύτητα τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στόλου» κατά την υπεράσπιση των Συρακουσών³⁷⁰, δεν ισχύει κάτι ανάλογο. Με την επιχείρηση του 880 οι παραλλαγές του Χρονικού του Λογοθέτη ολοκλήρωναν την ενασχόλησή τους με τη Δύση επί Βασιλείου Α΄ και δεν αποκλείεται η κατηγορία περί προδοσίας του Αποστύπη στον Τάραντα να είχε ως κύριο στόχο την πολιτική του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας, που άφηνε να χαθεί η Σικελία, αναλίσκοντας τις στρατιωτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας σε εκστρατείες, τα αποτελέσματα των οποίων είτε δεν ήθελαν να γνωρίζουν, είτε θεωρούσαν μάταια και αλυσιτελή.

Μετά τις νίκες του 880 και την ισχυροποίηση των Βυζαντινών στη Ν. Ιταλία, στη Σικελία, οι δυνάμεις της οποίας εμφανίζονται ενισχυμένες, παρατηρείται μία προσπάθεια αντεπίθεσης, της πιο συντονισμένης ίσως επί Βασιλείου Α΄, που, όμως, μπόρεσε να διαρκέσει δύο μόλις χιρόνια. Το ενδιαφέρον εστιάσθηκε στο βορειο-ανατολικό τμήμα του νησιού, όπου, σύμφωνα με τον Ibn al-Atīr, είχε πρόσφατα ανεγερθεί η «πόλη του αυτοκράτορα» (προφανώς του Βασιλείου Α΄)³⁷¹. Το πιθανότερο, ωστόσο, είναι να πρόκειται για κάποιο φρούριο, το οποίο ανακαταλήφθηκε και οχυρώθηκε εκ νέου, προκειμένου να εξυπηρετήσει τις τωρινές ανάγκες. Η θέση του, ανεξάρτητα από το εάν πρόκειται για το Polizzi³⁷² ή το Castelbuono³⁷³, τοποθεσίες ευρισκόμενες μεν νότια του Κεφαλοιδίου, αλλά σε ευθεία περίπου οριζόντια γραμμή προς το ανατολικά κείμενο Ταυρομένιον, αποκαλύπτει ότι η στρατηγική των Βυζαντινών συνίστατο στη δημιουργία κάποιου ισχυρού αναχώματος στην προέλαση του εχθρού προς τις εναπομένουσες

368. Συν. Γεωργ. Μον., 845,9-11. Ψευδοσυμεών, 266,118-267,120. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 22,27-31. Λέων Γραμμ., 258,22-259,3.

369. Εξαίρεση αποτελεί η Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin) [σ. 22,28], όπου ως τόπος αποβίβασης των βυζαντινών στρατευμάτων αναφέρεται η Σικελία.

370. Βλ. πιο πάνω, σ. 310.

371. Amari, *Biblioteca I*, 398.

372. Amari, *Storia I*, 559 σημ. 2. Talbi, *L'émirat aghlabide*, 493. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes II/1*, 107 σημ. 1. Πρβλ. G. Uggeri, *I castra bizantini in Sicilia*, στο: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine*, 334.

373. Βλ. Kislinger, *Milazzo-Stelai*, 10 με τη σημ. 33, όπου σχετική βιβλιογραφία.

κτήσεις τους. Στο εγγείριμα αυτό, αν και δύσκολο, φαίνεται ότι δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς αποσκοπούσε στο να πληγούν οι Άραβες στη ξηρά στον ίδιο βαθμό που είχαν πληγεί στη θάλασσα από τον Νάσαρ.

Την εποχή αυτή (μεταξύ 880 και 882), ο αραβικός στόλος δείχνει να βρίσκεται σε αδυναμία να αναλάβει σημαντικές επιχειρήσεις, συνεπικουρώντας το στρατό, αποκλειστικός περίπου στόχος του οποίου υπήρξε η παραθαλάσσια περιοχή μεταξύ Ταυρομενίου και Κατάνης. Το γεγονός αυτό ίσως να μην οφειλόταν μόνο στην πρόσφατη ήττα του από τον Νάσαρ, αλλά και στον αποκλεισμό του στενού της Μεσσήνης από τους Βυζαντινούς που εμπόδιζαν τόσο τη διαπεραίωση από τη Σικελία στη Ν. Ιταλία, όσο και το δρόμο προς την ανατολική ακτή του νησιού. Αντίθετα με το στόλο, οι αραβικές στρατιωτικές δυνάμεις εμφανίζονταν ετοιμοπόλεμες και με μεγάλη ελευθερία κινήσεων το 881 βιάζονταν εναντίον της Κατάνης και του Ταυρομενίου, λεηλατώντας την ύπαιθρο³⁷⁴, όπου το φθινόπωρο βρέθηκαν αντιμέτωπες με τον αρμενικής καταγωγής στρατηγό Σικελίας Βαρσάκιο³⁷⁵. Η σύγκρουση κατέληξε σε «μέγιστον κακόν» με τον Βαρσάκιο να βρίσκει καταφύγιο στο Ταυρομένιον³⁷⁶, αλλά η ήττα δεν έμεινε αναπάντητη, όπως αφήνει να υπονοηθεί ο βιογράφος του Ηλία του Νέου, εφόσον τα βυζαντινά στρατεύματα αντεπιτέθηκαν, επιφέροντας στον εχθρό σημαντικές απώλειες³⁷⁷. Η μάχη αυτή μνημονεύεται μετά την επιστροφή των Αράβων στην Πάνορμο, κάτι που επιτρέπει την αναζήτηση του πιθανού τόπου διεξαγωγής της στο βόρειο τμήμα της Σικελίας, όπου την επόμενη χρονιά κερδήθηκε μία μεγάλη σύρραξη που, όμως, έμελλε να είναι και η τελευταία.

Το 882 διάδοχος του Βαρσάκιου στο αξίωμα του στρατηγού Σικελίας διορίστηκε ο επίσης αρμενικής καταγωγής Μουσουλίης³⁷⁸, ο νικητής της μάχης στο Caltanvuturo³⁷⁹. Παρά τις επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί για το αξίωμα του Μουσουλίη³⁸⁰, πιστεύουμε ότι είναι το ίδιο πρόσωπο με τον ομώνυμο του στρατηγό Κεφαλληνίας, ο οποίος

374. Amari, *Biblioteca I*, 397 (Ibn al-Atīr).

375. Βλ. Adontz, *Études*, 146. Winkelmann, *Quellenstudien*, 207. Για τη σφραγίδα του βλ. D. O. Seals, 1, 5.9, σ. 25-26. Κατά την Falkenhausen (*Untersuchungen*, 77 [αρ. 10] και 96 [αρ. 62]), ενδέχεται να ταυτίζεται με τον ομώνυμο του στρατηγό Λογγοβαρδίας του 894.

376. Βίος Ηλία Νέου, 26 28, σ. 38,510-512, 42,545-546 και 152 (σχόλια). Χρονικόν του Cambridge, 45/25: I, σ. 334 και II, σ. 110 (σχόλια). Πρβλ. Da Costa-Louillet, *Saints de Sicile*, 101.

377. Amari, *Biblioteca I*, 397 (Ibn al-Atīr).

378. Βλ. Winkelmann, *Quellenstudien*, 204-205.

379. Βίος Ιγνατίου, 564A: *ὁ τῆς Σικελίας στρατηγός, ... ὃ καὶ πεποικηκότα τὸν στρατοπεδάρχην (Μουσιλίης δὲ ὄνομα τῷ ἀνδρὶ), κατὰ κράτος τοὺς ὑπεναντίους ἔλειν*. Amari, *Biblioteca I*, 398 (Ibn al-Atīr). Βλ. Amari, *Storia I*, 562-563. Πρβλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 240, ο οποίος λανθασμένα απέδωσε τη νίκη αυτή στον Βαρσάκιο.

380. O Guiland (*Recherches I*, 499) θεώρησε ότι ο Μουσουλίης βρισκόταν υπό τις διαταγές του στρατηγού Σικελίας. Κατά την Falkenhausen (*Untersuchungen*, 96 [αρ. 63]), δεν αποκλείεται η αναφορά του ως στρατηγού Σικελίας στον Βίο Ιγνατίου να είναι λανθασμένη, εξαιτίας ενδεχόμενης σύγχυσης με τον ομώνυμο στρατηγό Κεφαλληνίας του 880.

συμμετείχε στην ιταλική εκστρατεία του 880 και, δύο χρόνια αργότερα, μετατέθηκε στην ηγεσία του θέματος Σικελίας. Η άποψη ότι ο άνδρας δεν κατείχε κάποιο άλλο, κατώτερο αξίωμα στη θεματική ιεραρχία ενισχύεται και από την εξέλιξη των επιχειρήσεων, από την οποία διαφαίνεται ότι είχε υπό τις διαταγές του τον κύριο των βυζαντινών στρατευμάτων. Σε αντίθεση με τον Βαρσάκιο, ο οποίος μαχόταν κοντά στο Ταυρομένιο, ο Μουσουλίης, μετά την επιτυχία του στο Caltanuto, δεν φαίνεται να εγκατέλειψε την ενδοχώρα του νησιού, όπου παρέμεινε μαζί με το στρατό του. Παρά την πρόσφατη συντριβή τους, οι Άραβες μετέφεραν και πάλι τις εχθροπραξίες μεταξύ Κατάνης και Ταυρομενίου, καταστρέφοντας τα περίχωρά τους. Από τη διήγηση του Ibn al-Atir προκύπτει ότι την περιοχή δεν υπερασπιζόταν βυζαντινός στρατός, αλλά στόλος, άνδρες του οποίου, μαχόμενοι στη ξηρά, προέβαλαν και τη μόνη σοβαρή αντίσταση στον εχθρό. Η αναμέτρηση κατέληξε σε σφαγή των πολεμιστών των χελανδίων και οι Άραβες βρέθηκαν αντιμέτωποι με πεζικές δυνάμεις στο δρόμο επιστροφής τους, ίσως κοντά στο φρούριο του Polizzi ή του Castelbuono, η άλωση του οποίου (πριν από τις 20 Ιουλίου 882) αναφέρεται αμέσως μετά³⁸¹. Με τα κεφάλια 3.000 χριστιανών στρατιωτών να αποστέλλονται στην Πάνορμο τεματίστηκε η στρατιωτική δράση των Βυζαντινών στη μεσόγειο χώρα της Σικελίας ο περιορισμός τους σε μία στενή λωρίδα της βορειο-ανατολικής ακτής του νησιού θα ήταν πλέον οριστικός³⁸².

Η αποστολή στη Σικελία των αρμενικής καταγωγής Βαρσακίου και Μουσουλίη, των δύο από τους τρεις ηγήτορες του θέματος αυτού που μνημονεύονται στις αφηγηματικές πηγές επί Βασιλείου Α' ³⁸³, είναι πιθανό να υποδηλώνει αν όχι την προέλευση, οπωσδήποτε όμως το κυρίαρχο στοιχείο της σύνθεσης των βυζαντινών στρατευμάτων, τα οποία την εποχή αυτή έδιναν στο νησί ένα δύσκολο αγώνα. Μολονότι η τελευταία σαφής μνεία, που διαθέτουμε για το θέμα, χρονολογείται το 845/846, οπότε η αυτοκράτειρα Θεοδώρα ενίσχυε τις δυνάμεις της Σικελίας με στρατό από το Χαρσιανόν³⁸⁴, δεν αποκλείεται η αρμενική παρουσία στην περιοχή, γνωστή από παλαιά και ποικιλότροπα μαρτυρούμενη³⁸⁵, να διατηρήθηκε περίπου αναλλοίωτη μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του ένατου αιώνα.

381. Amari, *Biblioteca I*, 398 (Ibn al-Atir).

382. Για τις επιχειρήσεις στη Σικελία μέχρι το τέλος της βασιλείας του Βασιλείου Α' βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes II/1*, 106-108.

383. Ο τρίτος γνωστός στρατηγός Σικελίας είναι ο Ευπράξιος που συμμετείχε στην ιταλική εκστρατεία του 880 (βλ. πιο πάνω, σ. 318). Το όνομα του στρατηγού, ο οποίος υπερασπιζόταν τις Συρακούσες το 878, δεν παραδίδεται από τις πηγές (βλ. Winkelmann, *Rangstruktur*, 89). Όσον αφορά το ενδεχόμενο να υπήρξε στρατηγός Σικελίας με το όνομα Πολίτης, μας φαίνεται απίθανο (βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 96 [αφ. 64]). Η μνεία του Χρονικού του Cambridge (45/26: I, σ. 334) *ἐγένετο ἀλλάγιν ἐπὶ τοῦ Πολίτου τοῦ στρατηγοῦ καὶ ἐξῆλθεν ἡ αἰχμαλωσία τῆς Συρακούσης* πιστεύουμε ότι χροῖζει περαιτέρω ερμηνείας.

384. Βλ. πιο πάνω, σ. 285-288.

385. Πρβλ. E. Kislinger - W. Seibt, *Sigilli bizantini di Sicilia. Addenda e corrigenda a pubblicazioni recenti*, *Archivio storico messinese* 75 (1998) 24, όπου επαναδημοσιεύεται η σφραγίδα ενός Μουσείου, βασιλικού σπαθαρίου, χρονολογημένη το πρώτο τρίτο του ένατου αιώνα.

Αν, όμως, για τη Σικελία ο Βασίλειος Α΄ ακολουθούσε την «παραδοσιακή» τακτική, επιλέγοντας αρμενικής καταγωγής στρατηγούς, ίσως και στρατεύματα, για τη Ν. Ιταλία την ίδια περίοδο υιοθετούσε την «καινοτομία» που είχε εγκαινiasτεί επί Θεοδώρα, αποστέλλοντας ενισχύσεις από τη Θράκη και τη Μακεδονία, μαζί με επίλεκτες δυνάμεις από τα θέματα της Καππαδοκίας και του Χαρσιανού, με επικεφαλής τον *ἐκ Καππαδοκῶν* Στέφανο Μαξέντιο³⁸⁶. Η παρουσία στην «Εσπέρα» στρατευμάτων από τα δύο αυτά μικρασιατικά θέματα, προς τα οποία η προτίμηση του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας ήταν *ἐκδηλη* από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του³⁸⁷, αναδεικνύει τη μεγάλη σημασία που είχε για την αυτοκρατορία η ανάκτηση της Ν. Ιταλίας. Ακόμη, δεν είναι απίθανο ένας από τους λόγους, που υπαγόρευσε στον Βασίλειο Α΄ τη συγκεκριμένη επιλογή, να ήταν όσα διαδραματίστηκαν στην τελευταία γνωστή μάχη που δόθηκε στη Ν. Ιταλία, όταν στο δεξιό κέρασ βρισκόταν ο Λέων Αποστύπης μαζί με τους Θράκες και τους Μακεδόνες και στην αριστερή άκρη της παράταξης ο Προκόπιος *μετὰ τῶν Σκλαβηῶν τε καὶ δυτικῶν*³⁸⁸, οι οποίοι αναγκάστηκαν σε υποχώρηση. Καππαδόκες και Χαρσιανίτες έδειχναν να έχουν σταλεί στη Δύση ως αντικαταστάτες των *Σκλαβηῶν καὶ δυτικῶν* με την ελπίδα ότι θα φανούν πιο αξιόμαχοι. Η μέχρι τότε δράση τους στα ανατολικά πεδία των μαχών παρείχε εχέγγυα για κάτι τέτοιο.

Η νέα, ωστόσο, υπερπόντια εκστρατεία, γνωστή μόνο από τις λίγες γραμμές που της αφιέρωσαν ο Πορφυρογέννητος και ο Σκυλίτζης, δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς ο *στρατηγὸς τῶν ἐν Λαγοβαρδία δυνάμεων* στην προσπάθειά του να καταλάβει την πόλη της Αμαντέας απέτυχε και παύθηκε, κατηγορούμενος για *μέλλησιν, ραθυμίαν, ἀνανδρίαν τε καὶ τρυφήν*³⁸⁹. Παρά τη συνοπτική αναφορά των πηγών στο συμβάν, η στρατιωτική δράση του Στεφάνου Μαξεντίου στην Καλαβρία διήρκεσε για δύο τουλάχιστον χρόνια (συνήθως τοποθετείται μεταξύ 882/883 και 884/885)³⁹⁰. Ωστόσο, την πιθανότητα χρονολόγησης της άφιξης του Μαξεντίου στη Ν. Ιταλία το 881 επιτρέπουν τόσο το ενδεχόμενο ο Βασίλειος Α΄ να επιδίωξε, μετά την κατάληψη του Τάραντος, την άμεση συνέχιση του κατακτητικού του έργου³⁹¹, όσο και το γεγονός ότι η ανυπαρξία εχθροπραξιών στο ανατολικό σύνορο της αυτοκρατορίας μέχρι το

386. Συν. Θεοφ., 312,14-17. Σκυλίτζης, 160,65-67. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 240. Winkelmann, *Quellenstudien*, 177. Το ενδεχόμενο ο Στέφανος Μαξέντιος, πριν από την αποστολή του στην Ιταλία, να ήταν στρατηγός Καππαδοκίας ενισχύεται τόσο από το γεγονός ότι ηγείτο επιλέκτων Καππαδοκῶν και Χαρσιανιτών, όσο και από το ότι αντικαταστάτης του υπήρξε ο μέχρι τότε στρατηγός Χαρσιανού Νικηφόρος Φωκάς ο παλαιός. Βλ. J.-Cl. Cheynet, *Les Phocas*, στο: G. Dagron - H. Mihăescu, *Le traité sur la Guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963-969)*, Paris 1986, 292 [στο εξής: Cheynet, Phocas].

387. Βλ. Βλυσίδου, στο: *Μικρά Ασία των θεμάτων*, 77-78. Η ίδια, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 64-67.

388. Βλ. πιο πάνω, σ. 320.

389. Συν. Θεοφ., 312,17-23. Σκυλίτζης, 160,67-68. Πρβλ. Ravagnani, *Bizantini in Italia*, 157.

390. Βλ. Pertusi, *Contributi*, 506. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 74-75 (αφ. 3).

391. Ο Winkelmann (*Quellenstudien*, 135) τοποθετεί την έναρξη της επιχείρησης πριν από το 882.

881³⁹² επέτρεπε τη μεταφορά στρατευμάτων από την Καππαδοκία και το Χαρσιανόν στην «Εσπέρα». Όσον αφορά την ανάκληση του Στεφάνου Μαξεντίου, εάν όντως ήταν ταυτόχρονη με το διορισμό του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού ως «μονοστρατήγου των δυτικών θεμάτων»³⁹³, τότε πρέπει να έλαβε χώρα προς τα τέλη της άνοιξης ή αρχές καλοκαιριού του 886, εποχή κατά την οποία κατέφθασε στην περιοχή ο αντικαταστάτης του³⁹⁴. Ανοικτή, όμως, παραμένει η εκδοχή ο Στέφανος Μαξέντιος να παύθηκε περί το 884 ή 885, αφήνοντας τα στρατεύματα, των οποίων ηγείτο, στη Ν. Ιταλία³⁹⁵, ίσως υπό τις διαταγές του στρατηγού Γρηγορίου.

Σκοπός της εκστρατείας του Στεφάνου Μαξεντίου ήταν η απελευθέρωση παραθιλάσσιων κάστρων της Καλαβρίας, η εδραίωση δηλαδή των αποτελεσμάτων της επιτυχούς εκστρατείας του Νάσαρ, ο οποίος, αφήνοντας μία μοίρα του στόλου του στο Τυρρηνικό πέλαγος και κατευθυνόμενος προς τον Τάραντα, έδειχνε να έχει περικυκλώσει την περιοχή από θαλάσσης. Μολονότι ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος μνημόνευσε μόνο την αποτυχία του Μαξεντίου να καταλάβει την Αμαντέα, ενδέχεται στόχος του να υπήρξε και το κάστρο της Αγίας Σεβερίνας³⁹⁶, κάτι που ενισχύεται τόσο από την παραμονή του στη Ν. Ιταλία για τρία και πλέον ίσως έτη, όσο και από τη στρατηγική, η οποία ακολουθήθηκε κατά την επόμενη ιταλική επιχείρηση από τον Νικηφόρο Φωκά τον παλαιό, αυτόν που μόλις τους τελευταίους μήνες της βασιλείας του Βασιλείου Α΄ ολοκλήρωσε την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία.

Η αναποτελεσματικότητα του Μαξεντίου και η βαθμιαία εξασθένιση των βυζαντινών θέσεων στη Σικελία κατέστησαν τη δράση των Αράβων για άλλη μία φορά ιδιαίτερα επίφοβη και ο πάπας Στέφανος Ε΄ (885-891) περιέγραφε στον Βασίλειο Α΄ τη δεινή θέση που είχε περιέλθει η Ρώμη και η Ρωμαϊκή Εκκλησία. Στην επιστολή του, γραμμένη σε ένα ύφος περίπου υπομνηστικό των ανειλημμένων υποχρεώσεων του αυτοκράτορα, ο πάπας πλαισιώνει την ανοικτή έκκλησή του για αποστολή ισχυρά εξοπλισμένων χελαδίων, κατά την ενδεικνυόμενη για εκστρατείες εποχή, με την επισήμανση ότι ο νέος επικεφαλής των βυζαντινών δυνάμεων θα έπρεπε να ήταν «εύσεβης και χρήσιμος», ο οποίος θα αγωνιζόταν μόνο για την επαύξηση της φήμης του βασιλέα του και δεν θα

392. Βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 99-100.

393. *Θράκης, φημί, και Μακεδονίας και Κεφαλονίας, Λογγυβαρδίας τε και Καλαβρίας*: Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 20,36-37. Βλ. H. Grégoire, *La carrière du premier Nicéphore Phocas*, στο: *Προσφορά εις Στ. Π. Κυριακίδη* [Ελληνικά. Παράρτημα 4], Θεσσαλονίκη 1953, 241 (στο εξής: Grégoire, Carrière).

394. Βλ. πιο κάτω, σ. 328.

395. Συν. Θεοφ., 313,6-7: *ἐνωθεὶς οὖν ὁ Νικηφόρος ταῖς μετὰ Στεφάνου δυνάμει ...*. Βλ. και Σκυλίτσης, 160,72-73.

396. Σύμφωνα με τους Gay (*Italie méridionale*, 132) και Vasiliev – Canard (*Byz. et Arabes* II/1, 110).

προέβαινε σε λαφυραγωγίες και λεηλασίες *ένεκεν κέρδους*³⁹⁷. Η ανάγκη που αισθάνθηκε ο Στέφανος Ε΄ να προσδιορίσει τις αρετές του βυζαντινού ηγέτηρα, ο οποίος θα κατέφθανε στην «Εσπέρα», πρόδιδε με διπλωματικό τρόπο την αρνητική εκτίμηση της Αγίας Έδρας για τις «δραστηριότητες» ορισμένων ανώτατων βυζαντινών αξιωματούχων. Αυτή η έμμεση, πλην όμως σαφής, αποδοκιμασία του νεοεκλεγέντος προκαθημένου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας πρέπει να αφορούσε πρακτικές που είχαν εκδηλωθεί εις βάρος του πληθυσμού της Ν. Ιταλίας πρόσφατα.

Προτού αναζητήσουμε εκείνον που ο Στέφανος Ε΄ σκιαγραφούσε, απαραίτητες είναι ορισμένες διευκρινίσεις. Η μνεία ότι η παπική επιστολή έφθασε στην Κωνσταντινούπολη μετά το θάνατο του Βασιλείου Α΄ υποδεικνύει ως χρόνο σύνταξής της το καλοκαίρι του 886 (πριν από τις 29 Αυγούστου)³⁹⁸ και αφήνει να υπονοηθεί ότι ο πάπας ζητούσε στρατιωτική βοήθεια για το επόμενο έτος. Την περίοδο, όμως, αυτή (885/886), σύμφωνα με την παραδοσιακή άποψη, στη Ν. Ιταλία βρισκόταν ο Νικηφόρος Φωκάς ο παλαιός³⁹⁹ και, επομένως, δύσκολα μπορεί να γίνει κατανοητή η μεγάλη αγωνία του πάπα Στεφάνου Ε΄ για την απελπιστική κατάσταση που αντιμετώπιζε η Ρώμη και την επιτακτική ανάγκη προστασίας της από το βυζαντινό στόλο σε μία περίοδο που οι Άραβες υφίστανται αλληπάλληλα πλήγματα. Ακόμη, αντίθετη προς όλα τα στοιχεία που διαθέτουμε θα ήταν η άποψη ότι μεταξύ των αξιωματούχων, που είχαν αγωνιστεί *ένεκεν κέρδους*, συγκαταλεγόταν και ο Νικηφόρος Φωκάς, η συμπεριφορά του οποίου στα ιταλικά πεδία των μαχών θεωρήθηκε ως πρότυπο ιδεώδους συμπεριφοράς στρατηγού του μαχόμενου *ού κέρδους ένεκεν*⁴⁰⁰. Σύμφωνα, λοιπόν, με όσα επισημάνθηκαν, την εποχή που ο Στέφανος Ε΄ συνέταξε την επιστολή του, λίγο μετά την άνοδό του στον παπικό θρόνο, το Σεπτέμβριο του 885⁴⁰¹, ο Νικηφόρος Φωκάς δεν είχε ακόμη αποσταλεί στη Ν. Ιταλία⁴⁰². Το γράμμα του πάπα προς τον Βασίλειο Α΄ απηχεί τη δυσμενή συγκυ-

397. Grumel, *La lettre du pape Étienne V*, 147: *Παρακαλῶ δὲ τὸ ἄγιον ἡμῶν κράτος χελάνδια ἐξωπιόμενα μετὰ τῶν χρειῶν αὐτῶν ἐνιαυσιαίων ἀπὸ μηνὸς Ἀπριλλίου ἕως Σεπτεμβρίου ἀποστείλαι, ὅπως φυλάττωσι τὴν παραθάλασσαν ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν παγάνων ἐκπορθήσεως πάντα γὰρ τὰ ἡμέτερα τὰ τε ἔσω καὶ τὰ ἔξω εἰς τέλος εἰλήφασιν. Περὶ δὲ τῶν λοιπῶν σιωπήσομεν, ἐπειδὴ οὐτὲ ἔλαιον εἰς φωταύγειαν ἔχομεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὀφειλομένην τιμὴν. Ἐν δὲ τοῖς αὐτοῖς χελανδίοις τοιοῦτον ἄνδρα ἀποστείλατε εὐσεβῆ καὶ χρήσιμον, ὅστις οὐχ' ἔνεκεν κέρδους ἀγωνίσεται πραιδᾶς καὶ λεηλασίας ποιούμενος, ἀντὶ τοῦ ἐκδικεῖν καὶ λυτροῦσθαι λαοὺς, ἀλλ' ἐν τούτῳ μόνῳ προσέχειν ... τοῦ ὀνόματος ἡμῶν τὴν φήμην καὶ τὴν μεγαλειότητα πλατύνῃ τοῖς ἰδίους πόνοις ἀρκούμενος.* Πρβλ. *Hiestand, Regnum Italicum*, 29.

398. Mansi XVI, 425B: *αὕτη ἡ ἐπιστολὴ πρὸς βασιλέα μὲν ἀπεστάλη τὸν Βασίλειον, ἐδέξατο δὲ ταῦτην Λέων ὁ υἱὸς αὐτοῦ διὰ τὸ τελευτήσαι τὸν πατέρα.*

399. Ενδεικτικά βλ. Cheynet, Phocas, 292.

400. Τακτικά Λέοντος C΄, 896D-897A.

401. Βλ. V. Grumel, *La chronologie*, Paris 1958, 431.

402. Βλ. Βλυσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 197-201. Η ίδια, *Nochmals zum Brief des Papstes Stephan V. an den Kaiser Basileios I. als Zeugnis für die Datierung des Feldzuges Nikephoros Phokas des Älteren in Kalabrien.* Mit *addenda* in der zweiten Auflage Dölgers *Regesten* von 867-1025, *Byz.* (υπό εκτύπωση), με αναλυτική παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας [στο εξής: Βλυσίδου, *Nochmals zum Brief des Papstes Stephan V.*].

ρία που είχε διαμορφωθεί στην «Εσπέρα» εξαιτίας των στρατιωτικών αποτυχιών του Στεφάνου Μαξεντίου, του πιθανότερου αποδέκτη των επικρίσεων του Στεφάνου Ε΄.

Την εκδοχή ότι ο Μαξέντιος, ο οποίος διόλου απίθανο να βρισκόταν ακόμη στην «Εσπέρα» την περίοδο σύνταξης της παπικής επιστολής, πρέπει να ήταν αυτός που είχε επιδοθεί ή επιτρέψει στα στρατευματά του επιλήψιμες και αποφευκτές πράξεις έναντι των γηγενών⁴⁰³ ενισχύει τόσο το γεγονός ότι παρέμεινε στην Ιταλία το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από όλους τους επικεφαλής εκστρατειών που στάλθηκαν επί Βασιλείου Α΄⁴⁰⁴, όσο και το ότι ο διάδοχός του, Νικηφόρος Φωκάς ο παλαιός, επέδειξε ιδιαίτερη μέριμνα, προκειμένου να αποφευχθεί η κακομεταχείριση των αυτοχθόνων. Σύμφωνα με ένα περιστατικό που παραδίδει μόνον ο Σκυλίτζης, ο Φωκάς, έχοντας πληροφορηθεί ότι στρατιώτες του σκόπευαν να πάρουν μαζί τους ως δούλους πολλούς Ιταλούς, επέβλεψε προσωπικά την επιβίωσή τους στα πλοία, αφήνοντας τους *έγχωριους* να κατοικούν τη χώρα τους *ἀδεῶς*⁴⁰⁵. Οι «εμπνευστές» του σχεδίου υποδούλωσης κατοίκων της Ν. Ιταλίας θα μπορούσαν να αναζητηθούν είτε μεταξύ των ανδρών που προηγουμένως είχαν υπηρετήσει υπό τις διαταγές του Στεφάνου Μαξεντίου⁴⁰⁶ και, λόγω της παρατεταμένης παρουσίας τους στην περιοχή, είχαν εξοικειωθεί με τέτοιου είδους αδικίες, είτε μεταξύ κάποιων μη χριστιανών και πολεμοχαρών στρατιωτών, οι οποίοι κατέφθασαν μαζί με τον Νικηφόρο Φωκά.

Την τελευταία υπόνοια δημιουργεί η σύνθεση των ισχυρών στρατευμάτων που στάλθηκαν στην Καλαβρία υπό τον Φωκά και τα οποία αποτελούντο από επίλεκτες δυνάμεις των μικρασιατικών θεμάτων, όπως αφήνει να διαφανεί η μνεία *πλείονα δύναμιν ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἀρχόντων*, και από ένα τάγμα Παυλικιανών με επικεφαλής τον πρώην «οἰκειότατον» θεράποντα του Χρυσόχειρος, Διακονίτζη⁴⁰⁷. Από τις πηγές προκύπτει με σαφήνεια ότι ούτε οι άνδρες, από τους οποίους απαρτιζόταν το τελευταίο τάγμα – *στῖφος τῶν ἀπὸ Μάνεντος τὴν θρησκείαν ἑλκόντων / τάγμα Μανιχαίων*–, ούτε ο ηγέτης τους είχαν ασπαστεί τον Χριστιανισμό⁴⁰⁸. Η ένταξη Παυλι-

403. Την αποφυγή αδικιών εις βάρος των ηττημένων συνιστούσε ο Λέων Σ΄: ... *μήτε φόροις αὐτοὺς καταβάρησιν, μήτε ἀτηνῶς ἐκφοβήσῃς ἢ ἀπειλήσῃς διὰ τινος τιμωρίας, μήτε ἀδικίας λυτήσῃς* βλ. Τακτικά Λέοντος Σ΄, 896C.

404. Για εκβαρβάρωση των αξιωματούχων, που είχαν υπηρετήσει στη Ν. Ιταλία, κάνει λόγο ο Λέων Σ΄: ..., *ἐξ ὧν πείρα μαθόντες ἴσμεν, ἀπὸ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἐνταῦθα πολλὰκις παραγενομένων ἐπὶ τισι ταῖς διοικήσεσιν, ὡς τῇ ἐκείνων ἐπιμιξία, οἶμαι, καὶ τούτων βαρβαρωθέντων τε καὶ συνθεσιθέντων* βλ. Τακτικά Λέοντος Σ΄, 968Α. Πρβλ. Gay, *Italie méridionale*, 179.

405. Σκυλίτζης, 262,33-263,41. Βλ. Grégoire, Carrière, 252-253.

406. Συν. Θεοφ., 313,6-7.

407. Συν. Θεοφ., 312,23-313,6. Σκυλίτζης, 160,69-72 και 262,29 (*μετά τινος στρατοῦ*). Βλ. και Γενέσιος Δ΄, 37, σ. 88,58-59. Πρβλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 141.

408. Ο Διακονίτζης εκχριστιανίστηκε επί Λέοντος Σ΄, οπότε και διορίστηκε μινσουράτωρ βλ. Γενέσιος Δ΄, 37, σ. 88,59-62. Πρβλ. Oikonomides, *Listes*, 306 σημ. 100. P. Lemerle, *L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques*, *TM* 5 (1973) 98, 109 [= *Essais sur le monde byzantin*, London 1980, IV] (στο εξής: Lemerle, Pauliciens).

κιανών μέσα στις τάξεις του βυζαντινού στρατού και η αποστολή τους στη Ν. Ιταλία αποτελούν τεκμήριο της μεγάλης στρατιωτικής τους αξίας⁴⁰⁹, αλλά και ένδειξη της σφοδρότητας, ίσως και της αγριότητας, των συρράξεων στα δυτικά πεδία των μαχών.

Το ετομοπόλεμο των δυνάμεων, οι οποίες τέθηκαν υπό τις διαταγές του «γενναϊοτάτου και ὀμοῦ στρατηγικωτάτου»⁴¹⁰ Νικηφόρου Φωκά του παλαιού, δεν πιστοποιείται μόνο από τα επιτεύγματα της επιχείρησης αυτής, αλλά και από τη μικρή χρονική διάρκεια της. Παρά το γεγονός ότι οι αραβικές πηγές τοποθετούν την παρουσία του Φωκά στην «Εσπέρα» μεταξύ 18 Ιουνίου 885 και 7 Ιουνίου 886⁴¹¹, τα στοιχεία που υποδεικνύουν ότι η παραμονή του υπήρξε σύντομη δεν είναι περιφρονητέα. Εκτός από την επιστολή του πάπα Στεφάνου Ε΄ που αποτελεί τεκμήριο για το ότι ο Νικηφόρος Φωκάς το 885 δεν είχε ακόμη αποσταλεί στην Καλαβρία, η μαρτυρία του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου για το αλληπάλληλο των συγκρούσεων⁴¹², η επιγραμματική αναφορά του Σκυλίτζη ότι οι Άραβες ἔντὸς ὀλίγων ἐκδιώχθησαν ἀπὸ τὴν Ἰταλία⁴¹³ και το γεγονός ότι η επιχείρηση ολοκληρώθηκε μετά το θάνατο του Βασιλείου Α΄ και την άφιξη της «κελεύσεως» του Λέοντος Σ΄, η οποία διέτασσε την άμεση επάνοδο των βυζαντινών στρατευμάτων στην Κωνσταντινούπολη⁴¹⁴, συνηγορούν για τη χρονολόγηση της υπερπόντιας αυτής εκστρατείας από τα τέλη της άνοιξης / αρχές καλοκαιριού μέχρι τα τέλη του φθινοπώρου του 886⁴¹⁵.

Αποτέλεσμα της επιτυχούς στρατιωτικής δράσης του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού ήταν η κατάληψη των κάστρων της Αγίας Σεβερίνας, από την πλευρά του Ιονίου πελάγους, και Τρόπεας και Αμαντέας, από την πλευρά της Τυρρηνικής θάλασσας⁴¹⁶.

409. Ενδεικτικά βλ. *Φωτίου διήγησις τῆς νεοφανοῦς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως*, ἐκδ. P. Lemerle, *Les sources grecques pour l'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure*, *TM* 4 (1970) 173,5-9: *Οἷς μὲν ἐκεῖνος (Καρβέας) διήνεγκεν οὐκ ἐτι ληστρικοῦς, ἀλλ' ἐκ παρατάξεώς τε καὶ δημοσίους πολέμους καθ' ἑαυτὸν τε καὶ τοῖς Σαρακηνοῖς συντατιόμενος, ... παντοδαπῶν ἐπλήρωσε συμφορῶν τὰς τῆς ὤμοιαικῆς ἀρχῆς πλησιαζούσας αὐτῷ χώρας, ...* . Συν. Θεοφ., 266,19-21: *ὃν Χρυσόχειρα κατωνόμαζον, ἐπ' ἀνδρῶν καὶ συνέσει διαφέρειν δοκῶν σφόδρα παρελύπει τὴν Ῥωμαίων χώραν καὶ τοὺς λαοῦς, ...* .

410. Ζωναράς III, 433,1.

411. Amari, *Biblioteca* I, 399-400 (Ibn al-Atir) και II, 17-18 (Ibn Idari). Στον Erchempert (51-52, σ. 256, 22-27), μετά από μία σύντομη αναφορά στο γεγονός, γίνεται λόγος για το θάνατο Βασιλείου και τη διαδοχή του από τους γιους του Λέοντα και Αλέξανδρο.

412. Συν. Θεοφ., 313,17-20: *εἰ δὲ μὴ συνημμένοι τοῖς χρόνοις ἀλλήλαις αἱ μάχαι ἐτύγχανον, ὥσπερ οὖν ἡ διήγησις, ἀλλ' ὅμως ἐπεὶ ὁ ἐκάστης πράξεως ἀκριβῆς ἡγνοεῖτο χρόνος, διὰ τοῦτο μίαν κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τάξιν ἐδέξατο ἅπαντα.*

413. Σκυλίτζης, 262,30.

414. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 24,23-26. Για την αξιοπιστία της μνείας βλ. Grégoire, Carrière, 241-242.

415. Βλ. Βλουσίδου, *Βασίλειος Α΄*, 202-207. Η ίδια, *Nochmals zum Brief des Papstes Stephan V.* (υπό εκτύπωση). Κατά τον Grégoire (ό. π., 244), τίποτε δεν επιτρέπει την υπόθεση ότι ο Νικηφόρος Φωκάς το 887 βρισκόταν ακόμη στην Καλαβρία.

416. Συν. Θεοφ., 313,8-14. Σκυλίτζης, 74-77. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 241. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 110-111.

Όσον αφορά τη στρατηγική που τηρήθηκε στις επιχειρήσεις αυτές, το ενδεχόμενο ο Νικηφόρος Φωκάς να προέβη σε καταμερισμό των δυνάμεών του σε δύο ή τρία κύρια σώματα, επιφορτισμένα να μάχονται αρκετά μακριά το ένα από το άλλο⁴¹⁷ δείχνει πολύ πιθανό και μπορεί να αποτελεί μία ακόμη ένδειξη για το μικρό χρονικό διάστημα, μέσα στο οποίο ολοκληρώθηκε η αποστολή αυτή. Η εκδοχή διαίρεσης των βυζαντινών στρατευμάτων, σε συνδυασμό με το ότι και τα τρία φρούρια που ανακαταλήφθηκαν ήταν παραθαλάσσια, εκ των οποίων τα δύο, η Αγία Σεβερίνα και η Αμαντέα, περιήλθαν στα χέρια των Βυζαντινών μετά από συνθηκολόγηση⁴¹⁸ επιτρέπει την υπόθεση οι δυνάμεις του Φωκά να συνεπικουρήθηκαν από το βυζαντινό στόλο.

Στο αποφασιστικής σημασίας έργο του Νικηφόρου Φωκά, επικεντρωμένο στην Καλαβρία και με σκοπό την υποταγή των λογοβαρδικών πόλεων από την Αμαντέα ή την Κωνσταντία (Cosenza) μέχρι το Βρινδήσιον⁴¹⁹, από όπου απέπλευσε ο βυζαντινός στόλος με προορισμό την Κωνσταντινούπολη⁴²⁰, πρέπει σίγουρα να συμπεριλαμβάνονταν και μέτρα αναδιοργάνωσης της νεοκατακτηθείσας περιοχής, όπως οχυρώσεις πόλεων ή φορολογικές ρυθμίσεις⁴²¹, όχι όμως και ο εποίκισμός πλήθους Αρμενίων και χιλίων δούλων της Δανηλίδος από την Πελοπόννησο⁴²². Το πιθανότερο είναι οι μεταφορές αυτές πληθυσμών να ήταν συνέπεια των κατακτήσεων του Φωκά και να έγιναν κατά

417. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 133.

418. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 24,26-31: ... ὄρω οὖν τούτους βεβαιωσάμενος, ὡς, εἰ παραδοίεν τὴν πόλιν, ἐλευθέρους ἀφήσειν αὐτούς, ὅπου ἂν βούλοιντο, πορευθῆναι. καὶ σταυρὸν ἐμπροσθεν τῆς πόλεως πηξάμενος πρὸς πλείονα τούτων πληροφορίαν, ἔπεισαν αὐτούς τὴν πόλιν ἀπολιπεῖν. Amari, *Biblioteca I*, 139-140 (Ibn al-Atīr) και II, 18 (Ibn Idāri).

419. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 134. F. Burgarella, Cosenza durante la dominazione bizantina (secc. VI-XI), *Miscellanea di Studi Storici* 6 (1987-1988) 48 [στο εξής: Burgarella, Cosenza].

420. Σκυλίτζης, 262,37-263,38. Ο απόπλους των στρατευμάτων του Νικηφόρου Φωκά από το Βρινδήσιον είναι μία από τις σπάνιες μνείες του λιμανιού μετά την ανακατάληψή του από τους Βυζαντινούς μεταξύ 875 και 880 βλ. V. von Falkenhause, Réseaux routiers et ports dans l'Italie méridionale byzantine (VIe-XIe s.), στο: *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην έλλησιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1989, 714 και 717-718.

421. Τακτικά Λέοντος C', 896D: Τοῦτο γὰρ ἴσμεν καὶ Νικηφόρον τὸν ἡμέτερον στρατηγὸν πρὸς τὸ Λαγοβάρδων ἔθνος πεποικῶτα ... Οὐ μόνον γὰρ διὰ πολέμων ἀκριβῶς ἐκτεταγμένον τὸ τοιοῦτον ἡγήγαγε ἔθνος, ἀλλὰ καὶ ἀγγιγνοῖα χρησάμενος καὶ δικαιοσύνη καὶ χρηστότητι, ἐπεικῶς τε τοῖς προσερχομένοις προσφερόμενος, καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῖς πάσης τε δουλείας καὶ τῶν ἄλλων φορολογιῶν χαρίζόμενος. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 21,7-9: ... τὰς τε πόλεις Ῥωμαίους ἀνέσωσε καὶ ὑπὸ τὴν αὐτῶν ἡγάγε χεῖρα, ὅσα τε κατεβλήθησαν τῶν τοιῶν, ἀνεκαίνισε, καὶ Ῥωμαϊκῆ δυνάμει ταῦτα κατοχυρώσας, ...

422. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 21,9-12. Βλ. Charanis, *Armenians*, 16. Guillou, *Italie méridionale byzantine*, 155. Mutafian, *Immigration arménienne*, 34-35. Πρβλ. G. Noyé, *La Calabre entre Byzantins, Sarrasins et Normands*, στο: *Cavaliere alla conquista del Sud: studi sull'Italia normanna in memoria di Léon-Robert Ménager* (εκδ. E. Cuozzo - J.-M. Martin) [Collana di fonti e studi 4], Roma 1998, 94 (στο εξής: Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*).

τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Λέοντος C⁴²³, ταυτόχρονα, ίσως, με την ανάδειξη της Λογγοβαρδίας σε θέμα.

Με τις νίκες του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού ολοκληρώθηκε η κατάκτηση της Ν. Ιταλίας, που ο Βασίλειος Α΄, παρά τις άοκνες προσπάθειές του επί δεκαεννέα χρόνια, δεν πρόλαβε να δει. Η δράση του Φωκά απέδιδε στους Βυζαντινούς τα εδάφη εκείνα που θα τους επέτρεπαν να εδραιώσουν την κυριαρχία τους στην περιοχή, εγειρόντας μάλιστα αξιώσεις υποταγής από τους λογγοβάρδους ηγεμόνες. Όσον αφορά την αντιμετώπιση των Αράβων, φαίνεται ότι η εκδίωξή τους από τη νότια Απουλία και την Καλαβρία αποτελούσε τη μόνη δυνατότητα που είχε απομείνει. Κάτι τέτοιο αφήνει να διαφανεί ο Σκυλίτζης, ο οποίος δείχνει να πιστεύει ότι η Σικελία ήταν οριστικά χαμένη ήδη από την εποχή της πτώσης των Συρακουσών και, ικανοποιημένος από το επίτευγμα του Φωκά που υποχρέωσε τους Άραβες *έν Σικελία ήσυχάζειν*, εστιάζει το ενδιαφέρον της διήγησής του στην κατοχή και διατήρηση της Ιταλίας⁴²⁴.

Η υποταγή των τοπικών λογγοβάρδων ηγεμόνων και η εδραίωση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία: Λέων C΄

Εἰσὶ δὲ τινὰ τῶν ἐθνῶν, οἷον Φράγγοι καὶ Λογγίβαρδοι, πάλα μὲν ἀσεβεία κρατούμενα, νῦν δὲ τὴν ἀληθῆ τῶν Χριστιανῶν πίστιν ἀσπασζόμενα, ὧν τὰ μὲν φίλια, τὰ δὲ ὑπήκοα τῇ ἡμῶν ἐκ Θεοῦ βασιλείᾳ τυγχάνουσι. Καὶ τούτοις δὲ εἰσι πολεμικὰ ἰδιώματα, τὰ μὲν ἐκ παραδόσεως, τὰ δὲ καὶ αὐτῇ τῇ συνθηαίᾳ σύμφωνα, ἅπερ παραθήσομέν σοι, ὦ στρατηγέ, οὐ χάριν τῆς αὐτῶν ἐκστρατείας (πῶς γὰρ τῶν εἰρηγενόντων, καὶ συμμάχων, καὶ ὁμοθησκῶν, καὶ ὑπηκόων;), ἀλλ' ἵνα καὶ ἐκ τῶν τοιούτων ἐθίμων καὶ συστάσεων, ... εἴ τί σοι δοῖε χρῆσιμον ἀναλεξάμενος καὶ ζηλώσης καὶ ἔχῃς ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι γυμνασμένον κατὰ τῶν ὁποίων δήποτε σοι ἀντιπαρατατιτομένων πολεμίων.

(Τακτικά Λέοντος C΄, 964CD)

Όσον αφορά τη Δύση, ο Λέων C΄ είχε να επιτελέσει δύσκολο έργο: να κατοχυρώσει στη Ν. Ιταλία τη βυζαντινή στρατιωτική παρουσία και να υπερασπιστεί τα τελευταία

423. Η μεταφορά, εξάλλου, *κελεύσει βασιλική* 3.000 δούλων της Δανηλίδος από την Πελοπόννησο στη Λογγοβαρδία μνημονεύεται επί Λέοντος C΄ βλ. Συν. Θεοφ., 321,3-6. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 960 (αρ. 712). Dölger, *Regesten*², αρ. 563. Η άποψη της Falkenhausen (*Untersuchungen*, 24) ότι έγιναν δύο εποικισμοί δούλων της Δανηλίδος δεν ευσταθεί βλ. Grégoire, *Carrière*, 249 σημ. 23.

424. Σκυλίτζης, 262,17-263,42: *τῆς πόλεως γὰρ τῶν Συρακουσῶν ὑπὸ τῶν ἐν Ἀφρικῇ Σαρακηνῶν ἀλούσης ... καὶ τὴν ὄλην συνέβη νῆσον ὑπ' αὐτῶν κατασχεθῆναι ... εἰς Ἰταλίαν περαιωθεὶς (Φωκάς) ἐντὸς ὀλίγου τῆς Ἰταλίας ἀπῆλασε τοὺς Σαρακηνούς καὶ ἐν Σικελίᾳ ἡσυχάζειν ἠνάγκασε. ... διετέλεσεν οὖν εἰρηνεύουσα ἡ Ἰταλία μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς.*

ερείσματα στη Σικελία, που εμπόδιζαν τη διαπεραίωση των Αράβων στην Καλαβρία. Η δυτική πολιτική του, όπως και του πατέρα του Βασιλείου Α΄, υπήρξε πληθωρική και οπωσδήποτε όχι και τόσο ολέθρια, όπως αφήνουν να υπονοηθεί οι εχθρικές προς τη δυναστεία του παραλλαγές του Χρονικού του Λογοθέτη⁴²⁵.

Η παρουσία στην Καλαβρία του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού χάρισε στον Λέοντα Σ΄ την πρώτη του νίκη, την κατάληψη της Αμαντέας, αλλά και την πρώτη του ενασχόληση με θέματα του στρατού: θεωρώντας, προφανώς, ότι με τις επιτυχίες του Φωκά στη Ν. Ιταλία η δυτική πολιτική του Βασιλείου Α΄ είχε ολοκληρωθεί, ο Λέων διέταξε την άμεση επάνοδο του στην Κωνσταντινούπολη. Την ανάκληση του Νικηφόρου Φωκά, που ασφαλώς καμία σχέση δεν είχε με τον πόλεμο εναντίον των Βουλγάρων το 894⁴²⁶, πρέπει να υπαγόρευσε και η εκτίμηση του νέου αυτοκράτορα ή των ανθρώπων του άμεσου περιβάλλοντός του ότι η παρατεταμένη απουσία πολυάριθμων και επιλέκτων δυνάμεων από τα μικρασιατικά θέματα εμπεριείχε τον κίνδυνο απωλειών στο ανατολικό μέτωπο.

Μολοντί στη Ν. Ιταλία όλες οι προϋποθέσεις έδειχναν περισσότερο από ευνοϊκές για μία μόνιμου χαρακτήρα επέμβαση των Βυζαντινών στα πράγματα της Χερσονήσου, η εδραίωση της βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή βρέθηκε αντιμέτωπη με τις ευμετάβλητες φιλοδοξίες και συμμαχίες των λογγοβάρδων ηγεμόνων, οι οποίοι ασφαλώς και δεν πρέπει να γνώριζαν ή να ενδιαφέρονταν για τις μεζόνες διακρατικές πολιτικές συνεργασίες που προωθούσε η Μακεδονική δυναστεία στη Δύση. Οι σχέσεις μαζί τους υπήρξε ένα θέμα που απασχόλησε ιδιαίτερα τον Λέοντα Σ΄: η επείκεια, όμως, και η δικαιοσύνη, αρετές για τις οποίες ο Λέων Σ΄ επαίνεσε τόσο τὸν ἡμέτερον στρατηγόν του⁴²⁷, δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν ως τα στοιχεία της πολιτικής και της στρατηγικής που τηρήθηκε κατά τη διαμόρφωση των σχέσεων της αυτοκρατορίας με τους Λογγοβάρδους. Οι τελευταίοι δεν ήταν φίλοι και σύμμαχοι, όπως οι Φράγγοι, αλλά υπήκοοί του, δηλώνει ο Λέων Σ΄, εμφανιζόμενος στη συνέχεια να αποτρέπει εκστρατείες κατά ομοθρήσκων⁴²⁸. Όπως συμβαίνει συνήθως, οι διακηρύξεις αρχών βρίσκονται μακριά από την πραγματικότητα που, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αποκαλύπτει συρράξεις, κατά τις οποίες στη μία πλευρά μάχονταν Βυζαντινοί μαζί με αλλοθρήσκους και στην άλλη, Λογγοβάρδοι.

Οι έριδες που ενέσκηπταν στα πριγκιπάτα ή μεταξύ των πριγκιπάτων και η αραβική απειλή είχαν προσφέρει από την εποχή κιόλας του Βασιλείου Α΄ τη δυνατότητα

425. Για το ότι το έκτο βιβλίο της Συν. Θεοφ. αποτελεί λογοθετική παραλλαγή βλ. Α. Ρ. Kazdan, *Chronika Simeona Logofeta, Viz. Vrem.* 15 (1959) 129 και Ρ. Karlin-Hayter, "When Military Affairs were in Leo's Hands": A Note on Byzantine Foreign Policy (886-912), *Traditio* 23 (1967) 15-16 [= *Studies in Byzantine Political History*, London 1981, XIII] (στο εξής: Karlin-Hayter, *Military Affairs*).

426. Όπως είχε υποστηριχθεί από τον Grégoire, Carrière, 237. Βλ. Cheynet, Phocas, 292 με τη σημ. 15.

427. Βλ. πιο πάνω, σ. 329 σημ. 421

428. Τακτικά Λέοντος Σ΄, 964CD. Πρβλ. Τ. G. Koliass, *The Taktika of Leo VI the Wise and the Arabs, Graeco-Arabica* 3 (1984) 130.

ανάμειξης στις ιταλικές υποθέσεις και αύξησης της βυζαντινής επιρροής: γύρω στο 882, ο έκπτωτος πρίγκιπας του Βενεβέντου, Gaideris (878-881), ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη, όπου τιμήθηκε με τον τίτλο του βασιλικού πρωτοσπαθαρίου και τιμαριοδοτήθηκε με την ευρισκόμενη μεταξύ Τάραντος και Βρινδησίου πόλη των Όρων (Oria)⁴²⁹, ενώ το 883 ο δούκας του Σπολέτο, Guido (882-894), απειλούμενος από τους Άραβες, απέστειλε πρεσβεία στον Βασίλειο Α΄, από τον οποίο έλαβε χρήματα⁴³⁰.

Για τον Λέοντα Σ΄ ανάλογη ευκαιρία δόθηκε από τους πρώτους κιάλας μήνες της βασιλείας του, όταν ο πρίγκιπας του Σαλέρνο, Guaimar Α΄ (880-901), αδυνατώντας να αντιμετωπίσει τις επιθέσεις του επισκόπου / δούκα της Νεάπολης Αθανασίου Β΄ (877/878-898) και των συμμάχων του Αράβων της Αγρόπολης (Agropolis)⁴³¹, απευθύνθηκε στους Βυζαντινούς που γενναιόδωρα του παρείχαν χρυσό, σιτάρι και στρατό⁴³². Σύμφωνα με τον Gay⁴³³, η βυζαντινή επέμβαση στο Σαλέρνο είναι πιθανόν να αποτελεί ένα ακόμη επίτευγμα της εκστρατείας του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού μετά την κατάληψη της Αμαντέας. Την εποχή αυτή, όμως, οι Άραβες της Αγρόπολης δεν ήταν σε θέση να επιτίθενται εναντίον του Σαλέρνο, εφόσον, μαζί με αυτούς που ήταν εγκατεστημένοι στο νότιο τμήμα του ποταμού Λεϊρί (Garigliano), είχαν σπεύσει στην Καλαβρία προς ενίσχυση των απειλούμενων από τους Βυζαντινούς ομοεθνών τους⁴³⁴. Η απειλή επανήλθε, όταν οι Άραβες, μετά την ήττα τους από τον Φωκά, επανήλθαν στις αποικίες τους και συνέδραμαν τον Αθανάσιο Β΄ στον αγώνα του εναντίον των Λογγοβάρδων της Καπύης και του Σαλέρνο⁴³⁵. Επομένως, προκύπτει ότι η έκκληση του Guaimar για βοήθεια και η εγκατάσταση βυζαντινής φρουράς στο Σαλέρνο πρέπει να τοποθετούνται λίγο μετά την αποχώρηση του Νικηφόρου Φωκά από τη Ν. Ιταλία, προς

429. Erchempert, 48, σ. 255,22-24: ... *honoratus ditatusque donis imperialibus, Oream urbem accepit ad convivendum*. Trinchera, *Syllabus*, 1, αρ. I. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 90. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 20. McCormick, *Origins*, 958 (αρ. 691). Πρβλ. F. Marazzi, Gaideris, *DBI*, τόμ. 51, Roma 1998, 303-305.

430. Erchempert, 79, σ. 263,36-37. Βλ. Gay, *Italie meridionale*, 138. Hiestand, *Regnum Italicum*, 27-29.

431. Για τις εναπομένουσες αποικίες των Αράβων στην Ιταλία, στην Αγρόπολη, νότια του Σαλέρνο, στον ποταμό Λεϊρί (Garigliano), δηλαδή στην περιοχή της Γαέτας, και στο Σεπίνο (Sepino), βόρεια του Βενεβέντου, βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 152-153. Για τον Αθανάσιο Β΄ βλ. P. Bertolini, Atanasio, *DBI*, τόμ. 4, Roma 1962, 510-518.

432. Erchempert, 54, σ. 257,12-16: *Eodem tempore Guaimarius supradictus princeps, cum nimium affligeretur ab Athanasio episcopo cum Saracenis, ..., ad Grecorum se contulit suffragium; a quibus nobiliter est adiutus. Nam et auro et frumento adiutus est et auxiliatoribus stipatus, qui custodirent urbem et populum eius; ...*. Πρβλ. Kreutz, *Before the Normans*, 64. Για τον Guaimar Α΄ βλ. A. Bedina, Guaimario, *DBI*, τόμ. 60, Roma 2003, 99-102.

433. *Italie meridionale*, 139.

434. Erchempert, 51, σ. 256,19-24: ..., *regia de stirpe generi sui procreatum, Agropolim, inde Garilianum, quo residebant agmina Hismaelitica, misit, atque omnium illorum mentem accedens, eius hortatus universi Sacraceni tam de Gariliano quam de Agropoli comuniter collecti, Calabriam, qua residebat Grecorum exercitus ...*.

435. Erchempert, 55, σ. 257,19-27.

τα τέλη δηλαδή του 886. Οι δυνάμεις που εστάλησαν στον Guaimar, ο οποίος στις αρχές του 887 επισκεπτόταν τη βασιλεύουσα, όπου ο Λέων Σ΄ τον τιμούσε με τον τίτλο του πατρικίου⁴³⁶, πρέπει μάλλον να προέρχονταν από τον Τάραντα και όχι από τη Βάρι, από όπου την εποχή αυτή ξεκινούσε στράτευμα, επιφορτισμένο με τη στρατιωτική ενίσχυση της Νεάπολης.

Το ότι το Σαλέρνο ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Νεάπολη δεν εμπόδιζε το Βυζάντιο να υποστηρίξει τον επίσκοπο / δούκα της Αθανάσιο στον πόλεμο κατά της Καπύης. Έτσι, μία στρατιωτική μονάδα τριακοσίων ανδρών υπό τις διαταγές του αραβικής καταγωγής Χασάν (*Chasanos*) κατέφθανε στη Νεάπολη για να αναλάβει την ηγεσία του στρατού της⁴³⁷. Βυζαντινοί, Νεαπολίτες, και Άραβες βρέθηκαν στο ίδιο στρατόπεδο⁴³⁸, παρενοχλώντας αδιάκοπα τους ηγεμόνες της Καπύης. Με τους Λογγοβάρδους του Σαλέρνο το Βυζάντιο μαχόταν κυρίως εναντίον των Αράβων, ενώ με τη Νεάπολη και τους συμμάχους της Άραβες κατά των Λογγοβάρδων. Αυτή η «κινητικότητα» των βυζαντινών στρατευμάτων, που είναι παρόντα σε όλες τις συρράξεις, αποδίδει μεν την εικόνα του Βυζαντίου ως αποφασιστικού παράγοντα των ιταλικών πραγμάτων, αλλά ταυτόχρονα προδίδει έναν καταμερισμό των δυνάμεών του που συνεχίστηκε και οδήγησε σε απρόσμενες περιπέτειες.

Η επιλογή του Χασάν ως επικεφαλής των στρατιωτών που στάλθηκαν στη Νεάπολη δεν υποδηλώνει μόνο τη μέριμνα για την επίτευξη της μέγιστης δυνατής συνοχής ενός στρατού που απαρτιζόταν από διαφορετικές εθνότητες, αλλά και τη σημασία, την οποία είχε για τη βυζαντινή πλευρά η αποτελεσματικότητα του εγχειρήματος. Ωστόσο, η παρουσία στα δυτικά πεδία των μαχών του Χασάν, που την εποχή αυτή πρέπει να κατείχε κάποιο χαμηλό αξίωμα στη θεματική ιεραρχία⁴³⁹, ήταν σύντομη, καθώς ανακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη⁴⁴⁰. Αν και οι λόγοι μετάθεσής του παραμένουν αδιευκρίνιστοι, ο Χασάν δεν φαίνεται να περιέπεσε σε δυσμένεια κατά πάσα πιθανότητα,

436. Erchempert, 67, σ. 260,31-33. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 21 σημ. 152, 34-35. R. Guiland, *Patrices des règnes de Basile Ier et Léon VI*, *BZ* 63 (1970) 309 [= *Titres et fonctions de l'empire byzantin*, London 1976, XI]. E. Garms-Cornides, *Die langobardischen Fürstentitel (774-1077)*, στο: *Intitulatio II. Lateinische Herrscher- und Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert* (εκδ. H. Wolfram) [MIOG. Ergänzungsband 24], Wien-Köln-Graz 1973, 406-408 (στο εξής: Garms-Cornides, *Langobardische Fürstentitel*). Πρβλ. Martin, *Occident chrétien*, 621-622.

437. Erchempert, 56, σ. 257,29-30: *Missis siquidem legatis, trecentos Grecos sui in auxilium ascivit, Chasano eos preeunte*. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 140.

438. Erchempert, 73, σ. 262,5-6: ..., *collecto Athanasius multitudine exercitu mixto Grecorum, Neapolitensium et Hismaelitarum*, *Chronica Sancti Benedicti*, 206,21-23: *sed ita interfecti sunt Neapolites a Capuanis, ut valde pauci remanerunt ex eis, inter quos Neapolites, Graeci et Saraceni fuerunt pro adiutorio eorum*. Βλ. και *Catalogus comitum Capuae*, 499,33-34.

439. Βλ. Pertusi, *Contributi*, 507. Ο Χασάν δεν πρέπει να ήταν ούτε τουρμάρχης, ούτε κένταρχος πιθανότερο, ίσως, αξιωμά του είναι αυτό του δομειτίου ή του δρουγγαριού. Πρβλ. Oikonomidès, *Listes*, 341.

440. Erchempert, 60, σ. 258,31: *Dehinc Chasano Constantinopolim abeunte*.

πρέπει να συνέχισε τη σταδιοδρομία του, υπηρετώντας στη φρουρά του παλατιού ως μαγγλαβίτης. Η σφραγίδα του ομωνύμου του βασιλικού πρωτοσπαθαρίου *καὶ ἐπὶ τοῦ μαγγλαβίου*, χρονολογημένη στα τέλη του ένατου / αρχές δέκατου αιώνα⁴⁴¹, μπορεί με αρκετή βεβαιότητα να αποδοθεί στον Χασάν, ο οποίος περί τα τέλη του 886 είχε αποσταλεί στη Νεάπολη.

Το κενό του Χασάν αναπληρώθηκε ευθύς από τον στρατηγό, προφανώς τον ευρισκόμενο στη Βάρι Θεοφύλακτο, και ένα νέο σώμα τριακοσίων ανδρών με αρχηγό τους τον κανδιδάτο Ιωάννη (ή Ιωαννίτιο), ο οποίος επανέλαβε τις επιθέσεις εναντίον της Καπύης⁴⁴² και, από κοινού με τους Νεαπολίτες, διέτρεχε την ύπαιθρο μέχρι το Τέανον (Teano) της Καμπανίας⁴⁴³. Στην κατακερματισμένη Ν. Ιταλία με τόσους ηγεμόνες να φιλοδοξούν να διαδραματίσουν δεσπίζοντα ρόλο, ο πόλεμος Νεάπολης και Βυζαντινών κατά της Καπύης δεν μπορούσε να είναι ο μόνος: ο Guido του Σπολέτο μαχόταν εναντίον του πρίγκηπα του Βενεβέντου Αγίωως / Aio (884-890)⁴⁴⁴, ενώ την ίδια εποχή, περί τις αρχές του 887, ο στρατηγός Θεοφύλακτος αποφάσιζε να στραφεί εναντίον των Αράβων του Garigliano και, διασχίζοντας το Βολτούρνο (Volturno), κατέφθασε στο Τέανον, όπου όμως υποχρεώθηκε σε υποχώρηση⁴⁴⁵. Οι βυζαντινές αριθμητικές δυνάμεις δεν απασχόλησαν τον Erchempert, ενώ η μεία του Λέοντος Marsicanus *cum exercitu* κάθε άλλο παρά διαφωτιστική είναι⁴⁴⁶. Το πιθανότερο είναι, όπως έχει υποστηριχθεί⁴⁴⁷, ότι ο Θεοφύλακτος είχε μαζί του ευάριθμα στρατεύματα, εξαιτίας της προηγηθείσης διασποράς των μονάδων του. Παρόλα αυτά, εκτιμώντας μάλλον ότι η συγκυρία ήταν κατάλληλη για την ένοπλη υποταγή των Λογοβάρδων, ο Θεοφύλακτος άλλαξε ευθύς το στόχο του και, κατά την επιστροφή του, υποστήριξε τον επαναστατημένο εναντίον του Αγίωως *gastaldus* Μαρίνο του κάστρου της Αγίας Αγάθης, νότια του Βενεβέντου, και εισήλθε δια της βίας σε πολλές πόλεις της Απουλίας⁴⁴⁸. Αυτό ήταν και το σύνθημα της εξέγερσης του

441. Zacos II, αρ. 107.

442. Erchempert, 60, σ. 258,31-33: ..., *quidam stratigo augustalis Iohannem candidatum, quem lingua Pelasgica Iannicio vocant, cum trecentis belligeratoribus direxit Athanasio episcopo; cum quo idem vir Capuam hinc et inde predavit*. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 75 σημ. 557.

443. Erchempert, 60, σ. 259,1-5. Leo Marsicanus I, 47, σ. 124,25-27. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 148-149.

444. Erchempert, 59, σ. 258,23-30. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 141-142.

445. Erchempert, 66, σ. 260,25-26: *His quoque diebus Theophilactus stratigo a Vari Teanum hostiliter advenit yemis tempore, Saracenos temptans impugnare; nihilque proficiens, infructuosus abscessit*. Για τον Θεοφύλακτο, διάδοχο μάλλον του Γρηγορίου στο αξίωμα του στρατηγού της Βάρεως, βλ. Guillard, *Recherches* II, 174.

446. Leo Marsicanus I, 47, σ. 125,29-30: *Theophilactus ... a Bari Teanum cum exercitu veniens ...*.

447. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 142. Πρβλ. Kreutz, *Before the Normans*, 65.

448. Erchempert, 66, σ. 260,27-28: ..., *Marinum gastaldeum castris Sanctae Agathae Aionis rebellem percipit, et Apuliam rediens, nonnullas munitiones eiusdem Aionis vi apprehendit*. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 22. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 154. Martin, *Pouille*, 228 σημ. 416. Ο ίδιος, *Occident chrétien*, 621.

πρίγκιπα του Βενεβέντου Αγίωνος που γρήγορα επεκτάθηκε⁴⁴⁹ και κατέληξε στη, μάλλον εύκολη, εκδίωξη από τη Βάρι των Βυζαντινών, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Erchempert, βρισκόνταν σε εμφύλιο πόλεμο⁴⁵⁰. Αν και μάλλον υπερβολική, η μνεία αυτή του εχθρικού διακείμενου προς το Βυζάντιο Erchempert⁴⁵¹ πρέπει να απηχεί ενδεχόμενες διαφωνίες που είχαν ενσκήψει σχετικά με την τακτική υπεράσπιση της πόλης.

Η προσπάθεια του Θεοφυλάκτου να ανακαταλάβει τη Βάρι με τις υπάρχουσες δυνάμεις απέβη άκαρπη, παρά τον αντιπερισπασμό, τον οποίο επιχειρήσαν ο δούκας / επίσκοπος της Νεάπολης Αθανάσιος και το ενισχυτικό βυζαντινό σώμα που παρέμενε στη διάθεσή του, επιτιθέμενοι εναντίον του Βενεβέντου από δυτικά⁴⁵². Με τον Αγίωνα να λεηλατεί τα περιχώρα της Νεάπολης και να επαναφέρει στην εξουσία του όσους υποτελείς του τον είχαν προδώσει, προσχωρώντας στον Θεοφύλακτο⁴⁵³, οι βυζαντινές δυνάμεις αποδεικνύονταν ανεπαρκείς για την αντιμετώπιση της εκρηκτικής κατάστασης που είχε δημιουργηθεί εξαιτίας όχι μόνο των φιλοδοξιών των τοπικών ηγεμόνων, αλλά και των επιλογών της πολιτικής / στρατηγικής του Βυζαντίου, το οποίο είχε επιλέξει την τακτική της ταυτόχρονης εξουδετέρωσης των δύο αντιπάλων του, Αράβων και Λογγοβάρδων, συντασσόμενο κατά περίπτωση με τον έναν ή τον άλλον.

Αποφασισμένη, όμως, να επιβάλει την κυριαρχία της στην «Εσπέρα» όσο το δυνατόν γρηγορότερα, ανεξάρτητα με ποιόν από τους εχθρούς της θα βρισκόταν αντιμετώπι, η Κωνσταντινούπολη αντέδρασε άμεσα στις δυσμενείς εξελίξεις και στις αρχές του καλοκαιριού του 887 στη Ν. Ιταλία αποβιβαζόταν ο *ἐπί τῆς τραπέζης* Κωνσταντίνος, ο οποίοςς ηγείτο του στρατού όλων των δυτικών θεμάτων⁴⁵⁴. Ο ευνούχος⁴⁵⁵ ηγέτης και η σύνθεση των δυνάμεων της νέας υπερέπντιας εκστρατείας θυμίζουν πολύ την αντίστοιχη του 880, με τη διαφορά ότι τώρα απουσίαζαν οι στρατηγοί των θεμάτων, τα στρα-

449. Συν. Γεωργ. Μον., 852,5-7: ... Ἀγίων ... ἀντῆρε τῷ βασιλεῖ, πᾶσαν τὴν χώραν εἰς ἑαυτὸν δουλώσαντος.

450. Erchempert, 71, σ. 261,26-27: *Aio autem tunc Vari degens, impugnabat Grecos impugnantes se.* Πρβλ. Tougher, *Leo VI*, 164.

451. Χαρακτηριστική η αποστροφή του Erchempert (81, σ. 264,23-24) για τους Βυζαντινούς: *Achivi autem, ut habitudinis similes sunt, ita animo aequales sunt bestiis, vocabulo christiani, set moribus tristiores Agarenis.* Βλ. M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* I [Handbuch der Altertumswissenschaft IX. 2. 1], München 1911 (ανατύπ. 1974), 709-710. Πρβλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 243-244. T. S. Brown, *The Background of Byzantine Relations with Italy in the Ninth Century: Legacies, Attachments and Antagonisms*, *BF 13* [= *Byzantium and the West c. 850 - c. 1200* (εκδ. J. D. Howard-Johnston)] (1988) 33-34. Efthymiadis, *Chrétien et Sarrasins*, 598.

452. Erchempert, 71, σ. 261,29-33.

453. Erchempert, 71, σ. 261,34-40.

454. Συν. Θεοφ., 356,16-20. Συν. Γεωργ. Μον., 852,8-11. Ψευδοσυμεών, 274,70-73. Λέων Γραμμ., 266,3-7. Θεοδ. Μελιτ., 185. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 26,30-33. Σκυλίτζης, 174,55-175,58. Ζωνάρας III, 442,4-7.

455. Βλ. Oikonomidès, *Listes*, 305-306.

τεύματα των οποίων συμμετείχαν στην επιχείρηση αυτή. Αντλώντας, ίσως, χρήσιμα διδάγματα από το παρελθόν, ο Λέων Ζ΄ με την απόφασή του αυτή φαίνεται ότι απέφευγε προστριβές που θα μπορούσαν να αναφυούν μεταξύ των συστρατήγων, περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Ο νέος επικεφαλής του βυζαντινού στρατού, στο πρόσωπο του οποίου δεν είναι δυνατόν πλέον να αναζητηθεί ο πρώτος στρατηγός Λογγοβαρδίας⁴⁵⁶, βρισκόταν έξω από τα τείχη της Βάρεως τον Ιούνιο του 887⁴⁵⁷. Έχοντας μαζί του 3.000 ιππείς (ένας αριθμός μάλλον υπερβολικός), ο Κωνσταντίνος πολέμησε γενναία, αλλά ηττήθηκε από τον Αγίωνα που, μαζί με πεζικές δυνάμεις Λογγοβάρδων από την Απουλία και Άραβες, στη βοήθεια των οποίων είχε και αυτός με τη σειρά του ανατρέξει, προέβη σε σφαγή όσων Βυζαντινών έπεσαν στα χέρια του⁴⁵⁸. Με την αποτυχία του Κωνσταντίνου, που με δυσκολία κατόρθωσε να διασωθεί, όπως διευκρινίζουν οι παραλλαγές του Χρονικού του Λογοθέτη με κάποια ικανοποίηση, σταματά η πληροφόρηση που μας παρέχουν οι βυζαντινές πηγές για την έκβαση της ιταλικής εκστρατείας του 887⁴⁵⁹. Σταθεροί στις απόψεις τους, οι συγγραφείς των λογοθετικών κειμένων υιοθέτησαν την ίδια στάση, την οποία τήρησαν και κατά την κατάληψη του Τάραντος⁴⁶⁰: το επιτελούμενο έργο στη Ν. Ιταλία, που η Μακεδονική δυναστεία υπερασπιζόταν με τόση επιμονή και πολυάριθμες δυνάμεις, δεν ήταν παρά μία απαριθμηση προδοσιών και επονειδιστων συντριβών.

Παρά την πρώτη, όμως, ανεπιτυχή απόπειρά του να ανακαταλάβει τη Βάρι, ο Κωνσταντίνος συνέχισε τη δράση του, προσπορίζοντας στην αυτοκρατορία σημαντικά οφέλη τόσο σε στρατιωτικό, όσο και σε διπλωματικό επίπεδο. Ανασυντάσσοντας τις δυνάμεις του, κατόρθωσε να παραμείνει κύριος των περιχώρων της Βάρεως, ενώ η προσπάθεια του αποκλεισμένου μέσα στην πόλη Αγίωνος να εμπλέξει στον αγώνα του εναντίον του Βυζαντίου το Σπολέτο και την Καπύη απέτυχε: το μεν Σπολέτο την εποχή αυτή ήταν στόχος αραβικών επιθέσεων⁴⁶¹, ο δε κόμης της Καπύης Ατενόλφος / Atenol-

456. Η άποψη του Pertusi (Contributi, 498-501) ότι πρώτος στρατηγός Λογγοβαρδίας πρέπει να ήταν είτε ο Στέφανος Μαξέντιος, είτε ο Κωνσταντίνος απορρίφθηκε από τον Ν. Oikonomidès, Constantin Porphyrogénète et les thèmes de Céphalonie et de Longobardie, *REB* 23 (1965) 120-121 [στο εξής: Oikonomidès, Céphalonie et Longobardie].

457. Lupus Protospatharius, a. 886, σ. 53: *facta fuit perditio in Baro mense Iunii, quando princeps fecit proelium cum stratico Trapezi et Graecis*. Βλ. και *Annales Beneventani*, a. 888, σ. 174. Πρβλ. Hirsch, *Studien*, 71-72. Jenkins, Accuracy, 103.

458. Erchempert, 76, σ. 263,11-17: *Aio ... Varim profectus, super quam Constantinum augustorum aulicum et patricium insidentem repperit, rebelles imperatorum viriliter impugnantem; adversus quem dictus Aio, fultus auxilio Hismaelitarum et vallatus agmine pedestrium Apuliensium, audenter insurgens, primo impetu victor existens, de hostibus plures interfecit. Dehinc [a] Constantino, qui cum tribus milibus equis in tuto consistebat in loco, ...*. *Chronicon Salernitanum*, 142, σ. 542,7-15. Πρβλ. Ravagnani, *Bizantini in Italia*, 159.

459. Βλ. Karlin-Hayter, *Military Affairs*, 22-23 σημ. 12.

460. Βλ. πιο πάνω, σ. 320-321.

461. Erchempert, 79, σ. 263,33-36. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 143-144.

fus A' (887-899) προτίμησε να συνθηκολογήσει με τον Κωνσταντίνο⁴⁶². Έτσι, απομονωμένος από τους δυνάμει συμμαχούς του, ο Αγίον υποχρεώθηκε να υποταγεί και η Βάρι γύρω στο 888 περιήλθε εκ νέου στα χέρια των Βυζαντινών⁴⁶³.

Η αντίσταση, αλλά και οι ηγεμονικές τάσεις των λογγοβαρδικών κρατιδίων είχαν κατασταλεί, τουλάχιστον προσωρινά, η υπεροχή της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία έδειχνε αδιαμφισβήτητη⁴⁶⁴ και από το 888 πρέπει να εντάθηκαν τα μέτρα οργάνωσης της περιοχής που κατέλιξαν στην ίδρυση του θέματος Λογγοβαρδίας το 891, χρονιά κατά την οποία μαρτυρείται ο πρώτος γνωστός επικεφαλής του, ο αρμενικής καταγωγής⁴⁶⁵ βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Θράκης, Μακεδονίας, Κεφαλληνίας και Λογγοβαρδίας Συμβατίκιος⁴⁶⁶. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, μετά την καταστολή της εξέγερσης του Αγίονος να επιχειρήθηκε, εκτός από τη στρατιωτική, και η δημογραφική ενίσχυση του νέου θέματος με τον εποικισμό των δούλων της Δανηλίδος και πλήθους Αρμενίων⁴⁶⁷, η παρουσία των οποίων ήταν περισσότερο από ευδιάκριτη ήδη από τον Ιούνιο του 892⁴⁶⁸. Αμεση σχέση με το πρόσφατα αναζωογονημένο βυζαντινό στοιχείο ίσως να είχε η ανάμειξη του πατρικίου Γεωργίου στην εκλογή επισκόπου του Τάραντος, επιδιώκοντας την ανάδειξη κάποιου που θα αναγνώριζε τη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, γεγονός το οποίο προκάλεσε τη γραπτή διαμαρτυρία του πάπα Στεφάνου Ε'⁴⁶⁹.

Ο Γεώργιος, παρά την ενασχόλησή του με εκκλησιαστικά θέματα, υπήρξε κατεξοχήν στρατιωτικός άνδρας και ο δεύτερος κατά σειράν στρατηγός Λογγοβαρδίας, όχι όμως ο διάδοχος του *ἐπὶ τῆς τραπέζης* Κωνσταντίνου⁴⁷⁰. Πιστεύουμε ότι πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ των αξιωματούχων, οι οποίοι απεστέλλοντο στη Ν. Ιταλία ως επικεφαλής εκστρατειών για συγκεκριμένο σκοπό, π.χ. την (ανα)κατάληψη φρουρών

462. Erchempert, 80, σ. 264,6-8: *Atenolfus legatos suos ad Constantinum patricium destinavit, ..., et foedus cum eo statuens pacis, ...*. *Chronicon Salernitanum*, 142, σ. 542,22-23. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 162 (αφ. 5). Πρβλ. McCormick, *Origins*, 961 (αφ. 721).

463. Erchempert, 80, σ. 264,8-10. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 150. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 154.

464. Βλ. Karlin-Hayter, *Military Affairs*, 23.

465. Βλ. Mutafian, *Immigration arménienne*, 35, με προγενέστερη βιβλιογραφία.

466. Trinchera, *Syllabus*, 2, αφ. III. Leo Marsicanus I, 49, σ. 129,21-22. Βλ. Pertusi, *Contributi*, 508. Σύμφωνα με τον Oikonomides (Céhalonie et Longobardie, 123), το θέμα ιδρύθηκε ανάμεσα στα χρόνια 886 και 891, ενώ, κατά την Falkenhausen (*Untersuchungen*, 23), πιθανότερη είναι η τελευταία χρονολογία.

467. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 21,9-12. Βλ. και πιο πάνω, σ. 329-330.

468. Trinchera, *Syllabus*, αφ. III, σ. 3: ... *Armeni, Greci, seu et Longjardi ...*. Βλ. Guillou, *Italie méridionale byzantine*, 155.

469. *MGH. Epp.* VII, αφ. 18, σ. 343-344. Πρβλ. J.-M. Martin, Κίνναμος επίσκοπος - Cennamus episcopus. Aux avant postes de l'Hellénisme sud-italien vers l'an mil, *RSBN* n. s. 29 (1992) 97, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

470. Όπως υποθέτει η Falkenhausen, *Untersuchungen*, 76-77 (αφ. 7 και 9).

/ θέσεων ή την εξέγερση ανταρσιών, και εκείνων που παρέμεναν στην περιοχή ως ηγήτορες των τοπικών δυνάμεων. Στην τελευταία κατηγορία πρέπει να ανήκε ο πατριόκιος Γεώργιος, ο οποίος από το 888 μέχρι το 892, οπότε ανέλαβε την ηγεσία του θέματος Λογγοβαρδίας, είχε ανάλογες δικαιοδοσίες με αυτές που είχαν στο παρελθόν ο πρωτοσπαθάριος Γρηγόριος και ο στρατηγός Θεοφύλακτος. Το πιθανότερο, λοιπόν, είναι ο Γεώργιος να εστάλη στην «Εσπέρα» μετά την ανακατάληψη της Βάρεως και η ανάμειξη του στην εκλογή επισκόπου του Τάραντος, που δεν σημαίνει ότι ήδρευε μόνιμα στην πόλη⁴⁷¹, να τοποθετείται περί το 888/889⁴⁷².

Η διατήρηση της Ν. Ιταλίας απαιτούσε μεγάλες στρατιωτικές κινητοποιήσεις που η αυτοκρατορία την εποχή αυτή έδειχνε εύκολα να μπορεί να αναλάβει. Η νέα απειλή ήρθε από τους Άραβες της Σικελίας, οι οποίοι επαναλάμβαναν τις επιθέσεις τους εναντίον των ακτών της Καλαβρίας, και η Κωνσταντινούπολη, αποφασισμένη να παρεμποδίσει τη διαπεραιώσή τους στη Ν. Ιταλία, απέστειλε στην «Εσπέρα» νέες δυνάμεις, ένα χρόνο μετά την υπερπόντια επιχείρηση του 887. Το Σεπτέμβριο / Οκτώβριο του 888⁴⁷³ ο βυζαντινός στόλος κατέπλεε στο Ρήγιο και, μέσω του στενού της Μεσσηνής, εμφανιζόταν στο Τυρρηνικό πέλαγος, μπροστά στην πόλη Μυλές. Η στρατηγική, που ακολουθήθηκε, ήταν η ίδια με αυτήν, η οποία τηρήθηκε από τον Νάσσαρ το 880, αλλά τώρα η αναμέτρηση των δύο αντιπάλων κατέληξε σε πανωλεθρία των Βυζαντινών που έχασαν περί τους 5.000 άνδρες⁴⁷⁴. Ανάπαυλα στον πανικό⁴⁷⁵, που επακολούθησε με τους Άραβες να καταδιώκουν τα βυζαντινά πλοία μέχρι τις ακτές της Καλαβρίας, παρέιχε η επιστροφή του εχθρού στην Πάνορμο⁴⁷⁶, προφανώς εξαιτίας του προχωρημένου φθινοπώρου. Η επαγρύπνηση για την επιστροφή των Αράβων οδήγησε, την άνοιξη μάλλον του 889, στη σύλληψη του νέου διοικητή της Σικελίας Muğbar b. Ibrāhīm, ο οποίος πέθανε αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη⁴⁷⁷.

471. Όπως θεώρησε ο Gay, *Italie méridionale*, 171.

472. Αυτή ήταν η αρχική άποψη της Falkenhausen (*Untersuchungen*, 25), η οποία, όμως, ένα χρόνο αργότερα υποστήριξε (Taranto in epoca bizantina, *Studi Medievali* s. III, 9 [1968] 136 – στο εξής: Falkenhausen, Taranto) ότι το γεγονός τοποθετείται το 886, οπότε η Αγία Σεβερίνα αναδείχθηκε σε μητρόπολη (βλ. V. Laurent, À propos de la métropole de Santa Severina en Calabre, *REB* 22 [1964] 178).

473. Χρονικόν του Cambridge, 45/29: I, σ. 335 και II, σ. 112 (σχόλια). Erchempert, 81, σ. 264,30-31: *Haec itaque gesta sunt anno Domini 888, mense Octobris*. Βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 134 σημ. 2.

474. Amari, *Biblioteca* I, 528 (Ibn al-Abbār) και II, 18 (Ibn Idāri). Βλ. Amari, *Storia* I, 568-569. Eickhoff, *Seekrieg*, 243 σημ. 27. Πρβλ. Kislinger, Messina, 209. Ο ίδιος, Milazzo-Stelai, 11.

475. Erchempert, 81, σ. 264,20-22: ..., *tantoque metu territi sunt reliqui Achivi qui remanserunt, ut tam viri quam feminae et parvuli utriusque civitatibus cum omnibus, subsidium adepti sunt, nemine contrahens bella*.

476. Amari, *Biblioteca* II, 18 (Ibn Idāri). Επίσης, βλ. Βίο Ηλία Νέου, 38, σ. 56,761-58,771 και σ. 160 (σχόλια) και Βίο Ηλία Σπηλαιώτου, 20, σ. 856D. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 961 (αφ. 719-720).

477. Amari, *Biblioteca* I, 528-529 (Ibn al-Abbār). Βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 135. Για το ότι ο επικεφαλής του βυζαντινού στόλου στην επιχείρηση αυτή δεν μπορεί να είναι ο μνημονευόμενος στον Βίο Ηλία Νέου (43, σ. 64,868-869) ως τῷ νηΐτου στόλου ἄρχων Μιχαήλ βλ. τα σχόλια του Taibbi στην έκδοση του Βίου, σ. 164.

Για την υπεράσπιση του ζωτικού διαύλου από τη Σικελία προς τη Ν. Ιταλία διατέθηκαν αρκετές ακόμη δυνάμεις, αλλά η κυριαρχία των Βυζαντινών στον πορθμό της Μεσσήνης είχε χαθεί, μολοντί αποτελούσε *conditio sine qua non*⁴⁷⁸. Η ήττα του 888 στις Μυλές είχε για την κατοχή της Σικελίας την ίδια ακριβώς σημασία που είχε για τους Άραβες η ήττα τους το 880 στο στενό της Μεσσήνης. Η νομοτελική πλέον απώλεια της Σικελίας παρατάθηκε μέχρι το 902 εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου που ξέσπασε μεταξύ των εγκατεστημένων προ πολλού στο νησί Αράβων και εκείνων, οι οποίοι πρόσφατα είχαν αποσταλεί από την Αφρική⁴⁷⁹. Η ύφεση των εχθροπραξιών από το 890 μέχρι το 900, οπότε και κατεστάλη βίαια η εξέγερση των Αράβων της Πανόρμου⁴⁸⁰, παρείχε την ευκαιρία στη βυζαντινή πολιτική να αφιερωθεί, όσο διάστημα οι περιστάσεις το επέτρεπαν, στην εδραίωση της κυριαρχίας της στη Ν. Ιταλία.

Η μέχρι τότε τακτική έναντι των Λογγοβάρδων και ο ένας περίπου χρόνος που είχε απαιτηθεί για την ανακατάληψη της Βάρεως δεν στάθηκαν ικανά να υπαγορεύσουν μία επιεικέστερη στάση προς τους ομοθρήσκους υπηκόους του Λέοντος Σ'. Αντίθετα, η πλήρης υποταγή τους υπήρξε ο στόχος της βυζαντινής στρατηγικής: στις 13 Ιουλίου 891 ο στρατηγός Λογγοβαρδίας Συμβατικός βρισκόταν μπροστά από τα τείχη του Βενεβέντου με στρατεύματα πολυάριθμα, ικανά να κάμψουν τη σθεναρή αντίσταση που προέβαλαν οι πολιορκούμενοι. Τρεις μήνες μετά, στις 18 Οκτωβρίου, ο Συμβατικός εισερχόταν θριαμβευτικά στην πόλη⁴⁸¹, το παλάτι της οποίας επέλεξε ως έδρα του⁴⁸², ολοκληρώνοντας με τον τρόπο αυτό τη βυζαντινή απάντηση στην εξέγερση του Αγίωνος. Ωστόσο, ούτε η θητεία του Συμβατικού διήρκεσε πολύ, ούτε όλες οι δυνάμεις, που είχε υπό τις διαταγές του, φαίνεται ότι ήταν προορισμένες για τη στρατιωτική στελέχωση του νέου θέματος. Τελευταίος στόχος του Συμβατικού υπήρξε η παραθαλάσσια πόλη Σίποντο (Siponto), στους πρόποδες του όρους Γαργάνου (Gargano), από την πλευρά της Αδριατικής, που καταλήφθηκε τον Ιούνιο του 892⁴⁸³. Το πιθανότερο είναι ότι ο Συμβατικός απέπλευσε από εκεί με προορισμό την Κωνσταντινούπολη, παίρνοντας μαζί του τα στρατεύματα της Θράκης και της Μακεδονίας.

478. Βλ. Kislinger, *Regionalgeschichte*, 127, με προγενέστερη βιβλιογραφία. Η άποψη περί ανάκτησης του ελέγχου του στενού της Μεσσήνης και ανακατάληψης της πόλης (Gay, *Italie meridionale*, 146. Eickhoff, *Seekrieg*, 246) δεν προκύπτει από τις πηγές.

479. Χρονικών του Cambridge, 45/30: I, σ. 335 και II, σ. 113 (σχόλια).

480. Βλ. Amari, *Storia* II, 81-89. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 135-137.

481. *Chronicon Salernitanum*, 143, σ. 542,39-543,2: *Sabbatitius stratio ... cum valida manu Beneventum venit, ... Cumque praefatam urbem undique coartarent et diversis machinis omni conamine expugnarent, Beneventani de intus omnimodis resistebant; ...*. Βλ. και *Annales Beneventani*, a. 892, σ. 174. *Catal. regum Lang. et Benev.*, 495,24-26. Πρβλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 152. Martin, *Occident chrétien*, 621. Ο ίδιος, *L'empreinte de Byzance dans l'Italie normande: occupation du sol et institutions*, *Annales* 60/4 (2005) 734.

482. Trinchera, *Syllabus*, 2, αρ. III: *Ego Simbatjcio ... dum residerem in dei nomine intus palatio beneventi*. Βλ. Gay, *Italie meridionale*, 146-147. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 154.

483. Lupus Protospatharius, a. 891, σ. 53. *Annales Beneventani*, a. 893, σ. 174.

Η απόσυρση στρατιωτικών μονάδων από τη Ν. Ιταλία το καλοκαίρι του 892 προκύπτει τόσο από την τιτλοφορία του διαδόχου του Συμβατικού, πατρικίου Γεωργίου, ο οποίος ήταν στρατηγός μόνο Κεφαλληνίας και Λογγοβαρδίας⁴⁸⁴ και όχι Θράκης και Μακεδονίας, όσο και από τις στρατολογίες που προέβη ο Γεώργιος από την Καλαβρία και την Απουλία, με πρόφαση τον πόλεμο εναντίον των Αράβων του Garigliano⁴⁸⁵. Την ενίσχυση των βυζαντινών δυνάμεων με στρατιώτες ιδιαίτερα από την Καλαβρία αποφάσισε ο Γεώργιος σε μία εποχή, κατά την οποία οι Άραβες της Σικελίας δεν μπορούσαν να είναι απειλητικοί. Ωστόσο, η συγκρότηση μονάδων από την περιοχή αυτή και η χρησιμοποίησή τους σε βορειότερους στόχους, κατά τη γνώμη μας, αποκαλύπτουν όχι μόνο τον πρωταρχικό σκοπό της βυζαντινής δυτικής πολιτικής, αλλά και ότι η Κωνσταντινούπολη είχε προ πολλού παραιτηθεί από οποιαδήποτε σκέψη ανακατάληψης της Σικελίας.

Αποφασισμένος να ολοκληρώσει το έργο του προκατόχου του, ο Γεώργιος κατέφθανε στο Βενεβένο τον Αύγουστο του 892⁴⁸⁶ και, αποκαλύπτοντας ευθύς τον πραγματικό σκοπό του, την πάταξη δηλαδή των Λογγοβάρδων, επιτέθηκε εναντίον της Καπύης και του Σαλέρνο⁴⁸⁷. Η επίδειξη στρατιωτικής ισχύος επί δύο ολόκληρα χρόνια δεν προσπόρισε στο Βυζάντιο κανένα απολύτως όφελος αντίθετα, πεθαίνοντας το καλοκαίρι του 894 στο Βενεβένο⁴⁸⁸, ο Γεώργιος είχε καταστήσει τους Βυζαντινούς ιδιαίτερα μισητούς⁴⁸⁹, δείχνοντας τις επεκτατικές τάσεις της αυτοκρατορίας.

Αποδέκτης της μεγάλης δυσαρέσκειας που είχε δημιουργηθεί, δεν μπορούσε παρά να είναι ο αντικαταστάτης του Γεωργίου στο αξίωμα του στρατηγού Λογγοβαρδίας, Βαρσάκιος. Ο νέος ηγήτορας, με εμπειρία στα δυτικά πεδία των μαχών, εφόσον κατά πάσα πιθανότητα είναι το ίδιο πρόσωπο με τον στρατηγό Σικελίας του 881⁴⁹⁰, και σε αντίθεση με τους δύο προκατόχους του, επέλεξε ως έδρα του τη Βάρι, αφήνοντας στο

484. *Chronicon Vulturense del monaco Giovanni*, έκδ. V. Federici, 3 τόμ. [Fonti per la storia d'Italia 58-60], Roma 1925-1938, σφ. 80, σ. 21-23. Βλ. Pertusi, *Contributi*, 508. Guillard, *Recherches* II, 175.

485. *Chronicon Salernitanum*, 145, σ. 543,15-18: *Ille patricius ut talia auribus hausisset, valde gavisus est, atque ut id fieret omnimodis gratulabatur, et sine mora per Calabriae Apuliaeque fines misit, et exercitus coadunavit, faciens famam ut super Agarenos, qui illo in tempore in Gariliano debebant, ex improviso irrueret.*

486. Leo Marsicanus I, 49, σ. 129,28-29.

487. *Chronicon Salernitanum*, 145, σ. 543,18-33. *Catal. regum Lang. et Benev.*, 495,38-39. *Chronica Sancti Benedicti*, 202,36-37. Βλ. Gay, *Italie meridionale*, 147-148.

488. *Catal. regum Lang. et Benev.*, 496,8-11.

489. *Catal. regum Lang. et Benev.*, 496,26-34: *Periuria quoque seu adulteria publica vel privata et diversas fornicationes et multimoda furta pro ludo habebant; ... Ideoque in ipsorum odium fere omnes cultores Apuliae, Samnii, Lucaniae, Campaniae conspiraverunt.* Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 152-153.

490. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 77 (σφ. 10).

Βενεβέντο μόνο μία μικρή φρουρά με επικεφαλής τον τουρμάρχη Θεόδωρο⁴⁹¹. Η εξέλιξη των γεγονότων αφήνει να εννοηθεί ότι ο Βαρσάκιος δεν διέθετε ή δεν θέλησε να διαθέσει στρατεύματα για το σκοπό, στον οποίο οι δύο προκάτοχοί του έδειχναν προσκολλημένοι. Πίσω από την απόφασή του να επαναφέρει την έδρα του στη Βάρι πρέπει να λανθάνει η εκτίμηση ότι η τριχρονη κατοχή του Βενεβέντου είχε στοιχίσει μεγάλες στρατιωτικές κινητοποιήσεις, ίσως και απώλειες, τη στιγμή που ο κίνδυνος να βρεθούν οι βυζαντινές δυνάμεις και πάλι αντιμέτωπες με μία εξέγερση παρόμενη περισσότερο από ορατός. Η τακτική, που ακολουθήθηκε, δεν πρέπει να ήταν προσωπική επιλογή του Βαρσακίου, αλλά υπαγορευμένη από την κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης⁴⁹², καθώς την εποχή αυτή (894) είχαν αρχίσει οι εχθροπραξίες με τη Βουλγαρία⁴⁹³, γεγονός που επέβαλε την αναδίπλωση της στρατηγικής του Βυζαντίου στη Ν. Ιταλία. Στην αδυναμία, εξάλλου, της αυτοκρατορίας να αποστείλει στην «Εσπέρα» ενισχύσεις εξαιτίας του πολέμου στη Βαλκανική μπορεί να αποδοθεί και η σύναψη ανακωχής με τους Άραβες της Σικελίας στα τέλη του 895 / αρχές του 896⁴⁹⁴.

Έτσι, όταν οι Φράγγοι του Σπολέτο αναλάμβαναν τον αγώνα εναντίον των Βυζαντινών στο Βενεβέντο και ο τουρμάρχης Θεόδωρος ζητούσε βοήθεια από τον Βαρσάκιο, έλαβε μόνο χρηματική ενίσχυση⁴⁹⁵. Η εκδίωξη του Θεοδώρου από το Βενεβέντο, τον Αύγουστο του 895⁴⁹⁶, έμεινε στρατιωτικά αναπάντητη. Μπροστά στα φιλόδοξα σχέδια του Σπολέτο, που κατέλαβε το Βενεβέντο μέχρι το 899⁴⁹⁷, η βυζαντινή αντίδραση περιορίστηκε σε διπλωματικές κινήσεις: τις επαφές του με τον τότε βασιλέα της Francia Orientalis και μετέπειτα αυτοκράτορα Αρνούλφο της Καρινθίας (888-899), που είχαν αρχίσει ήδη από το φθινόπωρο του 894, ο Λέων Σ΄ ανανέωσε με νέα προσβεία το 896 και σύναψε «συμφώνων» με τον Λουδοβίκο Γ΄ (899-911), γύρω στο 900⁴⁹⁸.

491. *Catal. regum Lang. et Benev.*, 496,13-15. *Chronica Sancti Benedicti*, 203,25-30. Βλ. Pertusi, *Contributi*, 508. Πρβλ. V. von Falkenhause, *Bari bizantina: profilo di un capoluogo di provincia (secoli IX-XI)*, στο: *Spazio, società, potere nell'Italia dei Comuni* (εκδ. G. Rossetti) [Europa mediterranea. Quaderni 1], Napoli 1986, 199. Ravegnani, *Bizantini in Italia*, 160.

492. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 148.

493. Ενδεικτικά βλ. St. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, 144-145.

494. Amari, *Biblioteca* II, 19 (Ibn Idāri). Χρονικών του Cambridge, 45/31: I, σ. 335. *Translatio Sancti Severini*, I, *MGH SSRL*, σ. 452,38-40. Βλ. Amari, *Storia* I, 572-575. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 136 σημ. 3. Για τις βυζαντινο-βουλγαρικές συρράξεις μεταξύ 895 και 897 βλ. Runciman, *ό. π.*, 146-148.

495. *Catal. regum Lang. et Benev.*, 496,17-20: *Et quia predicto Barsaci manum conferre Gallis non presumebat, ipse Theodorus ad eum miserat, postulans, ut sibi saltem mitteret solacium ad Beneventi menia conservanda, ...*. Βλ. και *Chronica Sancti Benedicti*, 203,28-38.

496. Lupus Protospatharius, a. 894, σ. 53: *exierunt Graeci de Benevento in mense Aug. per Francos. Annales Beneventani*, a. 895, σ. 174.

497. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 149-150.

498. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 525, 533 και 536.

Το αντίβαρο, που αναζητήθηκε στο πρόσωπο των δύο αυτοκρατόρων, σε στρατιωτικό επίπεδο αποδείχθηκε αναποτελεσματικό, αλλά η νέα εξέλιξη, με τη συνένωση του Βενεβέντου και της Καπύης υπό τον μέχρι τότε κόμη της Ατενόλφο (899-910)⁴⁹⁹, δεν εμπειρείχε κανένα κίνδυνο αμφισβήτησης της βυζαντινής κυριαρχίας που, μαζί με την Καλαβρία, εκτεινόταν σε ολόκληρη την ακτή της Αδριατικής μέχρι το Σίποντο, το μοναδικό απτό επίτευγμα των βυζαντινών όπλων επί Λέοντος Σ΄ στη Ν. Ιταλία⁵⁰⁰. Η τάση για επίδειξη και επιβολή της βυζαντινής ισχύος στους τοπικούς λογοβάρδους ηγεμόνες, που χαρακτήριζε τη στρατηγική των πρώτων χρόνων της βασιλείας του Λέοντος Σ΄, από το 895 μέχρι το 912 κάθε άλλο παρά ευδιάκριτη είναι στις πηγές. Οι στρατηγικοί Λογγοβαρδίας συνέχισαν να διαδέχονται ο ένας τον άλλον⁵⁰¹, παρέχοντας μάλλον την εικόνα μίας εδραιωμένης εξουσίας, σίγουρης ότι ο χρόνος θα αναδείκνυε την αναγκαϊότητα της στην εξέλιξη των ιταλικών πραγμάτων. Κατά ένα σχηματικό τρόπο, θα μπορούσε κανείς να πει ότι ο Λέων Σ΄ «παρέδιδε» τους Λογγοβάρδους στους Άραβες της Ιταλίας. Πληροφορήθηκε επίσημα από τους πρώτους την έκβαση της αναμέτρησής τους τρία χρόνια πριν από το θάνατό του⁵⁰².

Αν το 892 ο στρατηγός Λογγοβαρδίας Γεώργιος ενίσχυε τις δυνάμεις του με στρατιώτες από την Καλαβρία και την Απουλία που τους οδηγούσε σε βορειότερους στόχους, το 901 τα βυζαντινά στρατεύματα της Ν. Ιταλίας υποχρεώθηκαν να ακολουθήσουν αντίθετη πορεία. Αμέσως μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης των Αράβων της Σικελίας το Σεπτέμβριο του 900, ο Abū'l-Abbās, γιος του Αγλαβίδη εμίρη της Αφρικής Ibrāhīm Β΄ (875-902), έδειχνε αποφασισμένος να τελειώνει με την κατάκτηση της Σικελίας. Αν και προχωρημένο φθινόπωρο, επιχείρησε την πρώτη του επίθεση εναντίον Ταυρομενίου και της Κατάνης, ενώ το Μάρτιο του 901 διέταξε τον απόπλου του αραβικού στόλου από την Πάνορμο και ο ίδιος στρεφόταν εναντίον των Δεμένων⁵⁰³, την ολιγοήμερη πολιορκία των οποίων έλυσε, πληροφορούμενος τις κινήσεις της αντίπαλης πλευράς. Για μεγάλες στρατιωτικές προετοιμασίες των Βυζαντινών και συγκέντρωση πολυάριθμων στρατευμάτων στο Ρήγιο κάνουν λόγο οι αραβικές πηγές⁵⁰⁴, αφήνοντας να εννοηθεί ότι στην επερχόμενη αναμέτρηση οι δύο εχθροί ήταν ισοδύναμοι. Η απώλεια, όμως, του

499. *Catalogus comitum Capuae*, 499,27-29.

500. Πρβλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 154.

501. Γνωστοί στρατηγικοί Λογγοβαρδίας είναι ο *Melisiano* (Μελισσηνός ;), γύρω στο 900, και ο βασιλικός πρωτοσπαθάριος Ιωαννίκιος (11 Μαΐου 911), για τη στρατιωτική, όμως, δράση των οποίων δεν διαθέτουμε καμία πληροφορία. Βλ. Lupus Protospatharius, a. 900, σ. 53. Trinchera, *Syllabus*, 4, αρ. V. Πρβλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 77-78 (αρ. 11-12).

502. Βλ. πιο κάτω, σ. 353.

503. Μετά από εμπεριστατωμένη έρευνα ο Kislinger (*Regionalgeschichte*, 110-164) απέδειξε ότι τα Δέμμενα πρέπει να αναζητηθούν στη βόρεια ακτή της Σικελίας, κοντά στο Κεφαλοίδιο, και ότι υπήρξε το τρίτο φρούριο, μετά το Ταυρομενίον και τα Ρήματα (Rametta), πάνω στο οποίο βασίσθηκε η βυζαντινή άμυνα μέχρι την οριστική πτώση του νησιού.

504. Amari, *Biblioteca* I, 402 (Ibn al-Atīr) και II, 185 (Ibn Haldūn). Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 246.

ελέγχου του στενού της Μεσσήνης από το βυζαντινό στόλο μετά την ήττα του μπροστά στις Μυλές το 888 προμήγνε αυτό που θα επακολουθούσε. Η αντίδραση του Abū'l-Abbās υπήρξε αστραπιαία: από τα Δέμεννα κατευθύνθηκε στη Μεσσήνη, από όπου ξεκίνησε με το στόλο του για να βρεθεί στο γειτονικό Ρήγιο που κατέλαβε, μετά από σύντομη πολιορκία, στις 10 Ιουλίου 901⁵⁰⁵. Παρά τη φρικώδη σφαγή των κατοίκων της πόλης, τους 17.000 χιλιάδες αιχμαλώτους, τα πλούσια λάφυρα και την υποταγή που του δήλωσαν τα περίξ φρούρια⁵⁰⁶, ο Abū'l-Abbās δεν διακινδύνευσε την παρατεταμένη παραμονή των δυνάμεών του στην Καλαβρία: φαίνεται ότι σκοπός της επιδρομής του αυτής ήταν να δώσει στον εχθρό ένα καίριο πλήγμα, που θα καθιστούσε δυσκολότερη τη διαπερραίωση ισχυρών βυζαντινών στρατευμάτων στη Σικελία για την υπεράσπιση των τελευταίων θέσεών του στο νησί.

Κατά την επιστροφή του στη Μεσσήνη, ο Abū'l-Abbās συνάντησε τον μέχρι τότε απόντα βυζαντινό στόλο, ο οποίος μόλις κατέπλεε από την Κωνσταντινούπολη. Η ναυμαχία κατέληξε σε ήττα των Βυζαντινών που έχασαν τριάντα πλοία, σύμφωνα με τον Ibn al-Atīr, ο οποίος αμέσως μετά μνημονεύει την επιστροφή του Abū'l-Abbās στην Πάνορμο, όπου παρέμεινε μέχρι τα τέλη του 901⁵⁰⁷. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο ικανός άραβας ηγέτορας, που αναλάμβανε εκστρατείες ακόμη και προς τα τέλη του φθινοπώρου, επέλεξε να αποσυρθεί στην Πάνορμο μεσούντος του καλοκαιριού δημιουργεί την υπόνοια ότι οι συρράξεις του 901 δεν τελείωσαν με ένα «μονότονο» θρίαμβο του Abū'l-Abbās. Τόσο ο υπαινιγμός του Καισαρείας Αρέθα περί νίκης στη Μεσσήνη⁵⁰⁸, όσο και η ρητή μαρτυρία του Βίου του Ηλία του Νέου για μεγάλη ήττα των Αράβων που τους επέφερε *ό τνικαῦτα καταλαβὼν τοῦ νηΐτου στόλου ἄρχων Μιχαήλ* και είχε ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση των περισσότερων αιχμαλώτων από το Ρήγιο⁵⁰⁹ ερχονται

505. Χρονικόν του Cambridge, 45/36: I, σ. 336 (*ἐπέρασεν ὁ Βουλαμβῆς καὶ ἐπίασεν τὸ Ῥίγιον*) και II, σ. 115-116 (σχόλια). Amari, *Biblioteca* I, 402 (Ibn al-Atīr) και II, 21 (Ibn Idāri), 148-149 (Nuwayri). Βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 143. A. Pertusi, II “thema” di Calabria: sua formazione, lotte per la sopravvivenza. Società e clero di fronte a Bisanzio e a Roma, στο: *Byzantino-Sicula* II: *Miscellanea di scritti in memoria di Giuseppe Rossi Taibbi*, Palermo 1975, 430 (στο εξής: Pertusi, II “thema” di Calabria). Πρβλ. McCormick, *Origins*, 964 (αφ. 746).

506. *Translatio Sancti Severini*, I, σ. 453,6-16. Amari, *Biblioteca* I, 402 (Ibn al-Atīr) και II, 21 (Ibn Idāri). Βλ. Amari, *Storia* II, 89-92.

507. Amari, *Biblioteca* I, 403 (Ibn al-Atīr). Βλ. και Amari, στο *ίδιο* II, 185 (Ibn Haldūn). Για την υποτιθέμενη δεύτερη επιδρομή του Abū'l-Abbās στην Καλαβρία βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 144 σημ. 1.

508. Αρέθας, *Scripta minora*, αφ. 61, II, σ. 27,24-29. Βλ. R. J. H. Jenkins – B. Laourdas – C. Mango, *Nine Orations of Arethas from Cod. Marc. Gr. 524, BZ 47* (1954) 13 [= Jenkins, *Studies*, VI] (στο εξής: Jenkins – Laourdas – Mango, *Nine Orations*).

509. Βίος Ηλία Νέου, 43, σ. 66,890-894: ..., *ἠττήθησαν οἱ πολέμοι καὶ διώλοντο, ὡς καὶ πολλὴν τῆς τῶν Ῥηγιωτῶν αἰχμαλωσίας ἀνακληθῆναι*. Βλ. τα σχόλια του Taibbi στην έκδοση του Βίου, σ. 164. Πρβλ. G. Noyé, *Économie et société dans la Calabre byzantine (Ive-XIe siècle)*, *Journal des Savants* (Juillet-Décembre) 2000, 267 [στο εξής: Noyé, *Économie et société*].

να επιβεβαιώσουν ότι οι Βυζαντινοί κατόρθωσαν την αναστροφή της δυσμενούς γ' αυτούς κατάστασης, υποχρεώνοντας τους Άραβες σε προσωρινή αναδίπλωση.

Η στρατιωτική δράση του Abū'l-Abbās είχε αποκαλύψει ότι ο ασφυκτικός κλοιός γύρω από το Ταυρομενίον ήταν απλά θέμα χρόνου και οι βυζαντινές δυνάμεις παρέμειναν σε θέση επιφυλακής με τον Μιχαήλ να επαγρυπνεί στην περιοχή μέχρι το καλοκαίρι του επομένου έτους, όπως αφήνει να διαφανεί η μάλλον βέβαιη ταύτιση του με τον Μιχαήλ Χαράκτη, έναν από τους υπερασπιστές του Ταυρομενίου⁵¹⁰. Ακόμη, όμως, και στην περίπτωση που ο Μιχαήλ ανέκτησε τον πλήρη έλεγχο του στενού της Μεσσηνίας, οι συνθήκες δεν επιτρέπουν να γίνει λόγος για επίτευγμα της βυζαντινής στρατηγικής. Τα ευεργετικά αποτελέσματα της επιτυχίας του Μιχαήλ διήρκεσαν όσο διάστημα χρειάστηκε στους Άραβες να επιλύσουν τα εσωτερικά τους προβλήματα: ο Abū'l-Abbās διαδέχθηκε τον πατέρα του στην ηγεσία του εμιράτου της Αφρικής τον πατέρα του Ibrāhīm, τον τρομερό Βράχμο των βυζαντινών πηγών⁵¹¹, ο οποίος κατέφθασε στην Πάνορμο στις 8 Ιουλίου 902 και εννέα ημέρες αργότερα, στις 17 Ιουλίου, άρχισε την πολιορκία του Ταυρομενίου από ξηρά και θάλασσα⁵¹², έχοντας προφανώς διασπάσει την άμυνα των Βυζαντινών στον πορθμό της Μεσσηνίας.

Ενήμερη για τον κίνδυνο που διέτρεχαν οι δυτικές κτήσεις της, η Κωνσταντινούπολη αποφάσισε την έγκαιρη αποστολή ενισχύσεων υπό την ηγεσία του δρουγγαρίου του πλωίου Ευσταθίου⁵¹³, τη δράση του οποίου ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αποτίμησε αρνητικά, υποδεικνύοντας ως καταλληλότερο για *κεφαλήν του πλωίου* τον γενναίο πρωτελάτη Μιχαήλ Βαρκαλά⁵¹⁴. Τις προετοιμασίες του απόπλου του στό-

510. Βλ. Da Costa-Louillet, *Saints de Sicile*, 104.

511. Βίος Ηλία Νέου, 49 και 50, σ. 74,1005 και 78,1048: ... *πανεχθίστου Βραχίμου ... αίμοβόρον Βράχμον*. Χρονικόν του Cambridge, 45/37: I, σ. 336: ... *ὁ Ἀφρικῆς ὁ Βραχίμος*

512. Βίος Ηλία Νέου, 53, σ. 80,1100-82,1101: *Ὁ γὰρ Ἄφρος, μετὰ νηῶν πολλῶν καὶ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐπιστὰς αὐτοῖς, ...*. Amari, *Biblioteca* I, 403 (Ibn al-Atfir) και II, 150-151 (Nuwayri). *Translatio Sancti Severini*, 2, σ. 453,46-47. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 248.

513. Η ταύτιση του Ευσταθίου με τον Ευστάθιο Αργυρό, που προτάθηκε από τους R. J. H. Jenkins (The "Flight" of Samonas, *Speculum* 23/2 [1948] 223 σημ. 42 [= *Studies*, X]) και R. H. Dolley (The Lord High Admiral Eustathios Argyros and the Betrayal of Taormina to the African Arabs in 902, *Atti dello VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini = Studi Bizantini e Neollenici* 7 [1953] 340-353), έχει γίνει αποδεκτή από αρκετούς ερευνητές (ενδεικτικά βλ. Guiland, *Recherches* I, 537 και Pryor – Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 62). Κατά τη γνώμη μας, η μεταπήδηση από το αξίωμα του δρουγγαρίου του πλωίου σε αυτό του στρατηγού των Ανατολικών αποτελεί ασυνήθιστη σταδιοδρομία και συνηγορεί για την απόρριψη του ενδεχομένου αυτού. Βλ. Vannier, *Argyroi*, 23-24 και J.-Cl. Cheynet – J. F. Vannier, *Les Argyroi*, *ZRVI* 40 (2003) 60 σημ. 11 [στο εξής: Cheynet – Vannier, *Argyroi*]. Ο Cosentino (Flotte byzantine, 10-11), διαπιστώνοντας ότι στο Βυζάντιο από τον έβδομο μέχρι και το δέκατο αιώνα η πλειοψηφία των επικεφαλής μεγάλων στόλων δεν είχε ναυτική εμπειρία, δεν αναφέρεται στη συγκεκριμένη περίπτωση, προφανώς επειδή ο δρουγγάριος του πλωίου Ευστάθιος δεν ανήκε σε αυτήν την κατηγορία, εφόσον από το 895 μέχρι το 904 ηγήθηκε τριών ναυτικών επιχειρήσεων.

514. *DAI*, 51, σ. 252,120-124. Βλ. Λουγγής, *DAI*, 148-149.

λου από τη βασιλεύουσα και την απόφαση του Λέοντος Σ' να θέσει υπό τις διαταγές του Ευσταθίου τους πρωτοκαράβους Ποδάρων και Λέοντα Αρμένη καθώς και τους κωπηλάτες των δύο βασιλικών δρομωνίων κατέγραψε ο Κωνσταντίνος Ζ'⁵¹⁵. Παρά το ότι έχει διατυπωθεί η άποψη ότι στο απόσπασμα αυτό ο λόγος αφορά τις βυζαντινοβουλγαρικές συρράξεις των ετών 894-896⁵¹⁶, δίπλα στα επιχειρήματα του Jenkins⁵¹⁷ ότι πρόκειται για τη σικελική εκστρατεία του 902, ας μας επιτραπεί να προσθέσουμε ότι με την έκφραση *περιστάσεως γενομένης* ο Πορφυρογέννητος απέφευγε εύσχημα οποιαδήποτε αναφορά στην πτώση του Ταυρομενίου και ότι η συμμετοχή του Ποδάρωνος και του Λέοντος Αρμένη στη ναυτική αυτή επιχείρηση πρέπει να είχε άμεση σχέση με την πείρα που οι δύο άνδρες είχαν αποκτήσει, υπηρετώντας ως πρωτελάτες στο στόλο του Νάσαρ το 880⁵¹⁸. Ακόμη, η τοποθέτηση στο στόλο εκστρατείας των αφοσιωμένων στον αυτοκράτορα πληρωμάτων και των δύο πρωτοκαράβων αποτελεί μία ακόμη ένδειξη ότι ο Ευστάθιος δεν έχρισε της απολύτου εμπιστοσύνης του Λέοντος Σ'. Αμέσως μετά τη διήγηση της απόσπασης του Ποδάρωνος και του Λέοντος Αρμένη και τη διαβεβαίωση ότι ο Ευστάθιος *ἀπήει κατὰ τῶν ἐναντίων*, ο Κωνσταντίνος Ζ' αισθάνθηκε την ανάγκη να παράσχει την ακόλουθη και, ίσως, εκ πρώτης όψεως περιττή διευκρίνιση: *τοῦτο δὲ ὄλον ἐποίησεν ὁ βασιλεὺς διὰ τὸ ἀποβλέπειν τὸν πατρίκιον Εὐστάθιον καὶ δρουγγάριον τοῦ πλωϊμοῦ πρὸς πόλεμον τῶν ἐναντίων*⁵¹⁹. Είναι πιθανόν η έκφραση *διὰ τὸ ἀποβλέπειν* να μην έχει αιτιολογική σημασία⁵²⁰, αλλά τελική και το απόσπασμα που παραθέσαμε να μεταφράζεται: «ο αυτοκράτορας έπραξε αυτό για να αποβλέπει ο Ευστάθιος στον πόλεμο κατὰ των εχθρῶν». Αν, όντως, το νόημα του χωρίου είναι αυτό, τότε είναι προφανές ο παινιγμός ότι μέχρι τότε ο Ευστάθιος αποσκοπούσε να πλήξει κάποιον(ους) άλλον(ους) και όχι τον εχθρό. Στην περίπτωση αυτή, ο Λέων Σ' απομάκρυνε από την Κωνσταντινούπολη τον ύποπτων επιδιώξεων δρουγγάριο του πλωϊμοῦ, αναθέτοντάς του μία μακρινή και δύσκολη αποστολή⁵²¹.

Ο Ευστάθιος πρέπει να κατέπλευσε στην «Εσπέρα» στις αρχές μάλλον του καλοκαιριού του 902 και σίγουρα πριν από την έναρξη της πολιορκίας του Ταυρομενίου από

515. *DAI*, 51, σ. 250,80-86. Πρβλ. Belke - Soustal, *Byzantiner*, 254 σμμ. 558.

516. Ο Vogt (*Basile Ier*, 370), ενώ αρχικά είχε υποστηρίξει ότι οι Ποδάρων και Λέων Αρμένης έλαβαν μέρος στην εκστρατεία του 902, αργότερα θεώρησε ότι συμμετείχαν στον πόλεμο εναντίον των Βουλγάρων (*Le protospathaire de la phiale et la marine byzantine*, *EO* 39 [1941-42] 330).

517. Βλ. *Commentary*, 200-201.

518. Βλ. Βλυσίδου, *Η έπιβουλή στα Δαμιανοῦ*, 85-86.

519. *DAI*, 51, σ. 250,86-88.

520. Όπως θεώρησε ο Jenkins, μεταφράζοντας το χωρίο: "All this the emperor did because the patrician Eustathius, the lord admiral, was intending to engage the enemy". Βλ. *DAI*, 51, σ. 251. Πρβλ. Belke - Soustal, *Byzantiner*, 254.

521. Βλ. Βλυσίδου, *Τα αίτια της εκθρόνισης του Νικολάου Α'*, 31-32.

τους Άραβες⁵²², αλλά οι παραλλαγές του Χρονικού του Λογοθέτη, μολοντί κάνουν λόγο για αμέλεια ή προδοσία του δρουγγαρίου του πλωΐμου, του Καραμάλου και του Μιχαήλ Χαράκτη, προτάσσουν ως αιτία πτώσης του Ταυρομενίου την ενασχόληση του πολεμικού ναυτικού της αυτοκρατορίας με την ανέγερση δύο εκκλησιών, αφιερωμένων στη μνήμη της Θεοφανούς, πρώτης συζύγου του Λέοντος C', και του Αγίου Λαζάρου⁵²³. Προδοσία, όμως, των επιφορτισμένων με την υπεράσπιση της πόλης αξιωματούχων και ταυτόχρονη ολιγωρία εκ μέρους της κεντρικής εξουσίας δημιουργούν κάποια ερωτηματικά, που γίνονται εύλογα, αν αναλογιστούμε ότι τα εγκαίνια του τελευταίου ναού έγιναν στις 4 Μαΐου 899 ή 900⁵²⁴. Επίσης, μάλλον δύσκολα, κατά τη γνώμη μας, μπορεί να γίνει αποδεκτό ότι για την οικοδόμηση του παρεκκλησιού της Θεοφανούς⁵²⁵, ακόμη και στην περίπτωση που άρχισε μετά το θάνατο της τρίτης συζύγου του αυτοκράτορα, Ευδοκίας Βαϊανής την άνοιξη του 901⁵²⁶, απαιτήθηκε μία ευρείας έκτασης χρησιμοποίηση των πληρωμάτων του στόλου. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η κατηγορία περί απασχόλησης του στόλου σε ανέγερση ναών το 902 δεν πρέπει να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ή τουλάχιστον δεν έχει την ίδια βαρύτητα με την αντίστοιχη που οι συγγραφείς των λογοθετικών κειμένων διατύπωσαν το 878 για τη Νέα Εκκλησία και την πτώση των Συρακουσών φαίνεται ότι, στην περίπτωση του Ταυρομενίου, δεν είναι παρά ένα συμπληρωματικό μοτίβο αμαύρωσης για μία ακόμη φορά της νέας δυναστείας, της νέας δυτικής πολιτικής της και των νέων συμβόλων της.

Παρά την προσπάθεια να αντιμετωπιστεί με τον ίδιο τρόπο η άλωση των δύο σικελικών πόλεων, οι διαφορές μεταξύ του τί διαδραματίστηκε το 878 και το 902 είναι ουσιαστικές. Τότε ο εχθρός ξεκίνησε την επίθεση εναντίον των Συρακουσών, έχοντας αντιληφθεί ότι δεν είχαν αποσταλεί ενισχύσεις από την Κωνσταντινούπολη την ενδεικνυόμενη για εκστρατείες εποχή⁵²⁷, τώρα όμως όχι. Τότε η πολιορκία της πόλης

522. Βλ. Dolley, *The Lord High Admiral Eustathios Argyros*, 345.

523. Συν. Γεωργ. Μον., 860,12-861,1: ... *ἀσχολομένον δὲ τοῦ στόλου εἰς τὰ κτίσματα τῶν τοιούτων ἐκκλησιῶν παρελήφθη ἐν Σικελίᾳ τὸ Ταυρομένιον ὑπὸ τῶν Ἄφρων, τῆ ἀμελείᾳ, μάλλον δὲ προδοσίᾳ, Εὐσταθίου δρουγγαρίου τῶν πλωΐμων, καὶ Καραμάλου ἐκεῖσε ὄντος καὶ Μιχαὴλ τοῦ Χαράκτου, γενομένης πολλῆς σφαγῆς τῶν Ῥωμαίων*. Βλ. και Συν. Θεοφ., 364,20-365,6. Ψευδοσυμεών, 283,231-243. Λέων Γραμμ., 274,9-20. Θεοδ. Μελιτ. 191-192. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 30,35-31,5. Σκυλιτζής, 180,14-181,21. Ζωναράς III, 446,17-447,1.

524. Και όχι στις 4 Μαΐου 912, όπως υποστήριξε ο R. H. Dolley, *The Historical Significance of the Translation of St. Lazaros from Kypros to Byzantion*, *Byz.* 19 (1949) 64-71. Βλ. Αργέθας, *Scripta minora*, αρ. 59, II, σ. 11-16. Πβλ. Jenkins - Laourdas - Mango, *Nine Orations*, 6-8. P. Magdalino, *The Bath of Leo the Wise and the "Macedonian Renaissance" Revisited: Topography, Iconography, Ceremonial, Ideology*, *DOP* 42 (1988) 112.

525. Για το οποίο βλ. G. Dagron, *Théophanô, les Saints-Apôtres et l'église de Tous-les-Saints*, *Σύμμεικτα* 9/1 [= *Μνήμη Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ*] (1994) 201-217, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

526. Ο θάνατος της Ευδοκίας Βαϊανής (Συν. Γεωργ. Μον., 860,10-11), που μνημονεύεται πριν από την ανέγερση των εκκλησιών της Θεοφανούς και του Αγίου Λαζάρου, δεν αποτελεί αποφασιστικό κριτήριο για την έναρξη των οικοδομικών εργασιών, όπως θεώρησε ο Dolley, *Historical Significance*, 61-63.

527. Συν. Θεοφ., 309,14-15. Βλ. και πιο πάνω, σ. 307.

διήρκεσε επί εννέα ολόκληρους μήνες, τώρα ούτε ένα μήνα. Κύριος υπερασπιστής του Ταυρομενίου ήταν ο πατριίκιος και, προφανώς, στρατηγός της εναπομένουσας Σικελίας Κωνσταντίνος Καράμαλος, ο οποίος, κατά τον Βίο του Ηλία του Νέου, απείχε πολύ από το πρότυπο του ιδεώδους ηγήτορα⁵²⁸. Απορρίπτοντας την τακτική αντίστασης στον εχθρό με την οχύρωση μέσα στην πόλη, ο Καράμαλος αποφάσισε ευθύς την έξοδο των στρατευμάτων του, διακινδυνεύοντας έτσι μεγαλύτερες απώλειες σε ενδεχόμενη ήττα. Παρά τη σφοδρή μάχη που προς στιγμήν μάλιστα οδήγησε τους Άραβες στη σκέψη υποχώρησης, οι Βυζαντινοί ηττήθηκαν ολοκληρωτικά, χάνοντας πολλούς άνδρες. Οι διασωθέντες είτε κατέφυγαν στο Ταυρομενιον, είτε επιβίβαστηκαν στα πλοία, εγκαταλείποντας τον αγώνα⁵²⁹. Μεταξύ αυτών, οι οποίοι επέλεξαν το δρόμο της φυγής, διόλου απίθανο να συγκαταλεγόταν και ο ίδιος ο Καράμαλος, κάτι που διαφαίνεται από το γεγονός ότι κατόρθωσε να διασωθεί και, κυρίως, από το ότι, μετά την επάνοδο του στη βασιλεύουσα, αντιμετώπισε μαζί με τον δρουγγάριο του πλωίμου Ευστάθιο την κατηγορία της προδοσίας που διατύπωσε εναντίον τους ο Μιχαήλ Χαράκης. Και οι δύο καταδικάστηκαν σε θάνατο, αλλά χάρη στην παρέμβαση του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού εκάρησαν μοναχοί, ο μεν Καράμαλος στη μονή Πικριδίου, ο δε Ευστάθιος στη μονή Στουδίου⁵³⁰. Σε αντίθεση, όμως, με τον Ευστάθιο που αποκαταστάθηκε στο αξίωμά του το 904⁵³¹, ο Καράμαλος δεν επανεμφανίζεται στις πηγές, ίσως επειδή θεωρήθηκε ως ο κύριος υπεύθυνος της άλωσης του Ταυρομενίου.

Η στρατηγική του Καράμαλου επέφερε τη γρήγορη κατάρρευση της άμυνας της πόλης: η πολιορκία της, που άρχισε στις 17 Ιουλίου, διήρκεσε δεκαπέντε μόλις ημέρες⁵³², εφόσον ο αμφοβόρος Ibrāhīm εισήλθε στο Ταυρομενιον την 1η Αυγούστου 902⁵³³,

528. Βίος Ηλία Νέου, 49, σ. 74,1015-76,1019 και σ. 168-169 (σχόλια). Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 96-97 (αφ. 65). Στο αγιολογικό κείμενο (50, σ. 78,1046-1052. Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 246 σημ. 36) κατονομάζεται ένας ακόμη ανώτατος αξιωματούχος, ο Χρυσίων, στον «οίκον» του οποίου διέμεινε ο όσιος. Το ενδεχόμενο ο Χρυσίων να ανήκε στη στρατιωτική ιεραρχία και να κατείχε π.χ. το αξίωμα του τουρμάρχη Σικελίας ή στην πολιτική και να ήταν, ίσως, κριτής πρέπει να παραμείνει ανοικτό. Για την ισχύ των κριτών επί Λέοντος C' βλ. V. Vlyssidou, *Quelques remarques sur l'apparition des juges (première moitié du Xe siècle)*, στο: *Η Βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος-12ος αι.)* [IBE/EIE - Διεθνή Συμπόσια 6], Αθήνα 1998, 59-66.

529. Amari, *Biblioteca* I, 394 (Ibn al-Atīr) και II, 151 (Nuwayrī). Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 145-146.

530. Συν. Γεωργ. Μον., 861,1-6. Ψευδοσυμμεών, 283,243-284,248. Λέων Γραμμ., 274,20-275,4. Θεοδ. Μελιτ., 192. Βλ. Hirsch, *Studien*, 72. Grumel, *Regestes*², αφ. 599 a-b.

531. Συν. Θεοφ., 366,21-367,1. Συν. Γεωργ. Μον., 862,18-21. Σκυλίτζης, 182,56-58. Βλ. Tougher, *Leo VI*, 186.

532. Και όχι μερικών μηνών, όπως υπέθεσε ο Gay, *Italie méridionale*, 157. Βλ. Dolley, *The Lord High Admiral Eustathios Argyros*, 348.

533. Χρονικόν του Cambridge, 45/37: I, σ. 336 και II, σ. 116 (σχόλια). Βίος Ηλία Νέου, 53, σ. 80,1100-82,1107 και 171 (σχόλια). Βλ. Amari, *Storia* II, 103. Jenkins, *Accuracy*, 104, 107. Karlin-Hayter, *Military Affairs*, 24. Maurici, *Breve Storia*, 52-54. Kislinger, *Regionalgeschichte*, 119. Pryor - Jeffreys, *ΔΡΟΜΟΝ*, 65.

προβαίνοντας σε ανελέητη σφαγή του πληθυσμού του⁵³⁴. Η δυνατότητα άφιξης στη Σικελία νέων ενισχύσεων από την Κωνσταντινούπολη ήταν πρακτικά αδύνατη και η κεντρική εξουσία δεν πρέπει να πληροφορήθηκε τον άμεσο κίνδυνο που διέτρεχε το Ταυρομένιον, αλλά την άλωσή του. Επομένως, ο περίφημος φόγος των λογοθετικών παραλλαγών για ολιγορτία ή εκείνος του Νικολάου Μυστικού για αμέλεια εκ μέρους του Λέοντος Σ΄ δεν ευσταθεί. Οι συγγραφείς των πρώτων κειμένων, παρουσιάζοντας την ενασχόληση των πληρωμάτων του στόλου ως την πρωταρχική αιτία άλωσης του Ταυρομενίου, συνέδεαν την ήττα του 902 με την πτώση των Συρακουσών το 878 για να καταδικάσουν συλλήβδην την πολιτική που ακολουθήθηκε από το 867 και εξής και η οποία, όντας σχεδόν αποκλειστικά επικεντρωμένη στην αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία, οδήγησε νομοτελειακά τη Σικελία εκτός των συνόρων της αυτοκρατορίας.

Αν, όμως, οι παραλλαγές του Χρονικού του Λογοθέτη επέκριναν τις επιλογές της Μακεδονικής δυναστείας στην «Εσπέρα» ανεξάρτητα από το εάν στο θρόνο βρισκόταν ο Βασίλειος Α΄ ή ο Λέων Σ΄, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τον πατριάρχη Νικόλαο Α΄, ο οποίος έβλεπε και έκρινε τα γεγονότα από τη δική του οπτική γωνία. Είναι προφανές ότι η κρίση του για τη μεγάλη απώλεια του 902, που εξέφρασε σε επιστολή του προς τον Ρωμανό Λακαπηνό, χρονολογημένη το 919/920⁵³⁵, δεν είναι απαλλαγμένη από τα αρνητικά προσωπικά συναισθήματά του έναντι του Λέοντος Σ΄. Ενώ για την άλωση των Συρακουσών ο ιεράρχης κατονόμαζε με περισσή ευθύτητα τον ναύαρχο Αδριανό ως υπαίτιο, αποσειόντας έτσι οποιαδήποτε ευθύνη από τον Βασίλειο Α΄⁵³⁶, για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης και του Ταυρομενίου υποδείκνυε σαφέστατα τον Λέοντα Σ΄ ως εκείνον που επέδειξε αμέλεια. *Ὅτι ἐνταῦθα ἀμέλειαν προηγήσαντο, ἔγραφε ο Νικόλαος Μυστικός, αλλά, στη συνέχεια, παρείχε διευκρινίσεις μόνο για την άλωση της Θεσσαλονίκης: καὶ γὰρ ἐπιδομένων βοηθείας τῶν Θεσσαλονικέων, ἡμέραν ἕξ ἡμέρας ἀναβαλλόμενοι πρὸς τὸ ἀπολυθῆναι ἐκεῖ τὸ πλώϊμον ἀπόλεσαν τὰ πράγματα⁵³⁷.*

Η πραγματικότητα, όμως, έρχεται να διαψεύσει τον ισχυρισμό του ιεράρχη περί μη έγκαιρου απόπλου του βυζαντινού στόλου, εφόσον τον Ιούλιο 904 εναντίον του Λέοντος Τριπολίτου απεστάλησαν ο Ευστάθιος, που επέστρεψε κενός, και ο Ιμέριος που δεν τόλμησε *κἄν ὄλωσ πλησιάσαι τῷ στόλῳ τῶν Ἀγαρηνῶν*⁵³⁸. Αυτή την ανεπιτυχρή αποτύπωση των γεγονότων είναι πιθανόν να μην υπαγόρευσε μόνον η πρόθεση του πατριάρχη να αμαυρώσει τον Λέοντα Σ΄, αλλά και το πρόσωπο, προς το οποίο απευθυνόταν το 919/920. Ο Ρωμανός Λακαπηνός, άνδρας με μακρά προϋπηρεσία στο

534. Μεταξύ των θυμάτων ήταν και ο επίσκοπος της πόλης Προκόπιος βλ. *Translatio Sancti Severini*, 3, σ. 454,25-455,17. Πρβλ. Amari, *Storia* II, 104-105.

535. Grumel, *Regestes*², αρ. 700 [665].

536. Βλ. πιο πάνω, σ. 307-308.

537. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 75, σ. 326,63-66.

538. Συν. Θεοφ., 366,21-368,1. Συν. Γεωργ. Μον., 862,18-3634. Βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* Π/1, 165-166.

στόλο από την εποχή της βασιλείας του Λέοντος Ζ⁵³⁹, ήταν σε θέση να γνωρίζει καλά πρόσωπα και καταστάσεις. Αποδίδοντας την άλωση της Θεσσαλονίκης και του Ταυρομενίου στην αμέλεια του Λέοντος Ζ' και όχι του πολεμικού ναυτικού της αυτοκρατορίας και των ηγητόρων του, ο Νικόλαος Μυστικός δεν διακινδύνευε το ενδεχόμενο να προσκρούσει στη διαφορετική εκτίμηση του Λακαπηνού. Επιπλέον, σε μία εποχή που οι σχέσεις του με τον αποδέκτη της επιστολής του και τωρινό κυρίαρχο του παλατιού δεν είχαν ακόμη αποκρυσταλλωθεί, ο ιεράρχης, αντιπαρερχόμενος την πτώση του Ταυρομενίου, απέφευγε να του υπενθυμίσει, έστω και έμμεσα, την παρέμβαση του υπέρ του Ευσταθίου και, κατά συνέπεια, τις διασυνδέσεις που είχε στο παρελθόν⁵⁴⁰. Το τελευταίο αυτό σημείο πρέπει να απασχόλησε ιδιαίτερα τη σκέψη του Νικολάου Α', ο οποίος κατέγραψε την άποψή του για τα συμβάντα του 902 και του 904 με έναν τρόπο που να αποβαίνει ακόμη και υπέρ του Ιμερίου, έναντι του οποίου οι διαθέσεις του ήταν εχθρικές⁵⁴¹.

Πέρα από τις προσωπικές σκοπιμότητες του Νικολάου Μυστικού, το βέβαιο είναι ότι ο Ευστάθιος επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη κενός. Παρά την αποστολή σημαντικών ναυτικών δυνάμεων στην «Εσπέρα» το 901 υπό τον Μιχαήλ Χαράκτη και το 902 υπό τον Ευστάθιο, τα στοιχεία των πηγών αφήνουν να διαφανεί μία πλήρης κατάρρευση της άμυνας των Βυζαντινών που αδυνατούν να υπερασπιστούν τη Σικελία και να παρεμποδίσουν τη διαπεραιώση των Αράβων στη Ν. Ιταλία. Σύμφωνα με τον Ibn al-Atīr⁵⁴², ο Λέων Ζ', μετά την πτώση του Ταυρομενίου, απέστειλε ισχυρές ενισχύσεις στη Σικελία: η εικόνα, ωστόσο, των αποσπασμάτων του στρατού του Ibrāhīm, που επιβάλλουν την άνευ όρων υποταγή πόλεων και φρουριών του βορειο-ανατολικού τμήματος του νησιού⁵⁴³, καθιστά επισφαλή την πληροφορία αυτή. Ένα μήνα μετά την άλωση του Ταυρομενίου, στις 3 Σεπτεμβρίου 902, ο ίδιος ο Ibrāhīm αποβιβαζόταν περικού ανενόχλητος στο Ρήγιο για να προωθηθεί στη συνέχεια μέχρι τη Β. Καλαβρία,

539. Πρωτοκάραβος, στρατηγός Σάμιου και δρουγγάριος του πλωϊόμου βλ. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* III, 25, σ. 77,385-387. Συν. Θεοφ., 377,1-2 και 389,20. Πρβλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 63. Guiland, *Recherches* I, 538.

540. Βλ. Βλυσίδου, Τα αίτια της εκθρόνισης του Νικολάου Α', 26.

541. Στην επιστολή του προς τον χαλίφη ο Νικόλαος Μυστικός καταδίασε τον Ιμέριο για τη σφαγή των Αράβων της Κύπρου βλ. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 1, σ. 8,116-10,153 και 525-526 (σχόλια). Πρβλ. Grumel, *Regestes*, 632 [646]. Επίσης, βλ. Βίο Ευθυμίου, XVII, έκδ. P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii Patriarchae CP. Text, Translation, Introduction and Commentary* [Bibliothèque de Byzantion 3], Bruxelles 1970, σ. 109,24-28 και 220-222 (σχόλια).

542. Amari, *Biblioteca* I, 394.

543. Βλ. Amari, *Storia* II, 105-108. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 147-148. Πρβλ. B. Lavagnini, Demenna e Demenniti, στο: *Byzance. Hommage à A. N. Stratos* I, Athènes 1986, 123.

σταματώντας έξω από τα τείχη της Κωνσταντίας⁵⁴⁴. Η προσπάθεια σύναψης ειρήνης με τον εισβολέα και η απειλητική απάντησή του ότι θα έφθανε μέχρι τη Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη⁵⁴⁵ αποδίδουν την προσωρινή αδυναμία σοβαρής αντίστασης στον εχθρό. Αν και άρρωστος, ο Ibrāhīm διέταξε έφοδο εναντίον της Κωνσταντίας την 1η Οκτωβρίου 902. Βοήθεια από τον στρατηγό Λογγοβαρδία, ίσως τον *Melisian* (Μελισσηνό;) που κατήλθε στην Απουλία γύρω στο 900⁵⁴⁶, δεν φαίνεται να έφθασε στην πολιορκούμενη πόλη, οι κάτοικοι της οποίας υποχρεώθηκαν να ζητήσουν συνθηκολόγηση μετά τις 23 Οκτωβρίου⁵⁴⁷. Αγνοώντας, όμως, ότι ο Ibrāhīm είχε πεθάνει, παρείχαν στους Άραβες την ευκαιρία να παραμείνουν μπροστά στην Κωνσταντία μέχρις ότου συγκεντρωθούν τα υπόλοιπα στρατεύματά τους, που είχαν επιδράσει εναντίον διαφόρων ιταλικών θέσεων, και να αποπλεύσουν από την Καλαβρία, ίσως από τη νοτιότερα ευρισκόμενη πόλη της Αμαντέας, ως νικητές⁵⁴⁸, με μόνη τη φύση να μπορεί να τους προβάλλει εμπόδια⁵⁴⁹.

Καθόλο αυτό το διάστημα που οι Άραβες μετά τη Σικελία έσπεραν τον πανικό και στη Ν. Ιταλία, επιχειρώντας να καταλύσουν τα επιτεύγματα του Νάσαρ και του Νικηφόρου Φωκά του παλαιού, οι στόλοι του Ευσταθίου και του Μιχαήλ Χαράκτη αδυνατούσαν να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους και να συντονίσουν τις ενέργειές τους. Από άποψη τακτικής, μετά την πτώση του Ταυρομενίου η αντιμετώπιση των Αράβων στη θάλασσα ήταν εφικτή μόνο αν αναλαμβανόταν μία απόπειρα διέλευσης του πορθμού της Μεσσήνης, που θα οδηγούσε το βυζαντινό στόλο στα νερά της Τυρρηνικής. Μολονότι δύσκολο ένα τέτοιο εγχείρημα, για τον Μιχαήλ Χαράκτη, ο οποίος το 901 είχε ανακόψει τη νικηφόρα προέλαση του Abū'-'Abbās στο στενό της Μεσσήνης, φαίνεται ότι δεν ήταν ακατόρθωτο, εφόσον τώρα στην περιοχή βρισκονταν περισσότερες δυνάμεις. Ειδικά για τον Ευστάθιο, η κατηγορία του Μιχαήλ Χαράκτη περι-

544. Βίος Ηλία Νέου, 53, σ. 82, 1108-1109: ... *ἐπὶ τὸ Πήγιον διέβη, κάκειθεν αὐθις πρὸς Κωνσταντίαν ἔθει*. Amari, *Biblioteca* I, 395 (Ibn al-Atīr) και II, 152 (Nuwayrī), 187-188 (Ibn Haldūn). Επίσης, βλ. Βίο Ηλία Σηπλαιώτου, 35, σ. 862D. Πρβλ. Gay, *Italie méridionale*, 157. Eickhoff, *Seekrieg*, 249-251. Pertusi, II "thema" di Calabria, 430. Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*, 99. McCormick, *Origins*, 965 (αφ. 754).

545. *Translatio Sancti Severini*, 4, σ. 455,26-28: *Vadant tantum et certo certius teneant, quia non solum illos, verum etiam et civitatem Petruili senis destruam. Hoc enim unum restat, ut Constantinopolim proficiscar et conteram eam in impetu fortitudinis meae*. Βλ. και Βίο Ηλία Νέου, 53, σ. 82, 1121-1123: *Ὁ τὴν Κωνσταντινούπολιν καταλήψασθαι κάκει τελευταῖν οἰωνιζόμενος Βράχμιος, ...* Πρβλ. Hiestand, *Regnum Italicum*, 113-114.

546. Lupus Protospatharius, a. 900, σ. 53. Πρβλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 77-78 (αφ. 11).

547. Για την ημερομηνία θανάτου του Ibrāhīm βλ. Amari, *Storia* II, 116 σημ. 1.

548. Amari, *Biblioteca* I, 395-396 (Ibn al-Atīr) και II, 21 (Ibn Idāri), 152-153 (Nuwayrī), 188 (Ibn Haldūn). Βλ. και Lupus Protospatharius, a. 901, σ. 53: *descendit Abrami rex Sarracenorum in Calabriam, et ivit Cosentiam civitatem, et percussus est ictu fulguris. Annales Baresnes*, a. 902, σ. 52. Βλ. Burgarella, *Colla*, 50-51.

549. Κατά την επιστροφή του στην Πάνορμο, ο αραβικός στόλος έπεσε σε θύελλα, χάνοντας πολλά από τα πλοία του βλ. *Translatio Sancti Severini*, 8, σ. 458,32-34.

προδοσίας δεν πρέπει να αφορούσε τόσο την άλωση του Ταυρομενίου, για την οποία κύριος υπεύθυνος ήταν ο Καράμαλος, όσο αυτά που επακολούθησαν με τους Άραβες να διατρέχουν απρόσκοπτα την Καλαβρία επί δύο περίπου μήνες. Η πιθανότερη αιτία, που οδήγησε τον Ευστάθιο σε απραξία, πρέπει να έγκειται στις συνθήκες, κάτω από τις οποίες είχε αποσταλεί στην «Εσπέρα»: πλαισιωμένος ή ακόμη και επιτηρούμενος από τους έμπιστους του αυτοκράτορα πρωτοκαράβους Ποδάρωνα και Λέοντα Αρμένη, ο Ευστάθιος εκκαλείτο απλά να ακολουθήσει την τακτική που είχε ήδη επιλέξει ο επί ένα χρόνο ευρισκόμενος στην περιοχή Μιχαήλ Χαράκτης⁵⁵⁰. Την έκδηλη δυσπιστία του Λέοντος C' προς το πρόσωπό του ανταπέδιδε ο Ευστάθιος, παραμένοντας αδρανής και θέτοντας σε κίνδυνο στρατιωτικές προσπάθειες ετών. Η αποκατάστασή του στο αξίωμα του δρουγγαρίου του πλωίμου το 904 δεν σήμαινε ούτε μεταβολή των διαθέσεων του παλατιού έναντί του, ούτε αυτοκρατορική μεταμέλεια για την άδικη μεταχείρισή του το 902 κατά τη γνώμη μας, αποτελεί σαφή ένδειξη ότι, παρὰ τις προσπάθειές του, ο Λέων C' δεν διέθετε ισχυρά ερείσματα μέσα στις τάξεις του στόλου, κάτι που επιβεβαιώνεται από το ότι διάδοχος του Ευσταθίου διορίστηκε ο μέχρι τότε πρωτοασκηρής Ιμέριος⁵⁵¹.

Η εξέλιξη των γεγονότων δικαίωσε πλήρως τον Μιχαήλ Χαράκτη, τον οποίο η Κωνσταντινούπολη περιέβαλε με την αμέριστη εμπιστοσύνη της, αποστέλλοντάς τον, μάλλον το 903, και πάλι στην Καλαβρία ως «ταξίαρχον»⁵⁵². Την εποχή αυτή οι περιστάσεις κάθε άλλο παρά ευνοϊκές ήταν για την ανάδειξη του δουκάτου της Καλαβρίας⁵⁵³ σε θέμα⁵⁵⁴. Επομένως, δύο εκδοχές είναι πιθανές όσον αφορά το αξίωμα του Μιχαήλ: είτε διορίστηκε δούξ Καλαβρίας⁵⁵⁵, είτε ταυτόχρονα ήταν και στρατηγός Σικελίας⁵⁵⁶. Για τη διάρκεια της θητείας και τη στρατιωτική δράση του Μιχαήλ Χαράκτη από το 903 και εξής δεν διαθέτουμε καμία πληροφορία. Αν και είναι περισσότερο από βέβαιο ότι η προσοχή του πρέπει να ήταν επικεντρωμένη στην παρεμπόδιση του εχθρού να διαπεραιωθεί στη Ν. Ιταλία, μάλλον δύσκολα θα απέδιδε κανείς την ηρεμία που επικράτησε τα αμέσως επόμενα χρόνια στα βυζαντινά όπλα και όχι στην αδυναμία των Αράβων να απειλήσουν σοβαρά τόσο τις εναπομένουσες θέσεις των Βυζαντινών στη Σικελία, όσο

550. Βλ. Dolley, *The Lord High Admiral Eustathios Argyros*, 353.

551. Συν. Θεοφ., 367,4-5. Συν. Γεωργ. Μον., 863,2-3.

552. Βίος Ηλία Νέου, 64, σ. 100,1359 (*ταξίαρχος τοῖς Καλαβροῖς ἀπεστάλη*) και σ. 164 (σχόλια). Βλ. Da Costa-Louillet, *Saints de Sicile*, 106. Για τον ταξίαρχη βλ. Oikonomidès, *Listes*, 335-336.

553. *DAI*, 50, σ. 236,88-89: ... ἡ Καλαβρίας στρατηγὸς δουκάτων ἦν τὸ παλαιὸν τῆς στρατηγίδος Σικελίας. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 5-6.

554. Κατὰ τον Pertusi (II «*thema*» di Calabria, 427), η πρώτη μνεία στρατηγού Καλαβρίας χρονολογείται το 918, ενώ η Falkenhausen (*Untersuchungen*, 28-29) τοποθετεί την ίδρυση του θέματος μεταξύ 938 και 956. Βλ. και Oikonomidès, *Listes*, 356.

555. Το αξίωμα του δουκός Καλαβρίας φέρουν οι Χριστόφορος και Πέτρος, γνωστοί μόνο από σφραγίδες, χρονολογημένες στη στροφή του ένατου προς το δέκατο αιώνα βλ. *D. O. Seals*, 1, 4.2 και 4.6.

556. Προφανώς, αυτό πρέπει να εννοεί η Falkenhausen, *Untersuchungen*, 97 (αφ. 66).

και τη Ν. Ιταλία, εξαιτίας ενός νέου εμφυλίου πολέμου⁵⁵⁷. Στην ύφεση των εχθροπραξιών, που επισφραγίστηκε με πρεσβεία προς τον εμίρη της Αφρικής και, ίσως, με σύναψη ειρήνης το 906/907⁵⁵⁸, έθεσε τέρμα αραβική επιδρομή το 911 εναντίον των Δεμένων, η οποία κατέληξε σε λεηλασία της περιοχής, όχι όμως και στην κατάληψη του φρουρίου⁵⁵⁹. Η αντίσταση των κατοίκων των Δεμένων σίγουρα δεν ήταν η τελευταία που προέβαλε ο χριστιανικός πληθυσμός της Σικελίας στους Άραβες⁵⁶⁰, αλλά εκείνο που μοιάζει απίθανο είναι να συνεπικουρήθηκε από δυνάμεις ή χρήματα, σταλμένα από τη Ν. Ιταλία ή την Κωνσταντινούπολη⁵⁶¹. Οι στρατηγοί Σικελίας, οι οποίοι μετά την πτώση του Ταυρομενίου ήδρευαν στην Καλαβρία, συνέχισαν να μνημονεύονται στις πηγές του δέκατου αιώνα⁵⁶², προφανώς για να φαίνεται ότι το νησί δεν είχε οριστικά εγκαταλειφθεί ωστόσο, είναι αμφίβολο, αν π.χ. ο πατριίκιος, βασιλικός πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Ελλάδος και Σικελίας Πόθος Αργυρός, γνωστός με το αξίωμα αυτό από μία σφραγίδα χρονολογημένη στη στροφή του ένατου προς το δέκατο αιώνα⁵⁶³, επιχειρήσε κάποια απόβαση στη Σικελία.

Αν, όμως, από το 903 μέχρι τα τέλη της βασιλείας του Λέοντος C', η Καλαβρία απηλλάγη από εχθρικές επιδρομές, δεν συνέβαινε το ίδιο και με την κεντρική Ιταλία,

557. Αναλυτικά βλ. Amari, *Storia* II, 148-169. Πρβλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 150 και 225.

558. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 548d [477], με προγενέστερη βιβλιογραφία.

559. Amari, *Biblioteca* I, 408 (Ibn al-Aṭīr) και II, 189 (Ibn Haldūn). Βλ. Maurici, *Breve Storia*, 55. Kissinger, *Regionalgeschichte*, 128.

560. Βλ. πιο κάτω, σ. 355 και 381-382.

561. Η μνεία περί αποστολής το 904 του κουβικουλαρίου Ροδοφύλη στη Σικελία με εκατό λίτρες χρυσού (Συν. Θεοφ., 368,6-8. Συν. Γεωργ. Μον., 863,7-9. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 32,26-27. Σκυλίτζης 183,70-71. Βλ. και Καμινιάτης, 59, έκδ. G. Böhlig [CFHB 4], Berlin-N. York 1973, σ. 51,58-60: *τὴν ἐπὶ δύσιν σταλείς*. Πρβλ. Hiestand, *Regnum Italicum*, 114-115) δεν πρέπει να ευσταθεί. Κατά την Αικ. Χριστοφιλοπούλου (*Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Β/2: 867-1081, Θεσσαλονίκη 1997², 65 σημ. 5), η πληροφορία είναι ανεκδοτολογικῶς χαρακτῆρα και η διήγηση αποσκοπεῖ να αποκρύψει το υποτιμητικὸ στοιχείο ὅτι ἡ βασιλικὴ χορηγία εἶχε ἀποδέκτη τον Συμεὼν της Βουλγαρίας. Βλ. Βίο Ευθυμίου, XV, σ. 101,17-19: ..., *τὴν εἰς Βουλγαρούς παρ' αὐτοῦ ἀποσταλεῖσαν φιλικὴν δεξιῶσιν μετὰ και τῆς ὀλκῆς τοῦ χρυσοῦν* ...

562. Βλ. Oikonomidēs, *Listes*, 256,29 και 351.

563. *D. O. Seals*, 1, 5.22. Για την ταύτιση βλ. Cheynet – Vannier, *Argyroi*, 62 (αρ. 5). Η θητεία του Πόθου Αργυρού στο αξίωμα του στρατηγού Ελλάδος και Σικελίας μπορεί να τοποθετηθεί γύρω στο 911, όταν ο αδελφός του Λέων έγινε στρατηγός Σεβαστείας, και σίγουρα πριν από το 922, οπότε προβιβάστηκε σε δομέστικο των σχολών. Ακόμη, το πιθανό, κατά τη γνώμη μας, ενδεχόμενο να ταυτίζεται με τον μνημονευόμενο στον Βίο του Λουκά Στεριωίτου (70, σ. 199-200 και 51-52 [σχόλια]) στρατηγὸς Ελλάδος Πόθος, η θητεία του οποίου, όμως, έχει χρονολογηθεί στα τέλη της βασιλείας του Ρωμανού Λακαπηνού (βλ. R. J. H. Jenkins, *The Date of the Slav Revolt in Peloponnese under Romanus I*, στο: *Late Classical and Medieval Studies in Honor of Albert Matthias Friend Jr.*, Princeton 1955, 210 [= *Studies*, XX] – στο εξής: Jenkins, *Slav Revolt*), χρήζει περαιτέρω έρευνας. Μάλιστα, πρέπει να εξεταστεί σε συνδυασμό με την αναφερόμενη στο αγιολογικό κείμενο, άγνωστη μέχρι στιγμής, ευρείας έκτασης τυραννίδα εναντίον του Κωνσταντίνου Ζ' την εποχή που ο Πόθος ήταν επικεφαλής του θέματος Ελλάδος.

όπου η αραβική απειλή έπεφτε πολύ βαρεία: οι Άραβες του Garigliano διατρέχοντας την Καμπανία, επέφεραν αλληπάλληλες ήττες στην Καπύη, απειλούσαν την ίδια τη Ρώμη και κατόρθωσαν να διεισδύσουν μέχρι την Τοσκάνη⁵⁶⁴. Οι προσπάθειες του πρίγκηπα της Καπύης και του Βενεβέντου Ατενόλφου, συνεπικουρούμενου από την Αμάλφη και τη Νεάπολη⁵⁶⁵, αδυνατούσαν να σταματήσουν τον εχθρό που στο πέρασμά του σκορπούσε την ερήμωση και τέτοιο πανικό, ώστε μία δυτική πηγή να αναφέρει, με μεγάλη δόση υπερβολής, ότι η κυριαρχία του στην Ιταλία διήρκεσε για τριάντα ολόκληρα χρόνια⁵⁶⁶. Η σκληρή, όμως, δοκιμασία των ιταλικών πόλεων απέδιδε οφέλη στην Κωνσταντινούπολη και το 907 η Αμάλφη, ο άρχων της οποίας έφερε τον τίτλο του βασιλικού σπαθαροκανδιδάτου⁵⁶⁷, αναγνώριζε τη βυζαντινή επικυριαρχία. Η αδυναμία των Λογγοβάρδων να αποκρούσουν τους Άραβες αναδείκνυε την αναγκαιότητα της βυζαντινής στρατιωτικής παρουσίας στην Ιταλική Χερσόνησο και το 909 πρεσβεία του Ατενόλφου, με επικεφαλής τον γιο του Λανδόλφο (Landolfus), αναχωρούσε για την Κωνσταντινούπολη: το αίτημα περί αποστολής ενισχύσεων στην Ιταλία για την εκδίωξη των Αράβων του Garigliano έγινε δεκτό από τον Λέοντα C' με την προϋπόθεση ο πρίγκηπας της Καπύης και του Βενεβέντου να γίνει υποτελής της αυτοκρατορίας⁵⁶⁸. Η αυτοκρατορική υπόσχεση δεν υλοποιήθηκε, αλλά με τον Λανδόλφο Α' (910-943) να διαδέχεται τον πατέρα του και να φέρει τον τίτλο του πατρικίου⁵⁶⁹ η εδραίωση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία ήταν η νέα πραγματικότητα.

564. Ενδεικτικά βλ. *Catalogus comitum Capuae*, 499,38-41. Λιοντπράνδος, *Antapodosis* II, 44, σ. 53, 712-720. Αναλυτικά βλ. Amari, *Storia* II, 192-194 και Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 155.

565. Leo Marsicanus I, 50, σ. 130,20-131,14: ... *Atenolfus unacum Neapolitanis et Amalfitanis non parvo exercitu aggregato Garilianum supra Saracenos venit* Η συμμαχία Ατενόλφου και Νεάπολης το 903 ήταν πρόσκαιρη ανανεώθηκε μεν το 911, αλλά τις παραμονές της μάχης του Garigliano η Νεάπολη βρισκόταν σε ειρηνικές σχέσεις με τους Άραβες. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 160-161. Πρβλ. B. M. Kreutz, *Amalfi and Salerno in the Early Middle Ages: A Regional Profile*, Michigan 1970, 114-115.

566. *Benedicti Sancti Andreae monachi Chronicon*, 27, έκδ. G. H. Pertz, *MGH. SSRG* III, Hannoverae 1839, σ. 713,32-39: *Ceperunt tota Campania ferro, igne vastare; ... Regnaverunt Agarenis in Romano regno anni triginta; redacta est terra in solitudine, et monasteria sancte sine laudes*. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 159-160.

567. Βλ. Schwarz, *Amalfi*, 31-32. V. von Falkenhausen, *Il ducato di Amalfi e gli Amalfitani fra Bizantini e Normani*, στο: *Istituzioni civili e organizzazione ecclesiastica nello Stato medievale Amalfitano*, Amalfi 1986, 18. Πρβλ. Martin, *Occident chrétien*, 629.

568. Leo Marsicanus I, 52, σ. 133,20-27: ... *Landulfum filium suum ad Leonem imperatorem Constantinopolim destinavit suggerens omnia, quae per tot annos ab Agarenis perpersi fuerant, mala, orans et supplicans, ut dignaretur quantocius afflicte ac desolate ab eisdem Saracenis patriae subvenire atque, ut illos de Cariliano valeat extirpare, auxilium exercitus sui non dedignetur illi transmittere. Quem imperator et honorifice satis recepit et cuncta, quae suggererat, benigne se impleturum spondit*. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 32. Πρβλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 181. Guiland, *Recherches* II, 188.

569. Βλ. Garms-Cornides, *Langobardische Fürstentitel*, 409. Πρβλ. V. Beolchini, Landolfo, *DBI*, τόμ. 63, Roma 2004, 475.

Σε δύο επιστολές του προς τον Νικόλαο Picinigli, ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός κατέκρινε έμμεσα, πλην όμως σαφώς, τον Λέοντα Σ΄ και τις επιλογές του, αναφέροντας ότι περί το 913⁵⁷⁰ το θέμα Λογγοβαρδίας παρείχε την εικόνα μίας «αθλίου χώρας» που η αμέλεια των στρατηγών της είχε ερημώσει τα κάστρα της⁵⁷¹. Ακόμη και στην περίπτωση που ο ισχυρισμός του ιεράρχη ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, η 26ετής βασιλεία του Λέοντος Σ΄ υπήρξε το διάστημα εκείνο, το οποίο απαιτείται σε όλες τις εποχές για την εγκαθίδρυση μίας δύναμης σε μία νέα περιοχή, όπου εχθροί και σύμμαχοι είναι πάντα πρόθυμοι να την αμφισβητήσουν και να την καταλύσουν. Έχοντας, όμως, αποφασίσει ότι ο δρόμος για την εμπέδωση της εξουσίας του στην «Εσπέρα» περνούσε πρώτα από την υποταγή των λογγοβάρδων ηγεμόνων, που πολέμησε περίπου συστηματικά, και όχι από την εκδίωξη των Αράβων του Garigliano, τους οποίους αντιμετώπισε περιστασιακά, ο Λέων Σ΄ δεν είχε θέσει μόνο τις βάσεις για τη λαμπρή νίκη του 915, αλλά είχε καταστήσει σαφή το μόνιμο χαρακτήρα της βυζαντινής παρουσίας στη Ν. Ιταλία, που ήταν πλέον *conditio sine qua non*.

Η εκδίωξη των Αράβων από την Ιταλία και οι οικουμενικές φιλοδοξίες του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού

Ο εμφύλιος πόλεμος των Αράβων συνεχιζόταν και το 913 ο πληθυσμός της Σικελίας εξέλεξε ως νέο διοικητή τον Ahmad b. Qurhub (913-916), η καθόλα πληθωρική στρατιωτική δράση του οποίου δεν περιορίστηκε μόνο στο νησί, αλλά επεκτάθηκε τόσο εναντίον των Φατιμίδων της Αφρικής⁵⁷², όσο και εναντίον των Βυζαντινών της Ν. Ιταλίας. Γύρω στο καλοκαίρι του 913, ο αραβικός στόλος επέδραμε εναντίον της Καλαβρίας, από όπου επέστρεψε με μεγάλο αριθμό αιχμαλώτων και πλούσια λάφυρα⁵⁷³. Στη συνέχεια, το ενδιαφέρον του Ibn Qurhub εστιάστηκε στην εδραίωση της κυριαρχίας του στο βορειο-ανατολικό τμήμα της Σικελίας και στρατεύματα, με επικεφαλής τον γιο του Αλί, επιτέθηκαν εναντίον του Ταυρομενίου, που οι Άραβες είχαν πρόσφατα

570. Βλ. πιο κάτω, σ. 356-357 με τη σημ. 587.

571. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 80, σ. 336,1-7: ... *περί τῆς ἐρημώσεως τῶν κάστρων καὶ πρὸ τοῦ ἐξελεθῆναι σε τῶν ἐνταῦθα τοῦς λόγους ἠκούσαμεν καὶ παρὰ σοῦ, τέκνον ἡμῶν, καὶ παρ' ἐτέρων καὶ οἶδα ὅτι καὶ τότε ἀληθῆ ἐλεγες καὶ νῦν ἀληθῆ λέγεις. ... ὅτι τὴν διόρθωσιν ἐποιήσω τῶν ἐρημωθέντων, ὅτι ὅσα οἱ πρὸ σοῦ στρατηγήσαντες τῇ ἐαυτῶν ἀμελείᾳ, ταῦτα ἢ σὴ φρονήσις ἀνεκτίησάτο ...* και αρ. 144, σ. 458,6-7: ... *πρὸς τὴν ἄθλιον πρῶν μὲν οὖσαν χώραν ...*

572. Για τα χρονολογικά προβλήματα των δύο εκστρατειών του στην Αφρική βλ. Amari, *Storia* II, 179 σημ. 1 και Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 226.

573. Σύμφωνα με το Χρονικόν του Cambridge (45/42: I, σ. 337), η επίθεση εναντίον της Καλαβρίας τοποθετείται μεταξύ Σεπτεμβρίου 914 και Αυγούστου 915, ενώ, κατά τον Ibn al-Atir (Amari, *Biblioteca* I, 409), το έτος Εγίρας 300 (18 Αυγούστου 912 - 6 Αυγούστου 913). Υιοθετούμε την τελευταία χρονολογία, όπως οι Amari, *Storia* II, 174 και Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 225. Για την αντίθετη άποψη βλ. τα σχόλια του Schreiner στην έκδοση του Χρονικού του Cambridge, II, σ. 119.

ανοικοδομήσει η πολιορκία της πόλης διήρκεσε επί τρεις ή έξι μήνες και έληξε μετά από ανταρσία μέρους του αραβικού στρατού εναντίον του Αλί, ο οποίος, υπό την απειλή δολοφονίας του, αποχρεώθηκε να εγκαταλείψει το εγχείρημα⁵⁷⁴. Αν και άγνωστες οι συνθήκες, κάτω από τις οποίες το Ταυρομένιον περιήλθε και πάλι σε χριστιανικά χέρια, πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι ούτε η ανακατάληψή του, ούτε η αντίσταση, που προέβησαν το 913 οι κάτοικοί του, οφείλονταν στην ενίσχυση της αυτοκρατορίας, η οποία την εποχή αυτή αδυνατούσε να παρεμποδίσει τη διαπεραίωση του εχθρού στην Καλαβρία. Το πιθανότερο είναι ότι μέχρι το 962 και το 964/965, οπότε το Ταυρομένιον και τα Ρήματα (Rametta) αντίστοιχα αλώθηκαν οριστικά από τους Άραβες⁵⁷⁵, ο χριστιανικός πληθυσμός της Σικελίας μπόρεσε να εξασφαλίσει κάποιο καθεστώς μερικής ανεξαρτησίας ή ένα *modus vivendi* που του επέτρεψε την επιβίωσή του⁵⁷⁶. Ειδικότερα για την αντίσταση του Ταυρομένιου το 913, δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί η εκδοχή τους πολιορκουμένους να συνέδραμαν και Άραβες, αντίθετοι με την εξουσία του Ibn Qurhub, ο οποίος, σύμφωνα με τον Ibn al-Atīr⁵⁷⁷, φοβόταν το ενδεχόμενο εκδήλωσης δυσαρρέσκειας προς το πρόσωπό του.

Στον Ibn Qurhub, που η θέση του άρχισε να γίνεται επισφαλής, η πρόταση των Βυζαντινών για ειρήνη βρήκε πρόσφορο έδαφος και, μέσω του στρατηγού Καλαβρίας Ευσταθίου, κατέληξε σε συμφωνία καταβολής ετήσιου δασμού στους Άραβες της Σικελίας 22.000 χρυσών νομισμάτων⁵⁷⁸. Ως χρόνος σύναψης της συνθήκης αυτής έχουν προταθεί όλα τα έτη μεταξύ 914 και 918⁵⁷⁹, αλλά η πιο εύλογη, κατά τη γνώμη μας, περίοδος είναι το 914/915⁵⁸⁰. Ο Σκυλίτζης αναφέρει ότι η αιτία, η οποία ώθησε τους κρατούντες στην απόφαση αυτή, ήταν η αδυναμία της αυτοκρατορίας να μάχεται ταυτόχρονα τους Άραβες σε Ανατολή και Δύση σε μία εποχή, μάλιστα, που η βουλγαρική απειλή είχε επανεμφανιστεί⁵⁸¹. Ωστόσο, στους λόγους, που υπαγόρευαν στην Κωνσταντινούπολη ειρηνικές σχέσεις με τους Άραβες της Σικελίας, ως μας επιτραπεί να προσθέσουμε έναν ακόμη: την πολεμική προετοιμασία που κατέληξε στη μάχη του Garigliano.

574. Amari, *Biblioteca* I, 409 (Ibn al-Atīr) και II, 189 (Ibn Haldūn).

575. Χρονικόν του Cambridge, 45/52 και 54; I, σ. 338-339. Lupus Protospatharius, a. 961, σ. 54.

576. Βλ. Kislinger, *Regionalgeschichte*, 128, με προγενέστερη βιβλιογραφία: ειδικά στη σημ. 1162, επισημαίνεται ότι είναι αμφίβολο, αν στην ανακωχή, που συνήψαν το 919 οι Άραβες της Πανόρμου με το Ταυρομένιον και άλλα κέντρα που προέβησαν αντίσταση, συμπεριλαμβανόταν ευθέως το Βυζάντιο. Πρβλ. Martin, *Occident chrétien*, 618.

577. Amari, *Biblioteca* I, 409.

578. Σκυλίτζης, 263,46-49.

579. Ενδεικτικά βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 228-229.

580. Βλ. την επιχειρηματολογία του A. Beihammer στο: Dölger, *Regesten*², αρ. 577a [579], όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

581. Σκυλίτζης, 263,44-46: *συνιδόντες οὐκ οἱ κρατούντες, ὡς οὐχ οἰοῖ τε εἶσι πρὸς τε τοὺς ἔφους Σαρκηνούς καὶ πρὸς τοὺς ἑσπερίους ἀντέχειν, ἤδη καὶ τῶν Βουλγάρων τὰς σπονδὰς λευκώτων, ...*

Όταν το 914 ο πάπας Ιωάννης Ι΄ (914-928) αποφάσισε, με προτροπή του πρίγκιπα της Καπύης και του Βενεβέντου Λανδόλφου, να ζητήσει τη στρατιωτική βοήθεια του Βυζαντίου για την εκδίωξη των Αράβων από την Ιταλία, λάμβανε τη θετική απάντηση των επιτρόπων του ανήλικου Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου⁵⁸². Ένα τέτοιο, όμως, εγχείρημα, με ανοικτό το μέτωπο των Αράβων της Σικελίας, στρατηγικά έδειχνε πολύ δύσκολο και ο κίνδυνος να κατέληγε σε καταγραφή σημαντικών απωλειών ήταν περισσότερο από ορατός. Σε μία περίοδο που η αυτοκρατορία δεν μπορούσε να αποστείλει ισχυρές δυνάμεις στην «Εσπέρα», η απόφαση για συμμετοχή στη μάχη του Garigliano προϋπέθετε τον ασφαλή και απρόσκοπτο παράπλου των ιταλικών ακτών, προκειμένου ο βυζαντινός στόλος να φθάσει στην εκβολή του ποταμού Λείρι⁵⁸³, και την εξασφάλιση ότι η Καλαβρία και η Απουλία, στρατεύματα των οποίων θα συνεπικουρούσαν στον αγώνα εναντίον του εχθρού⁵⁸⁴, δεν θα δέχονταν επίθεση⁵⁸⁵. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, εξαγοράζοντας με περισσή γενναιοδωρία την ειρήνη με τη Σικελία, η Κωνσταντινούπολη δεν μείωνε μόνο κατά πολύ τις στρατιωτικές δαπάνες⁵⁸⁶, αλλά δημιουργούσε την κατάλληλη συγκυρία για την ευδωση της επικείμενης επιχείρησης, προστατεύοντας παράλληλα το στόλο της από ενδεχόμενη καταστροφή του καθ' οδόν προς ή από τον Λείρι ποταμό και τις δυτικές κτήσεις της από νέες λεηλασίες και καταστροφές.

Ποτέ η έκβαση μίας μάχης δεν είναι προδιαγραμμένη και ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ κατέγραψε τόσο την αρχική άρνηση του εκλεκτού του στρατηγού Λογγοβαρδίας Νικολάου Picingli να αναλάβει την ηγεσία του θέματος⁵⁸⁷, όσο και την ανησυχία του, η

582. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* II, 51-52, σ. 56,829-57,839: *Quod princeps (Landolfus) ut audivit, papam per internuntios ita covenit: "... Mittito denique ad Argorum imperatorem, cuius et ipsi eam quae cis mare est terram, sicut et nostram, depopulare non cessant. ...". His auditis, papa nuntios confestim Constantinopolim dirigit, suppliciter imperatoris amminicula sibi dari deposcens.* Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 161. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 184. Hiestand, *Regnum Italicum*, 126-127.

583. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* II, 52, σ. 57,840-842: *Imperator vero, ut vir sanctissimus Deique timens, copias absque mora classibus advectas direxit. Cumque per Carelianum flumen conscenderent, ...* . Πρβλ. Ravagnani, *Bizantini in Italia*, 161-162.

584. Leo Marsicanus I, 52, σ. 134,23: "..., *Apulis quoque et Calabris omnibus transmarino exercitui ...* .

585. Όπως φάνηκε από την επιδρομή του 913 εναντίον της Καλαβρίας, το γεγονός ότι ο εμφύλιος πόλεμος στη Σικελία συνεχιζόταν ακόμη δεν παρείχε κανένα εχέγγυο για το ότι ο βυζαντινός στόλος και η Ν. Ιταλία δεν θα δοκιμάζονταν από μία ξαφνική αραβική επίθεση.

586. Βλ. Ν. Οικονομίδης, Το όπλο του χρήματος, στο: *Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)* [ΙΒΕ/ΕΙΕ - Διεθνής Συμπόσια 4], Αθήνα 1997, 261-268.

587. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 144, σ. 458,5-7: "..., [καί] διὰ τοῦτο καὶ ἐξεβιασάμεθα, καὶ ἄκοντὰ σε καὶ ἀνανεύοντα πρὸς τὴν ἄθλιον πρώην μὲν οὖσαν χώραν, νῦν δὲ χάριτι θεοῦ εὐδαίμονα ἀπεστειλάμεν. Βλ. Grumel, *Regestes*², αρ. 681 [657].

οποία πήγαζε από το εύριθμο των δυνάμεων που είχε στη διάθεσή του⁵⁸⁸. Ο Νικόλαος Picingli κατέφθασε στην «Εσπέρα» αρκετά πριν από τη μάχη του Garigliano, εφόσον ο διορισμός του έγινε την εποχή κατά την οποία ο Νικόλαος Μυστικός ασκούσε τη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας, δηλαδή μεταξύ Ιουνίου του 913 και Φεβρουαρίου του 914⁵⁸⁹. Πρώτο καθήκον του νέου επικεφαλής Λογγοβαρδίας ήταν η στρατιωτική ανοδιοργάνωση της «άθλιου χώρας»⁵⁹⁰ και εχέγγυα για την εκπλήρωση του σκοπού αυτού παρείχαν οι στρατηγικές αρετές που τον διέκριναν και τα προηγούμενα ανδραγαθηματά του⁵⁹¹. Το παρελθόν του Νικολάου καθιστά, μάλλον, απίθανη την υπόθεση του V. Laurent ότι το Picingli, που παραδίδει ο Λέων Marsicanus⁵⁹², αποτελεί παραφθορά του πιγκέρνης⁵⁹³. Κατά τη γνώμη μας, πιθανότερη δείχνει η εκδοχή ο Νικόλαος να ήταν ιταλικής ή λογγοβαρδικής καταγωγής και η επιλογή του δεν αποδίδει μόνο τη βαρύτητα που είχαν για τον πατριάρχη τα προβλήματα της Δύσης, αλλά και τη βούλησή του να συμβάλει στην επίτευξη της μέγιστης δυνατής σύμπραξης όλων των χριστιανικών δυνάμεων της Ιταλίας για την εκδίωξη των Αράβων, ένα σχέδιο που είχε μελετηθεί από τα τέλη της βασιλείας του Λέοντος C'.

Οδευόντας προς το Garigliano, ο Νικόλαος Picingli, με την υπόσχεση της απονομής του τίτλου του πατρικίου, κατόρθωσε να αποσπάσει τον δούκα της Νεάπολης και τον ύπατο της Γαέτας από τη συμμαχία τους με τους Άραβες⁵⁹⁴. Με τη Νεάπολη και τη Γαέτα να αναγνωρίζουν τη βυζαντινή επικυριαρχία, συμπληρώνονταν ο κατάλογος αυτών που είχαν συστρατευθεί εναντίον του εχθρού και ο οποίος περιλάμβανε τους Ρωμαίους, με

588. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 80, σ. 336,11-15: *Περὶ δὲ τῶν ἀσεβῶν καὶ ἀθῶν ἐχθρῶν τοῦτο γινώσκων, ὅτι οὐκ ἐν πλήθει λαοῦ ἢ δύνამεις, ἀλλ' ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁμοψυχίᾳ, κἄν ὀλίγους ἔχεις τοὺς ὑπὸ σέ, ταῦτα παιδεύων αὐτοὺς μετ' ἐκεινῶν ἀγωνίζου προθύμως, καὶ πεποιθαιμεν Χριστῷ τῷ θεῷ καὶ σωτῆρι ἡμῶν ὅτι ὑπὲρ τοὺς ἐν πλήθει λαοῦ κενχωμένους εὐδοκμήσεις.* Βλ. Grumel, *Regestes*², αρ. 623a.

589. Κατά την Falkenhausen (*Untersuchungen*, 78 [αρ. 13]), ο Νικόλαος Picingli ἐφθασε στην Ιταλία ὄχι πριν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 915. Βλ. ὁμως, Pertusi, *Contributi*, 509 καὶ τὰ σχόλια τῶν Jenkins - Westerink στὴν Επιστ. Νικολάου Μυστικοῦ αρ. 144, σ. 581.

590. Επιστ. Νικολάου Μυστικοῦ αρ. 80, σ. 336,1-10 καὶ αρ. 144, σ. 458,6-7.

591. Επιστ. Νικολάου Μυστικοῦ αρ. 44, σ. 262,5-6: *εὐχόμενοι διὰ παντὸς καὶ ἔτι μείζοσι κατορθώμασι λαμπρύνεσθαι τὴν σὴν στρατηγικὴν ἀρετὴν, ...* Βλ. Grumel, *Regestes*², αρ. 618 [771]. Επίσης, βλ. Επιστ. Νικολάου Μυστικοῦ αρ. 144, σ. 458,5: *... τὰ σὰ προθεωροῦντες ἀνδραγαθήματα, ...*

592. Leo Marsicanus I, 52, σ. 133,29-30: *Imperator autem sue sponsonis non immemor Nycolaum patricium, cui Picingli cognomen erat, ...*

593. V. Laurent, *Contributions à la prosopographie du thème de Longobardie*, στο: *Byzantino-Sicula II: Miscellanea di scritti in memoria di Giuseppe Rossi Taibbi*, Palermo 1975, 310 καὶ 314 σημ. 31 (στο ἐξῆς: Laurent, *Prosopographie de Longobardie*), ο οποίος θεώρησε πιθανὸ τὸ ἐνδεχόμενο τὸ ἐπίθετο τοῦ Νικολάου νὰ ἦταν Μαλακηνός.

594. Leo Marsicanus I, 52, σ. 133,32-134,21: *Veniens igitur predictus patricius et fortitudine valida et multa prudentia peditus eos primum, quos familiares sibi ac federatos Saraceni habebant, idest Gregorium ducem Neapolitanorum et ducem Gaiete Iohannem, patriciatu illis honorem ab augusto deferens ...* Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 161-162. Για τὴ σφραγίδα τοῦ Νικολάου Picingli βλ. D. O. Seals, 1, 3.2.

ηγήτορα τον ίδιο τον πάπα Ιωάννη Γ', την Καπύη και το Βενεβέντο, το Σπολέτο και το Σαλέρνο⁵⁹⁵. Η συγκέντρωση τόσων στρατευμάτων αφήνει να διαφανεί ότι η ανάθεση στον Νικόλαο Picinigli του γενικού προστάγματος της επιχείρησης πρέπει να οφειλόταν περισσότερο στη συνειδητοποίηση από όλους ότι η εκδίωξη των Αράβων ήταν αδύνατη χωρίς τη σύμπραξη των Βυζαντινών και στις, ίσως ευρέως γνωστές, στρατηγικές ικανότητές του, παρά στις αριθμητικές δυνάμεις που είχε υπό τις διαταγές του.

Παρά τη σχετική ηρεμία που επικρατούσε στη Βαλκανική το 915, η βουλγαρική απειλή παρέμενε μετέωρη, αποτρέποντας την αποστολή ισχυρών ενισχύσεων στην Ιταλία⁵⁹⁶. Οι επιλογές της αυτοκράτειρας Ζωής Καρβονοψίνας στο θέμα αυτό δεν φαίνεται να απέκλιναν από αυτές του πατριάρχη Νικολάου Μυστικού, ο οποίος το 913/914 θεωρούσε δεδομένο ότι ο στρατηγός Λογγοβαρδίας θα είχε υπό τις διαταγές του *ολίγους*. Το καλοκαίρι του 915 στην «Εσπέρα» πρέπει να στάλθηκε μόνο στόλος, όπως μαρτυρεί ο Λιουτπράνδος⁵⁹⁷, και, μάλλον, όχι ένας από τους ισχυρότερους που είχαν «φιλοξενήσει» οι δυτικές θάλασσες, αν λάβουμε υπόψη μας τη σύναψη ειρήνης με τους Άραβες της Σικελίας το 914/915. Η μνεία του Λέοντος Marsicanus ότι ο Νικόλαος Picinigli συμμετείχε στη μάχη του Garigliano με πολυάριθμα στρατεύματα⁵⁹⁸ είναι δυνατόν να ερμηνευθεί από το ενδεχόμενο ο στρατηγός Λογγοβαρδίας να προέβη σε στρατολογήσεις από την Καλαβρία και την Απουλία, όπως ακριβώς είχε πράξει ο προκάτοχός του Γεώργιος το 892, προφασισζόμενος την καταπολέμηση των Αράβων⁵⁹⁹.

Η στρατηγική, που τηρήθηκε στη μάχη του Garigliano, συνίστατο στην περικύκλωση του εχθρού, αποκλείοντάς του οποιαδήποτε δυνατότητα να διαφύγει. Αποφασιστικής σημασίας για την επιτυχία του σχεδίου ήταν η άφιξη του βυζαντινού στόλου στην εκβολή του ποταμού Λείρι που στερούσε ευθύς στους Άραβες την αναζήτηση σωτηρίας τους στη θάλασσα. Στη συνέχεια, με τα στρατεύματα των συμμάχων να καταφθάνουν τον Ιούνιο του 915 από όλες τις κατευθύνσεις και να «συνεπικουρούνται» από τους αποστόλους Πέτρο και Παύλο⁶⁰⁰, ο αποδεκατισμός τους ήταν απλά θέμα χρόνου. Μετά

595. Βλ. O. Vehse, *Das Bündnis gegen die Sarazenen vom Jahre 915*, *QFIAB* 19 (1927) 181-204. Βλ. επίσης, H. Zimmermann, *Papsturkunden 896-1046 I*. Bd.: 896-996, Wien 1988², αρ. 40. Παρά το γεγονός ότι καμία πηγή δεν αναφέρει την Αμάλφη, ο Schwarz (*Amalfi*, 33-34) πιστεύει ότι έλαβε μέρος στη μάχη του Garigliano. Μία επιστολή, όμως, του Νικολάου Μυστικού (αρ. 145, σ. 458-461. Βλ. Grumel, *Regestes*², αρ. 624 [651]), χρονολογημένη γύρω στην άνοιξη του 914, στην οποία γίνεται λόγος για Αμαλφιτανούς που είχαν αιχμαλωτιστεί από τους Άραβες, επιτρέπει την υπόθεση η Αμάλφη να μη συμμετείχε στη μάχη του 915, εξαιτίας ενός ισχυρού πλήγματος που είχε δεχθεί πρόσφατα.

596. Βλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 82-84. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 224-225, 234.

597. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* II, 52, σ. 57,840-842.

598. Leo Marsicanus I, 52, σ. 133,30-31: ... *cum valida Grecorum manu*

599. Βλ. πιο πάνω, σ. 340 με τη σημ. 485.

600. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* II, 54, σ. 57,854-856: *Visi sunt autem a religiosiis fidelibus in eodem bello sanctissimi Petrus et Paulus apostoli, ...* .

από τρεις μήνες πολιορκίας, στερημένοι από τα αναγκαία και κατόπιν συμβουλής του δούκα της Νεάπολης και του υπάτου της Γαέτας⁶⁰¹, οι Άραβες έκαψαν το στρατόπεδό τους και επιχείρησαν την έξοδό τους, διασκορπιζόμενοι στα γειτονικά βουνά. Ελάχιστοι σώθηκαν από την καταδίωξη και τη σφαγή που επακολούθησαν και τον Αύγουστο του 915 η αραβική αποικία του Garigliano ανήκε στο παρελθόν⁶⁰². Ασφαλώς και δεν μπορούσαν να λείψουν οι προσπάθειες απόδοσης της λαμπρής αυτής νίκης στον πρόγγκηπα της Καπύης και του Βενεβέντου Λανδόλφο⁶⁰³ ή στον πάπα Ιωάννη Γ⁶⁰⁴, ο οποίος στις αρχές Δεκεμβρίου του 915 έστειφε αυτοκράτορα τον μέχρι τότε ρήγα Ιταλίας Βερεγγάριο Α΄ (915-924)⁶⁰⁵, τον μεγάλο απόντα από τη μάχη του Garigliano το μόνο αδιαμφισβήτητο αποτέλεσμα της νίκης του 915, που ανταποκρινόταν πλήρως στις βυζαντινές πολιτικές επιδιώξεις, ήταν ότι είχε καθορίσει τις περιοχές της μακροπρόθεσμης κυριαρχίας των δύο αντιπάλων: η Ιταλία στους Χριστιανούς και η Σικελία στους Άραβες⁶⁰⁶.

Εύλογα μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι μετά το 915 η αυτοκρατορία πρέπει να επιδίωξε την ενίσχυση και αναδιοργάνωση της στρατιωτικής διοίκησής της στα ιταλικά εδάφη που της είχαν περιέλθει και, κατά τη γνώμη μας, η ίδρυση του θέματος Καλαβρίας πρέπει να τοποθετηθεί το διάστημα μετά τη μάχη του Garigliano και πριν από την άνοδο του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού στο θρόνο. Παρά την άποψη της Falkenhausen⁶⁰⁷ ότι η ανάδειξη της Καλαβρίας σε θέμα χρονολογείται μεταξύ 938 και 956, ο Pertusi⁶⁰⁸ αναγνώρισε ως πρώτο στρατηγό της τον Ευστάθιο, ο οποίος συνήψε συνθήκη με τους Άραβες της Σικελίας. Επειδή, όπως υποστηρίξαμε⁶⁰⁹, η συμφωνία αυτή έγινε το 914/915

601. Leo Marsicanus I, 52, σ. 134,31: ..., *consilio tandem supradictorum ducum Gregorii atque Iohannis*. Η παρέμβαση των δύο πρώην συμμάχων των Αράβων πρέπει να ήταν ένα τέχνασμα για τη γρηγορότερη έκβαση μίας προοδεδικασμένης μάχης.

602. Leo Marsicanus I, 52, σ. 134,27-135,22. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* II, 52-53, σ. 57,842-851. Βλ. επίσης, Lupus Protospatharius, a. 916, σ. 53. Πρβλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 166-167. Amari, *Storia* II, 195-197. Eickhoff, *Seekrieg*, 298-299. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 237-238.

603. *Annales Beneventani*, a. 915, σ. 175: *Hoc anno expulsi Sarraceni a Gariliano per eundem Landolfum principem*. Πρβλ. Martin, *Occident chrétien*, 622.

604. *LP* II, 240: *Demum ipse papa cum marchione Alberico intrans Apuliam, apud Garrilianum contra Saracenos durum bellum habentes victores effecti sunt*.

605. Βλ. G. Arnaldi, Berengario I, *DBI*, τόμ. 9, Roma 1967, 23-24, όπου αναλυτική παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας. Η στέψη του Βερεγγαρίου αποτελεί τεκμήριο για τη χρονολόγηση της μάχης του Garigliano τον Αύγουστο του 915 (βλ. Gay, *Italie meridionale*, 162 σημ. 3) και όχι του 916 (βλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 185 σημ. 1).

606. *Annales Casinates*, a. 914, έκδ. G. H. Pertz, *MGH. SSRG* III, Hannoverae 1839, σ. 172: *Hoc anno dispersi sunt Saraceni de tota Italia, cuius habitatio fuit in Gareliano*.

607. *Untersuchungen*, 28-29.

608. II "thema" di Calabria, 427.

609. Βλ. πιο πάνω, σ. 355.

και όχι το 918, όπως θεώρησε ο Pertusi, πιστεύουμε ότι η συγκυρία, από τα τέλη της βασιλείας του Λέοντος Ζ΄ μέχρι τα επόμενα δύο ή τρία χρόνια μετά το θάνατό του, δεν ήταν ευνοϊκή για τη δημιουργία του νέου δυτικού θέματος και ότι για το αξίωμα του Ευσταθίου πρέπει να ισχύει ότι και στην περίπτωση του Μιχαήλ Χαράκτη⁶¹⁰: είτε ήταν δούξ Καλαβρίας, είτε ταυτόχρονα ήταν και στρατηγός Σικελίας.

Η υπόθεση ότι η Καλαβρία αναδείχθηκε σε θέμα μετά το 915 και πριν από το 921/922 στηρίζεται στο ότι κατά την τελευταία χρονολογία μαρτυρείται η παρουσία δύο στρατηγών, στη Λογγοβαρδία του Ουρσολέοντος και στην Καλαβρία του Ιωάννη Βυζάλωνος (ή Μουζάλωνος), και, κυρίως, στη διαπίστωση ότι η εξέλιξη των γεγονότων παρέχει την εικόνα δύο περιοχών που ακολουθούν εντελώς διαφορετική πορεία.

Έξι μόλις χρόνια μετά τη νίκη στο Garigliano, η βυζαντινή κυριαρχία στη Ν. Ιταλία αποδεικνυόταν για μία ακόμη φορά εύθραυστη, καθώς τον Απρίλιο του 921 σε μία αιματηρή μάχη στο Άσκολι (Ascoli Satriano) έπεφταν νεκροί ο πατριίκιος και στρατηγός Λογγοβαρδίας Ουρσολέων και πολλοί βυζαντινοί αξιωματούχοι, πολεμώντας εναντίον Χριστιανών αυτή τη φορά, του Λανδόλφου Α΄ και του αδελφού του Ατενόλφου Β΄ (910-940)⁶¹¹. Με το θάνατο του Ουρσολέοντος η επανάσταση γενικεύθηκε σε ολόκληρη την Απουλία και ο Λανδόλφος έγινε κύριος όχι μόνο του Άσκολι, αλλά και πολλών άλλων κάστρων. Η εξέλιξη της ανταρσίας κάθε άλλο παρά συνηθισμένη ήταν: με τον κληρο, τους άρχοντες και το λαό της Λογγοβαρδίας να τον υποστηρίζουν⁶¹², ο Λανδόλφος απευθύνθηκε στην Κωνσταντινούπολη, παρέχοντας εξηγήσεις για τη στάση του και προβάλλοντας το αίτημα να διοριστεί ο ίδιος στρατηγός Λογγοβαρδίας⁶¹³. Ως αιτία της εξέγερσης του παρουσίαζε την κακή διοίκηση του Ουρσολέοντος, ο οποίος, παρά τις νουθεσίες του, παρέμενε αμετανόητος⁶¹⁴. Ωστόσο, όπως διαφαίνεται και από την αξίωσή του να αναλάβει την ηγεσία του θέματος Λογγοβαρδίας, οι απαρχές της ρήξης του Λανδόλφου με τον Ουρσολέοντα εύλογα μπορούν να αποδοθούν στην, κατά πάσα πιθανότητα, λογγοβαρδική καταγωγή του θύματός του⁶¹⁵. Αν στην περίπτωση

610. Βλ. πιο πάνω, σ. 351.

611. *Catalogus comitum Capuae*, 500,7-10: *Commissum est prelium inter eos [et quen]dam Ursileum [tunc] ypatum patricium; sed victoriam adepti sunt iam dicti principes, et interfectus est supradictus Ursileo cum aliis plurimis, et capti sunt plurimi, totaque Apulia dominio iam dictorum principum subiugata est. Lupus Protospatharius, a. 921, σ. 53: interitū Ursileo stratigo in proelio de Asculo mense Aprilis, et apprehendit Naldulfus Apuleo. Πρβλ. Gay, *Italie méridionale*, 203. Pertusi, *Contributi*, 509. Guiland, *Recherches* II, 192.*

612. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 85, σ. 344-346. Βλ. Grumel, *Regestes*², αρ. 744 [699].

613. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 82, σ. 340,49-50: *Διὰ τοῦτο καὶ περὶ τοῦ γενέσθαι σε στρατηγὸν Λογγοβαρδίας λόγους ἐποιήσαμεθα πρὸς τὴν βασιλείαν αὐτῶν, ...*. Βλ. Grumel, *Regestes*², αρ. 741 [698]. Πρβλ. Guiland, *Recherches* II, 188.

614. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 82, σ. 338,26-27: *... μετὰ τὰς παρακλήσεις, μετὰ τὰς παραινέσεις, μετὰ τὰς ἄλλας φιλοφρονήσεις τὰς παρὰ σοῦ πρὸς αὐτὸν γεννημένας, ἐπεὶ ἀπαράκλητος ἦν καὶ ἀδυσώπητος καὶ πρὸς μόνην ἐφέρετο τὴν πονηρίαν, ...*.

615. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 33 σημ. 247 και 78 (αρ. 14).

του Νικολάου Picingli η ίσως ιταλική προέλευσή του είχε συμβάλει στη σύμπραξη των χριστιανικών δυνάμεων εν όψει της μάχης του Garigliano, η τοποθέτηση του Ουρσολέοντος είχε επιφέρει ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα: η απαίτηση του Λανδόλφου να θεθεί επικεφαλής εδαφών, που ανήκαν στην αυτοκρατορία, μόνο κινδύνους προμήνυε για τη βυζαντινή κυριαρχία στη Ν. Ιταλία⁶¹⁶ και γι' αυτό, από όσο γνωρίζουμε, το «πείραμα» του Νικολάου Picingli και του Ουρσολέοντος δεν επαναλήφθηκε.

Την εποχή αυτή, με το βουλγαρικό πόλεμο να μαίνεται⁶¹⁷ η αποστολή πολυάριθμων στρατευμάτων στη Ν. Ιταλία ήταν αδύνατη και η σχεδιαζόμενη εκστρατεία του 921 στη Λογγοβαρδία, παρά την λεπτομερή απαρίθμηση στο *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν τῶν ἴππων* που απαιτήθηκαν από τους εκκλησιαστικούς και κοσμικούς αξιωματούχους της Πελοποννήσου⁶¹⁸, δεν πρέπει να αναλήφθηκε ποτέ, εξαιτίας της εξέγερσης Μηλιγγών και Εξεριτών, η οποία κατεστάλη μόλις το Νοέμβριο του 921⁶¹⁹. Υπό τις συνθήκες αυτές, ο Ρωμανός Λακαπηνός άφησε μεν ανοικτό το ενδεχόμενο διορισμού του Λανδόλφου ως στρατηγού Λογγοβαρδίας⁶²⁰, αλλά ταυτόχρονα έθετε με σαφήνεια τους όρους του, προτάσσοντας την επιστροφή των κάστρων που είχε καταλάβει ο πρίγκιπας και τα οποία ουδέποτε του ανήκαν, όπως αυστηρά του έγραφε το καλοκαίρι του 921 ο πατριάρχης Νικόλαος Μυστικός⁶²¹. Η Κωνσταντινούπολη, υποσχόμενη αμνηστία στους επαναστάτες⁶²², έδειχνε να αναζητά το χρόνο εκτόνωσης της κατάστασης, που σίγουρα δεν επήλθε με την πρεσβεία του πατρικίου Κοσμά από τη Θεσσαλονίκη, κατά τον ισχυρισμό του Σκυλίτζη⁶²³. Η κατάσταση άλλαξε άρδην για τον πρίγκιπα της Καπύης και του Βενεβέ-

616. Βλ. Martin, *Occident chrétien*, 623.

617. Ενδεικτικά βλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 87-88.

618. *DAI*, 51-52, σ. 256,199-15. Βλ. *Commentary*, 204.

619. *DAI*, 50, σ. 232,25-234,46. Βλ. *Commentary*, 186-187. Λουγγής, *DAI*, 128-131.

620. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 82, σ. 340,50-52 και 342,66-67: ..., και ἢ γε τούτων εὐμέμεια ... πρὸς τὴν στρατηγικὴν ἡμῶν προβολὴν οὐ παντελῶς ἀπηγόρευσεν, ... και στρατηγὸν σε τῆς δ'λης Λογγοβαρδίας ἀναδείξουσιν. Πρβλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 188.

621. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 82, σ. 340,33-36 και 57-59: ... ὡς φασιν ἐχειρῶσω και κάστρα τὰ μηδαμῶς πρὸς τὴν σὴν ἐξουσίαν ἀνήκοντα, και ὑπὸ τὴν σὴν ἐποιήσω ἐπικράτειαν ἂ μέρη τοῦ παρόντος [πρὸς] τὴν σὴν οὐκ ἐγνώριζεν ἐπικράτειαν. ..., πρὸ παντὸς ἄλλου καταλιπὲν τὰ κάστρα ὧν μὴπω πρότερον ἐξουσιάζον νὸν ἰδιοποιήσω τὴν ἐξουσίαν μετὰ τὴν γενομένην ἀταξίαν. Βλ. J.-M. Martin, *Les problèmes de la frontière en Italie méridionale (VIe-XIIe siècles): l'approche historique*, στο: *Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge* (εκδ. J.-M. Poisson) [Castrum 4], Rome-Madrid 1992, 261.

622. Επιστ. Νικολάου Μυστικού αρ. 83, σ. 342,19-20. Βλ. Grumel, *Regestes*², αρ. 742 [700].

623. Σκυλίτζης, 263,56-264,70. Την άποψη του Dölger, που πρόσφατα επανέλαβε ο A. Müller (βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 592), ότι η μεία του Σκυλίτζη Ῥωμανοῦ τοῦ γέροντος ἄρτι τὰ σκήπτρα κατέχοντος Ῥωμαίων αποτελεί ένδειξη για τη χρονολόγηση της πρεσβείας του πατρικίου Κοσμά το καλοκαίρι του 921, αναιρεί το *De Cer.* II, 44, σ. 660,16-18: τὰ προκατεθρόντα μετὰ τοῦ πατρικίου Κοσμά χελάνδια εἰς ἰνδ. ζ (= 934). Βλ. και την έκδοση του Haldon, *Chapters II*, 44-45 of Ceremonies, 213,154 και 256 (σχόλια).

του, όταν το Φεβρουάριο του 922 εμφανίστηκε και πάλι από το Βορρά η απειλή των Ούγγρων⁶²⁴, που είχαν ανακαλύψει την Ιταλία ως τόπο λεηλασίας από το 898⁶²⁵.

Αν στην Απουλία ευγενείς και λαός στρέφονταν εναντίον του Ουρσολέοντος και της κεντρικής εξουσίας, στην Καλαβρία ήταν ο στρατηγός της πατρίκιος Ιωάννης Βυζάλων, ο οποίος εξεγειρόταν εναντίον του Ρωμανού Λακαπηνού. Ο Βυζάλων δολοφονήθηκε το 921/922, προφανώς στο Ρήγιο ή τα περίχωρά του⁶²⁶. Ο Σκυλίτζης κάνει λόγο για εξέγερση των αυτοχθόνων εναντίον του, επειδή τους διοικούσε φορτικώς, και στη συνέχεια παρέχει την πληροφορία ότι οι επαναστατημένοι κάτοικοι της Καλαβρίας προσχώρησαν στον Λανδόλφο⁶²⁷. Είναι, όμως, γνωστό ότι ο Σκυλίτζης συγγέει τον Βυζάλωνα με τον Ουρσολέοντα και τις δύο ανταρσίες του Λανδόλφου (το 921 και το 929/936)⁶²⁸. Κατά συνέπεια, η εκδοχή του Βίου του Ηλία του Σηληλαιώτου ότι ο «άλαζων, άγέρωχος και άμελικτος» Βυζάλων «πτέρναν κατά τοῦ βασιλέως ἦρεν καὶ ἀποστασίαν εἰς τὸ ἔθνος ἐμελέτησεν» και ότι τέλος στις φιλοδοξίες του έθεσαν άνθρωποι του περιβάλλοντος του⁶²⁹ πρέπει να αποδίδει πιστότερα την πραγματικότητα.

Ως αιτία, που κατέστησε μισητό τον Βυζάλωνα στους εγχωριούς και ματαίωσε τα σχέδια του προτού εκδηλωθούν, προβάλλεται από τους ιστορικούς η αύξηση της φορολογίας για την καταβολή του ετήσιου δασμού των 22.000 χρυσών νομισμάτων στους Άραβες της Σικελίας⁶³⁰. Πιστεύουμε ότι η συνθήκη αυτή, που συνήφθη το 914/915, είχε πάψει να ισχύει ήδη από τον Αύγουστο του 918, οπότε οι Άραβες επέδραμαν νύκτα εναντίον του Ρηγίου⁶³¹. Την άποψη ότι το 921/922 δεν επικρατούσαν ειρηνικές σχέσεις με τη Σικελία ενισχύει το ενδεχόμενο η κατάληψη από είκοσι αραβικά πλοία του κάστρου της Αγίας Αγάθης, κοντά στο Ρήγιο, να είναι σύγχρονο συμβάν με τη δολοφονία

624. *Annales Beneventani*, a. 922, σ. 175. *Flodoardi Annales*, a. 922 και 924, σ. 370,8-9 και 373,38-39. *Lupus Protospatharius*, a. 920, σ. 53. *Catalogus comitum Capuae*, 500,11. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 169. Πρβλ. Kreutz, *Before the Normans*, 98.

625. Βλ. Musset, *Invasions*, 62-64.

626. Χρονικόν του Cambridge, 45/44: I, σ. 337 και II, σ. 121-122 (σχόλια). Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 97-98 (αφ. 68). Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*, 96. Η ίδια, *Economie et société*, 267-268. Πρβλ. E. Follieri, *I santi dell'Italia greca*, στο: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine*, 108.

627. Σκυλίτζης, 263,50-54.

628. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 203-206 και 210.

629. Βίος Ηλία Σηληλαιώτου, 54, σ. 870D. Βλ. Da Costa-Louillet, *Saints de Sicile*, 119. Κ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καὶ τυραννίς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056)*, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, 67.

630. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* III/2, 161. Eickhoff, *Seekrieg*, 301. Guiland, *Recherches* II, 191. *Vasiliev - Canard, Byz. et Arabes* II/1, 247.

631. Amari, *Biblioteca* I, 282-283 (Χρονικόν του Cambridge). Βλ. Y. Lev, *The Fātimid Navy, Byzantium and the Mediterranean Sea 909-1036 C.E. / 297 A.H.*, *Byz. 54* (1984) 230 [στο εξής: Lev, *Fātimid Navy*].

του Βυζάλωνος ή ακόμη και λίγο προγενέστερο⁶³². Ευλογότερο, κατά τη γνώμη μας, είναι να υποθέσουμε ότι η στυγνή διοίκηση και οι υπερβολικές απαιτήσεις του Βυζάλωνος ξεκινούσαν από το γεγονός ότι οι στρατηγοί της Δύσης δεν λάμβαναν μισθό από την Κωνσταντινούπολη, αλλά συντηρούνταν από τους δασμούς που πλήρωναν οι κάτοικοι των θεμάτων τους⁶³³. Από τον τρόπο, λοιπόν, θανάτου του Ουρσολέοντος και της δολοφονίας του Ιωάννη Βυζάλωνος θεωρούμε ότι προκύπτει με ενάργεια ότι Λογγοβαρδία και Καλαβρία ήταν δύο αυτόνομες διοικητικές και στρατιωτικές μονάδες, στις οποίες επικρατούσαν εντελώς διαφορετικές συνθήκες.

Καθλωμένη εξαιτίας της βουλγαρικής απειλής, η αυτοκρατορία συνέχιζε μεν να μην μπορεί να αναλάβει μία δυναμική επέμβαση στη Ν. Ιταλία, αλλά κατόρθωσε να αποτρέψει την επιδείνωση της θέσης της από μία σύμπραξη των εχθρών της. Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας Συμεών επιδίωξε τη συμμαχία των Αράβων της Αφρικής εναντίον του Βυζαντίου βούλγαροι, όμως, και Άραβες πρέσβεις *περιπίπτουσι τοῖς Καλαβροῖς* –προφανώς, συνελήφθησαν από βυζαντινά πλοία που έπλεαν στα ανοικτά των ακτών της Καλαβρίας–, και οδηγήθηκαν αιχμάλωτοι στην Κωνσταντινούπολη. Ενώ οι Βούλγαροι φυλακίστηκαν, οι Άραβες έτυχαν φιλικής μεταχείρισης και με πολύτιμα δώρα και την υπόσχεση του Ρωμανού Α΄ ότι θα κατέβαλε τον ετήσιο δασμό στάλθηκαν στην πατρίδα τους. Ικανοποιημένος από τη στάση του βυζαντινού αυτοκράτορα, ο Φατιμίδης χαλίφης της Αφρικής Ubaydallah al-Mahdi (910-934), ο *Φατλοῦν* ή *Φατλοῦμ* του Σκυλίτζη⁶³⁴, όρισε το φόρο από 22.000 σε 11.000 χρυσά νομίσματα⁶³⁵. Το επεισόδιο χρονολογείται συνήθως περί το 924⁶³⁶ και δεν αποκλείεται να αποτελεί την αιτία που υπαγόρευσε

632. Χρονικόν του Cambridge, 45/43-44: I, σ. 337: *ἔτους <ς>υλ΄ παρελήφθη τὸ κάστρον τῆς Ἁγίας Ἀγάθης. ἐν ᾧ [καὶ] χρόνῳ καὶ ὁ Βυζάλων ἀναρῆθη*. Amari, *Biblioteca I*, 27 (Ibn Idāri). Για τις λίγο μεταγενέστερες χρονολογίες του συμβάντος που παρέχουν οι αραβικές πηγές (922/923 και 923/924) βλ. Amari, *Storia II*, 201 σημ. 3 και τα σχόλια του Schreiner στην έκδοση του Χρονικού του Cambridge, II, 123. Πρβλ. Lev, *Fatimid Navy*, 231.

633. *De Cer. II*, 50, σ. 697, 10-12: *ἰστέον, ὅτι οἱ τῆς δύσεως στρατηγοὶ οὐκ ἐρογεύντο διὰ τὸ λαμβάνειν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν θεμάτων τὰς ἰδίας αὐτῶν συνθηθείας κατ' ἔτος*. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 179.

634. Βλ. Amari, *Storia II*, 205 σημ. 1.

635. Σκυλίτζης, 264, 71-265, 4. Βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes II/1*, 251-252. J. Shepard, *Aspects of Byzantine Attitudes and Policy towards the West in the Tenth and Eleventh Centuries*, *BF 13* [= *Byzantium and the West c. 850 – c. 1200* (εκδ. J. D. Howard-Johnston)] (1988) 84.

636. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 603, με τη σχετική βιβλιογραφία. Κατά τον Runciman (*Romanus Lecapenus*, 189), οι διαπραγματεύσεις έλαβαν χώρα το 923, επειδή το έτος αυτό και το επόμενο οι Άραβες δεν επέδραμαν εναντίον της Καλαβρίας. Ίδια άποψη και από τον Eickhoff, *Seekrieg*, 302-303.

στον Συμεών να ψέξει, λίγο πριν από την άνοιξη μάλλον του 925, τον Ρωμανό Λακαπήνο για ηπιότερη τακτική έναντι των Αράβων⁶³⁷.

Η επιτυχία ήταν σημαντική, αλλά η ειρήνη με τους Άραβες δεν παρέμεινε «άπαρσάλευτος» για τα επόμενα δύο ή τρία χρόνια⁶³⁸, καθώς από το 925 άρχισε για τη Ν. Ιταλία μία νέα περίοδος σκληρής δοκιμασίας. Οι αλλεπάλληλες επιδρομές εναντίον της Καλαβρίας, που δεν αποσκοπούσαν στην κατοχή της, αλλά είχαν έναν αμιγώς ληστρικό χαρακτήρα, αποκαλύπτουν την εικόνα μίας περιοχής δημογραφικά ανθηρής και οικονομικά εύρωστης, η οποία, ωστόσο, σε στρατιωτικό επίπεδο αδυνατούσε να προβάλει αποτελεσματική αντίσταση στον εχθρό. Στον μέχρι τότε ασφαλή κόλπο του Τάραντος φαίνεται ότι δεν κατέπλεαν ισχυρές ναυτικές δυνάμεις: την άνοιξη του 925 αραβικά στρατεύματα από τη Σικελία αποβιβάζονταν στην ανατολική ακτή της Καλαβρίας, καταλάμβαναν το Βουρτζάνον (Buzzano)⁶³⁹, μάλλον κοντά στον Τάραντα, και, συνεχίζοντας απρόσκοπτα την προέλασή τους, την 1η Ιουλίου 925 εισέρχονταν στην πόλη των Όρων⁶⁴⁰. Το αραβικό κείμενο του Χρονικού του Cambridge μιλά για ανακωχή με ταπεινωτικούς όρους για την αυτοκρατορία, εφόσον ο στρατηγός Καλαβρίας και ο επίσκοπος Λέων κρατήθηκαν ως όμηροι⁶⁴¹. Το πλήγμα ήταν σίγουρα μεγάλο, όχι όμως στο βαθμό που θέλησε να το παρουσιάσει ο Ibn Idārī, υπολογίζοντας τους νεκρούς σε 6.000 και τους αιχμαλώτους σε 10.000 άνδρες, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ένας πατρικίος⁶⁴², ο οποίος εξαγόρασε την ελευθερία του και της πόλης του με 5.000 χρυσά νομίσματα⁶⁴³. Οι αριθμοί, που παραθέτει ο άραβας ιστοριογράφος, πρέπει αναμφίβολα να μην ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, καθώς η αποδοχή

637. Επιστ. Θεοδώρου Δαφνοπάτη, έκδ. J. Darrouzès - L. G. Westerink, Paris 1978, αρ. 6, σ. 69, 19-71, 24: ... ὡς οὐ καλῶς ἡμῶν κατεμέψω, διότι μὴ τοὺς Σαρακηνοὺς μάλλον καταναγκάζομεν ἀποστρέψαι ἡμῖν τὴν τε γῆν ἡμῶν καὶ τὰ κάστρα καὶ τὸν λαόν. Πῶς γάρ ἐστι δίκαιον τοῦτους κατονεῖδισαι, μηδέποτε πρὸς ἡμᾶς διηνεκῆ συμφωνήσαντες εἰρήνην, ὡς ὁ πνευματικὸς ἡμῶν ἀδελφός, ἀλλὰ ποτὲ μὲν πολεμουμένους καὶ αἰχμαλωτιζομένους ὑφ' ἡμῶν, ποτὲ δέ, εἰ τύχοι, κάκεινους πολεμοῦντας καὶ λαφυραγωγῶντας ἡμᾶς;. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 607.

638. Επιστ. Θεοδώρου Δαφνοπάτη αρ. 6, σ. 71, 28-30: Ἐξ οὐπερ οὐδὲ διηνεκῶς εἰρηνεύουσι μεθ' ἡμῶν, ἀλλὰ δυοὶ καὶ τρισὶν ἔτεσι τὴν εἰρήνην περιορίζοντες, ταύτην διατηροῦσιν ἀπαρσάλευτον, τοὺς οἰκεῖους λαμβάνοντες καὶ ἀντιδιδόντες τοὺς ἡμετέρους.

639. Χρονικόν του Cambridge, 45/45: I, σ. 337 και II, 123 (σχόλια). Βλ. Amari, *Storia* II, 201. Πρβλ. Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*, 98.

640. Χρονικόν του Cambridge, 45/46: I, σ. 337 και II, 123 (σχόλια). Lupus Protospatharius, a. 924, σ. 53. *Annales Barennes*, a. 925, σ. 52. Κατά τον Ibn Idārī (Amari, *Biblioteca* II, 27-28), στην κατοχή των Αράβων περιήλθαν πολυάριθμοι πολύτιμοι λίθοι και άλλα πολυτελή είδη. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 207.

641. Amari, *Biblioteca* I, 283. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 98 (αρ. 69).

642. Προφανώς, ο στρατηγός Καλαβρίας και όχι Λογγοβαρδίας, όπως θεωρεί ο Eickhoff, *Seekrieg*, 305. Βλ. προηγούμενη σημ.

643. Amari, *Biblioteca* II, 27 (Ibn Idārī). Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 255.

τους θα οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τον Ιούλιο του 925 ο στρατός της Καλαβρίας είχε περίπου εξολοθρευτεί.

Αν και στρατιωτικά έδειχνε φθαρμένη και ανήμπορη να λάβει σοβαρά μέτρα άμυνας, η αυτοκρατορία πρέπει να διέθετε τεράστια ακόμη αποθέματα, όπως διαφαίνεται από τις επόμενες αραβικές επιδρομές, με επικεφαλής έναν Σλάβο ευνούχο, τον Šabir, ο οποίος το 927 επιτέθηκε για πρώτη φορά εναντίον της Καλαβρίας με σαράντα τέσσερα πλοία, σκοτώνοντας και αιχμαλωτίζοντας πολλούς κατοίκους της⁶⁴⁴. Επανήλθε τον επόμενο χρόνο με τριάντα καράβια και κατέλαβε εξ εφόδου τον Τάραντα στις 15 Αυγούστου του 928⁶⁴⁵. Οι κάτοικοι της πόλης πολέμησαν γενναία⁶⁴⁶, αλλά μάταια: εσφάγησαν 6.000 ευγενείς (αριθμός μάλλον υπερβολικός), οι επιζήσαντες μεταφέρθηκαν στην Αφρική, ενώ στα χέρια του εχθρού έπεσαν πλούσια λάφυρα και αναρίθμητοι πολύτιμοι λίθοι, η αξία των οποία ήταν αδύνατον να υπολογιστεί⁶⁴⁷. Ο βυζαντινός στόλος έδειχνε ανύπαρκτος και ο Šabir μπόρεσε στη συνέχεια να στραφεί ανατολικότερα, επιλέγοντας ως στόχο του τον Υδρούντα, τον οποίο, όμως, μη μπορώντας να καταλάβει, περιορίστηκε σε λεηλασία των περιχώρων του. Τέλος στην επιδρομή του 928 εναντίον της «ανοχύρωτης» Καλαβρίας έθεσε μία επιδημία που ενέσκηψε στον αραβικό στρατό⁶⁴⁸. Στην τρίτη κατά σειράν επίθεση του 929, τέσσερα σκάφη του Šabir βρέθηκαν αντιμετώπιζε με μία μικρή μοίρα του βυζαντινού στόλου, αποτελούμενη από επτά πλοία και με επικεφαλής έναν στρατηγό. Τα καράβια αυτά πρέπει να ανήκαν στις τοπικές δυνάμεις επιτήρησης και το αξίωμα του ηγέτητά τους μπορεί π.χ. να ήταν αυτό του κόμητος, του άρχοντος ή του τουρμαρχή⁶⁴⁹. Όσον αφορά τον τόπο, όπου συνήφθη η ναυμαχία, πιθανότερο είναι το στενό της Μεσσήνης, αν κρίνουμε από την αντίστοιχη πορεία που είχε ακολουθήσει το 902 ο Ibrāhīm, ο οποίος αποβιβάστηκε στο Ρήγιο για να στρατοπεδεύσει έξω από την Κωνσταντία⁶⁵⁰. Η συγκυρία και, κυρίως, η ηττοπάθεια, από την οποία πρέπει να διακατέχονταν οι βυζαντινές δυνάμεις λόγω των αλληπάλληλων αραβικών επιθέσεων και της «απροθυμίας» της

644. Amari, *Biblioteca* II, 28 (Ibn Idāri). Για την επιδρομή αυτή συνοπτικά βλ. Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*, 102.

645. Χρονικόν του Cambridge, 45/47: I, σ. 337. Amari, *Biblioteca* I, 411-412 (Ibn al-Atīr) και II, 128 (Nuwayrī). Βλ. Amari, *Storia* II, 208 σημ. 1. Πρβλ. Falkenhausen, *Taranto*, 136-137 σημ. 20.

646. Lupus Protospatharius, a. 927, σ. 54: *fuit excidium Tarenti patratum et perempti sunt omnes viriliter pugnando; reliqui vero deportati sunt in Africam. Factum est in mense Augusti in festivitate sanctae Mariae*. Βλ. και *Annales Baresnes*, a. 929, σ. 52.

647. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/2, 223 (Kitāb al-Uyūn). Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 307. A. Jacob, *La reconstruction de Tarente par les Byzantins aux IXe et Xe siècles. À propos de deux inscriptions perdues, QFIAB* 68 (1988) 1-2 [στο εξήχ: Jacob, *Tarente*]. Πρβλ. J.-M. Martin – G. Noyé, *Guerre, fortifications et habitats en Italie méridionale du Ve au Xe siècle*, στο: *Guerre, fortifications et habitat dans le monde méditerranéen au Moyen Âge* (εκδ. A. Bazzana) [Castrum 3], Rome-Madrid 1988, 233.

648. Amari, *Biblioteca* I, 412 (Ibn al-Atīr) και II, 128 (Nuwayrī).

649. Βλ. Laurent, *Corpus* II, σ. 536-537 και 541.

650. Βλ. πιο πάνω, σ. 349-350.

Κωνσταντινούπολης να τις ενισχύσει, δεν προσφέρονταν για σθεναρή αντίσταση και η αναμέτρηση των δύο αντιπάλων στη θάλασσα κατέληξε με τους Βυζαντινούς να τρέπονται σε φυγή, αφήνοντας τον εχθρό να προωθηθεί μέχρι το Τηρίολον, ΝΑ. της Κωνσταντίας, από όπου επέστρεψε με χιλιάδες αιχμαλώτους⁶⁵¹.

Αυτή ήταν και η τελευταία λεηλασία που υπέστη η Καλαβρία επί Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού: προφανώς, εξαιτίας και της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε στη Λογγοβαρδία από το 929 και εξής, οι Βυζαντινοί υποχρεώθηκαν να καταβάλουν τον ετήσιο φόρο των 11.000 χρυσών νομισμάτων μέχρι το θάνατο του al-Mahdī το 934⁶⁵², ενώ ένας νέος εμφύλιος πόλεμος, που ξέσπασε μεταξύ των Αράβων της Αφρικής και της Σικελίας, απήλλαξε την Ιταλία από τις επιδρομές τους μέχρι το 947/948⁶⁵³. Οι δυσκολίες του εχθρού επέτρεψαν στον Ρωμανό Α΄ να εκμεταλλευθεί την κατάσταση. Η Κωνσταντινούπολη έπαψε να καταβάλει το δασμό στον χαλίφη⁶⁵⁴ και, ανταποκρινόμενη στο αίτημα για βοήθεια των εξεγερμένων Αράβων που είχαν οχυρωθεί στον Ακράγαντα (Ακρακανθός ή Κρακαντός / Agrigento ή Girgenti), απέστειλε το 939 στη Σικελία μερικά πλοία με στρατό και τρόφιμα⁶⁵⁵. Ο Ακράγας δήλωνε υποταγή το Νοέμβριο του 940⁶⁵⁶, αλλά η αποστολή αυτού του αποσπάσματος στο νησί τόσα χρόνια μετά την πτώση του Ταυρομενίου μπορεί να θεωρηθεί απλά ως αντινομία της πολιτικής μίας αυτοκρατορίας, η οποία, παρόλες τις ήττες και τις απώλειές της, είχε τόσα αποθέματα που της επέτρεπαν να διαθέτει δυνάμεις της στη Σικελία; Μήπως πίσω από την τυχοδιωκτική αυτή κίνηση του Ρωμανού Λακαπηνού λάνθανε και η φιλοδοξία του ότι η Σικελία θα μπορούσε να αποτελεί βάση για στόχους ευρισκόμενους ακόμη δυτικότερα;

Η εξέλιξη των πραγμάτων βορειότερα της Καλαβρίας κάθε άλλο παρά ευνοϊκή εμφανιζόταν: δεν ήταν μόνο ο Sābir που το 928 είχε επιτεθεί εναντίον του Σαλέρνο και της Νεάπολης, υποχρεώνοντας τους κατοίκους τους να πληρώσουν φόρο⁶⁵⁷, αλλά και οι Σλάβοι της Αδριατικής, οι οποίοι με επικεφαλής κάποιον Μιχαήλ κατέπλεαν τον Ιούλιο του 926 στο Σίποντο και το λεηλατούσαν⁶⁵⁸. Μοναδική ευοίωνα είδηση, που ήρθε από την «Εσπέρα» στην Κωνσταντινούπολη την εποχή αυτή, ήταν από τον ρήγα Ούγωνα (926-947), ο οποίος με πρεσβεία το 926/927 ανακοίνωνε την άνοδό του

651. Χρονικόν του Cambridge, 45/48: I, σ. 338 και II, 124 (σχόλια): *παρελήφθη το Τηρίολον*. Amari, *Biblioteca* II, 29 (Ibn Idāri). Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 309 σημ. 309.

652. Amari, *Biblioteca* II, 128 (Nuwayri).

653. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 208. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 310-311 και 366.

654. Σκυλίτζης, 265,9: ... *αί πρὸς τοὺς Σαρακηνοὺς σπονδαὶ διεσείοντο*.

655. Amari, *Biblioteca* I, 414-415 (Ibn al-Atīr) και II, 192 (Ibn Haldūn). Βλ. Amari, *Storia* II, 224-227.

656. Χρονικόν του Cambridge, 45/49: I, σ. 338 και II, 125-126 (σχόλια).

657. Amari, *Biblioteca* II, 28 (Ibn Idāri). Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 208.

658. Lupus Protospatharius, a. 926, σ. 54: *comprehendit Michael Sclabus Sipontum mense Iulii*. *Annales Baresnes*, a. 928, σ. 52. Βλ. Runciman, *Romanus Lecapenus*, 190. Eickhoff, *Seekrieg*, 308.

στο θρόνο της Ιταλίας⁶⁵⁹. Στο πρόσωπό του ο Ρωμανός Λακαπηνός βρήκε τον κατάλληλο σύμμαχο για να αντιμετωπίσει τους Λογγοβάρδους. Ο πρίγκιπας της Καπύης και του Βενεβέντου Λανδόλφος είχε συμμαχήσει με τον πρίγκηπα του Σαλέρνο Guaimar Β' (901-946) και το 929 λεηλατούσαν την Απουλία⁶⁶⁰. Μαζί τους συντάχθηκε το Σπολέτο, πολλά κάστρα περιήλθαν στην κατοχή των επαναστατών⁶⁶¹ και η νέα απειλή για τη βυζαντινή κυριαρχία στη Ν. Ιταλία διήρκεσε για επτά ολόκληρα χρόνια, όπως αναφέρει ο Λιουτπράνδος, ο οποίος απέδωσε την καταστολή της ανταρσίας στη φιλία με τον Ούγωνα που ο Λακαπηνός εξαγόρασε με πάρα πολλά χρήματα⁶⁶².

Ωστόσο, δεν αποκλείεται η Κωνσταντινούπολη να καταστείλει την εξέγερση αυτή, αποστέλλοντας ενισχύσεις πριν από το 934. Την υπόθεση αυτή ενισχύει το γεγονός ότι στη μάχη στο Basentello (*Vasintellus*), μεταξύ Αχεροντίας (*Acerenza*) και Venosa, κατά την οποία οι Βυζαντινοί πολέμησαν μεν γενναία, αλλά τράπηκαν σε φυγή από τον Guaimar⁶⁶³, ο στρατηγός Λογγοβαρδίας Αναστάσιος εμφανίζεται να έχει υποσχεθεί στον Ρωμανό Λακαπηνό ότι θα πατάξει τους Λογγοβάρδους⁶⁶⁴ και να ηγείται πολυάριθμων στρατευμάτων⁶⁶⁵. Ο συνδυασμός των δύο αυτών πληροφοριών πιστεύουμε ότι επιτρέπει με αρκετά μεγάλη βεβαιότητα να θεωρήσουμε ότι ο Αναστάσιος κατέφθασε από τη βασιλεύουσα στην Απουλία μετά το 929, περί το 930 ή ακόμη καλύτερα το 931, χρονιά κατά την οποία η αυτοκρατορία αποφάσισε, απρόσμενα ίσως, άλλη μία επιχείρηση στη Δύση.

659. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* III, 22-23, σ. 76,351-365. Πρβλ. D. Nerlich, *Diplomatische Gesandtschaften zwischen Ost- und Westkaisern 756-1002* [Geist und Werk der Zeiten 92], Bern-N. York 1999, 294.

660. Lupus Protospatharius, a. 929, σ. 54: *Nandolfus et Guaimari principes intraverunt in Apuliam*. Πρβλ. A. Bedina, Guaimario, *DBI*, τόμ. 60, Roma 2003, 103.

661. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* IV, 9, σ. 101,200-201: *Contigit denique multos Grecorum iamiam non arva, sed castra obtinentium hunc cepisse; ...*

662. Λιουτπράνδος, *Legatio* 7, σ. 190,115-119: *sed et Landulphus Beneventanorum et Capuanorum principes septennio potestative eam sibi subiugavit, nec a servitutis eius seu successorum suorum iugo usque ad praesens exiret, si non immensa data pecunia Romanus imperator nostri regis Hugonis amicitiam emeret.*

663. *Chronicon Salernitanum*, 158, σ. 549,23-550,41: *...; illi vero iam dicti Graeci cum magna superbia ad bellum sunt praeparati. ... Graecorum falanx cum magna audacia in campum ultra artissimum locum ingressa est. ... quod cernentes Graecorum exercitus, mox immenso pavore perterritus, in fugam convertitur, ultimaque pernicie caesus, sibi fugiens mortem, ...*. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 209. Πρβλ. Kreutz, *Before the Normans*, 98. Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*, 101.

664. *Chronicon Salernitanum*, 158, σ. 550,44-46: *Ita stratigo ille nomine Anastasi, qui se imperatori suo victoriae trophaeum de Langobardis promiserat patrare, ...*. Βλ. Pertusi, *Contributi*, 509. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 78 (αφ. 15).

665. *Chronicon Salernitanum*, 158, σ. 550,27: *Set dum ipse stratigo cum multitudine pugnatorum ingressi fuissent, ...*

Σύμφωνα με μία καλά πληροφορημένη δυτική πηγή, το 931 βυζαντινός στόλος κατέπλεε στις ακτές της Προβηγγίας για την καταπολέμηση των Αράβων της Ισπανίας⁶⁶⁶, που από το 891 είχαν καταλάβει το Fraxinetum (σημ. La Garde-Freinet) και από εκεί επέδραμαν εναντίον γειτονικών χωρών, ιδιαίτερα κατά της Βουργουνδίας και της Ιταλίας⁶⁶⁷. Αναμφίβολα, τη βασική προϋπόθεση για την ανάληψη της εκστρατείας αυτής, που ήταν ο ασφαλής πλους του στόλου μέχρι το στόχο του, εξασφάλιζαν οι ειρηνικές σχέσεις με τους Άραβες της Σικελίας. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι ένα τέτοιο εγχείρημα, που η Κωνσταντινούπολη, όπως όλα δείχνουν, ανέλαβε μόνη της⁶⁶⁸, έπανε να είναι τολμηρό και ο στόλος, ο οποίος έφθασε στην Προβηγγία, πρέπει να ήταν ένας από τους μεγαλύτερους που είχαν «φιλοξενηθεί» στις δυτικές θάλασσες⁶⁶⁹. Παρά το γεγονός ότι οι Άραβες του Fraxinetum δεν εξολοθρεύτηκαν⁶⁷⁰, η επιχείρηση του 931 αναδείκνυε το Βυζάντιο ως μία δύναμη πραγματικά οικουμενική, πάντα ικανή να ασκήσει πολιτική μεγάλης εμβέλειας⁶⁷¹.

Εύλογη, κατά τη γνώμη μας, είναι η σκέψη ότι το 931, παράλληλα με την επιβλητική εμφάνισή της στη Δύση, η αυτοκρατορία ενίσχυσε τα στρατεύματά της στη Λογγοβαρδία με την αποστολή του Αναστασίου. Ο νέος στρατηγός δεν μπόρεσε να τηρήσει τα υπεσχημένα και η μάχη, στην οποία ηττήθηκε, αποτελεί τη μόνη συγκεκριμένη μνεία που διαθέτουμε για τις συρράξεις μεταξύ των δύο αντιπάλων που διήρκεσαν τουλάχιστον μέχρι το 936. Με διπλωματικό, παρά με στρατιωτικό τρόπο αποφάσιζε ο Λακαπηνός να θέσει τέλος στην παρατεταμένη αυτή εξέγερση, όταν το 934 έστειλε τον

666. *Flodoardi Annales*, a. 931, σ. 379,25-28: *Graeci Sarracenos per mare insequentes usque in Fraxinidum saltum, ubi erat refugium ipsorum, et unde egredientes Italiam sedulis praedabantur incursibus, Alpiibus eciam occupatis, celeri Deo propitio internotione proterunt, quietam reddentes Alpiibus Italiam*. Βλ. W. Ohnsorge, Basileus, Kaiser und Sarazenen im Jahre 981/2, *Βυζαντινά* 1, 1981, 30 [= *Ost-Rom*, 194]. Ph. Sénac, *Le califat de Cordoue et la Méditerranée occidentale au Xe siècle: le Fraxinet des Maures*, στο: *Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur* (εκδ. J.-M. Martin) [Castrum 7], Rome-Madrid 2001, 116. (στο εξής: Sénac, *Le Fraxinet des Maures*). Zielinski, *Regesten des Regnum Italiae* III/3, αρ. 1647.

667. Βλ. Amari, *Storia* II, 197. Musset, *Invasions*, 155-156. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 310 με τη σημ. 2. Πρβλ. Pryor - Jeffreys, *ΔΡΟΜΩΝ*, 69.

668. Τόσο από τη μνεία του Flodoardus, όσο και από την έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς περί διπλωματικών επαφών μεταξύ Ρωμανού Λακαπηνού και Ούγωνος διαφαίνεται ότι η αυτοκρατορία δεν συνεικονορήθηκε από άλλη στρατιωτική δύναμη.

669. Θεωρούμε απίθανη την άποψη του McCormick (*Origins*, 970 [αρ. 806]) ότι στο Fraxinetum κατέπλεε μόνο μία μοίρα του βυζαντινού στόλου από την Καλαβρία.

670. Οι Άραβες δεν επανεμφανίστηκαν στις Άλπεις μετά τη μάχη του 972/973 βλ. Musset, *Invasions*, 156. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 377 σημ. 3.

671. Κατά τον Hiestand (*Regnum Italicum*, 162), η απόφαση αυτή του Λακαπηνού αποσκοπούσε "die Weltmachtstellung von Byzanz wieder zur Geltung zu bringen".

πατρίκιο Κοσμά και παλαιό γνώριμο του Λανδόλφου να διαπραγματευθεί μαζί του⁶⁷². Κατέπλευσε στην Ιταλία με έντεκα μόλις χελάνδια και επτά καράβια των Ρως με 415 κωπηλάτες, ενώ στη συνοδεία του, που αριθμούσε συνολικά 1.453 άνδρες, συμπεριλαμβάνονταν Θράκες, Μακεδόνες, σχολάριοι, στρατιώτες από τη φρουρά του παλατιού –μεγάλη και μέση εταιρεία, Φάργανοι και Χάζαροι–, από το τάγμα του αριθμού και, τέλος, αιχμάλωτοι από τη Μοσούλη, την Πάνορμο, την Αρμενία κ.λπ.⁶⁷³. Αποδέκτης αυτής της ευάριθμης μεν, αλλά επιβλητικότητας εμφάνισης του πατρικίου Κοσμά δεν πρέπει να ήταν μόνον ο Λανδόλφος, ο οποίος, σε περίπτωση που δεν συνθηκολογούσε, έπρεπε άμεσα να αντιληφθεί ότι αντιτασσόταν σε μία *οὕτω μεγάλην και ισχυράν δυναστείαν*⁶⁷⁴, αλλά και ο βυζαντινός στρατός της Λογγοβαρδίας, το ηθικό του οποίου έπρεπε να αναπτρωθεί.

Μολονότι ο Σκυλίτζης ισχυρίζεται ότι ο Λανδόλφος *έσπεισατο και έκτοτε επικράτησε ειρήνην βαθεία*⁶⁷⁵, το επόμενο έτος στην Ιταλία κατήλθε με έντεκα επίσης χελάνδια ο πρωτοσπαθάριος Επιφάνιος, ζητώντας από τον Ούγωνα να καταπολεμήσει τους πρίγκηπες της Καπύης και του Βενεβέντου και όλους τους λογγοβάρδους αποστάτες⁶⁷⁶. Η συμφωνία με τον Ούγωνα επιτεύχθηκε, αλλά, παρά την αναφορά του Λιουτπράνδου ότι στον ρήγα της Ιταλίας οφειλόταν αποκλειστικά η πάταξη της ανταρσίας⁶⁷⁷, δεν διαθέτουμε κανένα στοιχείο για τις στρατιωτικές κινήσεις του για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Το πιθανότερο είναι ότι η συμβολή του έγκειτο στο να αποσπάσει τους Φράγγους του Σπολέτο από τη συμμαχία τους με τους Λογγοβάρδους⁶⁷⁸.

Η εξέγερση δεν είχε ακόμη κατασταλεί και οι βυζαντινές δυνάμεις συνέχισαν να βρίσκονται σε επιφυλακή με τον πατρίκιο Κοσμά και τον πρωτοσπαθάριο Επιφάνιο να παρατείνουν την παραμονή τους στην περιοχή και μετά το πέρας των διπλωματικών τους αποστολών⁶⁷⁹. Η επίθεση που δέχθηκε το Σίποντο το 936 από τον Ατενόλφο⁶⁸⁰

672. Σκυλίτζης, 263,56-59. Βλ. Hiestand, *Regnum Italicum*, 171. Σύμφωνα με τον Jenkins (Slav Revolt, 208), η γνωριμία μεταξύ Κοσμά και Λανδόλφου έγινε το 909, όταν ο τελευταίος είχε έρθει στην Κωνσταντινούπολη ως πρεσβευτής.

673. *De Cer.* II, 44, σ. 660,16-661,6. Βλ. και την έκδοση του Haldon, Chapters II, 44-45 of Ceremonies, 213,154-215,163 και 256-257 (σχόλια). Πρβλ. J.-M. Martin, *Les thèmes italiens: territoire, administration, population*, στο: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine*, 540 (στο εξής: Martin, *Thèmes italiens*).

674. Σκυλίτζης, 263,60-264,66. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 210.

675. Σκυλίτζης, 264,66-70.

676. *De Cer.* II, 44, σ. 660,15-16 και 661,7-662,11. Βλ. και την έκδοση του Haldon, Chapters II, 44-45 of Ceremonies, 213,152-153, 215,164-185 και 257 (σχόλια). Πρβλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 629.

677. Λιουτπράνδος, *Legatio* 7, σ. 190,115-119.

678. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 211 και 223.

679. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να διερωτώμεθα, όπως η E. Malamut (Constantin VII et son image de l'Italie, στο: *Byzanz und das Abendland im 10. und 11. Jahrhundert* [εκδ. E. Konstantinou], Köln-Weimar-Wien 1997, 290 [στο εξής: Malamut, Constantin VII]), για το εάν οι δυνάμεις του Επιφανίου ενόθησαν με αυτές του Κοσμά ή τις αντικατέστησαν.

680. *Annales Beneventani*, a. 936, σ. 175.

πρέπει να ήταν και η τελευταία σοβαρή απειλή βυζαντινής κτήσης από τη μεγάλη αυτή αποστασία. Το ενδιαφέρον του Λανδόλφου και του Ατενόλφου, η ηγεμονία των οποίων έβαινε προς το τέλος της, στράφηκε υποχρεωτικά στην αντιμετώπιση των Ούγγρων που το 937 επέδραμαν εναντίον της Ιταλίας, φθάνοντας μέχρι την Καπύη⁶⁸¹. Ίσως, ο φόβος των Ούγγρων, που το 937-938 διαχειμάσαν στην Ιταλία⁶⁸², υποχρέωσε τους δύο πρίγκιπες να υποταγούν και τον Ιανουάριο του 938 ο στρατηγός Σικελίας και Λογγοβαρδίας Βασίλειος Κλάδων βρισκόταν στο Βενεβέντο, συνυπογράφοντας μαζί με τον Κοσμά και τον Επιφάνιο ένα έγγραφο⁶⁸³. Η σύρραξη το 940 μεταξύ του στρατηγού Λογγοβαρδίας *Imogalpto* (Λιμνογάλακτου ;) και Λογγοβάρδων στην ευρισκόμενη λίγο βορειότερα του Τάραντος Ματέρα, το αποτέλεσμα της οποίας παραμένει άγνωστο, πρέπει να ήταν ένα μεμονωμένο επεισόδιο, γλωμός απόηχος μίας επταετούς ανταρσίας που η επάνοδος των Ούγγρων δεν επέτρεπε να αναζωπυρωθεί⁶⁸⁴.

Με την εξέγερση των Λογγοβάρδων να έχει λήξει και με τους Άραβες της Σικελίας να είναι ακίνδυνοι λόγω του συνεχιζόμενου εμφυλίου πολέμου, ο ρήγας της Ιταλίας Ούγων το 939/940 είχε βάσιμες ελπίδες ότι το αίτημά του για αποστολή ενισχύσεων στο *Fraxinetum* θα γινόταν αποδεκτό από τον Ρωμανό Λακαπηνό⁶⁸⁵. Χωρίς την παρουσία βυζαντινού στόλου, που θα παρεμπόδιζε τους Άραβες της Ισπανίας να προστρέξουν προς ενίσχυση των ομοεθνών τους⁶⁸⁶, η ανάληψη εκστρατείας εναντίον της αραβικής αποικίας του *Fraxinetum* θα απέβαινε άκαρπη και ο Λακαπηνός, μη θέλοντας να αφήσει αβοήθητο τον σύμμαχό του, τού απαντούσε θετικά προς τα τέλη μάλλον του φθινοπώρου του 941⁶⁸⁷. Το 942 βυζαντινός στόλος έπλεε στην Τυρρηνική θάλασσα και για δεύτερη φορά έφθανε στο *Fraxinetum*, όπου κατέστρεφε τα αραβικά πλοία με το

681. *Annales Beneventani*, a. 937, σ. 175: *Ungari iam tertio Italiam intraverunt*. Αμέσως μετά, στην ίδια πηγή (a. 941 και 943, σ. 175) καταγράφεται ο θάνατος των δύο πριγκίπων της Καπύης και του Βενεβέντου Ατενόλφου και Λανδόλφου. Επίσης, βλ. Lupus Protospatharius, a. 936, σ. 54: *venerunt Hungari in Capuam*.

682. Βλ. Musset, *Invasions*, 63-64.

683. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 78-79 (αφ. 16) και 98 (αφ. 70).

684. Lupus Protospatharius, a. 940, σ. 54: *intraverunt Hungari in Italiam mense Aprilis. Et in ipso anno factum est proelium in Matera a Graecis cum Langobardis cum stratigo Imogalpto*. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 79 (αφ. 17).

685. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* V, 9, σ. 128,201-204: *Quam ob rem Hugo rex consilio accepto nuntios Constantinopolim dirigit, rogans imperatorem Romanôn, ut naves sibi Greco cum igne transmittat, quas chelandia patrio sermone Greci cognominant*.

686. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* V, 9, σ. 128,206-209: ..., *Greci navigio obsiderunt eorumque naves exuerent ac, ne ab Hispania victus eis aut copiarum subsidia provenirent, diligentissime providerent*.

687. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* V, 14, σ. 130,269: ..., *Romanôs Constantinopolitanus imperator cum regis Hugonis nuntiis suos pariter dirigit, mandans naves et omnia, quae desideraret se ei daturum, ...* Για την ανταλλαγή πρεσβειών μεταξύ Λακαπηνού και Ούγγων για το θέμα αυτό και το συνοικείο του Ρωμανού με την Βέρθα-Ευδοκία βλ. O. Kresten - A. Müller, *Samtherrschaft, Legitimationsprinzip und kaiserlicher Urkundentitel in Byzanz in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts* [Sitzungsberichte Österr. Akad. d. Wiss., phil.- hist. Kl. 630], Wien 1995, 70-77.

υγρόν πυρ, παραδίδοντας στο στρατό του Ούγωνος τον εχθρό, ο οποίος τράπηκε σε φυγή⁶⁸⁸. Αυτή είναι και η τελευταία γνωστή μάχη που έδωσαν τα βυζαντινά όπλα στη Δύση επί της βασιλείας του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού. Στη Ν. Ιταλία από το 940 και εξής την ειρηνική ζωή των κατοίκων της δεν φαίνεται να αναστάτωση τίποτε και, έτσι, ο πρωτοσπαθάριος και στρατηγός Λογγοβαρδίας Πασχάλιος μπόρεσε απερίσπαστος να αφοσιωθεί στην ευδωδωση του «γάμου» μεταξύ της νόθης κόρης του Ούγωνος, Βέρθας-Ευδοκίας, με τον μόλις πέντε ετών εγγονό του αυτοκράτορα και γιο του Κωνσταντίνου Ζ΄, Ρωμανό⁶⁸⁹.

Κρίνοντας από το αποτέλεσμα, η δυτική πολιτική του Ρωμανού Λακαπηνού δύσκολα, μάλλον, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αρνητικά. Δείχνοντας, όμως, μία «απροθυμία» να υπερασπιστεί τις κτήσεις του στην «Εσπέρα», που δοκιμάστηκαν σκληρά επί είκοσι ολόκληρα χρόνια, και αναλαμβάνοντας δύο υπερπόντιες, επιβλητικές και πολυδάπανες εκστρατείες στις ακτές της Προβηγγίας, ο Ρωμανός Α΄ εκδήλωνε τις φιλοδοξίες του να αναδειχθεί ως ο κυρίαρχος και ρυθμιστικός παράγων ολόκληρης της μεσαιωνικής οικουμένης. Μη αποστέλλοντας στη Λογγοβαρδία και την Καλαβρία τις πολυάριθμες στρατιές, που στο παρελθόν είχαν διαθέσει ο Βασίλειος Α΄ και ο Λέων C΄, αλλά στο Fraxinetum, ο Ρωμανός Λακαπηνός έδειχνε να μη θέλει να αντισταθμίσει την απώλεια της Σικελίας με την κατοχή της Ν. Ιταλίας, που επιδίωκε η Μακεδονική δυναστεία. Συνχιιστής των επιδιώξεών του ασφαλώς και δεν μπορούσε να είναι ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, αλλά ο νόθος γιος του Βασίλειος Λακαπηνός, ο εμπνευστής και εισηγητής της επεκτατικής πολιτικής που ακολούθησε η αυτοκρατορία επί της βασιλείας του Νικηφόρου Β΄ Φωκά⁶⁹⁰.

Προς την εμπέδωση της ειρήνης: Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος

Με την έναρξη της μονοκρατορίας του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, η μεταβολή στον προσανατολισμό της δυτικής πολιτικής φάνηκε ευθύς: οι διπλωματικές επαφές του νέου αυτοκράτορα με τον Βερεγγάριο Β΄ (950-951) δεν είχαν την πολιτική

688. Λιουτιπράνδος, *Antapodosis* V, 16, σ. 132,328-332: ..., *classibus per Tirrenum mare ad Fraxinetum directis, ... Quo dum Greci pervenirent, igne projecto Sarracenorum naves mox omnes exurunt. Sed et rex Fraxinetum ingressus Sarracenos omnes in montem Maurum fugere compulit*. Επίσης, βλ. *Floodoardi Annales*, a. 942, σ. 389,13-14: *Idem vero rex Hugo Sarracenos de Fraxinido eorum munitione disperdere conabatur*. Πρβλ. Sénac, *Le Fraxinet des Maures*, 116. Zielinski, *Regesten des Regnum Italiae* III/3, αρ. 1929.

689. Συν. Θεοφ., 431,11-16. Συν. Γεωργ. Μον., 917,11-16. Ψευδοσυμεών, 337,598-338,603. Συν. Γεωργ. Μον. (Istrin), 62,15-19. Σκυλιτζής, 231,58-61. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 80 (αρ. 18). Kresten - Müller, *Samtherrschaft*, 71 και 76.

690. Βλ. Β. Βλυσίδου, Η πολιτική του Βασιλείου Λακαπηνού έναντι της Δύσης, *Σύμμεικτα* 17 (2005-2007) 114-118 [στο εξής: Βλυσίδου, Η πολιτική του Βασιλείου Λακαπηνού].

σημασία και βαρύτητα των σχέσεων του Ρωμανού Λακαπηνού με τον Ούγωνα⁶⁹¹. Συνεχίζοντας την τακτική του πατέρα του και του παππού του⁶⁹², ο Κωνσταντίνος Ζ΄ αναζήτησε, ήδη από το καλοκαίρι του 945, τον ισχυρό σύμμαχό του στην «Εσπέρα» στο πρόσωπο του βασιλέα της Francia Orientalis Όθωνα Α΄ (936-973)⁶⁹³. Από την πλευρά του, ο Σκυλίτζης επεσήμανε την αλλαγή της στάσης της αυτοκρατορίας έναντι των Αράβων της Σικελίας, αναφέροντας ότι ο Πορφυρογέννητος, μη θέλοντας, *ὥσπερ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ, μειλίχίως ὑπελθεῖν τοὺς Σαρακηνούς καὶ τὴν εἰρήνην ἀνανεώσασθαι*, επέλεξε τη λύση του πολέμου⁶⁹⁴. Πράγματι, το 951 η Καλαβρία έβλεπε να καταφθάνουν από την Κωνσταντινούπολη ισχυρά στρατεύματα, που ο Ρωμανός Λακαπηνός κατά τη διάρκεια της πολυετούς βασιλείας του έμοιαζε να της έχει «αρνηθεί» χάριν άλλων σκοπών.

Απομακρυσμένος, όμως, επί τόσα χρόνια από την εξουσία, ο Κωνσταντίνος Ζ΄ βρέθηκε χωρίς ισχυρά ερείσματα μέσα στις τάξεις του στρατού. Αν το πρόβλημα στη Μ. Ασία επιλύθηκε αμέσως με τη ραγδαία ανέλιξη των Φωκάδων στο στράτευμα⁶⁹⁵, για τα δυτικά θέματα ο Πορφυρογέννητος υποχρεώθηκε τα πρώτα πέντε χρόνια της βασιλείας του να ανατρέξει σε πρόσωπα και οικογένειες που είχαν αναδειχθεί επί Λακαπηνού. Περί το 945 διόρισε ως στρατηγό Καλαβρίας τον Κρηνίτη Χάλδο, ο οποίος είχε χρηματίσει στρατηγός Ελλάδος και, στη συνέχεια, Πελοποννήσου⁶⁹⁶. Συγγενής, ίσως γιος, του Κρηνίτη Αροτρά, που το 921 κατέπνιξε την εξέγερση των Μηλιγγών και Εζεριτών στην Πελοπόννησο⁶⁹⁷, ο νέος στρατηγός Καλαβρίας δεν επέδειξε τις αρετές, για τις οποίες φέρεται να είχε διακριθεί στα δύο προηγούμενα αξιώματά του⁶⁹⁸. Έτσι, ο Πορφυρογέννητος, ένα από τα πρώτα μέληματα του οποίου υπήρξε η αποκατάσταση των αδικιών που είχαν υποστεί οι πένητες από τους στρατηγούς και άλλους θεματικούς άρχοντες επί Ρωμανού Α΄⁶⁹⁹, είχε την ατυχία να αποστείλει στην Καλαβρία έναν αξιωματούχο, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου ήταν η πλεονεξία. Εκμεταλλευόμενος *τὴν ἐκ τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν πολεμίων στενοχωρίαν*, ο Κρηνίτης αγόραζε αγαθά από τους εγχωρίους σε χαμηλές

691. Οι δύο πρεσβείες (μεταξύ 947 και 949) του Πορφυρογέννητου προς τον Βερεγγάριο αποσκοπούσαν στην προστασία της εξουσίας του νεαρού ρήγα Ιταλίας Λοθαρίου Β΄ (947-950), γιου του Ούγωνα και αδελφού της Βέρθας-Ευδοκίας βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 657a-b [654-655].

692. Βλ. πιο πάνω, σ. 304 και 341.

693. Για τις πρεσβείες στον Όθωνα Α΄ το 945, 948/949 και 955/956 βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 651, 658 και 664.

694. Σκυλίτζης, 266,27-29.

695. Συνοπτικά βλ. Βλυσίδου, στο: *Μικρά Ασία των θεμάτων*, 81.

696. Βίος Λουκά Στειριώτου, 71-72, σ. 201-203.

697. *DAI*, 50, σ. 232,32-234,46. Η ταύτιση των δύο προσώπων δείχνει μάλλον απίθανη βλ. Jenkins, *Slav Revolt*, 209 και τα σχόλια του Σοφιανού στην έκδοση του Βίου του Λουκά Στειριώτου, σ. 53-54.

698. Βίος Λουκά Στειριώτου, 71, σ. 201: *Τὰ δὲ κατὰ τὸν ἐπιφανὴ καὶ περιβλεπτον Κρηνίτην πὼς ἄν τις, μὴ γραφὴ καὶ μνήμη παραδοῦς, ἢ φθόνου καὶ κακίας ἢ ὀραθυμίας ἐκφύγη γραφῆ; ...*

699. Συν. Θεοφάνη, 443,13-15.

τιμές και τα πουλούσε πολύ ακριβότερα στους Άραβες της Σικελίας, αυξάνοντας με τον τρόπο αυτό σημαντικά τα εισοδήματά του. Παύθηκε και υπέστη δήμευση της περιουσίας του⁷⁰⁰, προφανέστατα όσο ακόμη διαρκούσε ο εμφύλιος πόλεμος των Αράβων, δηλαδή το αργότερο μέχρι το 947⁷⁰¹, κάτι που με τη σειρά του επιτρέπει να θεωρησουμε ότι στρατηγός Ελλάδος και Πελοποννήσου πρέπει να διετέλεσε προς τα τέλη της βασιλείας του Ρωμανού Λακαπηνού⁷⁰².

Ως αντικαταστάτης του Κρηνίτη εμφανίζεται ο Πασχάλιος⁷⁰³, ο στρατηγός Λογγοβαρδίας που το 944 είχε φέρει εις αίσιον πέρας το «γάμο» του Ρωμανού με την Βέρθα-Ευδοκία. Κατά την Falkenhausen⁷⁰⁴, ανοικτό είναι το ενδεχόμενο ο Πασχάλιος να ανακλήθηκε το 944/945 ή να παρέμεινε στο αξίωμά του, αναλαμβάνοντας μετά τον κολασμό του Κρηνίτη και τη διοίκηση του θέματος Καλαβρίας. Η τελευταία, ωστόσο, εκδοχή πρέπει να αποκλειστεί, καθώς το 947 κάποιος ονόματι *Platopodi* πολιορκούσε την πόλη Conversano, λίγο νοτιότερα της Βάρεως⁷⁰⁵. Εύκολα μπορούμε να αναγνωρίσουμε το οικογενειακό επίθετο Πλατυπόδης που φέρουν οι συγγενείς του πρωτοσπαθάριος Βάρδας, διάδοχος του Κρηνίτη Αροτρά στην ηγεσία του θέματος Πελοποννήσου το 921, και ο γιος του Φωτεινός, ο οποίος σκοτώθηκε το 921/922 στις Πηγές, πολεμώντας εναντίον των Βουλγάρων⁷⁰⁶. Μολονότι ο πρωτοσπαθάριος *Lupus* δεν μνημονεύει τον τίτλο ή το αξίωμά του, μπορούμε με αρκετά μεγάλη βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι ο καταγόμενος από στρατιωτική οικογένεια της εποχής του Ρωμανού Α΄ και μαχόμενος κοντά στη Βάρι Πλατυπόδης ήταν στρατηγός Λογγοβαρδίας⁷⁰⁷. Αυτός πρέπει να ήταν που το Δεκέμβριο του 946 αντιμετώπισε τους Λογγοβαρδους του Βενεβέντου στην αιματηρή σύρραξη στη Βάρι, το 947 επιχείρησε ίσως να παρεμποδίσει ανεπιτυχώς τους Ούγγρους, οι οποίοι κατόρθωσαν να προωθηθούν μέχρι τον Υδρούντα και, τέλος, το 950/951 πολιορκούσε το Άσκολι⁷⁰⁸.

700. Σκυλίτζης, 265,9-19. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 212-213. Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*, 97. Η ίδια, *Économie et société*, 268.

701. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 98 (αφ. 71).

702. Κατά τον Jenkins (*Slav Revolt*, 210-211), ο Κρηνίτης διορίστηκε στρατηγός Ελλάδος στις αρχές της βασιλείας του Πορφυρογέννητου. Βλ. και Dölger, *Regesten*², αρ. 653c [635], όπου η τοποθέτησή του στην ηγεσία του θέματος Πελοποννήσου χρονολογείται με επιφυλάξεις το 946. Πιστεύουμε ότι το διάστημα μεταξύ 945 και 947 είναι πολύ μικρό για τη θητεία του Κρηνίτη σε τρία διαφορετικά θέματα.

703. Σκυλίτζης, 266,31-32. Η άποψη του Adontz (*Études*, 227-228), που επανέλαβε ο Toumanoff (*Caucasia*, 154 [αφ. 138]), ότι ο Πασχάλιος ταυτίζεται με τον προκάτοχό του δεν ευσταθεί βλ. *Commentary*, 165.

704. *Untersuchungen*, 98-99 (αφ. 72).

705. *Lupus Protospatharius*, a. 947, σ. 54: *Et Platopodi obsedit civitatem Cupersani*. Βλ. Hirsch, *Studien*, 291. Gay, *Italie méridionale*, 215.

706. *DAI*, 50, σ. 234,54-59. Συν. Θεοφ., 401,17-19. Σκυλίτζης, 215,15-16. Βλ. *Commentary*, 187.

707. Ο Πλατυπόδης δεν περιλαμβάνεται στους σχετικούς καταλόγους του Pertusi (*Contributi*, 509) και της Falkenhausen (*Untersuchungen*, 80).

708. *Lupus Protospatharius*, a. 946, 947, 950, σ. 54. *Annales Beneventani*, a. 947, σ. 175. Βλ. Amari, *Storia* II, 281 σημ. 2.

Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, την απόφαση του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου για την ανάληψη της υπερπόντιας εκστρατείας του 951 υπαγόρευσε ο τερατισμός των φιλικών σχέσεων του 946 με τον Φατιμίδη χαλίφη της Αφρικής al-Mansūr (945-953)⁷⁰⁹ και του εμφυλίου πολέμου των Αράβων, οι οποίοι από το 947/948 απαιτούσαν και πάλι την καταβολή της ετήσιας δαμοφορίας⁷¹⁰. Ο νέος στρατηγός Λογγοβαρδίας, ανθύπατος, πατρίκιος και βασιλικός πρωτοσπαθάριος Μαλακηνός⁷¹¹, σε αντίθεση με τον προκάτοχό του *Platorodi*, πρέπει να έχαιρε της εμπιστοσύνης του αυτοκράτορά του, καθώς πριν από την αποστολή του στην «Εσπέρα» είχε διατελέσει στρατηγός Μακεδονίας, πιθανότατα από το 945 και εξής⁷¹². Η θητεία του Μαλακηνού στο τελευταίο αξίωμα επιτρέπει την υπόθεση ότι στρατεύματα από τη Μακεδονία πρέπει να συμπεριλήφθηκαν στη *δύναμιν ἀξιόμαχον* που στάλθηκε στην «Εσπέρα» το 951.

Η νέα υπερπόντια εκστρατεία του Μαλακηνού και του Μακροϊωάννη, ο οποίος ηγείτο του στόλου, δεν επέφερε στον Κωνσταντίνο Ζ΄ τα αποτελέσματα που προσδοκούσε. Αντίθετα μάλιστα, κατά τον Σκυλίτζη, επιδείνωσε τα φαινόμενα, τα οποία ο Πορφυρογέννητος είχε προσπαθήσει να θεραπεύσει με την παύση του Κρηνίτη: η άφιξη των δύο ανώτατων αξιωματούχων στη Ν. Ιταλία σήμανε για τους αυτόχθονες την έναρξη μίας τόσο σκληρής δοκιμασίας *-μυρία ἔδρων κακά, πλεονεκτοῦντες καὶ ἄλλα ποιοῦντες-*, που ακόμη και ο εχθρός θα δίσταζε να τους υποβάλει. Η κακομεταχείριση του γηγενούς πληθυσμού, πάντα σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, ήταν τέτοια, ώστε συνέβαλε στην αναπείρωση του ηθικού των Αράβων, οι οποίοι δεν έπρεπε να φοβούνται ένα στρατό που *τοιαῦτα εἰς τούς οἰκείους ἐνδεικνύμενον τὰ κακά*, και οδήγησε στην ήττα των βυζαντινών στρατευμάτων⁷¹³.

Τον Ιούλιο, πάντως, του 951, όταν ο άραβας διοικητής της Σικελίας Hasan, ενισχυμένος με στρατό και στόλο από την Αφρική, διαπεραιωνόταν απρόσκοπτα, μέσω του στενού της Μεσσηνίας, στην Καλαβρία, οι κάτοικοί της δεν τον υποδέχθηκαν ως λυτρωτή. Αντίθετα, το Ρήγιο είχε εκκενωθεί⁷¹⁴ και στον Βίο του Σάβα του Νέου γίνεται λόγος για τον πανικό που έσπειρε η νέα επιδρομή⁷¹⁵. Προελαύνοντας ΒΑ., ο Hasan έφθασε στην Αγία Κυριακή (Gerace) που του προέβαλε αντίσταση. Πολιορκώντας την πόλη, πληροφορήθηκε την άφιξη βυζαντινών στρατευμάτων και, αρκούμενος στην υπόσχεση περί καταβολής του ετήσιου φόρου των κατοίκων της Αγίας Κυριακής που

709. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 653a.

710. Σκυλίτζης, 265,24-266,25. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 366.

711. Βλ. *D. O. Seals*, 1, 3.1.

712. Βλ. *D. O. Seals*, 1, 43.29.

713. Σκυλίτζης, 266,29-42.

714. Amari, *Biblioteca* I, 290 (Χρονικόν του Cambridge). Πρβλ. Lev, *Fatimid Navy*, 234.

715. Βίος Σάβα Νέου, 9, σ. 17: ... *καὶ πᾶσι τοῖς ἀνὰ τὰ ὄρη τῆς Καλαβρίας οἰκοῦσι, πρὸς δὲ καὶ τοῖς ἐν ὄρει καὶ σπηλαίοις διάγουσιν μυρίον ἐνήκαν φόβον οἱ ἀσεβεῖς, καὶ πάντες δαίματος ἐπληρώθησαν*. Αναφορά στην επίθεση εναντίον της Καλαβρίας γίνεται και στον Βίο Νεῖλου Νέου, 29, σ. 76. Πρβλ. μοναχὴ Μαξίμη, *Ὁ ὁσῖος Νεῖλος ὁ Καλαβρὸς. Ὁ Βίος του ὁσίου Νεῖλου Νέου (910-1004)*, Ορμύλια 1991, 333 σημ. 98.

είχαν αρχίσει να υποφέρουν από έλλειψη νερού, ο Hasan έσπευσε να αντιμετωπίσει τον αντίπαλο, ο οποίος τράπηκε αμαχητί σε φυγή⁷¹⁶. Σύμφωνα με τον Ibn al-Atīr⁷¹⁷, οι Βυζαντινοί υποχρεώθηκαν να υποχωρήσουν μέχρι τον Υδρούντα, αλλά η πληροφορία αυτή πρέπει μάλλον να είναι υπερβολική⁷¹⁸. Κρίνοντας από το ότι το αραβικό κείμενο του Χρονικού του Cambridge δεν αφήνει να εννοηθεί μία τέτοια συντριπτική υπεροχή του Hasan⁷¹⁹ και από το γεγονός ότι ο τελευταίος σταθμός αυτής της αραβικής επίθεσης ήταν το Κασσάνο (Cassano allo Ionio), στη Β. Καλαβρία, που συνήψε ανακωχή με τον εχθρό, πιστεύουμε ότι ο βυζαντινός στρατός, ο οποίος επιχειρήσε ανεπιτυχώς να ανακόψει τη νικηφόρα πορεία του Hasan, ήταν αυτός του θέματος Καλαβρίας υπό τις διαταγές του στρατηγού Πασχάλιου. Όσον αφορά τις δυνάμεις του Μαλακηνού, είτε δεν είχαν ακόμη αποβιβαστεί στον Υδρούντα⁷²⁰, είτε είχαν φθάσει, όταν πλέον ο Hasan είχε ήδη προωθηθεί μέχρι το Κασσάνο. Στην τελευταία περίπτωση, ο κύριος όγκος των βυζαντινών στρατευμάτων πρέπει να συγκεντρώθηκε λίγο βορειότερα του Κασσάνο, στα σύνορα μεταξύ Λογγοβαρδίας και Καλαβρίας, εμποδίζοντας την περαιτέρω προέλαση του εχθρού.

Ανεξάρτητα από το εάν οι Μαλακηνός και Μακροϊωάννης, κατά τη διάρκεια του χειμώνα 951/952, διακρίθηκαν για επονείδιστες πράξεις εις βάρος των αυτοχθόνων που τους καταμαρτύρησε ο Σκυλίτζης, σε στρατιωτικό επίπεδο η Καλαβρία έδειχνε προετοιμασμένη για να αντιμετωπίσει τον Hasan, όταν το Μάιο του 952 και πάλι βρισκόταν στα εδάφη της. Μολονότι ο εχθρός διαπεραιώθηκε στην Καλαβρία ανενόχλητος από το στόλο του Μακροϊωάννη, ισχυρός στρατός υπό τον Μαλακηνό και τον Πασχάλιο συνάντησε αυτή τη φορά τον εχθρό μπροστά στην Αγία Κυριακή. Η σύγκρουση της 7ης Μαΐου ήταν βίαιη, αλλά κατέληξε σε πανωλεθρία των Βυζαντινών, πολλοί από τους οποίους σφαγιάστηκαν και αιχμαλωτίστηκαν, ενώ το κεφάλι του Μαλακηνού στάλθηκε σε κάποια πόλη της Σικελίας ή της Αφρικής⁷²¹. Η αποτυχία της εκστρατείας του 951/952 υποχρέωσε τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο να καταφύγει στη λύση ανακωχής με τους Άραβες: περί το καλοκαίρι του 952 ο ασηκρήτης Ιωάννης Πιλάτος

716. Amari, *Biblioteca* II, 195 (Ibn Haldūn).

717. Amari, *Biblioteca* I, 422.

718. Η μνεία του Ibn al-Atīr έγινε αποδεκτή από τους Amari, *Storia* II, 280 και Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 366-367.

719. Αντίθετα μάλιστα, η ανακωχή των κατοίκων της Αγίας Κυριακής και του Κασσάνο δεν καταγράφηκε ως σημαντική επιτυχία του Hasan βλ. Amari, *Biblioteca* I, 290.

720. Όπως υπέθεσε ο Gay, *Italie méridionale*, 213-214. Βλ. και Eickhoff, *Seekrieg*, 322.

721. Χρονικόν του Cambridge, 45/50: I, σ. 338: *ἐτράπη ὁ Μαλακιανὸς ὁ στρατηγὸς εἰς τὴν Ἁγίαν Κυριακὴν*. Βίος Σάβα Νέου, 9, σ. 17. Lupus Protospatharius, a. 951, σ. 54. Amari, *Biblioteca* I, 422-423 (Ibn al-Atīr) και II, 195 (Ibn Haldūn). Βλ. Amari, *Storia* II, 281-283. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 80-81 (αρ. 19). Pertusi, II "thema" di Calabria, 434. Πρβλ. Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*, 105-106. Ravegnani, *Bizantini in Italia*, 168-169.

διαπραγματευόταν ειρήνη με τον Hasan⁷²² και το επόμενο έτος κάποιος μοναχός αναλάμβανε την ίδια αποστολή με συνομιλήτη τον χαλίφη της Αφρικής al-Mansūr⁷²³.

Η θέση, όμως, των Βυζαντινών είχε επιδεινωθεί σοβαρά και στην Απουλία, όπου οι αναζωπυρωμένες φιλοδοξίες των Λογγοβάρδων, τους οποίους ο στρατηγός *Platopodi* είχε προσπαθήσει να αντιμετωπίσει στο Conversano, τη Βάρι και το Ασκολι, είχαν καταλήξει στη συμμαχία τους με τη Νεάπολη εναντίον του Σαλέρνο και της Αμάλφης⁷²⁴. Η εξέλιξη αυτή επαληθεύει τη μεία ότι η υπερπόντια εκστρατεία του 956 στρεφόταν πρωτίστως *κατὰ τῶν Λογγοβάρδων καὶ Νεαπολιτῶν*⁷²⁵. Στη Συνέχεια Θεοφάνη και σε άλλα κείμενα μνημονεύεται μόνο ο έχων το γενικό πρόσταγμα της επιχείρησης ανθύπατος, πατριάρχης και στρατηγός Καλαβρίας και Λογγοβαρδίας Μαρσιανός Αργυρός, υπό τις διαταγές του οποίου τέθηκαν στρατεύματα από τη Θράκη και τη Μακεδονία⁷²⁶. Ωστόσο, ο στόλος που κατέπλευσε στην «Εσπέρα» το 956 πρέπει να ήταν πανίσχυρος, όπως διαφαίνεται τόσο από την εξέλιξη των συρράξεων, όσο και από το γεγονός ότι η κεντρική εξουσία το φθινόπωρο του 956 δεν μπόρεσε να ενισχύσει τον στρατηγό Κιβυρραιωτών Βασίλειο Εξαμιλίτη, ο οποίος αντιμετώπισε τον αραβικό στόλο της Ταρσού με τα ελάχιστα πλοία που είχε στη διάθεσή του⁷²⁷. Μία ακόμη ένδειξη των σημαντικών ναυτικών δυνάμεων, που συμμετείχαν στην ιταλική εκστρατεία του 956, αποτελεί η ύπαρξη δύο ηγητόρων, του Κραμβέα και του Μωρολέοντος⁷²⁸. Όσον αφορά τον Κραμβέα, πρόσωπο άγνωστο από άλλη πηγή⁷²⁹, το όνομά του θυμίζει αυτό του Καρβέα και δεν αποκλείεται να ήταν Παυλικιανός. Εάν η υπόθεση αυτή ευσταθεί, τότε ο Πορφυρογέννητος, ανατρέχοντας στη μεγάλη στρατιωτική αξία των Παυλικιανών, είχε προχωρήσει πολύ περισσότερο από τον παππού του Βασίλειο Α΄, ο οποίος το 886 είχε αποστείλει στην Καλαβρία μαζί με τον Νικηφόρο Φωκά ένα τάγμα Παυλικιανών με επικεφαλής τον Διακονίτζη⁷³⁰. Ανεξάρτητα από το εάν ο Κραμβέας είχε εκχριστιανι-

722. Σκυλίτζης, 266,43-45. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 660. Πρβλ. Y. Lev, *The Fatimids and Byzantium, 10th-12th Centuries, Graeco-Arabica* 6 (1995) 196.

723. Amari, *Biblioteca* I, 291 (Χρονικόν του Cambridge). Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 661.

724. *Chronicon Salernitanum*, 161, σ. 551,43-552,4. Βλ. Schwarz, *Amalfi*, 35-36.

725. Συν. Θεοφ., 453,20-23.

726. Συν. Θεοφ., 454,10-16. Lupus Protospatharius, a. 955, σ. 54 (κριτικό υπόμνημα): *descendit Marianus patrius in Apuliam*. Χρονικόν του Cambridge, 45/51: I, σ. 338. Επίσης, βλ. Trinchera, *Syllabus*, 5, αρ. VI. Leo Marsicanus II, 2, σ. 171,18-20. Πρβλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 81 (αρ. 20) και 99 (αρ. 73). Vannier, *Argyroi*, 30-31.

727. Συν. Θεοφ., 452,20-453,19: ..., *ὁ στρατηγὸς τὰς οὕτως αὐτῷ νῆας ἀντιπαρταξάμενος, καὶ ταύτας ὀλυγοστάς οὕσας καὶ πρὸς τοσοῦτον οὐκ ἀρκοῦσας τὸ πλῆθος ...*. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 360.

728. Σκυλίτζης, 266,49-50.

729. Βλ. B. Flusin - J.-Cl. Cheynet, *Jean Skylitzès, Empereurs de Constantinople [Réalités byzantines 8]*, Paris 2003, 224 σημ. 24.

730. Βλ. πιο πάνω, σ. 327.

στεί ή όχι⁷³¹, πίσω από την τοποθέτησή του στην ηγεσία του στόλου πρέπει να λανθάνει η δυσαρέσκεια του Κωνσταντίνου Ζ΄ για την ατολμία που πρόσφατα είχαν επιδείξει οι ναυτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας υπό τον Μακροϊώαννη.

Στα πλαίσια των προετομασιών για την ιταλική αυτή επιχείρηση εντάσσονται οι έντονες διπλωματικές επαφές των ετών 955 και 956⁷³². Την εποχή αυτή οι Άραβες της Αφρικής και της Ισπανίας βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση και το αίτημα του Ομεΰαδη χαλίφη της Ισπανίας Abdarrahmān Γ΄ (912-961) προς τον Κωνσταντίνο Ζ΄ για ενίσχυση στον αγώνα του εναντίον του Φατιμίδα χαλίφη της Αφρικής al-Muizz (953-975) έγινε αποδεκτό μεταξύ Απριλίου του 955 και 956, με μία μικρή μοίρα του βυζαντινού στόλου να αποπλέει από την Κωνσταντινούπολη με προορισμό τη Σικελία⁷³³. Ακολουθώντας το παράδειγμα των ομοεθνών τους, *οί τὰς Γαλλίας οἰκοῦντες βάρβαροι*, δηλαδή οι Άραβες του Fraxinetum, τότε πρέπει να δήλωσαν υποταγή στον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, προσφέροντάς του μεγαλοπρεπή δώρα, και όχι μετά τη λήξη της εκστρατείας του Μαριανού Αργυρού, όπως αναφέρεται στη Συνέχεια Θεοφάνη⁷³⁴.

Πέραν του ότι είναι προφανής η διαφορά μεταξύ της δυτικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Ζ΄, ο οποίος επιθυμούσε ειρηνικές σχέσεις με τα έθνη και τους ηγεμόνες τους που δεν ανήκαν στην επικράτειά του, και του Ρωμανού Λακαπηνού, ο οποίος το 931 και το 942 εξεστράτευσε εναντίον του Fraxinetum, εκείνο που θα πρέπει να αποκλειστεί είναι μία ευρείας έκτασης σύμπραξη Βυζαντίου και Αράβων της Ισπανίας σύμφωνα με μία αραβική πηγή, οι ναυτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας και του Abdarrahmān εμφανίζονται να μάχονται στα ανοικτά της Σικελίας, να υφίστανται οικτρή ήττα και οι μεν Βυζαντινοί να υποχωρούν μέχρι τη Μεσσήνη, οι δε σύμμαχοί τους να καταφεύγουν σε κάποια δυτική ακτή της Αφρικής και, στη συνέχεια, στην Ισπανία⁷³⁵. Οι φιλικές σχέσεις Πορφυρογέννητου και Abdarrahmān δεν στόχευαν στην επίδειξη μεγαλεπήβολων και φιλόδοξων τάσεων εκ μέρους της αυτοκρατορίας, αλλά ήταν ένα επιπλέον μέτρο υπεράσπισης των δυτικών κτήσεών της. Ο αλώτερος σκοπός της Κωνσταντινούπολης, όταν το 955/956 ανταποκρινόταν θετικά στην έκκληση του Abdarrahmān, αποκαλύφθηκε με την προεβεία της την ίδια ακριβώς περίοδο προς τον χαλίφη al-Muizz, καλώντας τον να συναινέσει στη σύναψη μίας μακράς διάρκειας ανακωχής με τη δέσμευση να αποσύρει τις δυνάμεις που είχε αποστείλει στους Άραβες της Ισπανίας⁷³⁶.

731. Για παραδείγματα της εμμονής Παυλικιανών στην αίρεσή τους κατά τη διάρκεια του δέκατου και ενδέκατου αιώνα βλ. Lemerle, Pauliciens, 109-110.

732. Η προεβεία του Κωνσταντίνου Ζ΄ προς τον Όθωνα Α΄ (τέλη 955 / αρχές 956 βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 664) δεν αποκλείεται να είχε κάποια σχέση με τη σχεδιαζόμενη υπερπόντια εκστρατεία.

733. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 663b με σχετική βιβλιογραφία.

734. Συν. Θεοφ., 455,6-10. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 377 με τη σημ. 3.

735. Βλ. S. M. Stern, An Embassy of the Byzantine Emperor to the Fatimid Caliph al-Muizz, *Byz.* 20 (1950) 242. Πρβλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 372-373.

736. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 663c.

Με την άρνηση του al-Muizz ξεκίνησαν οι πολεμικές επιχειρήσεις το καλοκαίρι του 856: παρά τις συγκεχυμένες και ασαφείς πληροφορίες που παρέχουν ορισμένες αραβικές πηγές για την εξέλιξη τους⁷³⁷, βέβαιο είναι ότι πρώτη επιδίωξη ήταν ο τερματισμός της «αἰθαδείας καὶ μωρίας» της Νεάπολης. Τη μνεία της Συνέχειας Θεοφάνη ότι η πόλη πολιορκήθηκε στενά από ξηρά και θάλασσα⁷³⁸ επιβεβαιώνει δυτική πηγή που αναφέρει ότι η φήμη εμφάνισης ισχυρά εξοπλισμένου στόλου υποχρέωσε τους Άραβες να εγκαταλείψουν την επίθεσή τους εναντίον της Νεάπολης⁷³⁹. Σκληρά πιεζόμενοι και ταπεινούμενοι, οι Νεαπολίτες υποχρεώθηκαν σε υποταγή για να τους ακολουθήσουν οι Λογγοβάρδοι⁷⁴⁰. Μία τόσο δυναμική και νικηφόρα παρουσία των βυζαντινών ναυτικών δυνάμεων στο Τυρρηνικό πέλαγος για την προστασία των κτήσεων της αυτοκρατορίας είχε να σημειωθεί από την εποχή του Βασιλείου Α΄ και του Νάσσα. Εκτός του ότι η εμφάνιση του βυζαντινού στόλου στη Νεάπολη το 956 θυμίζει τη νίκη του σπαθαρίου Γρηγορίου, του τουρμάρχη Θεοφυλάκτου και του κόμη Διογένη το 880⁷⁴¹, η ναυτική στρατηγική, που ακολουθήθηκε τότε και τώρα, ήταν ακριβώς η ίδια και ως στόχο της δεν είχε τη Σικελία, όπως διατείνεται ο Σκυλίτζης⁷⁴², αλλά την παρεμπόδιση των Αράβων να διαπεριαιώνονται από τη Σικελία στη Ν. Ιταλία. Επί Μακεδονικής δυναστείας, η παρουσία του βυζαντινού πολεμικού ναυτικού στη Τυρρηνική θάλασσα δεν είχε καμία σχέση με ευρύτερες εδαφικές διεκδικήσεις, αλλά αποσκοπούσε αποκλειστικά και μόνο στην προστασία και τη σταθεροποίηση των ιταλικών κτήσεων της αυτοκρατορίας.

Η μεγάλη, ωστόσο, αναμέτρηση των δύο αντιπάλων για το σκοπό αυτό έγινε το επόμενο έτος. Τόσο από την εξέλιξη των συρράξεων, όσο και από το γεγονός ότι οι προετοιμασίες του εχθρού για την επικείμενη αντιμετώπιση άρχισαν προς τα τέλη του καλοκαιριού του 956 διαφαίνεται ότι ο στόλος του Κραμβέα και του Μωρολέοντος παρέμεινε στη Δύση το χειμώνα του 956/957, ελλειμματικός, κατά πάσα πιθανότητα, στον ασφαλή κόλπο του Τάραντος. Στις 9 Αυγούστου 956 έφθασαν στη Σικελία

737. Βλ. Vasiliev – Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 372.

738. Συν. Θεοφ., 454,13-17.

739. *Ex miraculis Sancti Agrippini*, 11, έκδ. G. Waitz, *MGH. SSRL*, Hannoverae 1878, σ. 464,13-465,13: ... *protinus una ex navibus magna et eminentior ceteris cum omnibus instrumentis et pugnatoribus in latere veniens, in mari demersa est. ... Subito namque et insperate terribilis et tristior illis nuntius advenit, quod christianissimi imperatores navale presidium destinarent, qui eos eorumque classes igneis ustionibus traderunt.* Παρά το ότι η αραβική επίθεση εναντίον της Νεάπολης έχει χρονολογηθεί το 958 ή και το 961 (Amari, *Storia* II, 291 σημ. 3), αποδεχόμαστε την άποψη του Gay (*Italie meridionale*, 216) ότι ο βυζαντινός στόλος, που ανάγκασε τους Άραβες σε φυγή, δεν μπορεί να ήταν άλλος από αυτόν, ο οποίος είχε κατέλθει στη Ν. Ιταλία μαζί με τον Μαριανό Αργυρό.

740. Συν. Θεοφ., 454,17-20.

741. *MGH. Epp.* VII, αρ. 245, σ. 214,15-18. Βλ. και πιο πάνω, σ. 316-317.

742. Σκυλίτζης, 267,52-53: ... καὶ τὰς ναῦς νεωλκήσαντες ἠὲ τρεπίζοντο πρὸς τὸν εἰς Σικελίαν ἀπόπλου.

ενισχύσεις από την Αφρική με επικεφαλής τον Ammār, αδελφό του διοικητή του νησιού Hasan, ο οποίος διαχειμάσε στην Πάνορμο. Στις αρχές της άνοιξης του 957 διαπεραιώθηκε στην Καλαβρία και τότε ήταν που ο πρωτοκάραβος Βασίλειος ανέλαβε μία πολύ μεγάλης κλίμακας απόπειρα καταπόνησης του εχθρού. Στον Βασίλειο και στα πλοία, τα οποία είχε υπό τις διαταγές του, αποδόθηκαν η κατάληψη του Ρηγίου, η επιδρομή εναντίον της σικελικής πόλης Termini, ανατολικά της Πανόρμου, και, τέλος, η νικηφόρα αναμέτρησή του με τον Hasan μπροστά από τη Μάζαρα⁷⁴³ ή ακόμη νοτιότερα στο νησί «του μοναχού», ίσως την Παντελλαρία, αιχμαλωτίζοντας ένα μεγάλο αριθμό Αράβων και δώδεκα καράβια τους⁷⁴⁴. Κατά τη γνώμη μας, είναι προφανές ότι ένα τέτοιο εγχείρημα από μία μόνο μοίρα του βυζαντινού στόλου είναι αδύνατο. Το πιθανότερο είναι οι επιτυχίες αυτές στην Τυρρηνική και τη Μεσόγειο να ανήκαν στις σημαντικές ναυτικές δυνάμεις που συμμετείχαν στην υπερπόντια αυτή εκστρατεία και όχι μόνο στον πρωτοκάραβο Βασίλειο. Από τις κινήσεις των Βυζαντινών στη θάλασσα προκύπτει με σαφήνεια ότι, έχοντας εκκαθαρίσει το στενό της Μεσσήνης από τους Άραβες, ο στόλος ανέλαβε στη συνέχεια την καταδίωξη του εχθρού προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Το γεγονός ότι οι ναυτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας έφθασαν μέχρι το Termini και τη Μάζαρα θα μπορούσε να εκληφθεί ως επιβεβαίωση του ισχυρισμού του Σκυλίτζη ότι η ιταλική εκστρατεία του 956 είχε ως προορισμό της τη Σικελία. Πιστεύουμε ότι οι συγκεκριμένες επιθέσεις αποσκοπούσαν στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απομάκρυνση των Αράβων από τη Ν. Ιταλία.

Παρόλη, όμως, αυτή τη δυναμική εμφάνιση του βυζαντινού πολεμικού ναυτικού, το αραβικό κείμενο του Χρονικού του Cambridge αφήνει να εννοηθεί ότι ο Ammār από την άνοιξη του 957 μέχρι το επόμενο έτος παρέμεινε στην Καλαβρία, προβαίνοντας σε λεηλασίες⁷⁴⁵. Η μνεία του Βίου του Σάβα του Νέου για τον πανικό των κατοίκων από τη νέα αραβική επιδρομή και τη φυγή ορισμένων στη γειτονική Λογγοβαρδία δεν μπορεί να θεωρηθεί ως τεκμήριο για την «κατοχή» της Καλαβρίας επί ένα ολόκληρο χρόνο⁷⁴⁶. Εξάλλου, η κατάληψη του Ρηγίου από τον πρωτοκάραβο Βασίλειο το 957 πρέπει χωρίς αμφιβολία να ήταν η απάντηση στην επίθεση αυτή του Ammār. Από στρατηγική άποψη, είναι μάλλον παράδοξο οι Βυζαντινοί να κατέχουν το Ρήγιο, να ελέγχουν τον πορθμό της Μεσσήνης και να φθάνουν μέχρι το Termini και τη Μάζαρα ή το νησί Παντελλαρία τη στιγμή που ο εχθρός κατέτρεχε την Καλαβρία.

743. Amari, *Biblioteca* I, 291 (Χρονικόν του Cambridge). Πρβλ. A. Tibi, *Byzantine-Fatimid Relations in the Reign of Al-Muizz Li-Din Allah* (R. 953-975 A.D.) as Reflected in Primary Arabic Sources, *Graeco-Arabica* 4 (1991) 94 [στο εξής: Tibi, *Byzantine-Fatimid Relations*].

744. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/2, 224 (Kitāb al-Uyūn). Βλ. Eickhoff, *Seekrieg*, 332. Pertusi, II "thema" di Calabria, 434.

745. Amari, *Biblioteca* I, 291. Βλ. Amari, *Storia* II, 290.

746. Βίος Σάβα Νέου, 11, σ. 21: ..., ένιοι δὲ τὴν Καλαβρίαν παρατρέχοντες πᾶσαν τοῖς τῆς Λαγοβαρδίας ἐπεφοίτων ὁροῖς. Βλ. Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/1, 374.

Ευτυχέστερη για τον Ammār και τον Hasan ήταν η έκβαση της επιδρομής τους το 958 εναντίον και πάλι της Καλαβρίας, που κατέληξε στην ήττα του Μαριανού Αργυρού, την τροπή των στρατευμάτων του σε φυγή και την αιχμαλωσία πολλών Βυζαντινών⁷⁴⁷. Ο πανίσχυρος στόλος του Κραμβέα και του Μωρολέοντος φαίνεται ότι είχε αποπλεύσει για την Κωνσταντινούπολη ήδη από το φθινόπωρο του 957 και στις ναυτικές δυνάμεις της Καλαβρίας πρέπει να οφειλόταν η αιχμαλωσία ενός μόλις εχθρικού πλοίου. Ο,τι δεν μπόρεσε να κατορθώσει ο Μαριανός Αργυρός, το έκανε η φύση και, κατά την επιστροφή του στην Πάνορμο, στις 20 Σεπτεμβρίου 958 ο αραβικός στόλος καταστράφηκε ολοσχερώς από σφοδρή κακοκαιρία⁷⁴⁸. Μολονότι στο αραβικό κείμενο του Χρονικού του Cambridge αναφέρεται ότι ο Hasan ναυπήγησε αμέσως νέο στόλο, δεν αποκλείεται η σημαντική αυτή απώλεια να ήταν ο λόγος που υπαγόρευσε στον al-Muizz να αποδεχθεί την πρόταση ειρήνης του Κωνσταντίνου Ζ'⁷⁴⁹. Πίσω από την εκδοχή των βυζαντινών πηγών ότι ο άραβας χαλίφης ήταν εκείνος που εκλιπαρούσε τον Πορφυρογέννητο για ανακωχή⁷⁵⁰ ίσως να λανθάνει η εκτίμηση ότι η ιταλική επιχείρηση του 956-958 δεν ήταν από τις πλέον ολέθριες που είχε αναλάβει η αυτοκρατορία. Η περιφημη *άγάπη που έγινε*, όταν *κατήλθεν ο Μαριανός πατριάρχης εν Καλαβρία*⁷⁵¹ αποκτήθηκε με τα όπλα και διήρκεσε σίγουρα μέχρι τις παραμονές ανάληψης της εκστρατείας εναντίον της αραβοκρατούμενης Κρήτης (960/961)⁷⁵².

Το 968 εκπρόσωποι του Νικηφόρου Β' Φωκά παρουσίαζαν στον Λιουπράνδο τον αυτοκράτορά τους ως «ταχύχειρα» που καθυπέτασε τους λαούς με το φόβο και το ξίφος, σε αντίθεση με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, ο οποίος, όντας πρῶτος και μένοντας συνέχεια στο παλάτι, έκανε φίλους τους λαούς με δώρα και χρήματα⁷⁵³. Οι δύο αμφίβιες επιχειρήσεις του Κωνσταντίνου Ζ' στην «Εσπέρα» είναι αρκετές για να διαψεύσουν έναν τέτοιο ισχυρισμό⁷⁵⁴: η διαφορά των δύο αυτοκρατόρων δεν έγκειται στον τρόπο, με τον οποίο όριζαν τις σχέσεις τους με τα ξένα έθνη, αλλά στις επιδιώξεις της εξωτερικής πολιτικής του καθενός. Ο Πορφυρογέννητος συνέχιζε την πολιτική της δυναστείας του, υπεραμνόμενος των βυζαντινών κτήσεων της Ν. Ιταλίας. Αντίθετα, ο «οίκουμενικός αυτοκράτωρ Ῥωμαίων, αὔγουστος, μέγας καὶ μοναδικός» Νικηφόρος Β'⁷⁵⁵ που, σύμφωνα με κάποιον σύγχρονο εγκωμιαστή του,

747. Amari, *Biblioteca* I, 291 (Χρονικόν του Cambridge). Βίος Σάβα Νέου, 14, σ. 24.

748. Συν. Θεοφ., 455,2-5. Σκυλίτζης, 267,58-61. Amari, *ό. π.* Vasiliev - Canard, *Byz. et Arabes* II/2, 225 (Kitāb al-Uyūn).

749. Βλ. Dölger, *Regesten*², σφ. 669b.

750. Συν. Θεοφ., 455,5-6. Σκυλίτζης, 267,61.

751. Χρονικόν του Cambridge, 45/51: I, σ. 338.

752. Βλ. Dölger, *Regesten*², σφ. 687e.

753. Λιουπράνδος, *Legatio* 55, σ. 212,919-924.

754. Πρβλ. Malamut, Constantin VII, 291.

755. Λιουπράνδος, *Legatio* 47, σ. 208,772-774: *Imperatorem universalem Romanorum, augustum, magnum, solum Nicephorum ...*.

απελευθέρωσε *πᾶσαν τὴν ἐσπέραν* από το «βαρύτατον φορτίον» των Αγαρηνών⁷⁵⁶, αναζωπύρωσε τις βυζαντινές φιλοδοξίες για επαναδιεκδίκηση της Σικελίας, ανατρέποντας μαζί με τη Μακεδονική δυναστεία και τη δυτική πολιτική της. Δεν αποκλείεται τα πράγματα της «Εσπέρας» και ο τρόπος αντιμετώπισής τους να αποτελέσουν έναν από τους βασικούς τομείς τριβών και αντιπαραθέσεων μεταξύ των ισχυρών προσώπων της εποχής, που καθόρισαν τους συσχετισμούς των δυνάμεων από τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ζ΄ μέχρι την άνοδο του Νικηφόρου Φωκά στο θρόνο το 963. Μεταξύ άλλων, στην τακτική που έπρεπε να τηρηθεί έναντι της Δύσης μπορεί να αποδοθεί η προϊούσα ψυχρότητα μεταξύ Πορφυρογέννητου και Βασιλείου Λακαπηνού, από την οποία νικητής αναδείχθηκε ο Ιωσήφ Βρίγγας⁷⁵⁷, και η διαμόρφωση των στρατοπέδων που το καλοκαίρι του 963 αναμετρήθηκαν στους δρόμους της βασιλεύουσας: από τη μία πλευρά βρισκόταν ο Βασίλειος Λακαπηνός με τον Νικηφόρο Φωκά και από την άλλη, ο Ιωσήφ Βρίγγας με δύο πρώην στρατηγούς Λογγοβαρδίας και Καλαβρίας, τον Πασχάλιο και τον Μαριανό Αργυρό⁷⁵⁸. Η καθόλα πληθωρική δράση των βυζαντινών όπλων στη Δύση τα έτη 963-969 καθιστά πολύ πιθανό το ενδεχόμενο ότι το θέμα είχε απασχολήσει τη διάνοια των νικητών αρκετά πριν.

Η αναμόχλευση του παρελθόντος: Νικηφόρος Β΄ Φωκάς

Η άνοδος στο θρόνο του Νικηφόρου Β΄ Φωκά συμπίπτει περίπου χρονικά με την απόφαση των Αράβων της Σικελίας να κάμψουν οριστικά την αντίσταση των δύο φρουριών που παρέμεναν στα χέρια Χριστιανών: στις 25 Δεκεμβρίου 962, μετά από επτάμηνη πολιορκία, έπεσε το Ταυρομένιον και τον Αύγουστο του 963 ο εχθρός άρχισε να πολιορκεί τα Ρήματα⁷⁵⁹. Η έκκληση των κατοίκων του τελευταίου κάστρου για

756. Βλ. Fr. Halkin, Translation par Nicéphore Phocas de la Brique miraculeuse d'Hiérapolis, *Inédits byzantins d'Ochrida, Candie et Moscou* [Subs. Hag. 38], Bruxelles 1963, 256 και 251 σημ. 4.

757. Συν. Θεοφ., 445,9-10 και 466,11-15. Α. Markopoulos, Le témoignage du Vaticanus gr. 163 pour la période entre 945-963, *Σύμμεικτα* 3 (1979) 14, σ. 96,33-35 [στο εξής: Markopoulos, Vaticanus gr. 163]. Για την προσωπικότητα και το ρόλο του Βρίγγα βλ. Α. Μαρκόπουλος, Ιωσήφ Βρίγγας. Προσωπογραφικά προβλήματα και ιδεολογικά ρεύματα, *Σύμμεικτα* 4 (1981) 87-115. Βλ. όμως και Λουγγής, *Ιδεολογία*, 120 σημ. 85.

758. Βλ. Cheynet, *Pouvoir*, 20-21. T. C. Lounghis, Le poids spécifique du commandement suprême en Italie dans la formation de l'idéologie politique du Xe siècle, στο: *Ο Ιταλιώτης Ελληνισμός από τον Ζ΄ στον ΙΒ΄ αιώνα. Μνήμη Νίκου Παναγιωτάκη* [ΙΒΕ/ΕΙΕ - Διεθνή Συμπόσια 8], Αθήνα 2001, 157-158 (στο εξής: Lounghis, Commandement suprême en Italie). Για την ταύτιση του στρατηγού Λογγοβαρδίας Πασχαλίου με τον ομώνυμο του από στρατηγών του 963 βλ. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 128-129, με αναφορά πηγών και βιβλιογραφίας.

759. Χρονικόν του Cambridge, 45/52 και 54: I, σ. 338-339 και II, 129-130, 133 (σχόλια). Amari, *Biblioteca* I, 292 (Χρονικόν του Cambridge) και II, 130 (Nuwayri). Βλ. Amari, *Storia* II, 296-308. Πρβλ. Kissinger, *Regionalgeschichte*, 128 σημ. 1163.

βοήθεια⁷⁶⁰ ή το γεγονός ότι ο Νικηφόρος Β΄ θεωρούσε *πέραν δεινών δασμοφορήσαι Σαρακηνοῖς*⁷⁶¹ δεν ήταν παρά η αφορμή ανάληψης της μεγαλειήβολης εκστρατείας του 964 εναντίον της Σικελίας. Στην πραγματικότητα, το σχέδιο απελευθέρωσης του νησιού είχε μελετηθεί μετά την ανακατάληψη της Κρήτης: *Χόρευε λοιπόν Ἀφρικῶν Σικελία, // εὐαγγελίζου πᾶσι τὴν εὐθυμίαν // ἐλευθεροῖ σε συντόμως ὁ δεσπότης* έγραφε ο Θεοδόσιος Διάκονος⁷⁶² και οι δύο κύριοι συντελεστές της μεγάλης νίκης του 961, ο εμπνευστής της Βασίλειος Λακαπηνός⁷⁶³ και ο ηρωϊκός στρατηγός της Νικηφόρος Φωκάς, κρατώντας τώρα στα χέρια τους την εξουσία, μπορούσαν ανεμπόδιστα να εγείρουν ακόμη πιο φιλόδοξες εδαφικές αξιώσεις, που μπορούσαν να φτάσουν μέχρι και τη διατύπωση αιτήματος περί παραχώρησης της Ραβέννας και της Ρώμης⁷⁶⁴.

Το ότι η ανάκτηση της Κρήτης αποτέλεσε το πρότυπο, πάνω στο οποίο σχεδιάστηκε η απόβαση στη Σικελία, διαφαίνεται από τις τεράστιες δυνάμεις που διατέθηκαν για το σκοπό αυτό και τη σύνθεσή τους. Ενώ οι βυζαντινές πηγές κάνουν λόγο για πυρφόρες τριήρεις και ολκάδες, που μετέφεραν μυριάδες στρατιωτών, και για *στόλον ἀξιόμαχον* ή «ναυτικὸν περιφανές»⁷⁶⁵, οι αραβικές πηγές παρέχουν τον αριθμὸ των 40.000 ανδρῶν, μεταξὺ των οποίων συγκαταλέγονταν Παυλικιανοί, Αρμένιοι και Ρως⁷⁶⁶. Η συμμετοχή στρατιωτῶν ἀπὸ τις τρεις αυτές εθνότητες πιστοποιεῖ το ετομοπόλεμο των δυνάμεων που εστάλησαν στη Σικελία το 964, ενώ το γεγονός ότι και κατά την επιχείρηση εναντίον της Κρήτης παρουσιάζεται η παρουσία Αρμενίων και Ρως⁷⁶⁷ επιτρέπει την υπόθεση ότι η σύνθεση των στρατευμάτων των δύο αυτῶν εκστρατειῶν πρέπει να παρουσίαζε πολλές ομοιότητες ἴσως, μάλιστα, αρκετοί να ήταν αυτοί, οι οποίοι, οδεύοντας προς την «Εσπέρα», πίστευαν σε μία δεύτερη θριαμβευτικὴ ἐπάνοδό τους. Κρίνοντας ἀπὸ το τολμηρὸ του εγχειρήματος και τη σημασία που οι κρατούντες ἀπέδιδαν στην ευδωσή του, πρέπει να θεωρεῖται βέβαιο ότι η εκστρατεία εναντίον της Σικελίας

760. Amari, *Biblioteca* I, 425 (Ibn al-Attr).

761. Σκυλίτζης, 267,63-64. Ζωναράς III, 500,16-19.

762. *Ἄλωσις Κρήτης*, έκδ. Η. Criscuolo, Leipzig 1979, 38,990-993. Βλ. και Ν. Μ. Παναγιωτάκης, *Θεοδόσιος ὁ διάκονος και τὸ ποίημα αὐτοῦ «Ἄλωσις τῆς Κρήτης»* [Κρητικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη 2], Ηράκλειο 1960, 12-17, 122 και 167.

763. Βλ. πιο πάνω, σ. 294 σημ. 213.

764. Λιουτπράνδος, *Legatio* 15, σ. 194,254-260. Ἀπὸ το γεγονός ότι η απαίτηση αὐτὴ ἐκφράστηκε ἀπὸ τον Βασίλειο Λακαπηνὸ και ότι οι ἀπόψεις του ἀπέτελεσαν τὴ βάση των διαπραγματεύσεων με τον Λιουτπράνδο το 968 προκύπτει ότι ο δραστήριος πρόεδρος υπῆρξε ο ἰδεολόγος και ο εισηγητὴς τῆς ἐπικρατικῆς δυτικῆς πολιτικῆς που ἀκολουθήθηκε ἐπὶ Νικηφόρου Β΄. Ἀναλυτικὰ βλ. Βλυσίδου, Η πολιτικὴ του Βασιλείου Λακαπηνού, 114-118.

765. Λέων Διάκονος Δ΄, 7, σ. 65,19-21. Σκυλίτζης, 261,13-262,14. Ζωναράς III, 501,4.

766. Amari, *Biblioteca* I, 425 (Ibn al-Attr) και II, 131 (Nuwayri). Βλ. Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, 446-447. Gay, *Italie méridionale*, 290.

767. Συν. Θεοφ., 481,6. Λέων Διάκονος Α΄, 7, σ. 14,21. Πρβλ. Amari, *Storia* II, 300-301.

ήταν επιβλητικότερα και ότι ο αριθμός των 40.000 ανδρών βρίσκεται πολύ κοντά στην πραγματικότητα⁷⁶⁸.

Ο πρώην, όμως, ένδοξος στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς επέλεξε για μία δύσκολη και σημαντική αποστολή στη Δύση δύο αξιωματούχους, οι οποίοι για το μόνο που δεν πρέπει να διακρίνονταν ήταν οι στρατηγικές ικανότητές τους: τον πατρίκιο και δρουγγάριο του πλωίμου Νικήτα ή *στρατηγὸν τῶν ὄλων*, όπως τον αποκαλεί ο βιογράφος του οσίου Νικηφόρου Μιλήτου⁷⁶⁹, και τον επίσης πατρίκιο Μανουήλ Φωκά, επικεφαλής της *Ιππικῆς παρατάξεως*⁷⁷⁰. Ο Λέων Διάκονος χαρακτηρίζει τον Νικήτα *θεοφιλή και σεβάσμιον ἄνθρωπον*, αλλά το αποφασιστικό κριτήριο, το οποίο προτάναυσε για την τοποθέτησή του ως επικεφαλής του στόλου στην επιχείρηση αυτή, πρέπει να ήταν το γεγονός ότι ήταν ευνοχός⁷⁷¹. Όσον αφορά τον απερίσκεπτο Μανουήλ Φωκά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το βασικό προσόν, ίσως και το μοναδικό που διέθετε, ήταν η συγγενεία του με τον αυτοκράτορα⁷⁷².

Μία τόσο καλά προετοιμασμένη και πολυδάπανη υπερπόντια εκστρατεία πρέπει να έφθασε έγκαιρα στον προορισμό της και σίγουρα αρκετά πριν από τον Οκτώβριο του 964. Για το ποιοί ήταν οι πρώτοι στόχοι των χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν. Μία επίθεση εναντίον του Ταυρομενίου, που πρόσφατα είχε καμφθεί και η τελευταία αντίστασή του, δείχνει πιθανή. Εκείνο, ωστόσο, που πρέπει να αποκλειστεί, είναι η εκδοχή του Λέοντος Διακόνου, ο οποίος ισχυρίζεται ότι στην αρχή η συγκυρία ήταν τόσο ευνοϊκή, ώστε με την πρώτη επίθεση καταλήφθηκαν οι Συρακούσες και η Ίμερα, στη βόρεια ακτή της Σικελίας⁷⁷³, ενώ στη συνέχεια τα βυζαντινά στρατεύματα κατόρθωσαν να εισέλθουν, και μάλιστα αναίμακτα, στο Ταυ-

768. Όσον αφορά τα πλοία που συμμετείχαν στη σικελική εκστρατεία του 964, οποιαδήποτε προσπάθεια αριθμητικής προσέγγισής τους θα οδηγούσε σε επισφαλή συμπεράσματα. Η μνεία και μόνο των Ναυμαχικών του Λέοντος C' (θ' και β', σ. 488) και του Βασιλείου Λακαπηνού (3.1, σ. 536) ότι οι δρόμους ήταν διαφορετικής χωρητικότητας αποτρέπει τέτοιου είδους υπολογισμούς. Αναλυτικότερα βλ. πιο πάνω, σ. 293-294.

769. Βίος Νικηφόρου Μιλήτου, 10, έκδ. H. Delehaye, *An. Boll.* 14 (1895) 141. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 126.

770. Λέων Διάκονος Δ', 7, σ. 65, 19-66, 5. Σκυλίτζης, 261, 10-262, 15 και 267, 63-73. Ζωναράς III, 500, 19-501, 8. Βλ. Guiland, *Recherches I*, 539.

771. Ο Νικήτας ήταν αδελφός του επίσης ευνοχού και πιστού θεράποντα του Νικηφόρου Φωκά, Μιχαήλ, πατρίκιου, πραιποσίτου, βέσση και πρωτοβεστιαρίου. Βλ. Βίο Νικηφόρου Μιλήτου, 10, σ. 142. Πρβλ. Guiland, *Recherches I*, 220 και 362. Φλωρεντία Εναγγελάτου-Νοταρά, «Σημειώματα» *έλληνικών κωδίκων ως πηγή διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1204* [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 47], Αθήνα 1982, 84.

772. Ήταν νόθος γιος του κουροπαλάτη Λέοντος Φωκά βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 99 (αφ. 74). Cheynet, Phocas, 306 σημ. 53.

773. Η αρχαία πόλη της Ίμερας, 47 χλμ. ανατολικά της Πανόρμου, καταστράφηκε το 409 π.Χ. και έκοτε έμεινε ακατοίκητη συνοπτικά βλ. *Paulys Realencyclopädie*, VIII/2, Stuttgart 1913 (ανατύπ. 1963), 1613-1620.

ρομένιον και τους Λεοντίνους⁷⁷⁴. Όλες αυτές οι επιτυχίες δεν φαίνεται να ξεπερνούν το επίπεδο των αρχικών προσδοκιών της Κωνσταντινούπολης από την εκστρατεία αυτή και από την όλη διήγηση του Λέοντος Διακόνου για το συμβάν πρέπει να συγκρατήσουμε μόνο τον τρόπο αποδεκατισμού της στρατιάς του Μανουήλ Φωκά.

Το κύριο βάρος της δράσης του Νικήτα και του Φωκά πρέπει να επικεντρώθηκε στην ευρύτερη περιοχή της Μεσσηνίας: σύμφωνα με τον Nuwayrī⁷⁷⁵, ο βυζαντινός στρατός διαιρέθηκε σε τρία μέρη, εκ των οποίων το ένα πήρε το δρόμο προς την Πάνορμο, αλλά από την πληροφορία του Ibn al-Atīr⁷⁷⁶ ότι στα Ρήματα προς ενίσχυση των πολιορκουμένων κατέφθασαν οι πιο πολυάριθμες δυνάμεις που είχε δει μέχρι τότε η Σικελία, δεν προκύπτει ότι ο Μανουήλ Φωκάς μετά την απόβασή του στο νησί προέβη σε καταμερισμό των στρατευμάτων του. Η συγκέντρωση *τοιαύτης στρατιάς* σε μία βραχύωδη περιοχή, γεμάτη από χαράδρες και γκρεμούς, καθιστούσε αδύνατη τη συντεταγμένη πορεία της και προμήνυε αυτό που παραστατικά περιέγραψε ο Λέων Διάκονος, επαληθευόμενος και από τις αραβικές πηγές. Στις 24 Οκτωβρίου 964 ο Μανουήλ Φωκάς έπεσε σε ενέδρα και γύρω από το πτώμα του άρχισε η εξολόθρευση των Βυζαντινών: περί τους 10.000 άνδρες σφαγιάστηκαν, πολλοί αιχμαλωτίστηκαν και στα χέρια του εχθρού έπεσαν όπλα και πλούτη ανυπολόγιστης αξίας. Η εκατόμβη ολοκληρώθηκε με την καταστροφή του βυζαντινού στόλου στο στενό της Μεσσηνίας και τη σύλληψη του δρουγγαριού του πλωίμου Νικήτα⁷⁷⁷.

Ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς, ωστόσο, ήταν *ισχυρογνώμων*⁷⁷⁸ και περί το Σεπτέμβριο του 965 στη Βάρι κατέφθασε ο μάγιστρος Νικηφόρος Εξακιονίτης⁷⁷⁹, που δεν είναι άλλος από εκείνον, ο οποίος το καλοκαίρι του 963 είχε ταχθεί στο πλευρό του Φωκά. Τότε ήταν πατρικίος⁷⁸⁰, αλλά τώρα έφερε τον υψηλό τίτλο του μαγίστρου και κατείχε

774. Λέων Διάκονος Δ', 7, σ. 66,5-10. Βλ. Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, 447 και 451-452. Eickhoff, *Seekrieg*, 347.

775. Amari, *Biblioteca* II, 132.

776. Amari, *Biblioteca* I, 426.

777. Λέων Διάκονος Δ', 8, σ. 66,14-67,19. Σκυλιτζής, 267,63-73. Amari, *Biblioteca* I, 426-429 (Ibn al-Atīr) και II, 132-133 (Nuwayrī). Βλ. και Χρονικόν του Cambridge, 45/53 και 55: I, σ. 338-339 και II, 132-133 (σχόλια). Λιουτιπράνδος, *Legatio* 43, σ. 206,693-701. Lupus Protospatharius, a. 965, σ. 55. Πρβλ. Gay, *Italie méridionale*, 290-291. Amari, *Storia* II, 306-309. Pertusi, Il "thema" di Calabria, 434-435. Tibi, *Byzantine-Fatimid Relations*, 94. F. Maurici, *Le difese costiere della Sicilia (secoli VI-XV)*, στο: *Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur* (εκδ. J.-M. Martin) [Castrum 7], Rome-Madrid 2001, 182-183.

778. Λέων Διάκονος Δ', 8, σ. 67,22.

779. Lupus Protospatharius, a. 966, σ. 55. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 81-82 (αφ. 21). Η ίδια, *La vita di s. Nilo come fonte storica per la Calabria byzantina*, *Atti del Congresso internazionale su s. Nilo di Rossano*, Rossano-Grottaferrata 1986, 280.

780. Markopoulos, *Vaticanus* gr. 163, 23, σ. 100,22-23. Πρβλ. Laurent, *Prosopographie de Longobardie*, 315-316.

ένα «μέγιστον ἀξίωμα», που πρώτος αυτός έλαβε και το οποίο του επέτρεπε να έχει δικαιοδοσία στη Ν. Ιταλία και την Καλαβρία⁷⁸¹. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι το νέο υψηλό αξίωμα, που δόθηκε στον Νικηφόρο Εξακιονίτη, ήταν, κατά πάσα πιθανότητα, αυτό του κατεπάνω Ιταλίας⁷⁸², η απόφασή του κάθε πόλη της Καλαβρίας να ναυπηγήσει χελάνδια όχι μόνο για την καλύτερη άμυνά της, αλλά και για τον «άφανισμὸν τῆς γείτονος καὶ ἔχθρᾶς» Σικελίας⁷⁸³ αφήνει να διαφανεί ότι ο Νικηφόρος Β΄ δεν είχε εγκαταλείψει τα σχέδια ανάκτησης του νησιού.

Αν και «ὠφέλιμος ἢ βουλή», υπήρξε η αιτία εκδήλωσης μίας μεγάλων διαστάσεων ανταρσίας εναντίον του Νικηφόρου Φωκά, με επικεφαλής έναν συγγενή του, τον Γρηγόριο Μαλείνο⁷⁸⁴. Τα πλοία κατασκευάστηκαν, αλλά, λίγο πριν από την καθέλκυσή τους, οι κάτοικοι του Ροσσάνο (Rossano), το παράδειγμα των οποίων ακολούθησαν και τα υπόλοιπα κάστρα, *ζήλου θερμότητι ἀναφθέντες*, τα παρέδωσαν στη φωτιά, αποκεφαλίζοντας τους πρωτοκαράβους τους. Η μεσολάβηση του οσίου Νείλου οδήγησε στον μετριασμό των χρηματικών αποζημιώσεων για το *ἄτιμον σύντριμμα* που απαιτούσε ο εξοργισμένος Νικηφόρος Εξακιονίτης και στην αποσόβηση του αποκεφαλισμού των αρχόντων⁷⁸⁵. Ο βιογράφος του οσίου Νείλου Νέου αναφέρει ως λόγο της αγανάκτησης των κατοίκων το ότι ήταν ασυνήθιστοι *τοῦ χελανδίοις δουλεύειν*. Η ναυπήγηση βυζαντινού στόλου στη Ν. Ιταλία αποτελούσε πρωτοφανές γεγονός και η νέα «δουλεία» πρέπει ασφαλώς να συμπεριλαμβανόταν στην επιχειρηματολογία του υποκινητή της εξέγερσης Γρηγορίου Μαλείνου, τα κίνητρα όμως του οποίου ήταν αμιγώς πολιτικά. Η οικογένεια των Μαλείνων παρέμεινε πιστή στη Μακεδονική δυναστεία και τις επιλογές της, δεν συντάχθηκε με τον Νικηφόρο Φωκά στον αγώνα του για την κατάκτηση της εξουσίας το 963, η άνοδος του συγγενή της στο θρόνο δεν σήμανε την περαιτέρω ανέλιξη των μελών της στη στρατιωτική ιεραρχία⁷⁸⁶ και το 965/966⁷⁸⁷, με εκπρόσωπό της τον Γρηγόριο, εξέφραζε την αντίθεσή της στη δυτική πολιτική του Νικηφόρου Β΄, επιφέρο-

781. Βίος Νείλου Νέου, 60, σ. 101: *Ἐκράτει ποτὲ ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν, Ἰταλίας τε καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Καλαβρίας Νικηφόρος ὁ μάλιστα πρώτος καὶ μόνος τῶ μεγίστῳ ἀξιώματι τούτῳ παρὰ τῶν εὐσεβῶν βασιλέων ἐπὶ ταῖς ἠθείαις χώραις ἀποσταλεῖς*. Βλ. Pertusi, *Contributi*, 510.

782. Βλ. E. Eickhoff, *Byzantinische Wachtflottillen in Unteritalien im 10. Jahrhundert*, *BZ* 45 (1952) 341. Ο ίδιος, *Seekrieg*, 358. Lounggis, *Commandement suprême en Italie*, 153-164.

783. Βίος Νείλου Νέου, 60, σ. 101.

784. Για το ενδεχόμενο ο Γρηγόριος Μαλείνος να ήταν κριτής Καλαβρίας βλ. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 150-153. Για τους κριτές Καλαβρίας και Λογγοβαρδίας βλ. Martin, *Thèmes italiens*, 543-544.

785. Βίος Νείλου Νέου, 60-62, σ. 101-103. Πρβλ. Cheynet, *Pouvoir*, 21.

786. Βλ. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 106-118 και 156-161.

787. Για τη λανθασμένη, κατά τη γνώμη μας, άποψη ότι η ανταρσία στο Ροσσάνο χρονολογείται το 976 βλ. πιο κάτω, σ. 399-400.

ντάς της ένα σοβαρό πλήγμα, καθώς οι Άραβες περί το 966/967 έτρεψαν σε φυγή τον Νικηφόρο Εξακιονίτη και κατέκοψαν το στρατό του⁷⁸⁸.

Στις αρνητικές συνέπειες της ανταρσίας του Ροσσάνο για την υλοποίηση των φιλόδοξων και ταυτόχρονα ανεδραφικών σχεδίων του Φωκά περί απελευθέρωσης της Σικελίας πρέπει να αποδοθεί και το γεγονός ότι το 967 ο αυτοκράτορας υποχρεώθηκε να καταφύγει στη λύση της διπλωματικής οδού, απευθυνόμενος στις αρχές του 967 στον δυτικό αυτοκράτορα Όθωνα Α΄ και συνάπτοντας ειρήνη με τον Φατιμίδη χαλίφη al-Muizz⁷⁸⁹. Στις εκδοχές, που έχουν διατυπωθεί για τον πραγματικό σκοπό της πρεσβείας αυτής του Νικηφόρου Β΄, η οποία έγινε δεκτή από τον Όθωνα στη Ραβέννα⁷⁹⁰, είναι δυνατόν να προστεθεί μία ακόμη: έχοντας υποστεί δύο αλληπάλληλες σοβαρές ήττες στη Δύση, ο Φωκάς επιδίωκε, ίσως, να εξασφαλίσει ένα εύλογο χρονικό διάστημα, προκειμένου να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να αντιμετωπίσει τον δυτικό ομόλογό του, ο οποίος μέχρι τα τέλη του 966 είχε σταθεροποιήσει τη θέση του στην ιταλική Χερσόνησο⁷⁹¹ και θεωρούσε ότι οι Βυζαντινοί είχαν υφαρπάξει από το Ιταλικό βασίλειο την Απουλία⁷⁹².

Το σκηνικό προμήνυε ρήξη που δεν άργησε να εκδηλωθεί. Οι διπλωματικές επαφές μεταξύ Νικηφόρου Φωκά και Όθωνος συνεχίστηκαν μεν μέχρι το 968 και στοίχισαν στον επίσκοπο Κρεμόνας Λιουτπράνδο μία τετράμηνη εφιαλτική παραμονή στη βασιλεύουσα⁷⁹³, αλλά το κλίμα της αμοιβαίας δυσπιστίας και εξαπάτησης⁷⁹⁴ πρόδιδε την πρόθεση των δύο αυτοκρατόρων να πάρουν τα όπλα. Τη δήλωση του Λιουτπράνδου, από την αρχή κιάλας των διαπραγματεύσεων, ότι καμία πλευρά δεν έπρεπε να επιδιώ-

788. Λιουτπράνδος, *Legatio* 43, σ. 206,702-704: ... *haud multo post magistro Exacontae occurrunt; quem dum in fugam verterent, eius copias omnibus modis contriverunt*. Για την ανοικοδόμηση των τειχών του Τάραντος από τον Νικηφόρο Εξακιονίτη, πιθανότατα το 967, βλ. Falkenhause, Taranto, 138, 151 και Jacob, Tarente, 14-15. Πρβλ. Martin, *Pouille*, 260. Noyé, *La Calabre entre Byzantins et Sarrasins*, 106-107.

789. Βλ. Dölger, *Regesten*², αρ. 708-709.

790. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 301-302. W. Ohnsorge, *Die Anerkennung des Kaisertums Ottos I. durch Byzanz*, *BZ* 54 (1961), 45 [= *Kund O*, 198].

791. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 294, και 297-298. Πρβλ. Kreutz, *Before the Normans*, 102-104.

792. *Otonis I. Diplomata*, αρ. 367, σ. 504,7-8: ..., *dum in Apuliam expeditionem ageremus, ut ipsam sublatam a Grecis nostro Italico regno reintegrare laboraremus, ...*. Βλ. Böhmer - Otenthal, *Regesten*, αρ. 486. Επίσης, βλ. Λιουτπράνδος, *Legatio* 7, σ. 190,111-112.

793. Ο Λιουτπράνδος έφθασε στην Κωνσταντινούπολη στις 4 Ιουνίου και αναχώρησε στις 2 Οκτωβρίου 968 βλ. Λιουτπράνδος, *Legatio* 2 και 58, σ. 187,28-29 και 213,963-964. Για την πρεσβεία αυτή ενδεικτικά βλ. P. Lamma, *Il problema dei due imperi e dell'Italia meridionale nel giudizio delle fonti letterarie dei secoli IX e X*, *Atti del 3° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo*, Spoleto 1959, 229-246 και J. N. Sutherland, *The Mission to Constantinople in 968 and Liudprand of Cremona*, *Traditio* 31, 1975, 55-81.

794. Ο Νικηφόρος Β΄ ομολογούσε ότι εξαπατήθηκε από τον πρεσβευτή του Όθωνος Α΄, Δομίνικο, ενώ με τη σειρά του ο Λιουτπράνδος ισχυριζόταν ότι οι προηγούμενοι απεσταλμένοι ενήργησαν κατά παράβαση των εντολών του κυρίου τους βλ. Λιουτπράνδος, *Legatio* 26 και 31, σ. 198,413-416 και 200,496-201,502.

και την ειρήνη⁷⁹⁵ επαληθεύουν η ανεπιτυχής πολιορκία της Βάρεως από τον Όθωνα Α΄ το Μάρτιο του 968⁷⁹⁶, ο ισχυρισμός του Νικηφόρου Β΄ ότι τα βυζαντινά στρατεύματα συνέχιζαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Ν. Ιταλία το καλοκαίρι του 968⁷⁹⁷ και το γεγονός ότι στις 19 Ιουλίου του ίδιου έτους ο δυτικός πρέσβυς έβλεπε να αποπλέει από την Κωνσταντινούπολη στόλος: απαρτιζόταν από είκοσι οκτώ συνολικά πλοία, εκ των οποίων δύο ρωσικά και δύο γαλλικά⁷⁹⁸, με επικεφαλής «κάποια άνθρωπο» *-hominem quandam-*, που δεν είναι άλλος από τον ευνούχο δρουγγάριο του πλωίμου Νικήτα, ο οποίος το 964 είχε αιχμαλωτιστεί από τους Άραβες και το 967 απελευθερώθηκε έναντι ενός υπέρογκου ποσού⁷⁹⁹. Μολονότι ο Λιουτπράνδος ομολογεί ότι δεν είναι σίγουρος, αν τα χελάνδια που εστάλησαν στη Ν. Ιταλία ήταν περισσότερα, στη συνέχεια της αναφοράς του εμφανίζεται να γνωρίζει λεπτομερέστατα τόσο τις προτάσεις του έκπτωτου ρήγα Ιταλίας και γιου του Βερεγγαρίου Β΄, Αδαλβέρτου (950-951), προς τον Νικηφόρο Φωκά, όσο και τις ρητές εντολές του τελευταίου προς τον Νικήτα. Ο Αδαλβέρτος θα λάμβανε ένα σημαντικό χρηματικό ποσό μόνον εάν συνέπρατε στον αγώνα εναντίον του Όθωνος με 7.000 ή 8.000 θωρακοφόρους ιππότες στην περίπτωση, όμως, που δεν είχε μαζί του τις δυνάμεις τις οποίες είχε υποσχεθεί, έπρεπε να συλληφθεί και να παραδοθεί στον Όθωνα Α΄, ο οποίος θα ανταμοιβόταν μάλιστα με τα χρήματα που προορίζονταν για τον Αδαλβέρτο. *O bellatore! O fidelem!* αναφωνούσε ειρωνικά ο Λιουτπράνδος⁸⁰⁰, ο οποίος μάλλον φαίνεται ότι διακατεχόταν από τη διακαή επιθυμία να προσφέρει στον αυτοκράτορά του το αντίτιμο των «κωλυομένων» που δεν του επέτρεψαν να πάρει, αναχωρώντας από την Κωνσταντινούπολη⁸⁰¹.

795. Λιουτπράνδος, *Legatio* 7, σ. 190,125-126.

796. *Chronicon Salernitanum*, 170, σ. 554,35-36. Lupus Protospatharius, a. 969, σ. 55. Βλ. και Λιουτπράνδος, *Legatio* 7, σ. 190,132-136. Πρβλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* IV, 24-25. I. G. Leontiadis, *Die Westpolitik Basileios' II.* (976-1025), στο: *Byzanz und das Abendland im 10. und 11. Jahrhundert* (εκδ. E. Konstantinou), Köln-Weimar-Wien 1997, 261-262.

797. Λιουτπράνδος, *Legatio* 27, σ. 198,426-199,429: *Experientur plane, vita comite, quid sit herum fallere, quid sit servitutem deserere; et, ut puto, sentiunt nunc, quod dico, operantibus hoc nostris, qui sunt ultra mare, militibus.* Για το ενδεχόμενο η εκστρατεία του Νικηφόρου Φωκά το 967 στη Μακεδονία, κατά την οποία καταστράφηκαν ορισμένα μεθοριακά φρούρια (Λέων Διάκονος Δ΄, 5, σ. 62,11-13), να μην είχε ως στόχο τη Βουλγαρία, αλλά τη Δύση βλ. S. A. Ivanov, *Vizantiisko-bolgarskie otnošenija v 966-969 gg.*, *Viz. Vrem.* 42 (1981) 96-97.

798. Λιουτπράνδος, *Legatio* 29 και 31, σ. 199,455-457 και 200,488-489: *Fuerunt chelandia XXIV, Rusorum naves II, Galliae II; si plus miserit quas non viderim, nescio.* Βλ. Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, 634. Πρβλ. McCormick, *Origins*, 972 (αφ. 826).

799. Λιουτπράνδος, *Legatio* 29 και 43, σ. 200,466-468 και 206,697-701. Λέων Διάκονος Ε΄, 1, σ. 76,3-23. Για την ταύτιση βλ. Laurent, *Corpus* II, αφ. 961.

800. Λιουτπράνδος, *Legatio* 29-30, σ. 200,468-487. Για τον Αδαλβέρτο συνοπτικά βλ. G. Fasoli, *Adalberto, re d'Italia*, *DBI*, τόμ. 1, Roma 1960, 214-215.

801. Λιουτπράνδος, *Legatio* 53-55, σ. 211,868-212,918.

Εκτός του ότι μπορεί κανείς εύκολα να διακρίνει την υπερβολή στη διήγηση του Λιουτπράνδου, το πιθανότερο είναι ότι ο επίσκοπος Κρεμόνα απέδωσε σωστά τον αριθμό των πλοίων που αναχώρησαν από τη βασιλεύουσα με προορισμό τη Δύση. Η συμμετοχή στην επιχείρηση αυτή δύο πλοίων των Ρως, οι οποίοι για δεύτερη φορά στέλλονταν στην «Εσπέρα» επί Νικηφόρου Β΄, αποτελεί ένδειξη της μεγάλης σημασίας που απέδιδε ο αυτοκράτορας αυτός στη συμμαχία τους ένα μόλις μήνα προτού αντιληφθεί ότι είχαν μεταβληθεί σε επικίνδυνο εχθρό⁸⁰². Η ύπαρξη, όμως, δύο γαλλικών σκαφών μεταξύ των ναυτικών δυνάμεων της υπερπόντιας αυτής εκστρατείας δύσκολα μπορεί να γίνει κατανοητή. Κανένα στοιχείο δεν μας επιτρέπει να εικάσουμε ότι μεταξύ του Βυζαντίου και «τῶν τὰς Γαλλίας οϊκούντων βαρβάρων»⁸⁰³, δηλαδή των Αράβων του Fraxinetum, είχε συναφθεί συμμαχία κατά τη γνώμη μας, η παρουσία γαλλικών καραβιών στην Κωνσταντινούπολη πρέπει να συνδέεται άμεσα με το γεγονός ότι ο Αδαλβέρτος μετά την εκδίωξή του από την Ιταλία είχε καταφύγει στο Fraxinetum⁸⁰⁴. Εύλογα, λοιπόν, μπορούμε να υποθέσουμε ότι με τα δύο αυτά γαλλικά πλοία είχε καταπλεύσει στη βασιλεύουσα ο απεσταλμένος του Αδαλβέρτου, Γρμιζών (Grimizo), για να διαπραγματευθεί το σχέδιο σύμπραξης με τους Βυζαντινούς εναντίον του Όθωνος Α΄ και ότι, μετά το πέρας των συνομιλιών, απέπλευσε μαζί με τον αυτοκρατορικό στόλο, όπως τον διέταξε ο Νικηφόρος Φωκάς⁸⁰⁵.

Παρά το γεγονός ότι τα στρατεύματα, που μετέφεραν τα είκοσι τέσσερα βυζαντινά χελάνδια, συνιστούσαν μία αξιόμαχη δύναμη, η άφιξή τους στη Ν. Ιταλία δεν σήμανε έξαρση των συρράξεων. Θα μπορούσε να γίνει λόγος για μία στάση επιφυλακής, την οποία ίσως να μην υπαγόρευαν μόνο η αποτυχία της κοινής στρατιωτικής δράσης με τον Αδαλβέρτο, που πέθανε ως φυγάς⁸⁰⁶, αλλά και η διστακτικότητα του Όθωνος να προχωρήσει σε μία νέα επίθεση εναντίον της Απουλίας, αγνοώντας το αποτέλεσμα της προεβείας του Λιουτπράνδου⁸⁰⁷. Υποψιαζόμενος, προφανώς, την αρνητική απάντηση της Κωνσταντινούπολης, άρχισε να κατέρχεται και στις 2 Νοεμβρίου 968 βρισκόταν στο Φίρμον (Firmum), νότια του Αγκώνος (Ancona), ενώ λίγες μέρες μετά (16 Νοεμβρί-

802. Για την πρώτη ρωσική εισβολή στη Βουλγαρία τον Αύγουστο του 968 και την αποτυχία της πολιτικής του Νικηφόρου Β΄, ο οποίος ήθελε τους Ρως συμμάχους της αυτοκρατορίας, βλ. A. N. Sacharov, *Diplomatija Svjatoslava*, Moskva 1982, 103-108 και I. Καραγιαννόπουλος, Οι Βυζαντινο-βουλγαρικές σχέσεις στα έτη 963-969 (Χρονολογικές παρατηρήσεις), *Δίπτυχα* 4 (1986-1987) [= *Σδθ. Αφιέρωμα εις Giuseppe Schiro*], 183-199, με προγενέστερη βιβλιογραφία.

803. Συν. Θεοφ., 455,7-8. Βλ. και πιο πάνω, σ. 377.

804. Λιουτπράνδος, *Historia Ottonis* 4, σ. 170,50-54: *Adeo enim eundem Adelbertum, ..., imperator sanctus terruerat, ut omnem Italiam deserens Fraxinetum adiret seque Sarracenorum fidei commendaret*. Σύμφωνα με το *Chronicon Salernitanum* (169, σ. 554,10-12), ο πατέρας του Βερεγγάριος ήταν αυτός που κατέφυγε στη Γαλλία, ενώ ο ίδιος ο Αδαλβέρτος κατευθύνθηκε στην Κορσική.

805. Λιουτπράνδος, *Legatio* 29, σ. 199,454-455. Βλ. Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, 634-635.

806. *Arnulfi Gesta* I, 8, σ. 9,4-5. Βλ. Böhmer - Ottenthal, *Regesten*, αρ. 485b.

807. Ο οποίος μέχρι τις αρχές Ιανουαρίου του 969 βρισκόταν ακόμη στην Κέρκυρα: βλ. McCormick, *Origins*, 463 και 972 (αρ. 828).

ου) είχε προωθηθεί μέχρι την Πεσκάρα (Pescara), χωρίς όμως να τολμά την αποφασιστική επίθεση⁸⁰⁸.

Η κάθοδος του Όθωνος Α΄ προς νότον έγινε πραγματικότητα την άνοιξη του 969, έχοντας πια πληροφορηθεί και επίσημα τις εχθρικές προθέσεις του Νικηφόρου Φωκά έναντί του: συνοδευόμενος από τον πρίγκηπα της Καπύης και του Βενεβέντου Πανδόλφο / Paldulfus Α΄ (961-981), το ισχυρότερο έρεισμά του στη Ν. Ιταλία⁸⁰⁹, κατόρθωσε ανεμπόδιστα να διασχίσει ολόκληρη την Απουλία και να στρατοπεδεύσει στη Β. Καλαβρία, έξω από τα τείχη του Κασσάνο. Μολονότι στις 18 Απριλίου ισχυριζόταν ότι είχε ήδη επιβάλει τους νόμους του στους πιστούς σε αυτόν κατοίκους της Καλαβρίας⁸¹⁰, ο Όθων συνάντησε στο Κασσάνο μία απρόσμενη αντίσταση. Η αδυναμία για περαιτέρω προέλαση και, κυρίως, οι στρατιωτικές εξελίξεις αρετά βορειότερα τον υποχρέωσαν να εγκαταλείψει την πολιορκία του Κασσάνο και μεταξύ 28 Απριλίου και 1ης Μαΐου να βρίσκεται ανάμεσα στο Άσκολι και το Μποβίνο (Bovino), ομολογώντας την αποτυχία του να υποτάξει την Καλαβρία⁸¹¹.

Το διάστημα που ο Όθων Α΄ βρισκόταν στο Κασσάνο, εκδηλώθηκε αντεπίθεση από τον πατρίκιο και, μάλλον, κατεπάνω Ιταλίας Ευγένιο⁸¹², ο οποίος κατέλαβε το Άσκολι και το Μποβίνο. Το γεγονός δεν αφήνει να διαφανεί μόνο ότι στην περιοχή είχαν καταφθάσει νέες ενισχύσεις από την Κωνσταντινούπολη⁸¹³, αλλά ότι ο Όθων είχε, αναπάντεχα ίσως, περιέλθει σε δύσκολη θέση με την ύπαρξη ισχυρών βυζαντινών στρατευμάτων και στη Λογγοβαρδία και την Καλαβρία. Δεν αποκλείεται η απρόσκοπτη κάθοδος του Όθωνος μέχρι το Κασσάνο να ήταν μέρος ενός καλά οργανωμένου στρατηγικού σχεδίου: γνωρίζοντας πολύ καλά την αναμενόμενη εισβολή του γερμανικού στρατού στα εδάφη της, η αυτοκρατορία φαίνεται ότι είχε επιλέξει, μέχρι την άφιξη νέων δυνάμεων στην Απουλία, να ενισχύσει την άμυνα της Καλαβρίας, συγκεντρώνοντας εκεί το μεγαλύτερο όγκο του υπάρχοντος στρατού της. Τη βούληση, εξάλλου, για την όσο το δυνατόν καλύτερη οχύρωση της «επίφοβης» Καλαβρίας, οι κάτοικοι της οποίας με την εξέγερση του Ροσσάνο είχαν πρόσφατα εκδηλώσει την έντονη δυσαρέσκειά τους στη δυτική πολιτική του Νικηφόρου Β΄, μαρτυρεί ο διορισμός στην ηγεσία του θέματος του Βασιλείου, παλαιού συμπολεμιστή του Φωκά στην επιχείρηση

808. *Ottonis I. Diplomata*, αρ. 367 και 369, σ. 503-505 και 506-507. Βλ. Böhmer - Ottenthal, *Regesten*, αρ. 486-487. Gay, *Italie meridionale*, 310.

809. Βλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* IV, 28.

810. *Ottonis I. Diplomata*, αρ. 371, σ. 509,10-12: ..., *ibique nostro imperiali iure nostris fidelibus tam Kalabris ... leges preceptaque ordinatim imponeremus, ...*. Βλ. Böhmer - Ottenthal, *Regesten*, αρ. 490. Πρβλ. R. Holtzmann, *Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit (900-1024)*, München 1979⁶, 210.

811. *Ottonis I. Diplomata*, αρ. 372, σ. 510-511 και αρ. 373, σ. 512,14-15: ..., *nobis redeuntibus de Calabria quam nostro subdere conati sumus imperio, ...*. Βλ. Böhmer - Ottenthal, *ό. π.*, αρ. 492-493. Πρβλ. Kreuz, *Before the Normans*, 105.

812. Βλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 83 (αρ. 28).

813. Βλ. Ravegnani, *Bizantini in Italia*, 175.

ανακατάληψης της Κρήτης το 961⁸¹⁴. Ο γενναίος Βασίλειος, που είχε αποκτήσει την περσιουσία του με το σπαθί του, ήταν, κατά πάσα πιθανότητα, ο στρατηγός, ο οποίος το 969 αντιμετώπισε με επιτυχία τον Όθωνα και τον Πανδόλφο.

Σε αυτήν την κρίσιμη φάση, στην οποία είχε περιέλθει η βυζαντινο-γερμανική αναμέτρηση το Μάιο του 969, ο Όθων, είτε από κακή εκτίμηση της κατάστασης, είτε επειδή αντιλήφθηκε ότι είχε εμπλακεί σε μία περιπέτεια που διαρκούσε πολύ περισσότερο από όσο είχε υπολογίσει, αποφάσισε να πάψει να ηγείται ο ίδιος της εκστρατείας και να επιστρέψει στη Β. Ιταλία⁸¹⁵. Άφησε ένα τμήμα του στρατού του στον σύμμαχο του Πανδόλφο για να αντιμετωπίσει μόνος του τον τρομερό Ευγένιο. Στην προσπάθειά του να καταλάβει το Μποβίνο, ο Πανδόλφος συνελήφθηκε και στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη μαζί με άλλους αιχμαλώτους⁸¹⁶.

Ενθαρρυνμένος από την επιτυχία του αυτή, που πρέπει να προκάλεσε μεγάλη αίσθηση στο αντίπαλο στρατόπεδο⁸¹⁷, ο πατριάρχης Ευγένιος, επικεφαλής πολυάριθμων στρατευμάτων, επιχείρησε στη συνέχεια να υποτάξει το λογοβορδικό πριγκιπάτο δια πυρός και σιδήρου: υπέταξε το Αβελλίνο (Avellino), νότια του Βενεβέντου, πολιορκήσε επί σαράντα μέρες την Καπύη, λεηλάτησε, σε συνεργασία με τους Νεαπολίτες, όλη την ευρύτερη περιοχή, σπέρνοντας στο πέρασμά του τον τρόμο, και έφθασε μέχρι το Σαλέρνο, όπου του έγινε μεγαλοπρεπής υποδοχή από τον πρίγκιπα Γίζουλφο / Gisulfus Α΄ (946-977)⁸¹⁸. Τα αποτελέσματα, όμως, αυτής της βυζαντινής επίδειξης ισχύος ήταν εφήμερα: στην αποτυχία του Ευγενίου να καταλάβει την Καπύη ερχόταν να προστεθεί και η κάθοδος του γερμανικού στρατού, που με ηγήτορές του τους Gunther και Siegfried κατόρθωσε να ανακαταλάβει το Αβελλίνο και να εμφανιστεί απειλητικός στην Απουλία⁸¹⁹. Τότε ήταν που ήρθε η σειρά του Ευγενίου να συλληφθεί από τους στρατιώτες του εξαιτίας της αγρι-

814. Βίος Νεΐλου Νέου, 70-71, σ. 110-111. Βλ. Falkenhansen, *Untersuchungen*, 99 (αφ. 76).

815. *Ottonis I. Diplomata*, αφ. 374-395, σ. 513-537. Βλ. Böhrner – Ottenthal, *Regesten*, αφ. 494, 498-503, 505 και 507-520. Πρβλ. Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, 687-688.

816. *Chronicon Salernitanum*, 170-172, σ. 554,46-555,23. Πρβλ. Hartmann, *Geschichte Italiens* IV, 28-29.

817. Στην αποστολή ομήρων στην Κωνσταντινούπολη αναφέρθηκε και ο Widukind (III, 71, σ. 226-228), παρά το γεγονός ότι, ως εκφραστής της δυσάρεσκιας της σαξονικής αριστοκρατίας για την ενασχόληση του Όθωνος με την Ιταλία, ασχολήθηκε ελάχιστα με τη στρατιωτική δράση του αυτοκράτορά του στην περιοχή. Για το θέμα αυτό βλ. την εισαγωγή των E. Rotter – B. Schneidmüller στην έκδοση του κειμένου του Widukind, σ. 8.

818. *Chronicon Salernitanum*, 172, σ. 555,23-40: *Eugenius ... cum multitudine hostium Beneventi fines invadunt; ... Capuamque ... diversis machinis expugnare coeperunt, obsideruntque eam fere quadraginta diebus. Marinus, qui praeerat illo in tempore Neapolitanis, cum omnibus suis accepta occasione Capuam venit, incendiis, rapinis et quicquid reperiri poterant demoliunt*. Βλ. Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, 691-692. Για τον Γίζουλφο Α΄ βλ. P. Cherubini, *DBI*, τόμ. 56, Roma 2001, 641-644.

819. *Chronicon Salernitanum*, 172-173, σ. 555,31-34 και 41-49. Επίσης, βλ. Widukind (III, 72, σ. 228) και Thietmar (II, 15, σ. 50,1-5), οι οποίοι λανθασμένα αναφέρουν ότι στόχος της νέας εισβολής ήταν η Καλαβρία. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 314 σημ. 3.

ότητάς του και να σταλεί στην Κωνσταντινούπολη⁸²⁰. Πέραν του ότι είναι πιθανόν η περιφρημη σκληρότητα του Ευγενίου να ήταν σύμφωνη με τις εντολές που είχε λάβει από τον αυτοκράτορά του, ο οποίος γνώριζε να υποτάσσει τους λαούς *terrore et gladio*⁸²¹, το γεγονός ότι η κεντρική εξουσία αποδέχθηκε το αίτημα των βυζαντινών στρατευμάτων της Ν. Ιταλίας για αλλαγή της ηγεσίας τους πρέπει να οφειλόταν στην αδυναμία του αξιωματούχου αυτού να αντιταχθεί στα στρατεύματα του Όθωνος.

Σε αντίθεση με τον Ευγένιο, ο αντικαταστάτης του πατριίκιος και κατεπάνω Ιταλίας Μιχαήλ Αβίδηλας⁸²², ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα έφθασε στην «Εσπέρα» γύρω στο φθινόπωρο του 969, κατόρθωσε τους επόμενους μήνες να προβάλει σθεναρή αντίσταση στον εχθρό. Μολοντί η στρατιωτική δράση του Αβίδηλα συνδέθηκε με την ήττα του στο Άσκολι, η αναμέτρηση των δύο αντιπάλων δεν κατέληξε σε περιφανή νίκη του Όθωνος Α΄, όπως διατείνονται ο Widukind και ο Thietmar, αναφέροντας ότι η Απουλία και η Καλαβρία υποχρεώθηκαν να καταβάλουν φόρο και ότι η είδηση της νέας αποτυχίας και της μεγάλης δυσαρέσκειας του πληθυσμού της Ν. Ιταλίας οδήγησε στη δολοφονία του Νικηφόρου Φωκά το Δεκέμβριο του 969⁸²³. Εκτός του ότι η ανταρσία στο Ροσσάνο και το μίσος εναντίον του Ευγενίου ήταν πολύ καταλληλότερες ευκαιρίες για να γίνουν ευρύτερα γνωστές, ήδη από το 965/966, οι εχθρικές διαθέσεις των κατοίκων της «Εσπέρας»⁸²⁴, η χρονολογική σειρά των γεγονότων επιβεβαιώνει ότι στο ιταλικό μέτωπο οι συρράξεις συνεχίστηκαν και μετά το θάνατο του Νικηφόρου Β΄.

Ακολουθώντας τις ακριβείς πληροφορίες του Χρονικού του Σαλέρνο⁸²⁵, η συμπλοκή των πολυάριθμων δυνάμεων του Μιχαήλ Αβίδηλα με τα γερμανικά στρατεύματα στο Άσκολι έγινε την άνοιξη του 970, πριν από την επανεμφάνιση στη Ν. Ιταλία του Όθωνος Α΄, ο οποίος, σύμφωνα με ένα έγγραφο του, βρισκόταν στην περιοχή της Καπύης στις 25 Μαΐου 970⁸²⁶. Η μάχη, όμως, στο Άσκολι, κατά την οποία τραυματίστηκε ο ίδιος ο Αβίδηλας και σκοτώθηκαν 1.500 άνδρες του⁸²⁷, δεν ήταν αυτή που καθόρισε την εξέλιξη της κατάστασης. Αντίθετα, μετά τη νίκη των δυνάμεών του στο Άσκολι ο Όθων, εκτός από την εκστρατεία που ανέλαβε εναντίον της Νεάπολης, τιμωρώντας την για τη σύμπραξη της με τον Ευγένιο, διέτασε τη λεηλασία της Απουλίας και την πολιορκία του καλά οχυ-

820. *Chronicon Salernitanum*, 173, σ. 555,49-51: *Eugenius ... , propter suam crudelitatem comprehensus est a suis Constantinopolim missus.*

821. Λιουτπράνδος, *Legatio* 55, σ. 212,923-924.

822. Trinchera, *Syllabus*, 5-6, αρ. VII. Βλ. Falkenhause, *Untersuchungen*, 83 (αρ. 29).

823. Widukind III, 72-73, σ. 228. Thietmar II, 15, σ. 50,7-10.

824. Για το ότι η πολιτική που τήρησε ο Νικηφόρος Β΄ έναντι της Δύσης αποτέλεσε το επίκεντρο επικρίσεων εναντίον του βλ. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 166-167.

825. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 313.

826. *Otonis I. Diplomata*, αρ. 396, σ. 538-539. Βλ. Böhrer - Ottenthal, *Regesten*, αρ. 522.

827. *Chronicon Salernitanum*, 173, σ. 556,1-17: *Cum Franci catervatim graderent Esculum, repente Abdila patricius cum magna multitudo Graecorum exiit ... De exercitu vero Graecorum ceciderunt fere mille quingentos viros; ...* Βλ. Schlumberger, *Nicéphore Phocas*, 693.

ρωμένου Μποβίνο, κύριοι του οποίου συνέχιζαν να παραμένουν ο Μιχαήλ Αβίδηλας και τα στρατεύματά του⁸²⁸. Κρίνοντας από τη συνέχεια της διήγησης του Χρονικού του Σαλέρνο, όπου γίνεται λόγος για την απόφαση του νέου αυτοκράτορα Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή να απελευθερώσει τον κρατούμενο στην Κωνσταντινούπολη πρίγκηπα Πανδόλφο και τη διαταγή του προς τον Αβίδηλα να τον οδηγήσει στον Όθωνα Α΄⁸²⁹, προκύπτει ότι μέχρι και το καλοκαίρι του 970 οι δύο αυτοκρατορίες συνέχιζαν έναν πόλεμο, τα αποτελέσματα του οποίου ήταν αβέβαια. Ο τερματισμός των εχθροπραξιών πρέπει να επιτεύχθηκε τον Αύγουστο του 970: στις 3 Αυγούστου ο Όθων ήταν ακόμη στο Μποβίνο⁸³⁰, όπου και ενδέχεται να υποδέχθηκε τον Πανδόλφο, ενώ ένα μήνα αργότερα είχε πάρει το δρόμο προς Βορράν και βρισκόταν στη σημερινή περιοχή του S. Benedetto dei Marsi⁸³¹.

Μετά από έξι χρόνια έντονης στρατιωτικής δράσης, η παρουσία του στρατηγού Καλαβρίας Βασιλείου⁸³² και του Μιχαήλ Αβίδηλα στη Ν. Ιταλία πρέπει να αποτελούσε τη μόνη ανάμνηση της επεκτατικής πολιτικής του Νικηφόρου Φωκά, ο οποίος οραματιζόταν την επέκταση της επικράτειάς του *ἐπὶ δυνόμενον μέχρι τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα*⁸³³. Με την απελευθέρωση του Πανδόλφου και το γάμο του Όθωνος Β΄ (967-983) με την ανηψιά του Θεοφανώ στις 14 Απριλίου 972⁸³⁴, ο Ιωάννης Τζιμισκής είχε ανατρέψει άρδην τη δυτική πολιτική του προκατόχου του, επανερχόμενος στην τακτική της Μακεδονικής δυναστείας που επιδίωκε φιλία και συμμαχία με τον γερμανό αυτοκράτορα⁸³⁵. Το ότι η στάση, την οποία πήρσε έναντι της Δύσης, υπήρξε ένας από τους βασικούς λόγους της προϋiousας ψύχρασης του με τον δραστήριο παρακοιμώμενό του Βασίλειο Λακαπηνό διαφαίνεται από το γεγονός ότι, όταν ο τελευταίος απηλλάγη από τον «βαρύν δεσπότην» του, στη Ν. Ιταλία από το 982 μέχρι το 983 οι συρράξεις μεταξύ βυζαντινών και γερμανικών στρατευμάτων θυμίζουν πολύ εκείνες των ετών του Νικηφόρου Β΄⁸³⁶.

828. *Chronicon Salernitanum*, 174, σ. 556,18-23.

829. *Chronicon Salernitanum*, 174, σ. 556,23-36. Βλ. Dölger, *Regesten*², αφ. 731.

830. *Otonis I. Diplomata*, αφ. 397, σ. 539-540. Βλ. Böhmer – Ottenthal, *Regesten*, αφ. 523.

831. *Otonis I. Diplomata*, αφ. 398-399, σ. 541-544. Βλ. Böhmer – Ottenthal, *ό. π.*, αφ. 524-525.

832. Η σπηνή, κατά την οποία ο Βασίλειος, μετά το θάνατο του Νικηφόρου Β΄, δωρίζει στον όσοι Νείλο και τη μονή του πεντακόσια χρυσά νομίσματα με την παράκληση να προσεύχεται γι' αυτόν (Βίος Νείλου Νέου, 71, σ. 111), παραπέμπει στο τέλος της θητείας του ως στρατηγού Καλαβρίας και στις αρχές της βασιλείας του Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή, οπότε και παύθηκαν όλοι όσοι είχαν διοριστεί από τον Φωκά (Λέων Διάκονος ΣΤ΄, 2, σ. 95,19-96,1. Σκυλίτζης, 284,15-16).

833. Λέων Διάκονος Ε΄, 3, σ. 81, 9-10.

834. βλ. W. Ohnsorge, Die Heirat Kaiser Ottos II. mit der Byzantinerin Theophano (972), *Braunschweigisches Jahrbuch* 54, 1973, 24-60 [= *Ost-Rom*, 128-172].

835. Βλ. T. C. Lounghis, Die byzantinische Ideologie der "begrenzten Ökumene" und die römische Frage im ausgehenden X. Jahrhundert, *BSI* 56 [= *ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Studia byzantina ac slavica Vladimiro Vavřinek dedicata*] (1995), 123-125.

836. Βλ. Βλυσίδου, Η πολιτική του Βασιλείου Λακαπηνού, 121-127, όπου αναφορά πηγών και βιβλιογραφίας.